

JÓKAI MÓR

A HUSZTI BETEGLÁTOGATÓK

TÖRTÉNELMI ELBESZÉLÉSEK

**A kötet elbeszéléseit válogatta és szerkesztette,
BESSENYEI GYÖRGY**

TARTALOM

FULKÓ LOVAG

A DEBRECENI KASTÉLY

AZ UTOLSÓ BUDAI BASA

A HUSZTI BETEGLÁTOGATÓK

A NAGYENYEDI KÉT FÚZFA

KOMÁROM

EGY BÁL

A MEGVETETT NAGYSÁG

A MOCSÁROK REJTEKHELYE

A KIS SZÜRKE EMBER

A VÉGZETES HELY

A ZSOLCAI HŐS

JÓKAI - ÖNMAGÁRÓL

FULKÓ LOVAG

Rege a régi rossz időkből

Azokban a szomorú időkben, hogy az átkozott kegyetlen tatár pusztítja e mi jó hazánkat, két jó magyar vitéz testvér, Koppánd Simon és Koppánd Mikhál, a tamásfalvai pusztulás után, mely nagy városnak a nyoma sem látszik meg mai nap, valahogy megszabadultak az égésből, gyilkolásból, s a nádasok közé menekülve, azokban bujdokoltak sok napon és éjszakán keresztül, néha fejtetőig elbújva a víz alá, mert a gonosz, vérszomjas ellenség még a mocsárokat is meghajtotta, hogy a menekülteket kézre kapja.

Ilyenformán nappal rejtőzködve, éjjel bujdokolva, a szerint mentek mindig nyugot felé, amint azt a csillagok járása mutatta nekik, remélve, hogy még ott menedékre találnak. Eledelük nem volt ezalatt más, mint a réce- és szárcsatojás, amit a mocsári fészkekben kaptak, azzal táplálkoztak.

Egyszer, mikor már nagyon messzire elmentek, s azt gondolták, hogy jóval megelőzték a tatárokat, elő mertek jöni a nádasból a síkságba, s a szép holdvilágnál egy tornyot pillantottak meg jóval távol maguk előtt.

Az ott valami város, gondolák magukban, tartsunk arra; talán ott biztosságban leszünk, odáig nem jön a tatár. Mert csak azt hitte minden ember, hogy amint máskor szokta, egy-egy rablócsorda betör az országba, s ha jól megszede magát zsákmánnyal, megint visszamegy az országába.

Mentek hát a látott torony felé egész éjfélig; hát amint közel értek hozzá, akkor vették észre, hogy a toronynak nincsen teteje; amint még közelebb mentek, akkor látták, hogy a házak mind földig vannak rontva, s amint beértek az utcába, hát akkor látták, hogy ott senki sem lakik, hanem farkasok és elvadult kutyák üvöltenek eléjük a fekete kapubálványok mögől, ahol mindenféle emberek fekszenek; alakok fej nélkül, asszonyok, nyíllal általlóve, az anya, ki halott gyermekeit takarja holttestével, hosszú, elszórt fekete hajával.

Az ifjak elborzadva takarták el szemeiket e látvány elől, jaj! itt is a tatár járt már, itt sincs többé élet.

Hanem azért mégis ott akartak maradni másnap éjszakáig, valahol elrejtőzve, mert már közel volt a reggel, s fényes napvilágnál nem jó volt kijöni a mezőre.

Bementek hát a templomba, hogy majd ott valahol elrejtőzzenek vagy kriptában, vagy valami sekrestyébe.

Hajh! sírbolt volt most az egész templom, ott vágták le a nép színe-javát, asszony, férfi és gyermek úgy hevert egymáson keresztül, a leégett gerendák között, a sápadt hold csak úgy világított le rájuk a tetőtlen orom beszakadt padmalyán át.

Itten valósággal kardot kellett rántaniuk, hogy elhajtsák a farkasokat, amik a sírásó hivatalát pótolni jöttek ide, s amint kiriogatták őket onnan, ismét vissza-visszajöttek, s beordítottak az ajtón.

Azt mondá akkor az öregebbik testvér, Simon:

- Mikhál öcsém, ezek a gonosz férgek nekünk itten békét nem adnak, s miattuk meg nem nyugodhatunk, pedig az álmatlanságtól alig van jártányi erőnk már; azért te feküdjél le most, az oltár mellett jó helyed lesz, Isten most is közel van ott még, én majd addig őrt állok az ajtóban, s elhajtom rólad a feneállatokat; majd ha elfáradtam, akkor fölkeltelek, s te fogsz vigyázni rám.

Mikhál tehát keresett valahol egy helyet az oltár mellett, s egyik holt vitéz mellé lefeküdt, olyan volt mind a kettő, mintha aludnék, vagy mintha mind a kettő halva volna. Simon vitéz pedig azalatt összekeresett néhány elhullt nyilat a harcos téren, talált hozzá íjat is, s úgy támaszkodék a pusztá ajtófélnék! amint közeledtek a toportyán-férgek, közéjük lőtt egy-egy nyilat, a megsebzett aztán verekedést kezdett a többiekkel, azt gondolva, hogy társai harapták meg. Ez a rút viadal, undok marakodás tartott már közel egy óráig, amidőn egy vén farkas csúnyául elkezdett üvölni, rá, mintegy jelszóra, visszaüvöltöttek a város minden részéből társai, s azzal egyszerre iramodott valahány, annyi felé.

Simon vitéz csakhamar kitalálta e futás okát, s visszament testvéréhez, és felkölté:

- Ébredj, öcsém; lódobogást hallok, a tatárok jönnek vissza.

Nem volt más menekülés, mint mind a kettőnek lefeküdni a halottak közé, arccal föld felé fordulva, s úgy várni csendesen a közeledőket.

Éppen idejöttek az omladék templomba.

Sokszor tettek ők így. Gondolták, a menekült nép azt hiszi, hogy nincs már mit keresnünk feldúlt városában, s visszatért romjai közé, üssünk rajta. Sokat elvesztettek így.

Azon városból való ember vezette őket vissza: egy tatárrá lett lakos, ki maga is átpártolt az ellenséghez, s elől járt, ahol pusztítani kellett.

Ez az átkozott gonosz ember maga is tatár ruhát viselt már, hosszú hegyes prémsüveget, bő nadrágot, s törte a tatár szót a kedvükért; hogy az Isten fullassza a torkán, valahány kijön rajta!

A testvérek kivették a beszédből, hogy az átpártolt rossz ember azért vezette ide az ellenséget, hogy felfedezze előttük a kripta nyílását, melybe az elfutott lakosság drágaságait s templomi ékszereit elrejtette, az ajtót befalaztatván utána. Azt ott felbontották rögtön, s nagy lármával és dulakodással megosztottak a talált kincseken, összetörve, ami nagyobb darab volt. A tatárrá lett vezetőnek is jutott belőle egy szentségtartónak a fedele, mit a gonosz ember süvege mellé tűzött cifraságnak.

„Hej, csak kerülnél egyszer a kezemre!” - gondolá magában Simon vitéz, ki mindezt nézte fél szemmel, a halottak között fekvé.

Azután tüzet raktak a gyilkos tatárok a szent oltáron, a templomban levágtak egy lovat, azt tiltul megsütötték nagy koncokban, s nekitelepedtek lakmározni, hogy utálat volt őket látni; az új tatár velük evett.

Egyszer egy parázs a tűzből kipattanva, éppen Mikhál vitéz kinyújtott markába esett; Simon vitéz látta azt jól, s megrettent, hogy ha öccse az égető kínra meg talál mozdulni, mind a ketten elvesznek. Mikhál vitéz azonban szépen csendesen összeszorította a markát, úgyhogy senki sem vette észre, s elfojtotta az égő parázst, még csak szisszenést sem lehetett hallani.

Hajnakra kelve aztán ismét felkerekedtek a tatárok, felkaptak lovaik hátára, s száguldottak odább; nem vették észre, hogy két élő hagyta el a holtak között.

A két vitéz késő estig átalla a templomból előjöni, hanem ott viaskodott egyre a mezei vadakkal, amikhez nappal még a keselyűk is csatlakoztak, ott víjjongtak egész nap a fejük felett, csak hogy ki nem verték a szemeiket karmaikkal. Hálát adtak az Istennek, amint a borzasztó helyről odább mehettek napnyugtakor.

A sík rónán mentek, ahogy mehettek sietve; hátra sem igen mertek nézni; de mit is néztek volna ottan egyebet, hanemha a sötét füstfelhőket, miket égő városokról hajtott feléjük a szél? Hátuk mögött jött a tatár!

Estefelé egy magános tanyához értek, amelyben egy izmaelita lakott. Duplán ellenség, mert idegen és pogány, hogy adott volna az jó tanácsot a menekülőknél?

Sok mindenféle nép volt már akkor ott az udvarában, akik elfutottak a tatár elől, s futottak, amerre világot láttak maguk előtt, ki lovon, ki gyalog, ki szekéren, férfiak, asszonyok, gyermekek.

- Jaj, édes feleim - ijesztgeté őket az izmaelita -, rossz helyre jöttetek ide: sokkal jobb volna visszafordulnotok, amerről a tatár hadak jönnek, mert azok legalább ha megadjátok magatokat, le nem vágnak, csak rabszolgának visznek el; jaj de előlről sokkal nagyobb veszedelem vár reátok, mert itt ebben az erdőben laknak óriások, rettentő magas szörnyek kétszarvú fejekkel, szájuk akkora, hogy egy ember befér rajta; ezek elfogdossák az erdőkre futókat, s ott megsütik nyáron; engem is csak azért nem bántanak, mert bort adok nekik, mikor jönnek.

Már ekkor a menekvők hallották Várad alól futó vitézekről a tatár óriások hírére, kik egy egész sereget megszalasztottak pusztá feltűnésük által, sőt egy csordapásztor, aki becsületes jász eredetű ember volt, maga is esküdött rá, hogy ő is látta őket, amint négyöles lépésekkel jártak végig a mezőn, s egy közülük szépen leült a kútágas tetejére, anélkül hogy a lábai lelógtak volna.

A szegény megrémült népség erre a híre inkább visszafelé akart futni a tatár torkába, hogysen e szörnyetegek fogaira jusson; de a két Koppánd vitéz azt monda okosan egymásnak:

- Íme, azok kevesebben vannak, a tatárok száma pedig sok százezer. Az óriás húsa is csak hús; majd bejárja a kard, Góliát¹ is óriás volt, s egy pásztorfiú ölte meg; inkább menjünk mi azok ellen.

S elindultak az erdő felé.

- No, majd megbánjátok! - kiálta utánuk az izmaelita.²

Hát amint a vitézek az erdőhöz közel értek, íme, kijöve a fák közül tizenkét rettentő alak; háromszor magasabbak, mint a közönséges ember; nagy fejük, mint holmi hordó; bajuszok, mint egész lófark; három ölet léptek egyszerre, s kétöles kardokat cipeltek a vállaikon.

- No, öcsém - szólt Simon vitéz, kardmarkolatához kapva -, mármint vagy mi eszünk, vagy ők esznek; válaszd ki a magadét, én is az enyimet.

S azzal kivont karddal rárohantak az óriásokra.

A szörnyű alakok eleinte nagyon lármáztak reájuk, s kardjaikat emelgették; amint azonban látnak, hogy a két vitézt semmiképp sem lehet megijeszteni, hátat adának, és hosszú lépésekkel iramodtak vissza az erdő felé.

Nem voltak azok valami természettől alkotott szörnyek, hanem csak a tatár kán szemfényvesztői, kik hosszú lábtókon³ tudtak járni, s felöltöztek Isten csodáinak, hogy a futó népeket visszariasszák gyilkosaik körmei közé; az izmaelita jól tudta azt, mert velük értett.

¹ *Góliát* - bibliai alak. Hatalmas termetű filiszteus katona, akit a kicsiny pásztorfiú, Dávid - a későbbi Dávid király - parittyája lövésével elszédített, majd megölt

² *izmaelita* - bolgár származású, mohamedán vallású bevándoroltak, akik elsősorban kereskedelemmel, adószedéssel, pénzváltással foglalkoztak

³ *lábtó* - más néven gólyaláb, lábtartóval ellátott hosszú rúd, melynek segítségével mocsaras-ingoványos helyeken közlekedtek. (A hosszú létrát is nevezték lábtónak)

Amint Simon vitéz meglátta, hogy az óriások futnak, még jobban biztatta testvérét ellenük, aholott ezután nem érek be azzal, hogy az erdőig megkergették őket, hanem amint azok a fák és cserjék között lábtóikkal nem tudtak boldogulni, sem a nehéz álarc és rémpóla miatt ügyesen mozogni, nehéz kardjaiknak sem vehették hasznát, ott a vitéz ifjak mind valamennyit levágták irgalom nélkül, s a nagy festett szörnyfejeket feltűzték az erdő szélében karók hegyére, hogy a futó népek bátorságot kapjanak, ha azokat messziről meglátják. Az áruló izmaelita nevét azonban Simon vitéz felírta kardmarkolatára.

Megint mentek odább napnyugat irányában, míg végre a Tisza vizéhez értek, ahol egy révet találtak, mely előtt már akkor sok ember várakozott, akik mind a tatárok elől futottak. A vámot ottan valami patarénus nép szedte, mert még András király és Dienes nádor idejében mind ilyen huzavona nép kezébe kerültek a vámok. Azt lehetne gondolni, hogy ilyen nagy veszedelem idején, amikor mindenki tűz elől, vér közlől fut tova, ingyen is átszállították a révészek a menekülőket? Igen, keresztyén és magyar ember bizonyára azt tette volna, de az istentelen patarénus nép most sarcolta az átkelőket legjobban, ki, mit megmentett a tatárok elől, testén maradottat, azt oda kellett nekik adnia, asszonyok fülönfüggőiket, férfiak boglárait vetették váltságul a kegyetleneknek, csak hogy átszállítsák őket. Akiknek pedig éppen semmijök sem volt, akik koldusképpen futottak el, azokkal azt az istentelenséget követték, hogy előbb elmondattak velük egy manichaeus imádságot, mely nem volt egyéb, mint a legirtóztatóbb káromlása az igaz Istennek és az ő szenteinek tatár nyelven. Igen sokan elmondták azt, csak hogy menekülhessenek, nem gondolván a halál félelmében lelkük örök életére; akik irtóztak elmondani a csúfságot, másutt kerestek a Tiszán gázlót, vagy ha úszni tudtak, ahhoz fogtak, sokan ott is veszték.

A két testvérnek sem volt semmije, amivel megváltsa a révet, csak az istenkáromló tatár imádság. Simon vitéz azt mondá, hogy inkább darabokra engedi magát vágatni a tatár által, hogysen az Istent káromolja és a szent Szüzet, de Mihál könnyebb vérű lévén, azzal biztatá, majd elmondja ő azt mind a kettőjük helyett, azt állítván, hogy testvére néma; ő tehát elmondá kétszer is egymás után, egyszer magáért, másszor a bátyjáért a rettentő káromkodást, mialatt Simon összetett kézzel magában halkán mondá utána a miatyánkot és az üdvözetet. Így szállították őket át a túlsó partra, aholott amidőn Simon vitéz szemére veté testvérének, hogy miért mondta el kényszerűségből az istenkáromló verseket, ez azzal vigasztalá bátyját, hogy hiszen magában minden vers végén utána mondta: „nem igaz, nem igaz”. De mégiscsak bűn volt az.

Simon vitéz a manichaeus nevét is feljegyzé kardmarkolatára.

Haj, de a menekülők ott csak újabb veszedelem torkába futottak; a sajói nagy ütközet el volt már vesztve, a Duna-Tisza között is özönnel járt már a tatár, amint egy erdő széléből kiértek, körös-körül nem láttak egyebet a távol láthatáron, mint égő falvakat; visszatértek hát megint az erdőbe, s felfelé északnak kezdtek tartani, körös-körül hallva a tatárok kürtjeinek hangját, amint egymásnak felelgettek, s a nappalokat odvas fák rejtekeiben tölték, nem találva egyéb táplálékot, mint vadmézet és lehullott bükkmogyorót, amivel éhségüket csillapíták.

Negyednapra találtak egy tisztességes házat az erdő közepén, melyet sem lőrések, sem sáncok nem védelmezték, s mégsem volt leégetve.

Az ifjú vitézek csodálkoztak ezen; pedig hát tudniok kellett volna, hogy abban a házban a szaracénus⁴ lakik, akik pedig mind egyetértének a tatárokkal, azok hordanak nekik tudósítást, vezetik őket a városokra, kémeik és orgazdáik; amit a tatár rabolt, azt megveszik tőle olcsó

⁴ *patarénus, manicheus, szaracénus* - hazájukból vallásuk miatt menekülésre kényszerített felekezetek tagjai, akik itt elsősorban pénzügyletekkel foglalkoztak

pénzen, s szállítják majdan Morvába és odább is. Egy ilyen kufár háza volt az. Egy nagy vörös ökörfő volt a kapujára festve, amiről a tatárok ráismerhettek, hogy ez az ő emberük.

A szaracénus nagy nyájassággal fogadta őket, mikor bementek hozzá; biztatá, hogy várjanak, mindjárt készített számukra ebédet, ami a kiéhezett jámboroknak vajmi kedves vigasztalás volt. Míg ott panasznának kiállott szenvedéseiket a jámbor arcú házigazdának, jön lihegve egy úri asszony, megszaggatott ruhájáról, feslett sarujáról ki lehetne venni, hogy messziről menekült futva, s reménykedve kérdi a házigazdától, nem tért-e ide be az ő szerette férje kisfiacskájával. Az erdőbe menekültek öten: a férj kisfiával, a hitves, egy dajka és a kis csecsemő gyermek. Egyszer kutyaugatást hallottak: a férj azt mondá, hogy hárman maradjanak hátra egy barlangban elbújva, majd ő fiával előremegy, megnézni, nincs-e ott emberi lak közel. Ők sokáig vártak ott, végre a nő aggódva férje kimaradtán, maga indult el őt keresni; talán itten voltak?

- Meglehet, hogy itt jártak, gyermekecském - szólt vállat vonva a szaracén -, itt sokan megfordulnak napjában; milyenek voltak?

A nő leírta férje alakját, ruházatát, a kisgyermekét, a fiúcska ujján volt egy fekete lószőr gyűrű fehér kereszttel, azt csak nem vette el tőle senki, ha megölték is, ráismerhetne róla.

A szaracén azt mondta, hogy semmiképp sem látta őket, s a szegény nő kezét tördelve és jajongva ment ismét odább férjét és kisfiát keresni.

Ezalatt felhozták az ifjú vitézek számára az ételt, egy nagy bográcsban aprított húst, a szaracén hozatott nekik melléje bort, s megáldva lakomájukat, magukra hagyá őket.

Mikhál vitéz, amilyen éhes volt, rögtön hozzá akart fogni a bőséges étkezéshez, de Simon vitéz megállítá elébb.

- Hát Mikhál, nem jut-e eszedbe, hogy elébb imádkoznánk?

Azzal elvégzik az imát, ahogy istenfélőkhöz illet, s csak akkor fogának az étekhez.

És íme, Isten megjutalmazá őket kegyességükért, mert amint Mikhál vitéz görbe evőkését beleszúrta a bográcsba, íme, mi akadt legelébb is kése hegyére, egy vékony csont, egy fekete karikagyűrűvel, lószőrből átkerítve, fehér kereszt a gyűrű közepén.

Az ifjak ijedten ugrának fel ültökből, s nem érintve többé sem ételt, sem italt, nem búcsúztak sem gazdától, sem gazdasszonytól, hanem futottak onnan sebtén, ahogy lábaik elbírták, s csak későn akadtak meg egy szegény remete barlangja előtt, kinek elbeszélték az ijedséget, ami velük történt.

- Áldjátok Istent, fiaim - szólt az öreg aszkéta -, hogy megszabadíta a gonosz barlangból, mert nem más lakik ottan, mint az istentelen szaracén, a tatárok kéme, ki a hozzá betérő menekülőknak kábítószert ad italban, s mikor elalusznak tőle, akkor fejüket veszi! A fejekért kap egy dénárt a tatároktól, a húsaikat pedig feladja az utánuk jövő vendégeknek, azt a szörnyűt követve el, hogy testvéreit eteti meg a magyarral. Örüljete, hogy nem ízleltetek ott semmit, jól fog esni most forrásom friss vize s az aszalt gyökerek, miket veletek megosztok. Reggelig maradjatok itten, azután menjete csak mindig feljebb észak felé; nem tévedhettek el: amelyik oldalon a fáknak moha van, arra van észak; ha hétnapi járóföldet tettetek hegyeken-völgyeken keresztül, meglátjátok a legmagasabb hegyeket, amik Magyarország határán vannak; ottan majd hallani fogtok harangszót; az vezessen benneteket; ott jó oltalom van, azok ott a „menedék kövei”, lapides refugii, miket a harcos szerzetek láttanak el védelmi eszközökkel, hogy befogadják a mindenünnen futókat. Ott jó helyetek leszen. Találtok oltárt, kenyeret, erős

bástyákat, miket a jó kard és a jó Isten ezernyi ellenségtől megoltalmaz. Míg odáig nem értek, meg ne állapodjatok, mert veszedelem és pusztulás van az egész hazán.

Az ifjú vitézek megcsókolták a jó öreg kezét a jótékony tanácsért, s reggel útmutatása szerint mentek nagy egyedül magukban sűrű erdőkön keresztül; soká mentek, messze mentek, tölgy elhagyta, bükk elhagyta már a hegyet, következtek a nagy gyászoló fenyőfák, de még tovább kellett menniök.

Egy reggel azonban, a nagy magános rengetegben, amint pihenni leülének, távolról jövő harangszó ütötte meg füleiket, valami nagy harangok szava, aminők csak Fehérvárott voltak akkor meg Nagyváradon, a nagy székesegyházakban.

Mikhál vitéz felugrott örömmel, és mondá:

- Itt van bizonyára az említett „lapis refugii”.

De Simon bátyja megcsóválta a fejét.

- Messzebb van az, öcsém, még háromnapi járóföldet mondott odáig a szent ember.

- Ej, talán saját lábaihoz mérte a járóföldet, azok pedig már öregek.

- Aztán nem is észak felől jön ez a hang, hanem nagyon is nyugatról.

- Bizonyosan mi tévesztettük el az irányt.

Mikhál vitéz csak rábeszélte Simon bátyját, hogy ne menjenek már messzebbre, hanem keressek fel, ahonnan az a harangszó jön, hiszen harangszóval csak keresztyén ember ad jelt; bizonyosan azért teszik, hogy ha valaki eltévedt bujdosásában, oda térjen, ahol nem félnek az ellenségtől.

Simon ráállt, s mentek aztán, ahonnan a harangszó jött, s amint kiértek az erdőből, egy kies völgy terült el előttük, amelyen keskeny patak kígyózott keresztül, a patakon nagy lábas híd volt verve, a híd pedig egy magas sziklavárba vezetett fel, melynek négy hegyes tornya volt a négy szegletén, ötödik meg a közepén; azokban mind harangok voltak, s azokat mind úgy húzták, mintha búcsújárás volna.

- Ez bizonyosan a menedék köve - mondá újból Mikhál vitéz.

- Nem mondott annak tornyaitól, sem bástyáiról a remete - szólt ellenkezve Simon bátyja.

- Ej, azóta felépíthették, hogy ő ott járt.

S azzal mentek a vár felé. De különös volt előttük, hogy az ilyen nagy, erős vár tövében, ahogy másutt szokott lenni, nincsenek parasztkalibák, nincsen falu, zsellérházak, akik a várhoz tartoznak, hogy lehet ez?

- Bizonyosan a parasztokat mind bevették most a várba. - Így magyarázá azt a könnyebbvérű Mikhál lovag.

A toronyőr, amint észrevette közeledésüket, rögtön jelt adott kürtjével, mire a felvonóhidat leeresztették, mely az állóhidat a várkapuval összekötötte, cifra csatlósok jöttek a jövevények elé, s midőn azok aggódalmasan elmondák nekik, hogy ők messze földről jönnek, országos veszedelem közöl, nem tudják, jó helyre jöttek-e, azok nevetve mondanak nekik:

- Jó helyre, bizony, atyafiak; ez itt Fulkó lovag vára; híres, nevezetes vitézé; nem jöhet ide a tatár, hacsak a völgyet ki nem tölti; nem is lesz itt fogatkozástok semmiben, mert itt van enni-inni elég; van-e valami kincsetek, amit el kell jó helyre tenni?

- Valóban nincs egyebünk jó kardjainkon kívül.

- No, annál jobb. Akkor beállhattok a lovag úr zsoldjába, s vitézkedhettek az ő zászlói alatt jó pénzért.

- Nem kívánunk mi pénzt a szolgálatért, elég lesz nekünk, ha harcolhatunk a pogány ellenség ellen vitéz vezetők alatt.

Az inasok úgy nevettek rajta, hogy az ifjak olyan komolyan beszéltek, s azután bevitték őket a várba, s nemsokára hoztak eléjük medencékben illatos vizeket, megmosdatták, megfüröszték őket, hoztak nekik pompás bársony és virágos kamukaköntösöket, aranyskófiummal kivarrva, boglárokkal végigrakva, hajfürteiket bekenték illatos kenőcsökkel; azt mondták, hogy ezt mind Fulkó lovag parancsolta, aki a vendégeit ilyen szívesen szokta fogadni.

- Talán nem is érdemeljük mi ezt a nagy tisztességet - mondá Simon lovag pironkodva, ki igen szemérmetes férfiú volt, midőn ajándékokat kelle elfogadni.

- Ah, de még többekben is fogtok részesülni - szóltak a tréfálózó cselédek -, a lovag úr lakomát rendezett számotokra, ottan lesznek az úr-kisasszonyok is, Fulkó vitéz leányai, Meryza és Sziona, azok mellett fogtok ülni.

- Ó, de furcsa neveik vannak - mondá Simon lovag -, vajon hol keresztelték őket annak?

- Ne törődjete ti azzal; majd holnap elmondhatjátok, melyik volt kettő közül a szebb.

Mikhál vitéznek mindjárt meg is ragad a szívében: melyik lehet kettő közül a szebb, mert a szép asszonyi arcokat ő halálba tudta szeretni; de Simon bátyjának máson járt a gondolatja.

- Hol van itten a kápolna? Oda szeretnék elébb menni, hálát adni az Istennek, hogy annyi veszély közül megszabadított; sok hete, hogy nem voltam már oltár előtt, csak az égi madarakkal együtt imádkoztam Istent az erdőkben napköltekor.

Az inasok megint csak nevettek rajta.

- Hagyd azt mostan, jó barátom, megtalálhatod még holnap, a papot mindig jókor van látni; most jertek a lakomára; régen ülhattetek asztal mellett.

Simon vitéz nagyon csóválta rá fejét; nem tetszett neki az olyan hely, ahol az oltárról olyan nevetve beszélnek, de nem akart háborúságot kezdeni, s engedett a meghívásnak, de öccsét mégis figyelmezteté, hogy a hosszas böjtölés után majd a gazdag lakomából nehogy sokat be találjon venni, bort ne igen nagyon igyék, mert az megárt most egyszerre; Mikhál vitéznek pedig máson járt akkor az esze: melyik lesz szebb a kettő közül?

Egy trombitaszóra aztán felnyíltak a várbeli szárnyas ajtók, s bevezeték azokon az ifjakat az ebédlőterembe.

A két jámbor vitéz szeme fénye elveszett a nagy ragyogáson, ami itt minden oldalról feléjük tündökölt. Az asztalok ezüsttálakkal és aranyserlegekkel rakva, székek, lócák cifrán kifestve és kifaragva, ablakok színes üvegekkel rakva, az asztalfőn álló székek bíborral bevonva és mennyezettel fődözve, mintha fejedelmek számára állnának ottan; minden szék háta mögött állt egy arany vitézkötéses hajdú, skarlát mentében, a bortöltögető ezüstvederrel kezében; azután a másik terem ajtajai is felnyílván, kijöttek belőle a várkastély úri vendégei, mind gazdagon öltözött urak, ki-ki egy-egy szép hölgyet vezetve jobbján, akik nehéz selyemruháikkal csak úgy söpörték a padlót, gyémánt és kárbunkulus tündökölt forgóikban, kőöntövényeken; azok ott páronként helyet foglaltak a hosszú rakott asztal körül, egy férfi egy asszony mellett, végre hármas trombitaszó után jött maga a vár ura: Fulkó; kővér termete majd leroskadt drágakövek és boglárók terhe alatt: két kezén vezetve két lányát, Meryzát és Szionát.

Az első, kit jobbán vezetett, tündéri szépségű hölgy volt, ragyogó fekete szemei illettek halvány arcához s piros ajkaihoz, magas, délceg termete is oly méltósággal hordta e büszke főt, mintha tudná, hogy itt neki mindenki engedelmes szolgája.

A másik leány, kit Fulkó bal felől bocsátott, alacsony volt és görbe hátú, szemeit nem is emelte fel soha, s nem tekingetett sehová, mint aki nagyon jól tudja, hogy őt mindenki megveti. Könnyű volt rámondani, melyik kettő közül a szebbik.

Mikhál vitéz azt hívé e látványra, hogy álmodik, szemeit elvakítja a drágakövek fénye, még jobban a szép szemek ragyogása, hogy azt sem tudta már, a földön jár-e vagy az égben.

Simon vitéz pedig ennyi pompát látva maga előtt, arra gondolt szomorú szívében, vajon talán ez időben Béla király futó patak partján issza levett sisakjából a vértől langyult vizet.

- Asztalhoz, urak és hölgyek! - hangzék Fulkó lovag szava. - Ide mellém Koppánd Simon, Koppánd Mikhál; az utóbb jött vendégé mindig az első hely nálam. Üljetek leányaim mellé. Ím, ez Meryza leányom, amaz pediglen Sziona.

Mikhál úgy ejté a dolgot, hogy a tündéri szép Meryza mellé jusson, kiről le nem bírta szemeit venni többé. Simon pedig odaült a szemlesütő Szionához, hanem elébb elmondá magában halkan az asztaláldást, ami fölött a többi vendégek nagyon kacagtak a kegyes vitéz botránkoztatására, egy hang azonban mellette halkan suttogá: „Ámen, ámen.” Odanézett, s látta, hogy az a púpos hátú Sziona, s e pillanatban szebbnek tetszett előtte a görbe leány, mint a délceg Meryza.

A vendég urak igen vígan ittak, nem kellett nekik nagy kínálkozás, s miután jól felborozták magukat, megkérték a jövevény ifjakat, hogy mondják el előttük azon viszontagságokat, amiket idáig jutva kiállottak.

Mikhál vitéz nem bírt nagy ékesen szólással, amiért is csak bátyjának inte, hogy szóljon. Simon tehát felállá, és gondolva, hogy igaz részvevő hazafiúi szívekre talál e helyen, elkezdé a hon gyászeseeményeit mondani előttük: a beszéd folytán mindjobban belejött az indulatba, a lelke előtt újra megjelenő rémlátások képe ihletet adott ajkainak, annyira, hogy végtére oly szívrehatólag beszélt, hogy saját magának is könnyek csorogtak alá az orcáján.

Íme azonban, midőn e könnyeket letörölné és szétekintene, akkor látá, hogy a vendégsereg éppen nem sír és nem sóhajtoz az ő fájdalmas beszédén, hanem csupáncsak mulatságképpen hallgatja azt, mintha valami trufátor⁵ énekes regéjét hallgatná.

Ezen annyira megbotránkozott, hogy kénytelenül megszakasztá a szót.

Különösen bántották őt a délceg Meryza szép szemei, amiért olyan mosolyogva tekintenek reá.

Midőn elhallgatott, a délceg hajadon megszólítá, hogy mondana még „több ilyen szép mesét is”.

Egy suttogó hang azonban, a halavány Sziona szava, csengve szólt mellette, hogy ne folytassa tovább az isten nevéért, mert hisz e borzalmas történetet szívszakadás így hallani.

És Simon lovag Sziona szavára hallgatott, nagyot sóhajta és leült. Sajnálta a háziurat és a vendégsereget azzal megbántani, hogy érzéketlenségüket megrója; gondolá, a jó élet teszi azt, s azzal menté ki magát, hogy nagyon el van már fáradva.

Arra fölkelte Saksin lovag, egy roppant termetes férfi Simon mellől, s belekötött, hogy miért nem iszik s mért nem beszél tovább, minek sérti meg a társaságot azzal, hogy elhallgat; ezért mármost „ki a gyepre!”.

⁵ *trufátor* - vándorénekes, mulattató

Simon lovag látta, hogy ebből most mindjárt verekedés lesz, azért hátrátolta maga alól a széket, s készen tartotta magát mindenre. Nem volt ez szokatlan dolog akkoriban, midőn vendégségek alatt nagyon sok bort ittak, s a férfiúi erő kitüntetése nem tartott gyalázatnak, amiért is lakoma előtt a vendégek minden vágófegyvert le szoktak rakni magukról, nehogy azokkal találjanak egymásnak ártani, amit azután józan fővel megbánnának.

Mikhál vitéz is fel akart ugrani helyéről, ezt látva, de őt lekötve tartá már a bor meg a szép hajadon szemei, aztán meg azt is mondták a körülötte levők, hogy két ember vitájába nem illik egy harmadiknak belekeveredni.

Sziona azonban odasúgott Simonnak:

- Vigyázz, nehogy öltre engedd magadat kapni, mert Saksinnak hegyes vért van a dolmánya alatt, ha hozzászorít, keresztültör vele.

S ez a titkos intés hasznára vált Simonnak, mert amint kitolakodának a lovaggal a terem közepére, nem engedé magát derékon kapni, hanem megkapta amannak két karját erősen, s meg-rázva azoknál fogva annak rengeteg testét, gáncsot vetett neki, s úgy veté a földhöz, hogy a fejét is odacsapta a padlóra.

Erre dühösen ugrott fel Saksin, s most már széket ragadva rohant Simon lovagnak; de az megkapta fél kézzel az ellene sújtott széket, s a másikkal úgy üté föltövon Saksin lovagot, hogy az se látó, se halló nem volt többet, mert egyszerre kijött orrán, száján, fülén a vér: úgy vitték el pokrócba takarva.

A többi vendég urak nagyon nevettek e mulatságon, s dicsérék Simon vitéz erejét, ügyességét, kezet is szorongattak vele sorban; ami közben vette észre, hogy mindegyik azt akarja megtudni, vajon össze lehet-e úgy szorítani a kezét, hogy fájjon. Engedte nekik cselekedni, hadd lássa, mire mennek vele.

Végre a háziúr maga veregetett a vállára, azt monda neki, hogy derék ember, mert olyan vitézt győzött le, akivel még meg nem mérkőzhetett senki, s minthogy őneki fogadása tartja, hogy aki Saksin lovagot le bírja verni, annak választani enged leányai közül, hogy egyet feleségül vegyen közülük, tehát válasszon.

Simon vitéz azt hitte, hogy csak kötekednek vele, olyan jutalmat ígérve, amit ő meg nem szolgáltat, csak akkor látta, midőn a káplánt hívták, hogy komolyan van értve az ígéret, s újból felszólították, hogy válasszon.

Mikhál vitéz de nagyon elbámult erre; most bánta már igen szörnyen, hogy nem ő verekedett meg Saksinnal, mert hiszen ő sem gyöngébb, mint Simon bátyja; jaj! ha Meryzát fogja választani, pedig hát ha szeme van, ezt látja szebbnek.

De Simon a sápadt Sziona felé fordult, s azt monda, hogy őneki ez tetszik jobban.

Fulkó lovag meg volt lepve; nem tetszett neki a választás, fejét csóválta, ajkát harapta, de nem tehetett ellene más kifogást, mint azt, hogy Meryza az idősebbik.

- Hogy ne menjen hűgánál későbben férjhez, add őt feleségül öcsémnek. Valóban, ő oly jó vitéz, mint én vagyok, s ha ő küzdött volna Saksinnal, nem kétszer, de háromszor verte volna a földhöz.

Mikhál esküdözött, hogy azt megtette volna Meryzáért, s ha kell, minden itt levő lovaggal megbirkózik sorban vagy egyszerre, amin nagyon nevettek valamennyien.

Fulkó lovag azután ráhagyta, hogy ha oly igen nagyon szereti Meryzát, vegye tehát ő is azt feleségül.

Mikhál vitéz magánkívül volt az öröm miatt; alig állt a lábán a gyönyörűségtől, mégis az egész világot akarta birkózásra híni.

De Simon vitéz lelkét hidegítette valami gondolat: miért, hogy mindez ilyen könnyűszerrel történik, hogy ilyen gazdag úrleányokat olyan könnyen - se kérdik, se hallják - a legelső jövevénynek feleségül adják?

Márpedig az bizony csak megtörtént: akár hitte, hogy ébren van, akár azt vélte, hogy álmodik, Fulkó lovag egymáséba tette kezeiket, Meryza levonta ujjáról gyémántos gyűrűjét, s Mikhál végvitéz ujjára húzta azt, Sziona pedig egy kis vékony karikagyűrűt adott jegybe Simon loagnak, amiért a vitéz urak cserébe ősi címeres gyűrűiket vonták aráik ujjára, s akkor ment rögtön az egész násznéppé alakult vendégsereg a várbeli kápolnába, ahol egy szerzetesi alak hit szerint összeadá a feleket az ő társaikkal; rendén, ének- és orgonaszó mellett.

Mikhál vitéz és a szép Meryza a számukra elkészített menyegzői terembe távoztak, de Simon vitéz azt mondá menyasszonyának:

- Én még egy kisség itt maradok az oltárnál, hogy hálát adjak az Istennek e csodálatos jóvoltáért, hogy a tegnapi szorongattatás helyett a szabadulásba vezérlett, s kivel tegnap csak a farkasok virrasztottak egy berekben, annak ma, íme, ily áldott jó hitvest adott társul, mint te vagy, Szionám. Csak térj addig szobádba, míg utánad mennék.

Majd egy óráig ott imádkozott Simon vitéz az oltár előtt, mely szépen ki volt szentek szobraival ékesítve; még azután a szent képeket sorba is kellett csókolnia, de gondolta, hogy Sziona nem fog reá e haladéért neheztelni.

- Megbocsáss, jó Szionám - szólt, midőn a kápolnából megtért hálósobájába. - Sokért hálát kellett adnom az Istennek ezen a napon, hogy olyan sokáig maradtam a kápolnában.

- Valóban sokért kell hálát adnod az Istennek - szólt Sziona -, mert csoda az, ahogy háromszor megmenekültél e napon a halálból. Istennek köszönd azt, hogy mellém ültél, nem Meryza mellé, mert Saksin lovag bizonyosan beléd kötött volna ott is, s ha nem vigyázzsz magadra, hanem ölre mégy vele, halott vagy. Istennek köszönd azt, hogy nem saját poharadból ittál, hanem az enyémből, melyben víz állt, mert serleged széle bódító méreggel volt megkenve, ami ha ajkadat éri, megbódulsz, és reggelre halott vagy. De Istennek köszönd százszor, hogy nem Meryza keze után nyúltál, midőn választást engedtek közöttünk, mint tették előtted százan, akik most mind halva vannak, mert te is utánuk mentél volna.

- Tehát micsoda ház ez itt? - kérdé elszörnyedve Simon.

- Gyilkosok és rablók háza. Fulkó lovag harámbasa; nem is atyám, de mostohám, ki anyámat halálra kínzá; Meryza ellenben az ő leánya, akiről irtózat szólni. Ezek a vendég urak, kik itt aranyban járnak, mind Fulkó és leánya cimborái, százszor gyilkos és elkárhozott valamennyi. Azelőtt, a múlt évekig, messze vármegyékbe eljártak csoportostul rablókalandokra, néha maga Meryza is vezette őket, ki az éjszakai gyilkolásban kegyetlenebb még apjánál is. Hogy pedig az ég haragja e nagy csapást mérte országunkra, hogy a tatár rajtunk rontott, azóta Fulkó bandái nem járnak ki a vidékre, félnek, hogy erősebb rablókra akadnak, hanem nagy harangokat húztak fel a tornyokba, s azoknak messze hangzó szavával csalják ide azokat, kik a tatár elől menekülnek. Ha jönnek gazdag főurak, kereskedők, szívesen fogadják őket, kincseiket őrzésükbe veszik, s ő magukat az első éjjel elsikkasztják. Ha vannak köztük délceg ifjak, azokkal ama tréfát űzik, mit veletek: Fulkó lovag választást enged nekik leányai közül, a bódító italtól kábult ifjú Meryza kezét kéri, s az őt az oltárhoz vezeti; egy rabló, valami megölt szerzetes ruhájába öltözve, megesketi őt, s lesz belőle férj egy éjre. Mikor Meryza jelt ad, künn félre-

verik a harangot, tűzi láрма támad, az új férj felszökik álmából, s amint hálóterméből kilép, eltűnik nyom nélkül; másnap megint új esküvő, új halál, új áldozat.

- Irtóztató! - kiálta fel Simon vitéz. - És ez órában Mikhál van ott? Hol van ő?

- Halkan beszélj! Ő már nincs ott. A mellékszoba alatt tátong egy húszöles mélység, minden nap fölötte járunk, az a padló, melyen járunk, középett sarkon fordul lefelé, s két végén ütközőre jár. E percben ki van véve az ütköző mind a két oldalon. Mikor valaki arra rálép, a hidlás elfordul, s ő leesik róla; az a mély kút egy hosszú folyosóra vezet, mely innen a hegy lábáig nyúlik, s egy szűk nyíláson napvilágot ér; ha valami csoda által még megszabadulna is estében, hogy nem zúzná agyon magát, ott a mélyben van Fulkónak két nagy vérebe. Orkus és Erebusz, azok felfalják elevenen; csak másnap mennek be Fulkó cinkosai a barlang felől fáklyáikkal, amiktől a kutyák félnek, s összeszedik a megölt ékszereit.

- Hát testvérem? Mi történik testvéremmel?

Sziona szemeiből törle a könnyeket.

- Halld meg, mi volt ellenetek a szándék! A hálószoza ablakán egy kéz kocogtat csendesen, s arra azt súgják, hogy a másik testvér akar egy szót szólni. Mikhálnál már kocogtattak az ablakon.

- És ő?

- Ő már bizonyosan meghalt. Nem lehetett megmentenem, mert Meryza az ajtóig jött vele, ott megcsókolá, s azután egy kiáltás hangzott, és azután csendes lett minden.

Simon vitéz szava elállt a fájdalomtól.

- Most azon légy, hogy mentsd meg magad. Itt egy hosszú kötél, ezt kösd derekadra, itt egy jó kard, ezt szúrd övedbe, ez égő fáklyát fogd bal kezedbe, ne várd, míg hívnak; lépj ki a forduló hídra, én e kötélen csendesen le foglak bocsátani; s azután a kötelet, ha leértél, utánad ereszttem. Ha a vérebeikkel találkozol, kiáltsd neveiket: Orkus és Erebusz, tartsd feléjük a fáklyát, akkor nem bántanak; meg ne öld őket, mert arról megtudnák, hogy megszabadultál, s utánad mennének, elfognának. S most siess; ha biztos helyen leszel, s sokáig élsz, gondold reá, hogy a szegény árva, kit hitvesedül választál, valóban hitvesed volt.

Simon vitéz érzékenyen megölelé s megcsókolá Szionát.

- Valóban férjed vagyok, s nem hagylak itt, jöjj együtt velem.

- Az vesztünkre volna. Megtudnák egy óra múlva, hogy elárultam őket, s reggelre ismét kezeikben volnánk. A környék mind egyetért velük. Így pedig harmadnapra a csontok közül nem fogják megtudni, melyik volt az egyik, melyik a másik. Siess, ne időzz!

Simon vitéz megfogadá az Istenre, hogy ha innét megszabadul, s más világot ér az ország, vissza fog térni még ide, hogy hitvesét kiszabadítsa, s testvére gyilkosain bosszút álljon; tönk mindent, ahogyan Sziona akar. Egyik kezében a kard, másikban a fáklya, derekán a mentőkötél, így lépett ki óvatosan a sóhajhídra, s amint az elbillent alatta, csendesen ereszkedett alá a rémületes mélységbe, melynek fenekéről tompa ugatás üvölte fel hozzá.

- Isten veled! - hangzék felülről Sziona szava, midőn ő már a kút fenekén állt, megvilágítva azt maga körül. Ott feküdt már akkor Mikhál testvér, szép feje halálosan összezúzva; a két véreb, mely vérét felitta már, a fáklya elől a sötétbe hátrált, melyből csak vérfényű szemeik világoltak elő.

Simon vitéz megcsókolá holt testvére arcát, s nem hagyta őt a fenevadaknak, hanem fölvette vállára, s kivivé őt a hosszú folyosón át, míg az éjvilágra ért ki vele az erdőbe, a két kutya egész odáig kísérte, de nem merte megtámadni a fáklya miatt.

Künn az erdőben sírt ásott a halottnak, nagy köveket hengerítte rá, keresztet metszett négyfelől levő fák kérgébe, hogy valaha ismét rátaláljon, s elimádkozá őt istenesen, úgy hagyta ott.

Az éjszakai csillag vezette tovább a kárpáti havasok felé.

Két éjjel utazott folyvást, nappal rejtve maradt, harmadik nap virradóra meglátá a távolból az egyszerű keresztet a hegytetőn, amit a remete mondott neki.

Az volt valóban a lapis refugii.

A derék vitéz templomosok, vörös barátok, a köznép szerint, építenek ott menedéket az ország minden vidékéből futók számára, ahová ha eljutott is egy-egy kóbor tatár csorda, vitézül elverték onnan; nem bírt rajtuk erőt venni.

Harmadik évre ismét lesepré árva Magyarországról Góg és Magóg⁶ hadait az Úr keze. Ki-ki visszatért elpusztult szülőtte földére.

Visszajött a király is, s népét, birodalmát újraalakítva, vaskézzel nyúlt az árulók, a gonosztevők közé, kik versenyt pusztítottak az ellenséggel.

Körüljáró törvényszékek alakítottak, mik a nádor elnöksége alatt minden vármegye határán sorompóba hitták a vádlott bűnösöket, s kire súlyosak voltak a vádak, annak istenítélet alá kellett vetnie magát, tűz- avagy vízpróbában, avagy ha bajnok vitéz volt, megküzdnie az ország bajnokával, kinek sisak fedte arcát s páncél termetét, míg a vádlottnak pajzson s kardon kívül más fegyvere nem volt.

Sok istentelen bűnös meglakolt ekképpen, a tatárhoz szegődött árulók, a hittagadók, az izmaeliták, az emberhúsetetők, a rablólovagok és a szaracén kémek. Egyszer rákerült a sor Fulkó lovagra is. Az ország hírnöke az ő kapujára is felszegezé a vádló vaskesztyűjét, s oly nagy volt a rablólovag elbizottsága, hogy bár futhatott volna, nem tévé, sőt megjelent minden lovagjával, Saksin hadnagyával és Meryzával együtt a törvényszék előtt; a várban csupán Sziona maradt.

Meryza Saksin hadnagyot, ki szörnyű erejű férfi volt s gyakorlott a bajvívásban, felbiztatá, hogy ne féljen, hanem ölje meg az ország lovagját; e végre készíté neki boszorkányos mester-séggel olyan inget, melyet nem jár meg a fegyver, s adott neki olyan kardot, mely úgy fogja a vasat is, mint a bársonyt.

Ilyen készüléttel állt ki Saksin lovag a sorompóba, a holott az ország lovagja állt egyfelől, középett a mennyezet alatt ült a nádor, alatta állt a pristáldus,⁷ ki fennhangon felolvasá a vádlottak előtt bűneik lajstromát: hogy a hozzájuk menekülőket megöldösték hitetlenül, s Isten sakramentomaiból⁸ csúfot üzének.

Ezek azt felelték, hogy a vád mind hazugság, mert azt hitték, hogy azok mind meghaltak, akik ellenök tanúskodhatnának.

⁶ *Góg és Magóg* - a Biblia és a történelmi kútfők többféle értelmezését adják e neveknek. Lényegük azonban az, ahogyan itt Jókai is használja: barbár, nomád hódítók, a civilizált országok veszedelmei

⁷ *pristáldus* - királyi ítéletvérehajtó

⁸ *sakramentumok* - szentségek: a hit erősítésére szolgáló egyházi szertartások. Pl. úrvacsora, keresz-telés

- Én rágalomnak vallom e vádakat - kiálta Saksin lovag dacosan -, s elfogadom a viadalt ország bajnokával!

- No, hát akkor ismerd meg, kivel vívsz! - szólt sisakrostélyát feltaszítva a bajnok. - Én vagyok Koppánd Simon, akit nem evett meg Orkusz és Erebusz!

E név hallatára, ez arc látására kihullott a babonás kard a nagy erős férfi kezéből; nem tudott vívni többé, csak a láncok után nyújtá ki kezeit, s ígérte, hogy kivall mindent.

Fulkó lovag, amint az Orkusz és Erebusz neveket hallá, hirtelen lovára kapott, s nyargalni kezdte, futottak utána, de be nem érhatték; senki se tudja, mi lett belőle többé.

Csak Meryza maradt ott dacosan. Miután apja elfutott, s Saksin megvallott mindent, ő még akkor is tagadta bűnrészvétét, semminek nem akart tudója lenni. A vízpróbánál azután elsüllyedt, és belehalt a vízbe.

Saksint ott nyomban négyfelé vágták, a többi rablóknak fejét vették.

Koppánd Simont ez eset után a király megajándékozta Fulkó lovag várával, ki az ott talált tömérdék kincset a templomosok vitéz szerzetének ajándékozta.

Szionát pedig most már valóban nőül vevé, s másodszor is igazán megesküvék vele mint hű társával, s boldogul éltek együtt még sokáig; a Koppánd név századokig fennmaradt.

Az Úristen oltalmazza meg a magyarokat ezután is!

A DEBRECENI KASTÉLY

Az ezerhatszázados években, ha valaki Nagykállóról Debrecen felé utazott, egy kastélyt látott elmaradni az út mellett, pár ezer lépésnyi távolban, s ha kíváncsi volt megtudakozni fuvarosától: kié az a kastély, bizonyosan azt a választ nyerte rá, hogy „nem tudatik”.

S ha kíváncsisága megmaradt a Fejfájató csárdáig, ahol megittattak, s ott újra fölvetette a kérdést a csaplárnak, attól is azt a választ vette, hogy - „nem tudatik”.

S ha ekkor még inkább üldözőbe vette a tudnivaló, s elkezdett magában Debrecenben végigvallatni ismerőst, ismeretlent, akit elől-utól talált: kié az a kastély? - végtől végig azt nyerte rá: „nem tudatik, nem tudatik, nem tudatik”. Senki még csak abban sem térvén el a másiktól, hogy a szenvedőleges igealak nyelvszépítő „tatik”-ját egy szerényebb „biz én nem tudom”-mal váltotta volna föl.

El kellett mennie Telegdig vagy Böszörményig, ha azt akarta, hogy valamit beszéljenek neki a debreceni kastélyról, amiről a közel környékben senki sem akart tudni. Ott azután hallhatott is annyit, hogy ki nem igazodott belőle, mi az igaz, mi a költemény.

Ha Szabolcs vármegyei nemesembert kérdezett meg, az elbeszélte felőle, hogy az a kastély valaha az Onody úri családé volt, akik a kurucokkal tartottak; az utolsó Onody a labancokhoz áttért unokaöccsét kirekesztve, minden vagyonát Debrecen városának hagyományozta. Öccse azonban egy éjjel a labancokkal rajtaütött, minden cselédjével együtt legyilkolá, s megüzente Debrecen tanácsának, hogy úgy próbáljon valaki beülni az ő kastélyába, hogy mind így fog járni. A debreceniek mármost azt restellik, hogy nem merték azóta elfoglalni a kastélyt; úgy hagyták üresen.

Ha pedig Bihar vármegyei nemest hallgatott ki a tudni vágyó, ettől azt hallotta, hogy valami-kor ecsedi tolvajok ütöttek a kastélyra, azok ölték meg az öreg Onodyt, mind öccsöstül együtt, aki sohasem szolgált a labancoknál. Azóta is nagyon gyanús hely az egész kastély s abban a hírben áll, hogy orvosok tanyáznak benne; de nem lehet ellenük erélyesen közreműködni, mert a kastély maga határvillongás tárgya a két vármegye között. A debreceniek azért nem akarnak a kastély felől tudni, nehogy határozott nyilatkozatot adva, vagy az egyik, vagy a másik vármegyét megsértsék. A böszörményi hajdúktól azt a fölvilágosítást nyerhette, hogy az öreg Onodyt hamispénz-verők fojtották meg az ágyában, s azóta is ott üzik mesterségüket a kastély pincéiben; de bírák uraimék nemigen üldözik őket, mert bizonyosan osztoznak a nyereségben. Ezért hallgatnak olyan nagyon felőle.

Arra fölfelé az oláhság közt aztán egyre tüneményesebb változatok adtak helyt egymásnak a kastély felől. Tündérek, boszorkányok, mátkáágyban meghalt menyasszonyok tanyája volt az; amiről a vastag nyakú debreceniek csak azért nem akarnak tudni semmit, mert szégyenlik, hogy kálvinista létükre nem bírnak kifogni a lidérceken, boszorkányokon.

S ha azután a tudni vágyó utazó, mindezen mendemondákkal meg nem elégedve, egyszer ismét arra utazván, újra megpillantá a rejtélyes kastély tetejét, mely alig látszott ki a terebély gesztenyefák közül, s itt azt mondta kocsisának, hogy csapja ki addig a lovait a füre, míg ő a puskával egyet fordul a vidéken: abban a flegmatikus⁹ matyó semmi rendkívülit nem talált, mert hiszen szárcsát lehet itten löni eleget. S engedte magára útitársát.

⁹ *flegmatikus* - nyugodt, nehezen hozható indulatba

Elhagyott utaknak az a szokásuk, hogy azokat egyszerre benövi a széles útilapu, mellékeiket pedig a rózsaszín fűrtű réti fűzény. Az elhagyott utakat még ötven év múlva is meg lehet ismerni saját növényzetéről.

Ha az utas követte ez útmutató növényzetet, ez elvezette őt egy pagonyon keresztül a kastély-árokig, mely egyrészt a védelemre szolgálhatott valaha, másrészt pedig a vadaskert körülzárására szolgált, amit gyanított a korhadó palánk itt-amott összetákolts maradványa; most azonban a vízárok helytel-közzel kiszakadozva, csak az ingoványt növeli, mely be is van növe magas, buzogányos fejű náddal; egy zöld sáncforma mutatja, merre lehetett valaha az út az árkon keresztül, hanem már a fahídnak csak a vízbe vert cölöpjei láthatók, s azon lépkedhet végig a túlsó partra, aki ért hozzá, s a feje nem szédülős.

A túlpartra érve, egy gyönyörű liget emelkedik ki a lankás lapályból, csupa sötétzöld szelíd-gesztenyefákból, miknek gyümölcsével ősz tájon terítve az alj; egész vadkancsordák legelész-nek rajta, még nem is igen engedik magukat zavartatni egyes ember közeledése által.

Az út füve itt is tapodatlan; pedig az egyenes fasor közepett éppen nekivisz a kastély kapujá-nak, az egymásra boruló gesztenyelombok eltakarják az épület homlokzatát, s éppen csak a kapubejárást engedik láttatni.

Fél szárnya a kapunak még fennáll, másik fele sarkaiból kidülve, régen a földön heverhet már, mert hasadékein keresztül nőtt a vadsóska szára, s a moh és sárga virágú szaka egészen ottho-nossá tették magukat korhadó deszkáin.

Semmi erőszakos pusztítás nincsen a kastélyon; csak úgy magában válik neki a múlandóság-nak.

Teteje nincs leégve, hanem csak elrongyolva, csendes korhadással nyitva utat esőnek, szelek-nek, ablakai még a déli oldalon tartják magukat ólomkarikaik között, itt nem törhette úgy össze a szél, hanem egészen megvakultak már, és szívárványt játszanak a déli verőfényben.

Az udvar füvel és vadbokorral van benöve, egy furcsa, kőből faragott vízi nimfa, egy oldalán sárga rozsdával belepve, hajdani szökőkút csigahéját tartja feje fölé, melyből most vízsugár helyett folyondár csügg alá; alant a medencében még van valami víz, mely a kövek közül szivárog elé, hanem a szép aranyhalacskák tanyáját már elfoglalták a zöld hátú békák s azok az undok gyíkforma vízi szirének, piros tenyerekkel fejükön, aminőket ezeredik ember látott életében; annyira magánykeresők.

A tompán visszhangzó folyosón vastagon fekszik mindenütt a por, apró egér- és patkány-lábnyomokkal keresztül-kasul futkározva.

Az ajtók mindenütt nyitva, mert küszöbeik leszálltak idővel, s ha valaki egyet kinyitott erővel, be nem tudta aztán tenni.

A szobákban még állnak nyitott és üres szekrények, belső szegleteikbe különös fekete foltok tapadva: alvó denevérek. Halom elavult írás végigdöntve a pallón, s összerágva tudatlan ege-rektől. A főteremben, melynek egyedül van nyitható-csukható ajtaja, még ott áll a hevenyé-szett deszkaravatal, melyen a meggyilkolt földesúr neje feküdt kiterítve; onnan lehet tudni, hogy ő feketett itt, mert a palló körül most is csupa viaszfoltos, amint a gyertyák lecsepegték; s tudni való, hogy az úrnő katolika hitű volt, az úr református... őt nem illették meg az égő gyertyák. Egy csoport méh most is bejár a terembe, s szedegeti össze a viaszmorzsákat. Miután a terem ablakai még mind épek, alig lehet kitalálni, honnan jönnek ide a kis döngő bogárkák. Röpteiket követve, meglelni a toronyba fölvezető kötelet, mely e szobában csügg alá; hanem a kötelet hiába rángatná a harang szavára kíváncsi ember, miután a méhek azt a

harangot választották odujuknak, s azóta telerakták léppel és mézzel; legföljebb egy harapós rajt zúdítana fejére onnan fölül.

Ez volt az a csengettyű, mely sok év előtt egy éjfélen fölzavarta a környéket vészkonkásával. Mire a segítség ide érkezett, már le voltak gyilkolva: az úrnő ágyában; egy csatlós a kútba fojtva; az úr a csengettyű alatt, keze is levágva, mellyel a kötelet fogta.

Még most is csupa fekete a kötél vége.

A túlsó falban látszik a golyó nyoma, mellyel elhibázta a rárohanó gyilkost.

Ami vászon- és selyemféle volt a házban, azt a por és a moly ronggyá ette már; a faneműt összeörlötte a szűs a téli nyirok, az északi oldalon csak az ablakok rámai voltak még meg, az üveg és ólom mind kihulladozott, s a nagyobb termek padmalyait meggörbíté a beázott tetőről lecsorgó esővíz. Egy-egy zöld repkényinda benyúlt az ablakon át a szobákba, s szétterjedt kúszó ágogaival a belső falrepedéseken.

Sehol semmi nyoma annak, hogy itt emberek tanyáznának. Minden úgy látszik elhagyva lenni, ahogy a birtokos temetése után maradt.

Amit akkor, az általános ripszrapsz alkalmával el nem hordtak, azontúl oly módon ott maradt, s nem látszott, hogy valaki mozdított volna rajta.

Maguk a pincebejáratok kőhulladékkal félig el voltak már temetve, a beléjük vezető vasajtók erősen berozsdásodva; mesterség lett volna azokat kinyitni.

Az volt a léleknyomasztó kérdés, hogy ez erősen épült, szép helyen fekvő kastélyt miért nem foglalja el senki. Ha Debrecen városáé, miért nem teszi rá a kezét? Ha igénylő örökösök vannak hozzá, miért nem szállják meg? Kísértetek járnak talán? Hiszen ha ez a híre volna, minden héten vállalkoznék egy-egy tógátus Debrecenből, aki egy szál jámbor gerundiummal ellátva, ide jőne éjszakán át, kipróbálni a kísértet virtusait; ami a fiatalság által mindig a különösen áhított kalandok közé tartozott.

Ha pedig rablók tanyája volna e kastély, hogy nem látszik se körüle, se benne emberi lény közellétének, ittjártának semmi tanújele?

A XVII. század zavargós éveiben Debrecen városának sajátyszerű önálló szerep jutott, melyet csodálatos házi bölcsességgel végig le tudott játszani, anélkül hogy csak egyszer is belesült volna.

Közepében a kenyértermő Kanahánnak, útjában töröknek és tatárnak, kurucnak és labancnak, nem védve semmitől, csupán egy betöviskelt ároktól, amin nádtetejű sártornyok álltak őrt, meg tudott maradni jó időben, rossz időben, egyedül saját bölcsességével gázolva ki minden veszedelemből.

Pedig nem mondhatni, hogy a harcvágyó férfiak mind kihaltak volna belőle.

Éppoly tüzes fiatalsága volt, mint bármely felföldi megyének, s amely öregember csimbókra kötötte az üstökét kétfelől, éppen olyan kuruc tudott lenni, mint amilyenek koronkint Erdélybe menekültek.

Török Bálint, kit a debreceni krónikák „kegyelmes urunknak” neveznek, még a XVI. század első felében az egész várost a református hitre vezette át, s már e század közepe táján flegmatikus közönnyel vezették a jegyzőkönyvbe, hogy János deák, Mátyás bíró, kegyelmes urunk Török János (Bálint nagyobbik fia) parancsából, eladott a plébániából egy darabot Csintalan Ambrus özvegyének négy forintért; meg hogy a Szent Erzsébet kápolnája körüli elhagyott

telek eladatik a bírósági és negyvenhat szenátor által Hatvány Jánosnak, öt évig száz dénárt köteleztetve fizetni a kórházi szegényeknek; sőt néhány évvel beljebb, a század második felében már a Szent Miklós kápolnájához tartozó pénzek, réz- és ezüstpoharak, hasonló ércábrák és keresztek, misemondó ruhákkal együtt, átadottak Litteráti Gergely bírónak, Telegdi Szabó János esküdt és Litteráti Márton főjegyző jelenlétében - a város régiségtárában leendő megőrzítés végett.

Ez idők óta Debrecen a reformátusok Jeruzsáleme lett és a magyarországi tudományosság központja.

1564-ben borzasztóan leégett, mégpedig két ízben; másodízben a híres Szent András-temploma is elhamvadt, mely nemrég cserélte fel a keresztet a kakassal;¹⁰ nagy emfázissal¹¹ jegyezve meg felőle a krónika, hogy „a kakas, mely sok év óta hőségben, hidegben, szelek dühöngési között álomtalanul, nappal úgy, mint éjjel, éhgyomorral, mindenfelé vigyázva, a tűz lángjait tovább nem állhatván, akaratlanul lerepülni, leszállani, megszokott helyét elhagyni kényszerült, ennyi vészen elbúsulva, végtelen fájdalomtól elnémulva, a torony hegyéről leugrása közben, kitört nyakkal esvén a földre, nem kedvezvén saját életének, hű lelkét kiadta stb.” (Latin szerkezetből fordítva.)

Ugyanekkor órák és harangok is elpusztultak.

Csak 1628-ban épült fel újra teljesen az elhamvadt Szent András-templom, melynek nevét ekkorig a kálvinista világ is megtartotta, és nov. 26-án *pro aeterna memoria*¹² följegyeztették, hogy Bochio János bírósága alatt az egész város örvendezései között Kassa, Tarcál, Ecsed, Zilah, Bátor, Nánás és több máshonnan jött lelképásztorok jelenlétében versek, éneklések, szentbeszéd, imádságok közben, úri szent vacsora¹³ kiosztása után - elhagyatván régi nevezete -, a „mindenható Istennek” ajánlatván, felszenteltetett.

Egy poros, hetivásáros napon szokás szerint ki volt tűzve a debreceni városház kapuja fölé a pallost viselő kéz, annak hírmondójául, hogy a nemes tanács e napon törvényt tart elevenek és holtak fölött.

Erős napok jártak! A külső tanács jónak látta a végrehajtó hatalmat egészen bíróságra ruházni, jegyzőkönyvbe iktatván, hogy „mivel az Úristen a hadakat rajtunk hozta, szabadságunkkal úgy, amint kellene, nem élhetünk, minthogy mintegy táborban, sőt ugyanabban vagyunk; ami előadja magát, tegyen törvényt felőle bíróságra”.

Első bíróságra, nemes Bochio János, ezen megiszteltetésre mindjárt megbetegedett, és mint a kenőasszony jövődölé, aligha szándékozik az idők jobbrafordultáig elhagyni a házat; az egész nagy teher nemzeti Keresztsgyi Illés, második bíróságra maradt.

Még ez fiatal, harmincon alul levő ember volt; második bírónak azért választott meg, hogy ahol zűrzavaros provincia¹⁴ akad, oda ő küldessék; sok volt benne a tűz, még nem törte meg az élet, éppen ilyen viszontagságos időkbe való ember volt.

¹⁰ „nemrég cserélte fel a keresztet a kakassal...” - a kereszt a római katolikus, a kakas a református templomok tornyán áll

¹¹ *emfázis* - lelkesedés

¹² *pro aeterna memoria* - örök időkre szóló emlékezetül

¹³ *úri szent vacsora* - református vallási szertartás. A lelkész által kiosztott kenyér és bor elfogyasztása Jézus Krisztus testének és vérének jelképes befogadását jelenti

¹⁴ *provincia* - tartomány, itt városrész

De féltek is tőle, és tisztelték nagyon; a tanácsban is, ha csak ránézett valakire, annak elmúlt a beszélő kedve; künn a piacon pedig csak úgy oszlott előtte a vásár, s a szegény halandó, aki szeme elé került, azt se tudta, melyik lábára álljon, ha megszólítja.

A piac tele van adó-vevő néppel, mert azért, hogy a tanácsházban az ország sorsát döntik, az embernek csak jólesik a fonatos meg a szaladós; s hogy az idők viszontagságai a város étvágyát le nem hangolták, arról tanúskodik az a hosszú sor szalonnássátor, amelyben délig egy fia kolbász nem fog maradni.

Egypár kofa szokás szerint összenyelvel, tanodai diákok interveniálnak,¹⁵ egy kis csetepaté, egypár bevert orr támad; mindezt kedélyesen nézik a kapuból a darabontok, gondolván, hogy nincs olyan veszekedés, amely magától el nem múlnék.

A tisztelt publikumot az érdekli legerősebben az egész ülésből, hogy lesz-e akasztás.

A porkoláb meghitt ismerőseinek ki találta vakkantani, hogy „Lengyel”-ért küldtek. Az a Lengyel a bakó. Vajon égetni, seprűzni vagy karóba húzni visznek-e valakit?

Még bizalmasabb emberei előtt azt is kimondta a porkoláb, hogy Igyártó uramat a Csapó¹⁶ utcából vasra verve zárták a „kettős ajtajú” tömlöcbe.

Igyártó uram pedig tekintélyes polgár, a külső tanács elnöke, s a városi fegyveres felkelőknek hivatalával együttjárólag vezetője, ki csak nemrég jött haza Székelyhida alól. Vajon mit véthetett szegény? Másodbíró uram egyenes parancsára záratott be.

Ebből majd nagy láрма lesz! A tanácssteremben a zöld asztal mellett ott ül már tizenegy tanácsos, a tizenkettedik helye üres; az a fogságra vetetté.

A hosszú tanács terem boltozatáról égő lámpa függ le, inkább ősi szokásból, mint világosság terjesztéséért, mert hiszen délelőtt az idő. A falakon a város kegyes patrónusainak arcképei vannak sorba felaggatva; legelől Enyingi Török Bálint, mellette János fia, azután Mélius Péter, a kedvenc lelkipásztor, kinek sírhalmán a legnagyobb kő emeltetett, ami Debrecenben megkapható; a daliás Báthory Gábor, akinek festett képe is oly szép, hogy mikor asszony-személyt kell törvénybe esketni, mindig szólongatni kell, hogy ne bámuljon arra a képre; azután a dicső Bethlen Gábor arcképe, kire nem lehet könnyes szem nélkül tekinteni. A legújabb kép pedig Rákóczi Györgyöt és nejét, Lórántffy Zsuzsannát ábrázolja, kik mindketten nagy jóltevői a városnak és szent ekléziának.

Nem kevésbé érdemteljes személyek azok, akik eleven alakban az asztalnál ülnek: Ferenczy János, Guthi József, Fodor Jónás, Komáromi Péter, Hadházi László és a többi, akiknek a nevei nem fognak olyan gyakorta előfordulni, de akik azért mind érdemes, vótummal¹⁷ és konzultációval bíró tanácsosok, tehát akiket azért nem szükséges megvetnünk.

Amint a városház tornyában az óra a kilencet elütötte, abban a percben megnyílt a melléktérlem tölgyfa ajtaja, s belépett rajta nemzeti Keresztszegi Illés uram; saját maga hozván hóna alatt a szükséges irományokat, s amint az elnöki székhez ért, amint az irományokat letette az asztalra, mindnyájan felkelének, de nem azért, hogy neki jó reggelt kívánjanak, hanem hogy vele együtt rázendítsék a szent éneket, mely nélkül tanácsulást meg nem kezdtek akkor:

¹⁵ *intervenial* - különvéleményt nyilvánít

¹⁶ *csapó* (céh) - a szürkészítőket nevezték így

¹⁷ *vótum* - szavazat

Jövel, Szentlélek Úristen!
Töltsd bé lelkeinket épen
Mennyei szent ajándékkal,
Szívbeli jó tudománnyal.

Az ének alatt ráérünk Keresztszegi arcát és természetét megítélni. Szokottnál magasabb, erőteljes férfi, kinek mutatóujja alatt behorpadt a jegyzőkönyv táblája. Hosszú fekete haja csigákba csavarintva lepi el széles vállait, magas, domború homlokáról ezüst körfésűvel lévén hátrafelé simítva; homlokán egyetlen redő sincs még, de a két vastag szemöldök mégis haragos tekintet ad annak, amit a halavány, simára borotvált arc sem szelídít, s a szokatlan hosszú, kétfelé elnyúló bajusz pedig éppen félelmessé teszen. Nagy része van e kifejezésben a kétfelé váló csontos állnak s a kemény, égető tekintetű fekete szemeknek, melyek még a *Veni Sancte*¹⁸ alatt is oly hatást gyakorolnak a jelenlevőkre, hogy némelyiknek torkán akad a hang.

Az ének után bíró uram erős, mély hangon e szókat mondja:

- „A mi segedelmünk jöjjön az Úrtól.”

S azzal int, hogy üljenek le.

Mindnyájan leülnek; csak Guthi József tanácsos marad állva, a legbecsületesebb férfiak egyike Debrecenben, mindennemű erények birtokosa, amikbe csak a vitézség nincsen befoglalva. Pedig ha az ember így ránéz, azt hinné, hogy ő az a híres Csukat Pál, aki a török bajvívót saját öklével megpofozta - már tudniillik a török öklével -, oly szörnyű termete, vállalai, széles melle, három sor ezüstgombbal, s kövér, piros orcája, kifordult tokával sima állán alul, két bajuszvége hegyesen felfelé kenve, a századot látszik híni sorompóba - és mégis valahányszor a bíró szemeire tekint, mindannyiszor elfelejti orációja elejét, s csakis azáltal sikerül szóhoz jutnia, hogy elvégre tekintetét magyatiszteletű Mélius uram rámában álló képéhez emeli, mintha azt interpellálná e szavakkal:

- Nemzetes másodbíró uram, előttünk itt egy üres szék vagyon.

- Én is úgy látom - felelt rá lakonice¹⁹ a bíró.

- Miért vagyon e szék üresen?

- Miért nem tetszett ráülni?

E humorisztikus válasz annyira kivette a kerékvágásból Guthi József uramat, hogy e mondásra - *re infecta*²⁰ - leült a helyére.

Azonban helyette felpattant az üres szék mellett ülő tanácsos, nemes Fekete István uram, s öklével maga elé ütven, kissé borízú hangon egyenesen a dolog velejére indult, mondván:

- Miért nem ül közöttünk Igyártó Mihály uram? Miért fogatta el kegyelmed? Miért záratta a kettős ajtajú tömlöcbe?

A bíró igen csendes, nyugodt hangon válaszolt.

- Nemes tanács! Igenis, én zárattam be Igyártó uramat; hanem ez olyan ügy, amivel nem szabad kezdenünk a tanácskozást. Először azért nem, mert *extra seriem*²¹ esik; másodszor azért

¹⁸ *Veni Sancte* - Jövel Szentlélek. L. a fentebbi ének szövegét, melynek latin nyelvű változata

¹⁹ *lakonice* - röviden, tömören

²⁰ *re infecta* - dolgavégezetlenül

²¹ *extra seriem* - soron kívül

nem, mert ha mi e kérdés felett egymás közt összezördülünk, akkor hogy ítélhessünk majd higgadt lélekkel a közönséget érdeklő ügyekben. Első a közönség, aztán a tanács. A legutolsó koldus dolgát is elébb kell elintéznünk, míg a tanácsbeliek ügyeire kerülne a sor. Tessék odáig türelemmel lenni.

E szavakra az egész tanács szépen elcsendesült. Bíró uramnak, íme, igaza van. Az elfogott tanácsos ügye marad az ülés végére.

Bíró uram, az elcsendesülés után, kibontá a magával hozott aktáit; az írásban foglalt tudósításokat felolvasá a tanács előtt.

Primo. A felséges fejedelemtől megérkeztek egynémely céhek „okos levelei”; azok jegyzőkönyvbe tételnek.

Secundo. Erdélyi országgyűlésre két követet küld a város, azok már elutaztak, járjanak szerencsével.

Tertio.²² Németországi akadémiákra kiküldött hittanuló ifjak után pénzt kell küldeni. Istennek tetsző dolog. Küldessék a pénz aranyakban, tallérokban és polturákban.²³

Quarto. A budai nagyvezér két kocsislegényt kér, akik az ő ostoba kocsisait magyarosan hajtani tanítsák. Küldessék neki. Tanuljanak valamit a magyartól.

Quinto. A mátai elhagyott pusztá, melyet Musztafa bég, mostani Teffter Tihaja magáénak tartott, a török bíró, szolnoki kádi által, Keresztszegi uram sürgetéseire, hatvan tanú vallatása után Debrecen városának visszaítéltetett. Szép a töröktől, hogy ilyen kétséges pörben a magyarnak adott igazat, nem a hite- és nemzetbeliének. De a bíró uram is dicséretet érdemel, amiért ezt kieszközölte.

Mind a kádi, mind a nagyvezér ítéletei e pörben a város levéltárába tételnek, s a másodbíró iránti elismerés jegyzőkönyvbe tételük ugyanazon Fekete István uram által, aki az utolsó ügyben legkeserűbben fog ellene harcolni.

Ezek után, rendre következén, a város szindikusa,²⁴ nemzeti Tóth Jónás uram előadá, miszerint Aranyos Márton uram feleségét és hajadon leányát múlt vasárnap istentisztelet alkalmával olyan ruhában látták a szentegyházban palam et publice²⁵ megjelenni, melynek dereka előtt ki volt vágva, úgyhogy mindkettőjüknek vállai kilátszanak belőle.

Ez előadásra az összes tanács nemes indignációja tört ki.

- Hívassék elő Aranyos Márton! - szólt bíró uram, mire a legifjabb tanácsos fölkel, s két darabant kíséretében beállítatá a vádlottat, ki közönséges viseletű polgárember volt, tisztességesen kékbe öltözve. Nagyon szégyenlette magát a jámbor a tanács előtt.

- Hát kegyelmed nem áttallja magát olyan bolonddá tenni - szólt hozzá atyai feddő hangon bíró uram -, hogy feleségéből és leányából maskarát csináljon, s még őket a templomba küldje, Isten csudájára?

- Feddjének meg, érdemes tanácsuraimék - szólt töredelmes hangon a pirongatott -, én vagyok a hibás. A Mitri görög Bécsbe utazván, minthogy az asszonycseléd nagyon tribulált²⁶ már

²² *primo, secundo, tertio...* - sorszámnevek latinul

²³ *poltura* - lengyel félgaras, általában: csekély értékű pénzdarab

²⁴ *szindikus* - jogismerő képviselő-tanácsstag

²⁵ *palam et publice* - nyíltan és nyilvánosan

²⁶ *tribulál* - felró, követel

rajtam, hogy hozatnék nekik valami olyast, ami még e városban senkinek sincsen, rábíztam, hogy hozzon hát nekik valami szép nevezetes ruhát, amiben megnézzék őket. Hozott is a lélekáldotta; azt mondta, hogy Bécsben ezt széltére viselik; tetszik tudni, én szabó nem vagyok, nem értek a ruhaviseléshez, de csak mégis húzódoztam biz én, mikor a fehérszínű felvéve előttem azokat a kántusokat, s láttam, hogy milyen nagy hiányosság van rajtuk onnét felül! Váltig is protestáltam, hogy lehetetlen, miképpen ehelyett még valami tarka kendő ne takarassék a vállakra, de Mitri görög mind azt állítja, hogy csak azon módon pucéron hordják azt a bécsi dámák is mind, még a hercegasszonyok is; a hajukat pedig behányják liszttel hozzá; de ez már mégis el nem hívódott. Így menének ki az utcára az én asszonycselédek; amit én nekik előre megmondanék, hogy az lesz belőle, botránykozás lesz belőle, bíróság lesz belőle. Mármint büntessenek kegyelmetek tetszésük szerint, hibás vagyok; csak az asszonycselédet kímélik.

- Kegyelmed nagy ostobaságot követett el - szólt bíró uram szigorúan -, a nemzet megtartója a tiszta erkölcs és az ősi szokás; kegyelmed vétett mind a kettő ellen, mert viseletet hozott a városba, mely a szeméremmel ellenkezik, s idegen bőrt ad ránk tulajdon hazánkban. A mi asszonyaink keblének fehérségét nem azért teremte Isten, hogy azzal kérkedjenek, hanem hogy az alatt virtusaikat őrizgessék. Van minekünk becsületes viseletünk, akinek módja van hozzá, kifűzheti gyöngysorokkal; himet varrhat rá skófiummal, megrakhatja arany-, ezüst-sújtással, két oldalra; úri hölgyek, fejedelemlányok viselik azt; nézze meg bár kegyelmed ő nagysága Lórántffy Zsuzsanna fejedelemlány képét a rámában; nem találja-e, hogy ősi viseletünk fejedelmi tekintet ad neki? Micsoda ördög sugallja ezt az asszonyoknak, hogy idegen után kapkodjon? Nem kegyelmed bűnös, hanem az asszonyok. Ismerem ezt a nációt. Mindig az idegenen kapnak, s új erkölcsöket igyekeznek hozni a közönségbe. De tapasztalni fogják, hogy mi ez igyekezetet meg fogjuk tudni törni. Kegyelmed e bolondságért fizet a városi betegházának tizenkét magyar forintot bírságul; leánya, minthogy még hajadon, nehogy a büntetésben becsületének kárát vallja, arra ítéltetik, hogy egy esztendeig a szülői házat elhagynia ne legyen szabad. Felesége azonban három vasárnap egymás után a templomajtóban eklézsiát fog követni azon botrányozásért, melyet, íme, okozott. Fizethet kegyelmed, s azzal menjen Istennek szent hírével.

Aranyos uram, mint ki attól félt, hogy a fejét levágják, könnyebbült szívvel vonta elő erszényét, lefizetvén belőle a tizenkét forintot, a többiekre nézve azt monda, hogy ők keresték, jólesett nekik. Nyilván jólesett neki, hogy leányán semmi nyilvánvaló kicégézés ezért nem történt, ámbár annak nagy büntetés lesz, ha egy esztendeig nem szomszédolhat.

Ez ítélet is a tanács határozatai közé tétetett, jövőre szabályképpen.

- Ami pedig Mitri görögöt illeti, erre nézve az határozassék, hogy amint a városba bevett tizenkét görög közül egy deficiál,²⁷ annak helye más göröggel be ne ültetessék; inkább veszítse a város azt a pénzt, amit ők a lakási engedelemért fizetni szoktak.

Ez is kegyetlenül a törvénybe iktatassék.

Eközben sarkantyús lépések s kardcsörtetések hangzanak a tanácsterem ajtója előtt, s midőn az felnyitott, egy sugár, délceg fiatal lovag lépett be azon, a hajdúvezérek akkori egyenruhájában, világoskék aranyszinűs dolmányban, melyre kurta páncéling volt felöltve, aranycsillagokkal; halhátú sisakját nagy kerecsentollal kezében tartá, valamint másik kezében lehúzott vaskeszyűt.

²⁷ *deficiál* - hiányzik

Fiatal, szabályos arc volt; erdélyi viselet szerint üstöke homlokára csavarintva, s fürtös haja, mely szőke volt, mint selyem, gazdagon, omlott vállaira. Egész viseletéből meglátszott az úr, az előkelő körök ifja, ki fejedelmi udvaroknál tanulta meg, hogyan kell a fejét magasan hordani - közrendű emberek előtt.

Keresztszegi uram felállt előtte, s fele útjáig eléje ment; ott az úrias hátratarással eléje nyújtott kezét férfiasan megszorította, s a jövevényt e szavakkal mutatá be az érdemes tanácsnak:

- Önagyságának alvezére, Albisi Zólyomi Dávid uram ökegyelme!

Mire a tanács tiszteletteljesen felállt, és meghajtá magát.

Hanem azután, mikor bíró uram kézen fogva a lovagot, az üresen álló székhez vezeté, ahonnan Igyártó uram hiányzik, s oda, nyájasan kínálkozva, leültette maga mellé, már akkor Káva János uram türelmének csakugyan vége szakadt.

Káva János uram a város főrmendere²⁸ volt, s ilyenformán megilletőnek vélte, hogy ő intézze ezen kérdést bíró uramhoz:

- Avagy és valjontén nem volnának-e nekünk olyan statútumaink,²⁹ melyek megtiltják katonarendbelinek a tanács üléseiben részt vehetni és székkal bírni?

A most érkezett lovag ezen nagyon nem nyájas észrevételre kezdett feszengeni helyén, mint aki szeretné mindjárt Brennst³⁰ játszani a kivont karddal; hanem bíró uram megnyugtatóan őt, csendesítőleg intve fél kezével s egyszersmind megfelelő szindikus uramnak:

- Bölcsen tudom, mi vagyon a statútumokban; hanem tessék csak felütni a jegyzőkönyvet, de dato trigesima prima Augusti, anno Domini 1606-ról,³¹ ott majd meg tetszik találni a tanácsnak azon dekrétumát,³² hogy amidőn katonai ügyekről forog fenn kérdés, őt vagy hat hadnagy köztünk lehessen „törvényben”.

Ez volt az, amitől legjobban fáztak a körütekintő urak. Ketten-hárman süvegeik után kezdenek nyúlni; ősi szokás lévén, hogy ha a tanácskozás vagy zajossá talált lenni, vagy oda nem tartozó idegen elemek vegyültek a terembe, vagy ha a leszavazott kisebbség fel akarta forgatni a többség határozatát, olyankor a tanácsstagok föltették fejükre a süveget, e szóval: „most már nem tanácsház, hanem kocsmá”, s ami azontúl történt, az megszűnt hivatalos színnel bírni.

- Aki süvegét felteszi, vótumát veszti! - szólt szárazon Keresztszegi uram, ki nagyon is bizonyos volt arról, hogy nézetei többséggel bírnak a tanácsban. - Most már, ha kívánják kegyelmetek, elővehetjük Igyártó Mihály uram ügyét.

- Most már - dohogott süvege mellől Káva uram -, minekutána a fejedelem hadnagya itt ül közöttünk, akit kénytelenek vagyunk respektálni! Az pedig még elébb bebizonyítandó volna, hogy vajon katonai ügy-e Igyártó uram dolga vagy sem.

- Aki fegyverrel ment a táborba, s onnan fegyverrel megszökött, sőt még a többi bandéristákat is hazajövetelre izgatta.

²⁸ *fürmender* - gyám (az itt említett hivatal kb. megfelel a mai gyámügyi előadónak)

²⁹ *statutum* - rendelet, mely a szabad királyi városok jogait szabályozza, milyen intézkedéseket fogantathatnak az uralkodótól függetlenül

³⁰ *Brennus* - gall hadvezér; a kardját dobta a mérlegre, hogy annak a súlyát is arannyal fizettesse meg a legyőzött rómaiakkal, s panaszaikra azt felelte: „Jaj a legyőzötteknek!”

³¹ *de dato trigesima prima Augusti, anno Domini 1606* - 1606. augusztus 31-i keltezéssel

³² *dekrétum* - határozat

- Mi nem küldtünk bandériumot a táborba azért, hogy ellenség elé állítsák, csupán az élelmi-szerek őrizete és kíséretése végett; amint őket csatára akarták tenni, szabadok voltak a hazajövetellel.

- De ők azt nem tették; Igyártó egyedül jött haza.

- Nem tették, mert féltek a hadi regulától; de Igyártó uram példát adott mindenkinek, hogy mikor a vezérek törvényteleniséget kívánnak, akkor nekik ellent kell mondani.

- No, az ugyan szép lenne! - kiálta közbe bosszús nevetéssel Zólyomi Dávid.

- Meddő vitatkozás ez! - szólt kategorikus hangon Keresztszegi. - Ellenség előtt állunk, akkor katonatörvény határoz. Köszönjük meg, hogy Igyártó uramat mixta commissio³³ ítélteti el; mert bizony mondom, ha haditörvényszék elé állítják, akkor gonoszabb sorsa lesz. Hozzák fel a rabot!

A porkoláb és négy darabont sietett a vádlottért, kit néhány perc múlva a tanács elé kísérték.

Igyártó uram kisdéd termetű, szelíd, felemás képű ember volt; arcán azt a sajátságos bátorság kifejezését viselve, melyet újabb időkben politikai bátorságnak neveznek. Nem a csaták hőse elszántsága ez, hanem azzal igen közel testvér, a békehirdetés merészsége háború idején.

A kisdéd férfi kezei és lábai, nagyobb mutogatás kedvéért, még meg is voltak láncolva; pedig bizony különben sem futott volna ő sehová.

- Igyártó Mihály! - szólt hozzá Keresztszegi kemény, szigorú hangon -, kegyelmed azzal vádoltatik, hogy a tábort engedetlenül elhagyta, s a bandériumot is hasonló tetteire biztatta. Ezért állítatott elénk, hogy adja elő okait; miért cselekedte ezt; mentse magát, ha tudja; ha nem mentheti, viselje ítéletét.

Igyártó végigmosolygott előtte ülő tisztársain, mintha különösnek tartaná, hogy azok most öfölte törvényt tartanak. Azután bátran, szilárdul szemébe nézett az elnöknek, s szólt, mint következik:

- Nemzeti másodbíró uram! Tudjuk azt nagyon jól mind a ketten, hogy nem az én vétkemről vagy a kegyelmed haragjáról van most szó, hanem városunk lételéről vagy nemlételéről. Nem vagyok én az a csúnya gyáva ember, ki elszalad a csatarendből, mivelhogy a bőrét félti; nem is érdemlem meg, hogy miattam azt mondják városunkról, amit annyiszor hánynak elénk a délceg hajdú szomszédok: „Ti, debreceniek, nem törődtök az ország bajával, tinektek csak arra van gondotok, hogy jó nagy hasat neveljete, ti nem segítetek sem a császárt, sem a fejedelmet; akármelyik győz, az tinektek mindegy, csak ti jól legyetek lakva; nem is hisszük, hogy ti is Árpáddal jöttetek volna ki; a tatárok felejtettek itt benneteket; azokból lettetek.” Nemde, nem kegyelmed mondott-e ilyeneket szemünkbe, kegyelmes Zólyomi Dávid uram?

- Né! Még ő fog perbe engem! - kiálta fel, levett sisakjára ütve a lovag, gúnyosan.

- A vádat sokszor és régen halljuk már: „Debrecen nem vesz részt a háborúban.” Igaz; de nem azért, mintha Debrecen fiainak öklében nem jól állna a kard, hanem azért, mert a hadba elegedés Debrecen missziójával homlokegyenest ellenkezik. Micsoda Debrecen az országra nézve azon a ponton, ahol áll? Egy olyan szerencsés neutrale terrenum,³⁴ mely minden hadjáráson kívül esik. Elég messze van Bécestől és Budától, hogy sem a basák, sem a jezsuiták által ne háborgattassék. Ez Istentől megáldott helyzetében kisdéd köztársaságunk a jólét

³³ *mixta commissio* - vegyes bizottság, tehát civilek is vannak benne, s nem kizárólagosan katonák, mint a haditörvényszékben

³⁴ *neutrale terrenum* - semleges terület

árnyéka alatt azilumul³⁵ szolgál a hazai tudományoknak; Rómája, Jeruzsálemé a tisztított hitvallásnak,³⁶ hol az üldözött menedéket talál, hol a szegény lelki és testi táplálékot nyer, hol az Úr templomának legerősebb kősziklája fekszik. Bölcs elődeink mindenha jól ismerték csekély, de hatalmas köztársaságunk becsét az egész magyar hazára nézve, s megelégtettek azzal a dicsőséggel, hogy a lelkeikben „erős várunk”-nak neveztessék városunk; nem óhajtottak annak harci nevezetességet szerezni, mint kijutott szegény Kassának és Eperjesnek. De ha akartak volna is ilyesmit, módjukban lehetett-e az? Kegyelmed, Albisi Zólyomi Dávid uram, katonaember: megítélheti, mit csinálna akkor, ha Debrecent ostromló ellenségtől kellene védelmezni. Egy várost, melynek két mérföld a kerülete, s nincs egyebe a betöviskelt ároknál s tizenkét sátorból és fából épült galambdúcforma őrtoronynál, melynek nádfedélű házait a legelső bedobott tüzes galacsin porig égetheti, mely körül mérföldekre nincs egy hegy, nincs egy folyó, aminek a hadsereg nekivethesse a hátát, melyet minden oldalról megkerülhet, elzárhat, körülfoghat, az ellenség, melyben negyvenezer lélek lakik, akiket, ha az utak elzártnak, két hét alatt ki lehet éhezteni. És ezzel a várossal akarnak kegyelmek háborút viseltetni? Nem cselekszenek-e kegyelmek akkor éppen ellenkezőt bölcs országnagyjaink kijelentett szándokával? Nem fogják-e fel kegyelmek dicső emlékű Török Bálint atyánk óhajtasát, ki e nagy várost egészben reformálta? Nem látják-e, hogy fejedelmeink ide küldözék alapítványait, nem sáncok és várfalak, hanem iskolák és templomok építése végett; nagy hadvezetőink az elfoglalt ágyúkból harangokat öntöttek, azokat ajándékozzák a mi városunknak, s most mi e harangokat újra ágyúknak öntessük-e, s arcul verjük, amit ők bölcsen elintéztek?

Zólyomi Dávid türelmetlenül kezdett zörögni kardjával az asztal alatt.

- Nagyon jól értem kegyelmed haragját, Albisi Zólyomi Dávid uram; s azt is hallottam kegyelmedtől szemrehányásképpen, hogy Debrecen két oldalra sántikál; a németnek is ad harácsot, meg a magyarnak is. Igaz, uram, hogy megvan e szomorú helyzetünk, de a mi bajunk az, nem a kegyelmeké; akármennyi eleséget, szénát, gabonát, marhát, lisztet és szekeret parancsolnak kegyelmek tőlünk, azt mi mindig bőven kiszolgáltatjuk. Mit aggat kegyelmeknek az, ha másfelől a szatmári, nagykállói, székelyhidi német generálisok is megsarcolnak bennünket, meg a nagyváradi és szolnoki basákat is keservesen tápláljuk? Kedvesebb lenne kegyelmekre nézve, ha emezeknek ellenállnánk, le hagynánk perzseltetni városunkat tőből, s akkor aztán kegyelmek sem találnának nálunk vigasztalást? Nem sokkal bölcsőbb volt-e tőlünk mindenha, hogy fegyver és erőszak helyett védtük magunkat szép szóval és keserű fizetéssel?

...Legbölcsőbb hadvezetőink nem kívánták soha Debrecent a had fűriáinak kitenni, s megőrizték azáltal városunkat kerített falak, pattantyús sáncok nélkül. Városunk ereje látszatos gyengeségében feküdt. Respektálták ezt a németek, megbecsülték a törökök, kóbor kuruc, labanc, tatár pedig nem mert belekapcáskodni. Miért akarja most Debrecen városa eddigi bölcsességét megváltoztatni? Miért akar, mint egy hadviselő hatalmasság, neutralitásából kilépni? Azért küldték-e a tudományok megszerzésére szánt fiatalságot városunkba, hogy mi ezt mészárszékre hordjuk? Azért építették-e városunkban a nagy templomokat, kollégiumokat, hogy mi azokat leégettessük? Mivé leszünk, ha a harc kockája fordul? A vezérek tanácsában nincs az, hogy Debrecen városát védelmezzék; ők, ha előremennek, ha hátrahúzódnak, bennünket itt hagynak, s akkor ki védelmezi meg a várost?

³⁵ *azilum* - menedék

³⁶ *tisztított hitvallás* - a protestantizmus a katolikus egyház elvilágiasodása ellen az őskeresztény egyház egyszerűségére, demokratizmusára hivatkozott, alapítója, Luther Márton kezdetben a katolikus egyházat akarta „megtisztítani” a világi elemektől, politikai-gazdasági hatalmi túlkapásoktól, a felsőbb papság fényűző életmódját bírálta

Zólyomi Dávid látva, hogy a szónok erősen belejött a beszédbe, eléje vágott.

- Hallottam ám én már ezeket mind kegyelmedtől, egyszer, Igyártó uram. Ezen módon mondta el kegyelmed a debreceni fegyveres ifjúság előtt mindezt, kinn a tiszafüredi töltésnél; s nagy jó szerencséje, hogy ott nem kaphattuk, mert bizony mondom, nem állana kegyelmed mostanság itt a debreceni érdemes tanács előtt. Aki tábori szolgálatra adja magát, az katona, annak semmi okoskodnivalója nincs, annak a vezér szavait méregetni, a harc kimenetelén tanakodni nem szabad. Kegyelmed nagyot vétett a hadi regula ellen, midőn a tábort elhagyá, s küldött-társait is hazajövetelre nógatta. Ennek a büntetése a katonai törvények szerint halál. És valóban nagy kegyelem történik a vezér urak részéről kegyelmeddel, amidőn megengedtetik, hogy magát nem a haditanács, hanem a városi magisztrátus előtt védelmezze: ahelyett, hogy mint katona, katona módon fenyíttetnék meg.

- De én nem voltam katona.

- Nem volt kegyelmed hadnagya a debreceni bandériumnak?

- Azon bandérium csak a társzekerek kíséretére s a vezérek beneventációjára³⁷ volt kiküldetve. Csupán szolgálattétel, de nem hadakozás volt lelkére bízva.

- Karddal jött-e kegyelmed vagy ostorral a táborba?

- Igenis, karddal szoktunk a tanácskozásba és tisztességtételekre is megjelenni.

- De a tábor nem tanácsterem, és nem úrnapi parádé; a vezérek Debrecen város bandériumát méltán segítő csapatnak tekintették, így is akarták felhasználni, s ebbe a vitéz legénység önmaga is egytől egyig beleegyezett.

- Csak én elleneztem, én ellene mondok most is. Minden csepp vér, melyet Debrecen város népe a csatában kiont, özönvíz gyanánt ront vissza városunkra; minden kanóc, mellyel egy muskétát Debrecenből elsütnek, égés, pusztulás az egész városra. Azért nem tagadom, és újra ismétlem, hogy rosszalltam és rosszallom a mi fegyvereseinknek csatába vitelét. Ravaszságnak nyilvánítom másodbíró uram részéről, hogy fegyvereseket küldött a táborba, parádé színe alatt, míg jól tudta, hogy azokat háborúba is fogják használni, s vissza nem eresztik, s azért minden gonoszt, amit e lépés maga után fog hozni, az ő fejére visszahárítok.

Keresztszegi uram megbillenté fejét, s azzal inte a porkolábnak, hogy vigye át a vádlottat a másik szobába, míg a tanács törvényt fog tartani fölötte.

- Nincs kegyelmednek semmi szava többé saját mentségére?

- Saját mentségemre nincs, mások vádlására van.

- Vezetessék el.

A rab eltávozása után a tanács érdemes tagjainak arculatáról jósolható volt, hogy itt most viharos jelenet fog következni; a tanácstagok, egy-kettő kivételével, mind nagyon örömet fogtak volna Igyártó uramnak pártját, szavainak igazságától nemcsak meggyőzve, de meg is hatva lévén.

Hanem ez előre várható zajos összekapásnak Keresztszegi valami furfangos úton metszette keresztül az inát: azt a kérdést terjesztvén legelőbb is az érdemes tanács elé:

- Kívánják-e kegyelmetek az előttünk fennforgó esetet saját közönséges statútumaink szerint, tulajdon törvényszékünk előtt megítéltetni, vagy pedig - terhesnek találván az ítéletmondást egy hűséges társunk felett - el akarják a bíraskodás szomorú tisztét fordítani, s ezt inkább a haditörvényszékre bízzák?

³⁷ *beneventáció* - fogadás, üdvözlés

Szindikus uram észrevette a kelepécét, s felugrott, hogy majd mond valamit, de bíró uram leültette, hogy várjon csak még, amíg felszólíttatik.

- A vezér urak, tudván és respektálván városunk azon jogait, hogy „jure gladii”³⁸ még a főbenjáró ügyek felett is saját törvényhatóságai által határoz, megengedék és ránk bízzák, hogy Igyártó uram esetét itt pertraktáljuk, és saját törvényeinket olvassuk fejére. Amit ha tenni elmulasztanánk, Igyártó uram vallja kárát, mert azon esetben azért van itt Albisi Zólyomi Dávid uram ökegyelmessége, hatvannégy lovas hajdúval, hogy Igyártó uramat rögtön megfogatván, a táborba visszakisértesse, s ott aztán katonai regula szerint, haditörvény elé adja, amelynek előre látható kimenetele az, hogy Igyártó uram puska vége elé állíttatik. Most tessék már elmondani, hogy mit akart, szindikus uram.

Szindikus uram azt felelte, hogy nem akart semmit mondani.

- Tessék hozzászokni tanácsos uraiméknak, akarnak-e az ügyben ítélni.

Mély hallgatás. Egy szót sem szól senki.

- Qui tacet, consentiunt.³⁹ A hallgatás helyeslés. Üsse fel, protonotárius⁴⁰ uram, a nemes város statútumainak könyvét, pagina⁴¹ hetvenkettő, és olvassa el, a capite,⁴² ami következik.

A főjegyző vonakodás nélkül engedelmeskedett, s felnyitva a nagy rézkapcsokkal leláncolt kutyabőrös könyvet, megtalálta benne a kívánt paginát, s az erre írt megveresedett sorokból ezeket olvasá fel:

Ha ki peniglen a thábort engödelöm nélkül elhagyná, avagy másokat is elszökésre csábítana, avagy fegyverét az csata előtt eldobván, elrejtőznék, avagy lefeküdvén, magát halottnak tettetné, avagy vezéreit cserbenhagyná - annak háza mind porig demoleáltassék,⁴³ lábasmárhája kiirtassék, ő maga számkivettessék az város határából. Ha ki az ő familiája közül őtet követni kívánná, annak elmenetele ne gátoltassék.

- Íme, érdemes tanács, ez a mi törvényünk. Hasonlítsák kegyelmetek ezzel össze a katonai regulákat, s akkor vegyék fontolóra, vajon ellenséges indulattal cselekedtem-e én Igyártó uram ellenében, amidőn megtudván az ő hazatértét, őt vasra verettem, s a kétajtajú börtönbe zártam, mert ha ezt nem teszem, ez éjjel az ellene küldött hajdúság, őt házánál megfogván és megkötözvén, a táborba visszavitte volna; míg Debrecen városának börtönében egy hajaszálát sem görbíthetné meg annak még a fejedelem sem. Esetét tagadni nem tudja; s ilyenformán, ha mi ítéljük el, háza tüzét, ha a táborban ítélik el, élete világát fogják kioltani. Én ugyan sajnálom azt a szép sárga házat a Csapó utcában, de Igyártó uram fejét még jobban sajnálom. Tessék ítéletet mondani.

Mindenki mélyen hallgatott.

- Helyesli-e az érdemes tanács a felolvasott törvénynek a vádlott fejére kimondatását?

Mindenki mélyen hallgatott.

³⁸ *jure gladii* - pallosjog. A városi tanács ki is végeztethette a bűnösöket

³⁹ *qui tacet, consentiunt* - akik hallgatnak, egyetértenek

⁴⁰ *protonotarius* - főjegyző

⁴¹ *pagina* - oldal

⁴² *a capite* - előlről

⁴³ *demoleálni* - lerombolni

- Én tehát, a hallgatást helyeslésnek véve, bírói tisztemnél fogva kötelességemnek tartom ez eset fölött kimondani az ítéletet. Porkoláb, hozza elő a rabot! Protonotárius úr, jegyezze az ítéletet.

A rabot előhozták.

A bíró intésére vele együtt mindenki fölállt a tanácsasztal mellett, csupán a jegyző maradt ülve, midőn Keresztszegi által az ítélet kimondatott:

Folyó év és hónap 19-ik napján, úgymint Jubilate utáni szombatnapon Debrecen városa teljes tanácsülésében, nemes, nemzetes és vitézlő Keresztszeghy Mihály uram bírósága alatt, bevádolt nemes és nemzetes (a „vitézlő” szándékosan kihagyatott) Igyártó Ferenc uram ügyében - „ítéltetett”. - Minekutána a vádlott maga is beismeré, hogy a tiszafüredi táborn, ahova küldetve volt fegyveresen, fegyverestül, lovastul elhagyá a vezérek tudta és engedelmé nélkül, s ezen defektusát⁴⁴ semmi nyomatékos kényszerítő okkal védelmezni nem is tudta: annálfogva nevezett Igyártó Ferenc uramnak, hazai statútumaink értelmében, e városban levő lakóháza mind lerontassék, ivókútja a szízig betömessék; tűzhelye eloltassék, szárnyas és lábas marhái, az egy házőrző kutyán kívül, megölessenek, előfái töből kivágassanak, s házhelye sóval behintetvén, üresen hagyassék; ő maga pedig e város határából végképp számkivetessék; cselédjeinek és háznépének szabadon hagyatván, hogy vele menjen, vagy őt itt hagyja, és soha többet híre ne legyen e város kapuin belül, hanem ha a tilalom ellenére e város árkein innen találtatnék, semminemű törvény védelmére ne számíthasson, valamint az égnek vad madarai.

Dátum, mint fentebb.

A jegyző tollának percegése kísérte a bíró rövid mondatait.

Midőn be volt fejezve az ítélet, Keresztszegi levetetése a láncokat a vádlottról.

- És most hazamehet kegyelmed. Holnap reggeli harangszóig rendezze el dolgait, mert a harangszó után csákány vettetik falainak.

Amint az elítélt keze megszabadult a lánctól, a bíró felé emelé azt, és mondá:

- Ma kegyelmed volt rajtam az úr, s ítélt fölöttem ott, ahol hatalma volt; holnap én fogok ítélni ott, ahol hatlépésnyi téren én vagyok a bíró. És az kegyelmednek fog fájni.

- Isten hírével! - szólt távozást intve a bíró; s azzal föltéve süvegét, fölосzlatá a gyűlést, ősi szokás szerint ily főbenjáró ítélet után az egész tanáccsal szép rendben a Nagytemplomba menvén által, hol ez alkalommal rövid istentisztelet tartatott.

Másnap a reggeli harangszó a város népségét nagy izgalomban találta: még aki semmit nem tudott volna is a tanács ítéletéről, figyelmessé lett a harangszó után, hogy valami rendkívüli történik a városban; mert a hármass csendítés után szokás szerint nem hallgatott el a harang, hanem tovább zúgott egy óráig, két óráig, egész délig, egész sötét éjszakáig; egyre mondván: „mortuos plango” (holtat gyászolok).

S ha az emberek kérdezők egymástól: ki az a nagy halott, akire oly szakadatlanul harangoznak? - azt mondták rá: nem más az, mint Igyártó uram, kinek tanács ítéltése szerint most bontják szét a házat, Nagy Csapó utcában, azonvaló büntetésül, hogy a táborn elhagyta engedelem nélkül.

⁴⁴ defectus - hiba

Arra aztán a kérdező is tódult arra, amerre a válaszdó, a Nagy Csapó utca tájékára, ahol már kora reggeltől nemhogy lóval, de kutyával sem lehetett ketesztülni a nagy tolakodás miatt.

A közel eső háztetők, kútágások, palánkok mind rakva voltak kíváncsi néppel, ember emlékezetére nem fordult elő ilyen eset Debrecenben.

A sárgára meszelt ház előtt két oldalról lovas hajdúság zárta el az utcát, szabad tért biztosítva a benn levők számára. A lovasságnak Albisi Zólyomi Dávid parancsolt.

A szabad tér közepén volt egy emelvény ülőpadokkal; azon foglalt helyet a bíró, a főjegyző s az ítélet végrehajtásához kiküldött két tanácsos; mellettük két sorban gyalogalabárdosok álltak, tollas sisakkal a fejükön.

Amint az első harangszó megkondult a Nagytemplom tornyában, másodbíró uram inte a kikiáltónak, ki is két trombitást vevén maga mellé, miután az emelvény szélére felállt, a kezébe adott ítéletet hármassal trombitaszó után négyszer kihirdetvé, a világ négy része felé fordulva; azután mély csend támadt, s az átelleni ház kapuja megnyílván, azon előlépdelt Tatár Lőrinc, a hóhér - és huszonnégy kezes legénye.

Tatár Lőrinc fekete ember volt; sokan azt állíták, hogy cigánynak született, a szakáll egész a szeméig benőtte arcát, s nagy fekete két szemöldöke csak folytatása volt a szakállnak; de hogy valami fehér is legyen rajta, lecsüngő koromsötét haját magas fehér báránnyal sűrűen szorította alá; Debrecenben a fehér sűrűt közönséges ember sohasem viselte, az mindig borzalom tárgya volt. Ezenkívül egy nagy veres pokróc volt akasztva a nyakába, ami egészen borzasztóvá tette.

Lőrinc mester egy nagy pörölyt tartott kezében, s azzal megüté a sárga ház kapuját, kapubálványát, szemöldökfáit és szegletköveit; annak jeléül, hogy e ház az elpusztulás sorsának van átadva.

A bezárt kapu recsegve dült be, engedve a feszítő kecskelábaknak, s ezzel megkezdődött a munka.

Legelőször is kivezették az istállóból Igyártó két lovát, két tehenét, s azokat taglóval leütve, szekerekre emelték; a legények összefogdosták az apróbb marhákat, s azokat kivégezve, főlhányták a készen álló szekerekre. Csak a galambokat nem bírták elfogni, azok ott kóvályogtak az egész munka alatt az elítélt háza fölött.

Majd lábtókkal felmentek a háztetőre, a léceket és gerendákat lebontották, és lehányták az udvarra; minden faneműt, ami a házon volt, szekerekre raktak, s a leütött állatokkal együtt, lovasok kíséretében, kivontatták a nyúzó mezéjére, ott máglyát raktak, s azon a hullákat porrá égették. Még a kútágast is kivágták.

Azután a meztelen falakra került a sor.

Az ajtók mind be voltak zárolva, azokat elébb küszöböstül, ragasztóstul ki kelle vágni csákányokkal.

Mindenki arra volt kíváncsi, hogy Igyártó használta-e a kapott időhaladékat arra, hogy házában levő holmijait onnan rokonai házához eltakarítsa, s meg volt lepve minden ember, midőn látta, hogy az első szobában minden bútor a maga helyén áll, még a cintányérok is a szekrényekben, s a zsoltárok és imádságoskönyvek az ablak hídján.

A hóhér kalapácsa alatt darabokra zúzottak a bútorok is; a szőr- és vászonnemű összehasogatott; amint a dunnákat feltépték, a szétömlő pelyhet felkapta a szél, s széthintette az egész bámuló tömegben, mintha mindenkinek akarna egy emléket juttatni e mai napról.

Azután tovább bontották a falakat; a téglát, vályogot szétzúzták apróra, betömték vele a kutat, meghordták vele a veteményeskertet; feltöltötték vele az utcát.

Egyik fal a másik után omlott be a csákányütések alatt; egyik szoba a másik után tárult fel az utcai nép előtt; már a konyhára is rájött a sor, a tűzhelyen még pislogott a parázs, tegnapi tüzelés maradványa; azt is bakó oltotta ki: s tűzhely és kémény a többi fal után omlott.

Csak a hátsó szoba volt még hátra.

Mikor Lőrinc mester e szoba ajtajához ért, hogy azt is beüsse pörölyével, hirtelen meglepetve állt meg, s pörölyét letámasztva a küszöbhez, visszament bíró uramhoz.

- Miért állt meg a munka? - kérde Keresztszegi a bakótól.

- Hallja ezt kegyelmed? - kérde a bakó, ujjával a legutolsó szoba ajtaja felé mutatva.

- Hallom. Abban a szobában énekelnek. Az elítélt és családja oda zárkóztak; vigyázva bontsák le kendtek a tetőt és falakat, hogy a benn levőket meg ne sértsék.

A bakó fejével bólintott, s veres pokrócát karjára vetve, mint egy fejedelmi palástot, visszament az utolsó ajtóhoz.

E csendes időköz alatt hallhatták a közel állók a szobában felhangzó halk énekszót:

*Uram, ki léssen lakója
A te szentséges hajlékodnak?*

A távoli harangszó kísérte azt méla zúgásával.

A bakó parancsot adott huszonnégy legényének. A padlás gerendáit hirtelen leemelték, azután minden oldalról a falak eresztékeibe fűrták a feszítővasakat; egy jelre, egy roppanásra az utolsó négy fal egyszerre kifelé dőlt, s a fehér porfelleg közül, mint egy ótestamentomi jelenet, tűnt elő egy férfi, egy nő és egy hajadon alakja.

Középen a férfi, fedetlen fővel, egyik kezében tartva a zsoltárt, másikkal emelve öreg beteg anyját, ki mankójára támaszkodva, tekintetével most is a zsolozsmák soraiba mélyed. A harmadik alak, egy szőke, síró leányka, arcát a férfi keblére rejti; bomlatag fűrtjei még vállait is eltakarják. Lábainál hever a házörző eb.

E pillanatban elfogult csend ült meg a bámuló néptömegben; még a harangszó is félbeszakadt.

Keresztszegi most felemelkedék állványáról, s rendületlen hangon szólt:

- Igyártó Mihály! A törvény végrehajtatott kegyelmed házán; személye ez órától fogva száműzött a város kapuitól. Isten szent hírével!

Igyártó e szóra megindult, az éneket folytatva; egy zúgó hang az övé, egy rebegő a beteg öreg-asszonyé; úgy jöttek elé az omladványok közül; az eltakart arcú hajadon csak maga zokogott.

Mikor az emelvényig értek, a bíró újra megszólalt:

- Aki a száműzöttet önként követni akarja, ebben meg nem gátoltatik; aki tőle elmaradni kíván, abban is szabadság adatik neki.

E szóknál megállt a száműzött, s zsoltárját becsukta, és leányát magához ölelte, az öreg-asszony félve kapaszkodott fia karjába, s a házi kutya, kezét nyalva, húzódott hozzá.

- Indulok, Keresztszegi uram; elhagyom a várost. Nem is sírok, nem is átkozódom. Akik velem jönnek, anyám, leányom, házörző kutyám. Tegnap kegyelmed ítelt énfölöttem, ma én ítélek kegyelmed fölött. Leányom tegnap még a kegyelmed eljegyzett menyasszonya volt, ma

már nem az; ahogy kegyelmed száműzött engemet a városból, akként száműzöm kegyelmedet én is családomból. Tudom, hogy kegyelmed nagyon szerette leányomat, de én is oly nagyon szerettem szülővárosomat. Isten oltalmazza a hátramaradókat!

- Megálljon kegyelmed, Igyártó uram - szólt emelvényéről a bíró -, nem ez a törvény. A száműzött nem ura senkinek többé; még családjának sem. Erőltetni, parancsolni kegyelmednek nem szabad. A hajadonnak szabad akarata van, s maradhat kegyelmed ellenére is.

Igyártó Mihály e parancsszóra hirtelen hátralepett, anyját és leányát eltávolítva magától, még kutyáját is elrúgta lába alól.

- Nem parancsolok senkinek, nem hívok senkit: aki velem nem akar jönni, elmaradhat tőlem!

Keresztszegi most lelépett emelvényéről, s reszkető hangon sűgá a leánynak:

- Ilona, elhagynál-e engem?

A leány most felemelte arcát; a rásűtő alkonyfény tette azt csak pirossá, különben halavány volt, de annál több tűz égett lelkesűt szemeiben. Halkan, de tőretlen hangon viszonzá a kérdezőnek:

- Őreganyám beteg, atyám száműzött, köztűk a helyem.

A bíró szomorúan csűggeszté le fejét.

- Isten áldja meg kegyelmedet - susogá a leány, s a következő percben ismét egymás mellett voltak a száműzött, az anya és a leány és a hű eb.

A nép utat nyitott elűttűk; az utca végén kocsiŕa űltették őket, s kivitték a városból.

A bíró pedig felállt ismét az emelvényre, senki sem láttá, hogy mikor tőrtölte meg szemeit; a rombolók készen voltak a munkával, akkor egy zsák darált sőt hoztak elő, s a pusztára rombolt ház helyet a bakó behinté átkozott sőval, s mikor ez is megtőrtént, bíró uram kemény szóval kiáltá a sokaság elűtt:

- Így bűnhődik az, ki a csata tűzét meg nem állja!

Amint a hivatalos nép elhagyta a tért, a csőcselék elárasztá a pusztult ház helyet, kutatva az apróra tört romok között értékes tárgyak után.

Elvonulás közben Albisi Zőlyomi Dávid azt mondá a bírónak:

- Ez ugyan hiábavaló komédia volt. Hagyta volna ránk kegyelmed a bűntetést. Minek volt ez?

- Ez kellett „ad terrorem populi”⁴⁵!

Debrecen tehát harcol!

Nagy szó volt ez; mert kétezer lovas és háromezer dárdaviselő ember áll onnan a síkra, s ha egyszer kiálltak, aztán meg is állnak ottan!

Széken dandárookra osztva vonult ki március 13-án a felkelő sereg; a lovasságnak hosszú nyelű csákánya volt, a gyalogoknak egyenesre űtött kaszáik. Mindenkinek veres lobogó csákó volt a sűvegén, az különbőzteté meg őket a székelyektől, akiknek kék, s a hajdűktől, kiknek fekete lefityegőjük volt a fővegük mellett.

Maga a bátor tanulóifjúság, a sereg lelke és magva, külön zászló alá csoportosulva vonult ki a sereggel; néhány kardra is tudott szert tenni, legtöbbnek elég volt az ólomvégű fustély.

⁴⁵ *ad terrorem populi* - a nép megfélemlítésére

Maga Keresztszegi uram vezette a hadat, úgy megülve hátras lován, mint valamely régi kuruc hadvezér.

A hadat egész vándorserege követte a szekereknek, miken a vitéz inszurgensek⁴⁶ feleségei, anyósai s pereputtyai ültek, fel lévén készülve tarisznyákkal és bográcsokkal, hogy a táborban édes feleiket éhezni ne engedjék, mert csak az az egy, ami nem jó a háborúban. Arra pedig senki nem is gondolt, hogy ha Debrecen egyszer hozzákezd a verekedéshez, abból más futás lehessen, mint az ellenségé.

Nagyon szellemdús volt pedig a hadorganizáció, melyet Keresztszegi uram követett. Az egész had céhek szerint volt beosztva, régi rendelete volt már a városnak, hogy a céhek zászlót és dobos szerezzenek maguknak, s szokva voltak tűzi veszedelem, tatárfutás, fejedelmkísérés, különféle veszedelmek idején egy helyen összetartani s fegyelemre ügyelni, mit a céhmesterek és öreglegények tartottak fenn. Két erős zászlóalj volt maga az érdemes csizmadia- és szűrszabócéh. A csapók és tímárok képeztek egyet. Hatalmas és puskával ellátott céh volt a henteseké és mészárosoké, kik egynéhány fogas szelindeket is hoztak magukkal, híres bikafogókat: most tegyenek ki magukért! Egy csapatot képeztek az ácsok, kőművesek és molnárok; ez a legkevésbé harcias indulatú testület; míg ellenkezőleg a gubakészítők semmi más dandárhoz nem engedték magukat csatoltatni, mert ők a vásárban sem ülnek egy sorban a szabókkal, hanem azért szörnyen fenekedtek, hogy majd megmutatják ők, hogy ha kevesebben vannak is, többet levágnak az ellenségből, mint a szabók, akik kétannyian jönnek. A földművesek képezték a lovasságot, illő tisztelettel engedvén a nemesuraknak, hogy elől lovagoljanak a kivonuláskor, hanem azután a csetepaténál is elől legyenek ám!

Másnap este Rakomazon innen találta a debreceni felkelő sereg Bethlen István hajdúit és a székelységet, kik a „palatinális”⁴⁷ seregek elől nagy sietséggel vonultak vissza.

(Gyönyörű óvatosság a debreceni tanács jegyzőkönyveiben, hogy azokban sehol e szót: „kuruc” - „labanc” vagy „német sereg” - „magyar sereg” fel nem találhatni; az illetők mindig e nevekkkel vannak megtisztelve: „a palatinális sereg” - „a fejedelem seregei”. Sehol sem említi a krónika, mintha a császár és a nemzet harcolt volna egymással; sem amidőn kibékültek; csak a két jelentést találni fel benne: „a palatinus” - „a fejedelem”. Azok között folyt a vita, miért folyt? - nem mondatik; úgy is tudatik, ők békültek ki, ha kibékültek. Indokolja egyébiránt az óvatosságot egy jegyzet 1585. okt. 22-ről, mely így szól: „A ... ármáda ezen általmenvén, ezen protokollumból⁴⁸ is tíz esztendő kizsárgatott valaki, a város elfutása alkalmatosságával, többekkel együtt.”)

Tehát a palatinális seregek átkeltek a Tiszán, s erős állást foglaltak Rakomazon felül.

Albisi Zólyomi és Bethlen kénytelenek voltak szemük láttára engedni a hídverést, mert ágyúiknak éppen semmi hasznát nem vehették, egy nagy márciusi zivatarban minden löporos szekerek keresztülázván. A löpor csupa nyirok volt, a tűzbe téve sem sült el. A palatinálisoknak pedig négy darab kerek ágyújuk volt, mely keresztülhordott a vízen; így az átkelést nem lehetett megakadályozni.

Zólyomi Dávid azonban azt reménylette, hogy majd a Tiszán innen, ha kikaphatja az ellenfélt a síkra, annak az ereje nagyjából muskétásokból s csak egy ezred dragonyosból állván, túlnyomó lovasságával majd erősen összetöreti.

⁴⁶ *insurgens* - felkelő

⁴⁷ *palatinális, palatinus* - országbíró, a király után az ország első embere. Itt a császári hadakról van szó

⁴⁸ *protokollum* - jegyzőkönyv

Azonban az ellenfél vezérei, Eszterházy Pál és Bornemisza János tábornok régi tapasztalt hadvezérek voltak, s nem könnyen mentek bele a két erdélyi úr kívánatába; ehelyett körülsáncolt tábornok ütköztek Rakomaz fölött, a fejedelmiekre bízva, hogy őket onnan kivessék.

Helyzetük a természettől is védve volt; jobbról egy messze terjedő nádas ingovány, melyet egy áradási töltés rekeszt el a szántóföldektől; balról emelkedett halmok, miket pattantyús telepikkel megraktak; elől pedig hirtelen sáncot vertek levágott fűzfákból és gyorsan emelt földhányásból. A gyalogságot nehéz lesz ennek nekivinni, a lovasság pedig akár leszerszámozzon, annyira nem vehetni e helyen hasznát.

A debreceni inszurrekció megérkeztekor éppen nagyon rossz kedve volt Bethlen Istvánnak. Abban az órában végződött egy csetepatéja a sánc mögül kiment dragonyosokkal, mely alkalommal nagy bosszúsággal tapasztalá, hogy elcsigázott székely huszárjainak paripái nem állják ki a nehéz, jól táplált mecklenburgi harcmének rohamát, mikor azok egy tömegben jönnek.

A roppant segélyhad érkezése nem nagyon növelte a főkapitány jókedvét.

- De mi az áldottának jönnek kegyelmetek ilyen sokan?! - kiálta a tisztelgésre jövő Keresztszegi elé. - Nem mondtam én kendeknek, hogy hozza el az egész falut! Azt kívántam, hogy tartsanak itt egy jól fegyverzett rendes csapatot, öt-hatszáz embert, s ehelyett hoznak nekem hatezer vasvillát! Úgy látom, még asszonyaikat is elhozták. Hát ez a sok mendikás⁴⁹ mire való? Azt gondolják, deák szóval meg lehet ijeszteni az ellenséget? Úgy segéljen, annyi a zászlójuk, mint egy tatár tábornak. Szép zászlók, mondhatom. „Az becsületes csizmadiacéh.” „Az becsületes timárcéh.” Mit csinálók én annyi becsületes emberrel? Két nap alatt fölesznek körülöttem mindent, ami zöld, s akkor futhatok magamtól. Jobb szerettem volna helyettük ötszáz gazembert, aki verekedni tud.

Keresztszegi uram nagyon elkedvetlenedett e szavakra, azonban Zólyomi Dávid inte neki, hogy most ne feleljen, s azzal karon fogva, átvezetése saját táborába, ahol sokáig értekeztek valamiről.

Midőn elhagyták a sáncot, már akkor a debreceni sereg szépen letelepedett a mezőn, s szekerekből hátul sáncot csináltak hosszasan, s azon belül előkapott nádkévékből tüzet raktak, s sütötték a szalonnát mindenfelé, s kínálták egymást kulaccsal.

A fiatal diákság szerteszét csatangolt a zajos csoportok között, s tartotta azokat biztató beszéddel.

Kellő közepében az érdekes csizmadiatanyának látjuk humanissime Ormándyt perorálni.⁵⁰ Nagy csoport tolatkodott körülötte. A két vezér úr is odanyomult meghallgatni, miről van szó.

A humanissime igen praktikus oldalon fogta hallgatói kedélyhangulatát. Nem sokat fárasztá quinquennis⁵¹ fantáziáját a „dulce pro patria mori”⁵² versbe szedésében; sőt chriának⁵³ sem igen járta volna meg super eo⁵⁴ „si fractus illabatur orbis”,⁵⁵ amit a háború céljáról s a benn-

⁴⁹ *mendikás* - diák. A szó eredetileg kéregetőt jelentett. A diákok kollégiumuk fenntartására jártak adományokat gyűjteni

⁵⁰ *perorál* - szónokol

⁵¹ *quinquennis* - ötéves

⁵² *dulce pro patria mori* - édes a hazáért meghalni

⁵³ *chria* - iskolai szövegmintá

⁵⁴ *super eo* - részéről

⁵⁵ *si fractus orbis* - ha a világ összedőlne is (Horatius-vers része)

levők magatartásáról beszélt, hanem „ad hominem”⁵⁶ egészen praestanter⁵⁷ és eminenter⁵⁸ volt applikálva⁵⁹ az egész disszertáció.⁶⁰

- No lássák, atyámfiak! Csak alig érkezünk meg, már sáncolják magukat, mint az ürgek. Nem tetszik nekik a „gyepre legény!” Legalább megkönnyítik nekünk a munkát, ők már megásták maguknak a hosszú sírt, nekünk csak bele kell őket temetni. Énekeljük el szegény halottaknak azt a kegyes éneket: „Már leteszem fáradt testem.”

A jókedvű legénység rázendíté, s végighangzott a síkon a búsongó halotti ének egy ellenség számára, aki ugyan még csak ezután fog meghalni, de aki már megássa magának a sírt előre.

- Ha kiszáradt volna a torka, humanissime praeceptor!⁶¹ - szólt egy kerek hasú vargamester, hasonló kerek hasú kulacsot nyújtva a vén diák elé, mit az hatalmas húzással vattolt meg, nagyot lélegezvé utána. Valaki más nagy darab szalonnát nyomott a másik markába.

A lelkesült szónok így állt egy hordó közepén, jobbjaival a kulacsot, baljával a szalonnát emelve hallgatói elé.

- Nézzék kegyelmetek, atyámfiak: van-e áldottabb ital ennél a karcosnál? Van-e kellemetesebb gyümölcs ennél a pörkölt szalonnánál, amikkel a mennyei atya bennünket táplál és elevenít, s vajon mivel él az ellenség odaát? Fekete prófunttal,⁶² annak is fele zabliszt, olyan, mint mikor a csapóföldet összedagasztja a gerencsér törekkkel,⁶³ kemencét kitapasztani. S mit isznak azok odaát? Árpalevet meg rántott levest.

Rengeteg hahota szakította félbe.

- S mi, akik ilyen fehér cipóval, ilyen füstölt szalonnával élünk, mi ijednénk-e meg olyan néptől, aki prófunttal meg rántott levessel él?

- De már ugyan nem! - hangzott mindenünnen. Ez döntő ok volt a bátor elszántságra; még azok, kik rántott levessel élnek, akarnak kikötni olyan emberekkel, kiknek szalonna fekszi meg a gyomrát?

- Sőt többet mondok! - szólt a humanissime, ügyesen megragadva az eszmét, mely hallgatóinak megtetszett, s folytatását adva. - Fekete kutya legyen, ha a múlt szüreti szupplikációkor⁶⁴ nem láttam, mikor az ilyen cserepár⁶⁵ egész csapatostul körülfogott egy nagy ménkű mocsárt, s ott horgásztak, mit? talán halat? nem; talán csíkot? nem! Békát fogdostak, kecskebékát, azt a hosszú zöld lábút, azt húzták nyársra, úgy sütötték! Ne menjek el erről a helyről, ha nem igaz!

Ez volt a kegyelemdőfés a szegény palatinális muskétásoknak! Elhíresztelni róluk, hogy megesszik a békát! Ha lett volna is még valami hitelük Debrecen előtt, e tudósítás azt is tönkretette volna.

⁵⁶ *ad hominem* - személyhez szólóan, közvetlenül

⁵⁷ *praestanter* - különösen

⁵⁸ *eminenter* - elsősorban

⁵⁹ *applikálva* - alkalmazva

⁶⁰ *disszertáció* - értekezés

⁶¹ *praeceptor* - oktató

⁶² *prófunt* - katonák számára készített kenyér

⁶³ *csapóföld, gerencsér törek* - tapasztáshoz használt agyagos föld

⁶⁴ *szupplikáció* - adománygyűjtő körút az iskolák részére

⁶⁵ *cserepár* - határőr katona

Alig is várta Szabó uram, az érdeemes csizmadia-atyamester, hogy a zshivaj után szóhoz juthasson, s amint egy fél sonka fel volt szúrva dárdája hegyére, azt azon módon ég felé emelve, megrázta kegyetlenül, s nagyot mondott a sokaság előtt:

- No iszen, kaphassam meg hát azt a békaevőt!

Csak egy vékonydongájú szattyánpapucs-készítőnek volt az a nehézsége az egész ellen, hogy hiszen jó volna, csak az a nagy ágyújuk ne volna!

Humanissime Ormándy az ellenvetést nem hagyhatta megtorlatlanul. Neki is fordult a papucsvargának istenigazában.

- No iszen meglátszik kegyelmeden, hogy nem valami tört-bőrből dolgozó tősgyökeres csizmadia, nem az az ember, aki meg tudja fordítani a fordítófán a megöntött sarut, hanem csak olyan szattyánból dolgozó papucsvarga, aki töröknek varr, s menyecskék lábáról veszi a mértéket. Nem is tudom, minek rontja kend a vitéz csizmadiák erkölceit, mit elegyedik közjük. Azt gondolja, hogy mi nem tudjuk, mi az az ágyú? Az ágyú nem egyéb, mint egy nagy puska; ha kilőtték, megdőglött. Nem is való az egyébre, mint durranásával a lovakat megijeszteni; márpedig mi nem vagyunk lovak, ergo⁶⁶ az ágyútól meg nem ijedünk; vicissim:⁶⁷ aki megijed az ágyútól, ergo az ló.

No, szegény szattyánvargának jobb is lett volna már nem születettnek lenni, mert e perctől fogva az egész táborban azzal üldözték, hogy „ergo, aki megijed az ágyútól, az ló”.

Keresztszegi magához hívatá a fiatal népszónokot, s azt kérdezte tőle, volna-e kedve valami vakmerő vállalatra, ami csak diáknak való.

- Subintelligitur.⁶⁸

- No, hát vegyen magához háromszáz válogatott ifjút, s az éjjel holdvilág feljötte után azon a mocsáron keresztül ott ni, nagy csendességben kerülje meg az ellenséget. A mocsár széle felé van egy csőszkunyó vagy vadásztanya; pusztá szemmel is meglátszik, mikor ahhoz érnek, azt gyútsák fel. Ezután igyekezzenek mentül nagyobb zajjal előtörni az ellenség jobb oldalában; puskákat vigyenek magukkal, s azokkal lövöldözzenek, mindegy, akárhova, ha a levegőbe is. Megértett, humanissime?

- Perdocte⁶⁹ érteném, csak azt tudnám, hogy gólyává legyek-e vagy vidrává, hogy azon a fertelmes ingoványon háromszázadmagammal keresztül tudjak törtetni.

- Egyszerű mestersége van annak, humanissime; bontsák le a szekerekről a fenékdesszkákat, kössenek rajtok gúzszt keresztül, abba dugja bele mindenki a lábát; így minden lábán egy deszkával, az egész ingoványt keresztül-kasul járhatja.

- Ecce, mint Péter a tengerek felett! Hogy ezt elébb fel nem fogtam, durae capacitatis homo!⁷⁰ Azután pedig?

- Azután pedig ráütvén nagy zajjal a gyanútlan ellenségre, azt ott vagy olyan zavarba hozzák kegyelmetek, hogy futásnak ered, s azon esetben innen az egész tábor rohamra indul a sáncok

⁶⁶ ergo - tehát

⁶⁷ vicissim - viszont

⁶⁸ subintelligitur - benne foglaltatik (ti. a kérdésben a felelet)

⁶⁹ perdocte - nagyon bölcsen

⁷⁰ durae capacitatis homo - nehéz felfogású ember

ellen, kegyelmetekkel kezet fogva; vagy pedig túlnyomó erőt találnak maguk előtt, s azon esetben sietve visszavonulnak a mocsárhoz, lehányt deszkáikat újra saruikra öltik, s elindulnak vitézül, biztosak lehetvén afelől, hogy az ellenség nem üldözheti kegyelmeteket a süppedős ingoványban.

- Mindent érték. Fél óra múlva készen vagyunk.

Előbb, mint a fél óra eltelt, készen állt a latin cohors,⁷¹ de nem háromszáz, hanem hatszáz fővel, mert ebből a tréfából valamennyi pogány isten kedvéért sem maradt volna vissza egy is. A sok rekvirált deszkáért volt is elég csetepaté a megbontott szekértáborban, a sok tapasztalt asszony nép szentül tudta, hogy sohase látják ők azokat a deszkákat többet, mert azt a deák mind feltüzeli, mihelyt végezte vele dolgát.

A vitéz csapat fegyvere kizárólag jó hajlós csáti botokból állt, ólommal beöntött bunkóval; Ormándy humanissiménél volt a hírhedett vezérgerundium,⁷² a hagyományos tűzoltó „nagybot”; azzal készült az útnak.

- Hát puskákat miért nem hoztak? A hentesektől kölcsön lehetett volna venni - kérde Keresztszegi.

- De hisz azt nem cselekszem. Ha ezeknek puskát adok, ki áll jót fölöle, hogy ha egy farka vadlúd felrepül a nádasból, tízen nem lőnek utána? S azzal el lenne árulva jövetelünk az ellenség előtt. Diákkézbe bot való fegyvernek; ha azzal nem tud bánni, kár neki a puska.

Keresztszegi helyeslé a latinus nézetét, s áldás fejében megtölteté mindnyája kulacsát bakatorral, s azzal útnak ereszté; ki-ki vitte hóna alatt a deszkáit.

Keresztszegi már előbb közlé furfangos tervét a vezérekkel; s ezúttal maga Bethlen is kénytelen volt elismerni, hogy bíró uram nincs minden hadvezéri adomány nélkül. Akár nagyon sikerül, akár kevésbé az egyszerű csel, annyi mindenesetre el lesz általa érve, hogy az ellenség rosszul fogja magát érezni abban az állásban, melynek egyik oldalát minden órán észrevételül megkerülheti, s vagy kijön és nyílt síkon csatát fogad, vagy visszahúzódik, s átveti magát a Tiszán.

Azért el is határozott, hogy a debreceni bíró tervét az egész haderő közreműködésével támogatni fogják.

Alig hajnallott, midőn Bethlen a lovasságot a palatinális seregek által ágyúkkal megrakott halmok irányában nagy fitogtatással összpontosítá; üres ágyúit felvonatta sánckosarak mögé, mintha a halmok ellen akarna intézni támadást; míg a balszárnyon szekérsáncot rekesztett össze, mintha tartana tőle, hogy ha azt meggyengíti, az ellenség véletlen kirohanhat, s áttör a hadsoron.

E tüntetések alatt egyszerre csak felkavarodik a mocsár széléből a meggyújtott vadászkunyhók füstje, a diákok által adott jel, s néhány pillanat múlva hangzik a rivalgás, amint az Ormándy-csapat kiront a mocsárból, rajtaüt a gyanútlan bámuló muskétásokra.

A megrémült labanc egy lövést sem tett támadói ellen; első dolga volt: elhányni puskáját; második: szaladni az ágyúk felé, hátán vive a rémületet a tábor többi részébe.

⁷¹ *cohors* - római katonai csapategység

⁷² *gerundium* - vastag bunkósbót, melyekkel a diákok tűz esetén a veszélyeztetett házak nád- vagy zsindelyfedeleit verték le

Amint a debreceni csizmadia ezt meglátta, nem kérdezett többé se vezényszót, se parancsot, hanem amint a céhmester elkiáltta magát: „Ne hagyjuk ám leöletni a nemes tanulóifjúságot”! - nekivetemedett az egész céh, utánuk a többi céhek; semmi veszedelem sem bírta már őket feltartani: öt perc alatt fenn voltak az ellenséges sáncon, egymáson keresztül másztak fel az árokparton, ordítottak az ellenségre, hogy helytálljon, ne szaladjon, de amit az meg nem fogadott, hanem cserbenhagyva lovasságát, kereste a tág világot; rosszul futva versenyt a gyors lábú diáksereggel, mely szörnyű „stragest”⁷³ követett el a megzilált hadban, csodálatosan örködvén fölöttük a múzsák, hogy közülük még csak egyetlenegy is el nem esett.

A palatinális sereg jobbszárnyának e gonosz végzete maga után vonta az egész sereg pusztulását, annyival inkább, mert Bornemiszának egy ideig az a rossz gondolata volt, hogy ágyúi erejével megfordítja a csata kimenetelét, s nagy hasztalanul durrogatott sokáig Bethlen hajdúira, míg egyszer aztán azon vevé észre, hogy a semmitől meg nem rettenő székely csapatok előnyomulása által, kiket Zólyomi vezetett, már csaknem körül van véve, amikor aztán nem maradt egyéb hátra, mint ágyúit beszegezve otthagyni, s nehéz lovasságával keresztülvágni magát az ellenségben. Itt azonban ismét nagyon megcsalatkozott, mert amit ő messziről csőcselékhadnak becsült, az a debreceni lovas felkelő had a közelből oly rútul bánt csákányával a jámbor vassisakon, hogy akik véres fővel elmenekültek onnan, egész világi életükben emlegették azt a „görbét”, amit akkor ismertettek meg velük legelőbb.

A fejedelmiek diadala tökéletes volt, a palatinális seregek nagy vereséggel vonultak vissza a Tiszán, még a hidat sem érték rá hátuk mögött elégetni.

A debreceni néphad méltán osztozott a babérokban, s nagy zsákmányt tett muskétákban és sisakokban. Két zászló is esett kezére; azok közül az egyik újdunúj volt, nemrég hímeztette rá valamelyik országróf felesége az aranyasos szalagot. Az mind nekik jutott.

Kevés veszteséggel jutottak pedig a diadalhoz; valóságos halottjuk csak négy esett; egy mászáros, akit homlokon lőttek; egy szűrszabó, ki egy gránátot, mely a földbe fúrta magát, sarkával akart kivájni, a patkó bizonyosan tüzet adott, s a szétszakadó gránát elhordta a vitéz lábait; azután meg egy gerencsér, kit a lovasok agyontapostak; és akit legjobban sajnált mindenki, a derék csizmadia-atyamester.

Ő vágta legjobban a békaevőket, míg azután egy golyó őt is a békák országába küldé.

- Kolbásznak aprítsátok őket! - kiálta a vitéz atyamester még leroskadtságában is, s nem engedte, hogy valaki megálljon őt siratni, vagy ahogy ő haldokolva mondá: „megitatni az egereket”.

Pedig senki sem siratta meg őt olyan nagyon, mint maga Keresztszegi. Neki igen nagy embere volt; erős pártfogója szándékainak, szava sokat nyomott a debreceni nép előtt, s bátorsága is volt szavának urát állani. Ez nagy veszteség volt Keresztszegire.

A rakomazi csata⁷⁴ után Bethlen és Zólyomi visszabocsáták a debreceni segédsereget; a munka hamar és jól be volt végezve, Zólyomi könnyűszerével üldözhetette a vert hadat, mely löszereit is hátrahagyá; Bethlen pedig vonulhatott Szatmár ellen, hogy a várra támadást intézzon a váradi basával és az ecsedi kapitánnyal összefogva.

Debrecennek nem kellett tartani megtorlástól; a Tiszán túl még csak az sem maradt, aki szájjal merje szidni.

⁷³ *strages* - pusztítás

⁷⁴ *rakomazi csata* - 1630-ban I. Rákóczi György erdélyi fejedelem csapatai megverték a császáriakat

A győztes sereg nagy diadallal vonult vissza Debrecenbe; a szekércsoport, mely addig hátul kullogott, most előrenyargalt, s fél nappal elébb érve a városba, belármázta a győzelem hírével a honmaradt népet. Most már mindenki szeretett volna ott-létni; az irigyebbek csapattal mentek ki előre, hogy legalább együtt jöhessenek be a felkelő sereggel; a toronyból jelt adtak, mikor az első csapatokat meglátták, s volt tarackdurrogás, harangszó, rivalgás! Az utcákat elállta a nép, a kerítéseket teleülte a sihederhad, a középületekre zászlót tűztek ki, s mikor a legelől jövő gyors lábú fiatalság, a diadalittas diáknép megérkezett, humanissime Ormándy vezérlete alatt, ki az elfoglalt új zászlót hozta kezében, odarohantak hozzájuk, elfoglalták őket, megtömték zsebeiket kolbásszal és pogácsával, teleaggatták vállait kulacsokkal, csutorákkal s más ilyen népszerű érdemrendekkel; humanissime Ormándyt pedig vállaira emelik; úgy hordozák meg a városban, a zsákmánylobogóval markában.

Ilyen ováción ment keresztül mindegyik céh, mely egymásután jött, szokott zászlóival, trombitásaival; s féktelen lett a riadal kitörése, midőn végre a lovasság, a város büszkesége robogott végig az utcákon, büszkén reptetve a levegőben azt a másik elfoglalt zászlót.

És minden újon érkező növelé a magasztalást, mellyel a vezér maga, Keresztszegi uram elhalmozott. Az ő esze nyerte meg a csatát. Ő találta ki, hogyan lehet kibillenteni az ellenséget erős állásából; ő intézte az egész ütközetet, neki rendelte alá magát a két hadi főkapitány is. Keresztszegi uram valóságos hadvezér. Ha őalatta kiáll a síkra Debrecen, megfelel az egész dunántúli labanc világnak.

De hát ő hol következik már?

Minden fényes, harsogó menet végigvonult már az utcán, hát ő micsoda csapatot vezet?

Keresztszegi uram leghátul maradt, kíséretnek ahhoz a négy halotthoz, aki a csatatéren életével fizette meg a nap dicsőségét.

Hat-hat ember hozta őket ravatalra téve; leterítve fekete posztóval, csak arcaik látszottak ki, homlokaik tölgyfalevéllal koszorúzva. Előttük járt huszonnégy teológus diák, s énekelte szép harmóniával: „Krisztus az én győzedelmem, új hazámba kell megtérnem.”

Maga pedig Keresztszegi a legutolsó ravatal után, melyen barátja, az atyamester feküdt, következék gyalog sorban, levett kalappal és kardja fátyollal bevonva.

Mikor azon helyre értek, ahol Igyártó lerontott házának üres telke fehérlett a sótól, egy percre megállítá Keresztszegi menetét, s letéttelve maga elé a ravatalt, sokáig nézett a halott arcára, onnan meg vissza a puszta telekre, mintha azt gondolta volna: „Talán mégis többet érne, ha ez a ház most is állna, ha ezek itt most is élnének.”

A rakomazi győzelem megerősíté Rákóczi Györgyöt az erdélyi fejedelmi trónon. Ferdinánd császár az öreg Bethlen Istvánt akarta inkább; de az ifjú Bethlen István nyíltan apja ellen ütött pártot, Rákóczi György mellé állva, amiért kellett is elég példálózást hallania Absolonról, Dávid király fiáról. Az ifjú Bethlennek nem kellett apja fejedelemsége, csak éppen, mert Ferdinánd pártolta, s átszegődött Rákóczi Györgyhöz, kit képesnek hitt arra, hogy a munkát, mit Bethlen Gábor megkezdett, folytatni fogja.

Erdély két lánglelkű ifja, Bethlen és Zólyomi, meg is kezdték a harcot Magyarországon, s a rakomazi győzelem után fennen hirdették, hogy az „új búzakenyeret Pozsonyban akarják megenni”.

Azonban Rákóczi okosabb akart lenni, mint vitéz, s szeretett volna inkább sokáig lenni Erdélyben fejedelem, mint rövid ideig Magyarországon király, és nem indult „a két fene ifjú” tanácsán; ahelyett iparkodott első győzelmét arra használni, hogy a nádorral jó békességben maradjon. Ferdinánd is a maga részéről azt tanácsolá a nádornak, hogy kímélje meg a fejedelmet, amire jó okai voltak a ránézve oly kedvezőtlen svéd háború veszített csatáiban.

A nagy erővel kezdett harc lankadni kezdett, s hogy a végdőfés is megjöjjön, az egész mozgalom vezére, Bethlen István hirtelen meghalt forrólázban.

Ez nagy csapás volt azokra, kik a harcot akarták. Zólyomi Dávid, a másik vezér, inkább kalandor volt, mint hadvezető; a fejedelem félté tőle trónját, melyet fiára is óhajtott hagyni, s aggódott miatta, ha Zólyomit túl hagyja rajta nőni.

Debrecen azonban még mindig tartotta magát, s Keresztszegi uram még mindig képes volt hadsereget állítani ki minden órában, bármely oldalról jövő ellenséggel szemben, s bizony megfelelt volna neki emberül.

Egy napon, midőn a tanácsházba felmenne, törvényt látni köz- és magánügyek felett, amint gondolatokba elmerülten székehez sietne, akkor veszi észre, hogy széke nem üres, azon valaki már ül, és azon valaki senki sem más, mint - a száműzött Igyártó.

Keresztszegi bámulva tekintte körül, ha nem álmodik-e. A komoly arcok, mikkel tekintete körös-körül találkozott, biztosíták, hogy itt igen súlyos igazságot látnak ma az ő saját fejére.

Nem hagyta magát megrezzenteni.

Bátran és elszántan odalépett Igyártóhoz, s annak vállára téve kezét, nyugodtan kérdezé:

- Hogy jött kegyelmed e helyre?

Igyártó visszanézett rá, és egy írást, mely az asztalon feküdt, nyújtott válasz helyett.

Keresztszegi nem ügyelt az írásra.

- Ki engedé meg kegyelmednek a hazatérést? Miért foglalja el kegyelmed elnöki székemet?

Igyártó újólág a pecsétetes levelet nyújtá eléje.

Keresztszegi haragra gerjedten kapta azt ki kezéből, s olvasatlanul az asztalra vágta.

Erre a tanácsosok mind felugrottak székeikről, s az elszörnyedés hangján kiáltanak fel:

- A fejedelem levele!

E szóra kissé lecsillapult, s mogorván kérdezé:

- Mit parancsol tehát a fejedelem?

A főjegyző felvéve az iratot, s felbontva azt, az állva hallgató tanács előtt felolvasá annak sorait:

Mi, első Rákóczi György, Erdély fejedelme, tudatjuk kegyelmetek, úgymint nemes szabad Debrecen város közönségével, hogy miután a római császár ő felségével többé hadat folytatni nem szándékunk, e végre felültetett hadaikat menten leszállítsák, s minden ember a maga mesterségéhez visszatérjen. Egyúttal elrendeljük, hogy Igyártó Mihály ellen hozott számkivetési rendelet ezennel megmásítsassék, s ugyancsak nevezett férfiú általam Debrecen város bírójának kineveztetik: amit is ezennel elrendelek.

I. Rákóczi György

Keresztszegi összefont karokkal hallgatá végig a fejedelmi parancsot.

- S mit mond erre a nemes tanács?

- Térdet, fejet hajtunk a fejedelem előtt - válaszolt a főjegyző; a többiek is rázúgták az igent.

Keresztszegi szomorúan tekintett maga elé.

- Ha a fejedelem ketté akarja törni a kardot, az neki szabadságában áll, de jusson eszébe, hogy a kettétört kard soha egész nem lesz többet! Én nem állok akarata ellen. Ha ő békét akar, én nem harcolok az ő nevében; de kötelességemnek tartom városunk érdekében tiltakozni az ellen, hogy mifölénk bárki is bírót nevezzen ki, s bírakat tegyen le helyeikből. Én lemondok önként, ha ezzel a fejedelemnek kedvét találom; de tagadom, hogy joga lenne engemet letenni városunk vezényletétől, anélkül, hogy bűnöm miatt el volnék ítélve. Egyedüli vétkem az, hogy véremet ontottam érte. És tiltakozom az ellen, hogy kegyelmes urunk nekünk bírát nevezzen ki, midőn azt választani a város népének egyedüli joga. Legyen helyettem Igyártó uram a nép kívánata szerint bíró. Ha a fejedelem úgy kívánja, én biztosítom, hogy meg fog történni.

- Kegyelmed nem biztosít többé semmit és senkit e város árkaiban belül - szólt Igyártó Mihály -, mert kegyelmed fogoly!

Keresztszegi nyugalommal adta meg magát.

- Nem védem magamat. Vessenek a börtönbe. Majd ha szükség lesz rám, akkor jöjjenek ismét értem. Én városomnak, szülőhazámnak mindig híve maradok.

„Ad arma! ad arma! ad arma!”⁷⁵ - hangzott a riadó a debreceni kollégiumkapun belől, midőn megtudták odabenn Keresztszegi elfogatását; mert ámbár a szeniorok⁷⁶ értesítve voltak a tanács által előre az eseményről, s a vigilansok⁷⁷ által bezáratták a kapukat, nehogy az ifjúság valami garabonciát kövessen el, azok mégis megtudták, azt az ablakon keresztül felkiáltott sürgönyökből, s egy pillanat alatt pad alá voltak vágva a stúdiumok és kalamárisok, feltörve a szekrények, mikben a tűzverő botok álltak, s azután a kaput kivetni sarkából, az éppen csak egy gondolat volt.

- Ad arma! Árulás van a városban! - kiáltozá végig a vásártéren Ormány, a nehéz „első botot” forgatva feje fölött - „Incendium!” Ég a város becsülete! Elfogták Keresztszegit!

„Elfogták Keresztszegit!” - zajdult végig a vásáros nép között a rémkiáltás; s azzal egyszerre fölkeveredett a világ; a csizmadiák, szűrszabók hirtelen szétszedték sátraikat, s vállaikra vetve a sátorkarókat, ügettek a diákok után; a hentesek előrohantak állásaikból taglókkal és fejszéssel, s hogy minden módja meg legyen adva a vészlármának, néhány polgár elfoglalta a kistemplom tornyát, s a zendülő zsvajban egy félrevert harang gyászkondulása kezdett szólni.

A tanácsot nem lepte meg a zendülés. Fel voltak rá készülve, mégpedig nem patkószegekre töltött ágyúkkal, nem spanyol lovasokkal⁷⁸ avagy petárdákkal, hanem a debreceni magyar polgár rettenetes flegmájával.

Még az ajtókat sem zárták be, nehogy azokban is valami kár történjék; jöhessen, aki jönni akar a tanácsterembe, mint egyébkor.

Humanissime Ormány volt a legelső, aki berohant az ajtón, s fustélyát plántálva maga elé, rettenetes mennydörgő hangon elkiáltá magát:

- Ki volt az a vakmerő, aki elfogatta Keresztszegi bíró uramat?

Igyártó nagy maliciával szólt erre a haragos diákhoz:

- Kicsoda kend, hogy vetődik kend ezen helyre?

⁷⁵ *ad arma!* - fegyverre!

⁷⁶ *szenior* - a tanulóifjúság maga választotta elnöke

⁷⁷ *vigilans* - őrködő

⁷⁸ *spanyol lovasok* - hordozható drótakadályok

- Neve Ormándy Gábor - felelt a diák kegyetlen basszus hangon. - Első masinista és nagybotos, nemkülönben első basszista a kollégiumban. Hát kend kicsoda ott az asztal végén?

A betódult diákság rettenetes bruhahával fogadta e furcsa interpellációt, melyben annyi igazság volt, hogy Igyártót csakugyan nem tartozott még senki azon a helyen illetékesen elismerni.

Erre a főjegyző állt föl helyéről, s szúrós, gúnyolódó orrhangon felele Ormándynak:

- Ha kegyelmed *studiozus*,⁷⁹ lásson a *studiumok*⁸⁰ után. Ha kegyelmed első basszista, *precanáljon*⁸¹ az *auditóriumban*,⁸² ha kegyelmed *excedálhatnék*,⁸³ bajoskodják otthon a karcerral⁸⁴ és a *pedellussal*,⁸⁵ a tanács dolgainak pedig hagyjon békét.

Ormándy nem hagyott neki többet beszélni.

- Minthogy pedig azonkívül debreceni polgár is vagyok, számon kérem, ki vetette fogságra választott főbírátkat, s ki tett helyébe mást, akit nem választottunk.

- Igen! Követeljük Keresztszegi szabadon bocsáttatását! - kiálta több hang a tömeg közül, mely lehangzott a piacra, s megszaporodva ezernyi torok ordításával tért megint vissza.

A tanácsbeliek készen voltak a jelenetre. Amint a terem megtelt lázadó néppel, mindenik tanácsos vette a süvegét, s föltette fejére.

Főjegyző uram volt a példaadó. Szép, nagy nyestprémes kalpagja volt, veres kifityegővel, azt magas, kopasz homlokára nyomva, hivatalos hangon mondta:

- Kocsma, nem tanácsház!

E szóval rendesen minden hivatalos ténynek félbe kelle szakadni.

De *humanissime* Ormándy, amint ezt meglátta, hosszú legény volt, hirtelen, mint a lecsapó kígyó, áthajolt az asztalon, s elérve hosszú hordtávolú kezével főjegyző uram fejét, lekapá róla a süveget.

Azonmód a többi tanácsos fejéről is egyszerre elragadozák a süvegeket, s így képtelenné tévők őket a gyűlés profanációjának legalább jelvényessé tételére.

A tanácsos urak a méltatlan bánásmódra egészen felgerjedének; többen követelték süvegeiket vissza; amikre voltaképpen még azután is szükségük lehetett, s kezdték a latinságot saját nyelvén, azaz diákul fenyegetni, amiből nagy lárma keletkezett.

- *Silentium!*⁸⁶ - kiáltá Ormándy, végigvágva bunkójával a hosszú asztalon. - Üljön le a nemes tanács. Most csak a süvegeket még, később talán majd a fejeket!

⁷⁹ *studiozus* - tanuló, itt gúnyos értelemben, mert eredeti jelentése tudós

⁸⁰ *studium* - tanulmány

⁸¹ *precanálni* - előénekelni

⁸² *auditorium* - az iskola díszterme, ált.: előadóterem

⁸³ *excedálni* - rosszat tenni

⁸⁴ *karcer* - zárka a megbüntetett diákok részére

⁸⁵ *pedellus* - iskolaszolga

⁸⁶ *silentium* - csend

E marciális⁸⁷ rendreigazítás után átlátták a tanácsurak, hogy csakugyan legelőbbre lehet menni az előbbeni taktikával, a vis inertiae-vel,⁸⁸ ahol a jus pugionis⁸⁹ kell leküzdeni, s leültek helyeikre szépen.

Ormándy e tusakodás közben kezébe kaparintá a jegyzőkönyvet.

- Hallatlan ez! Keresztszegi fogságra ítélve azért, mert bátor és vitéz vala.

Azzal kapta a nagy ólomkalamárist az asztalról, s így szólt a tanácshoz:

- Akarja-e a nemes tanács e dekrétumát rögtön megmásítani? (Senki sem felelt.) Jó, nem akarja. Tehát majd én ráadom az utolsó áldást. - S azzal a határozatot végigönté tintával; az üres kalamárist pedig odanyújtá a kisbotosnak. - Ecce humanissime Dorozsmay, dugja azt bunkónak a gerundiuma végére, a nemes tanácsnak pedig holnap reggelig több tinta ne adassék, se innen el ne bocsáttassák, hogy újból ne dekretálhassák az elfogatást. Most pedig menjünk a tömlőcajtóra.

A tanácsterem előtt Dorozsmayt még egy csoport fiatalsággal hátrahagyva, sietett le az erőszaktevő nép a börtönhöz, s annak ajtajáról leverve a lakatokat, nagy ujjongással hozá elő fogóságából Keresztszegit.

Már ekkor a harcias céhek fegyverfoghatói, amilyen széles a tér a városház és a Nagytemplom között, úgy betölték azt, s szünni nem akaró vivatozással fogadták a vállakon emelt Keresztszegit.

Tóbi András, a választópolgárság szónoka, fogadta a kiszabadultat.

- A tanács hűtlen lett a város dekrétumaihoz, a tanács nem előljáráságunk többé! Kegyelmed foglalja el bírói székét, s rendeljen még ma új választást.

Keresztszegi felállt egy vásári asztalra, s inte, hogy szólani fog.

Az egész zajgó néptömeg lecsendesült.

Keresztszegi szava semmivel sem volt határozatlanabb, mint egyébkor.

- Szülöttehazám fiai! A nemes tanácsot ne vádolja senki; ők akképpen cselekszenek, ahogy önekik a nagyságos fejedelem parancsolta, akinek engedelmeskednünk kötelesség. Mi őerte fogtunk fegyvert, s azt őellene nem fordíthatjuk. Azért ne kívánja senki a nemes tanácsot sérteni, mert a fejedelmet sérti meg benne, aki a mi urunk, és a vallás fenntartója. Én pedig kinevetni való volnék, ha oly büszke akarnék lenni, mint Coriolanus,⁹⁰ hogy midőn megütött Róma, átfussak a volscusokhoz. Azért vegyék be kegyelmetek az én tanácsomat. Tegyenek le minden fegyvert, s hagyjanak föl minden erőszakkal. Én íme, önként száműzöm magamat e városból, és soha többé visszatérni nem fogok. De addig el nem hagyom börtönömet, amíg mindenki haza nem tér, s az éjszakai harangszónál egyetlenegy lélek sem fog járni az utcákon. Akkor elmegyek, és előbb nem; kíséretlenül, zajtalanul. Kegyelmetek pedig, hogy megmentsek a törvény lelkét és az ősi szabadságot, nehogy vagy a törvény, vagy a fejedelem ellen

⁸⁷ *marciális* - goromba, erőszakos

⁸⁸ *vis inertiae* - tehetetlenségi erő

⁸⁹ *jus pugionis* - fegyverviselési jog

⁹⁰ *Coriolanus* - gazdag római, aki a 491-beli éhínséget a nép hatalmának megnyirbálására akarta felhasználni. Mikor ezért a népgyűlés elítélte, átpártolt a volscusokhoz, Róma ellenségeihez, s Róma ellen vezette őket. Szándékától csak anyja és felesége kérésére állt el. Neve a személyes sértődésből hazájuk ellen forduló politikusok jelképe lett

fejüket fölemelni kényteleníttessenek, végezzék el maguk között, hogy eltávozásom után válasszák meg szabad akaratukból Igyártó uramat bírójuknak, mintha nem történt volna kineveztetése. Egyebekre nézve az Isten áldása legyen kegyelmetekkel és egész városukkal.

Mint a gyászoló felek a temetőből, úgy kullogtak haza a férfiak a piacról e szomorú beszéd után; hallgatva, duzzogva, fejüket süvegbe, subába rejtve, Keresztszegi pedig, mint mondá, visszament tömlőcébe, csak azt ismételve a marasztalásra: „majd ha tiszta lesz az utca”.

Alig lehetett még öt óra, midőn jöttek hozzá jelenteni: hogy „tiszta már az utca”, s a kedvéért bizonyosan elébb meghúzták egy negyeddel a déleesti harangszót.

Akkor megindult a nyitott börtönből a száműzött vezér.

Nem kísérté senki, ahogy kívánta; ő sem tekintett sem jobbra, sem balra, ki néz utána a zárt kapuk mögül.

Nem énekelt zsoltosmákat, miként ellenese, nem csinált érzékeny jelenetet eltávozásából, még csak kutyája sem volt; a legelső sikátornál becsapott, hogy észrevétlenül hagyhassa el a várost.

Megkeményíté szívét. Föltette magában, hogy csak egyszer sem fog visszatekinteni.

Megállhatta egész az utolsó házig, ott megállította valami nehéz kő; valami átléphetetlen nagy kő - ott a szívben: ne forduljon-e még egyszer arccal vissza, hogy meglássa azokat a tornyokat utoljára. Nem!

Indult. Ekkor egy kéz fogta meg kezét, s megszorítá. Összerezzenve tekintte hátra. Ilonka állt mögötte, Igyártó leánya, az eljegyzett menyasszony, ki őt száműzött apjáért évek előtt elhagyá.

- Én vagyok itt - suttozá a leány -, utánad jöttem, és veled megyek.

- Kit elhagytál apád miatt! - szólt Keresztszegi szomorú kétkedéssel.

- Akkor apám volt száműzött, most te vagy az. Akkor neki volt szüksége társra, most teneked.

A keményszívű férfiú nem állhatá meg, hogy keblére ne szorítsa régi szeretőjét, és soká, igen soká ne sírjon előtte.

- Isten áldjon meg ezért - rebegé Keresztszegi, hogy szíve megkönnyebbülhetett. - De most eredj vissza. Ahová én megyek, oda te velem nem jöhetsz.

- Én pedig veled megyek tűzbe, vízbe, földbe!

- Én a „rettenetes” kastélyba megyek! - szólt szikrázó szemekkel Keresztszegi.

A leány átölelte nyakát erős karjaival.

- Oda is veled megyek.

Igyártó Mihály uram bírósága alatt történt az az eset, hogy egy sok év előtt Debrecenből lator portyázó tatárok által ellopatott fiúgyermek mint nagy, felnőtt siheder hazakerült.

Amint a fiú elbeszélé, a tolvajok által temesvári rabkereskedőnek adatott el; az a többi rab-szolgákkal együtt lehajtotta egész Sztambulig; ott vette meg Szulali müderrisz.⁹¹

Tizenhat esztendeig szolgált megvevő gazdájánál, dicsérte, hogy igen jó ember volt, s mikor a müderrisz meghalt, felesége „ura lelkéért” való áldozatul, mint a krónika mondja, szabadon bocsáttatá annak rabszolgáit.

⁹¹ müderrisz - mohamedán oktató

Szulali rabszolgája még emlékezett Debrecenre, arra a városra, melynek négy tornya van, s egyiken sincs kereszt; ahol fonatost, súlymot és sertéshúst árulnak a piacon, s az emlékek után, sok hányódás, vetődés mellett, ismét hazakerült szülőtte városába.

Itt régen elfeledte már mindenki; azt sem tudták, ki volt valaha családja. Ő maga csak annyit tudott megmondani, hogy őt valaha Péternek hitták, a gazdáját pedig Szulalinak. Rajta is maradt aztán holtig a „Szulali Péter” név.

Török gazdájánál tevéket őrzött a jámbor, s azokhoz, mint mondják, nagyon alaposan értett; hanem hát ennek az egész tanulmánynak nagyon kevés hasznát vehetné Debrecenben, ahol nemigen látnak más tevét, mint amit István-napi vásárcor mutogat az utcán a hasított orrú szerecsen.

Ennélfogva a nemes város nem tudott neki alkalmasabb foglalkozást adni, mint hogy megfogadja a városi gulya mellé segédbojtárnak.

Állt pedig akkoriban Debrecen városának „rideg gulyája”⁹² hetvenkétezer darab szarvasállatból; külön lévén még azután a borjúcsorda, mely szintén nagy összeget képviselt: itt bizony nem volt nehéz alkalmazást kapni.

Egy nyári napon krónikai nevezetességű vihar tombolt végig az alföldi síkon; a forgószél elkezdte táncát odafenn Tokajnál, ott minden malmot letépett láncáról a Tiszán, azután lekerült Kállónak, végigseperte a Hortobágyot, egy nagy vargabetűt tett Belényes felé, s végre a bihari havasok rengetegébe ölte el magát, útjában szekereket forgatva fel, kazlakat ragadva a felhők közé, házakat döntögetve össze s útjába eső erdőket facsarva ki töveikből, mintha csak nyűtt kenderbozót volnának.

Ez ítéletnapj orkán a gulyákat is úgy szétszórta, hogy azokat hetek múlva hét határból kellett összeterejni, sok oda is veszett, sőt egypár bojtárnak eltűnését is kesergi a krónika, kik a megáradt Hortobágy mocsaraiba veretve, azokban siralmasan elvesztek.

Szulali bojtárt gulyájával együtt azon táj felé üzte a zivatar, ahol a rossz hírű kastély feküdt. A nemes tanács szigorú rendeletet adott ugyan, hogy senki a marháit oly távolságban a kastélytól legeltetni ne merészelje, amennyire annak vitorlás tornya meglátszik, mert az pörös jószág; még majd megvehetnék a városon a sokévi használatot, ha valaki rátenné a lábát.

Ilyen kétséges birtokú jószágok még a múlt évtizedben is voltak hazánkban, mint egy havasi völgy Erdély és Magyarország között, melyre soha birkanyáj és kaszáló ember nem vetődött, s melyet messze föld fűvészei mint a botanika Eldorádóját⁹³ ismerték, míg az utóbbi évtized intézményei aztán minden hosszadalmas „enyim-tied”-féle vitát igen rövid úton megszüntetének.

Azonkívül is sok rossz mesét tudtak a pásztorok egymás közt regélni arról a kastélyról, amelyhez közelíteni nem szabad, de nem is üdvös.

Azonban ha megannyi tilalomfával lett volna is elrekesztve a határ, s minden bokorban sárkány és minden odvas fában zsvány lakott volna, sem akadályozhatja vala meg Szulalit, hogy arra fusson marháival együtt, amerre a forgószél kergeti, melyben úgysem láthatott tizlépésnyinél tovább, s csak akkor vehette észre, hol járt, mikor a maga előtt futó tulkokat csülkig látta dagasztani az ingoványban. Valami mocsáros helyre jutott.

⁹² *rideg gulya* - tavasztól őszig a szabadban tartott szarvasmarhák

⁹³ *Eldorado* - Aranyország. A spanyol felfedezők nevezték így Amerikát az indiánoknál talált számtalan aranytárgy miatt. Később átvitt értelemben egy mesebeli, minden jóval megrakott ország nevévé változott

A szétvert gulya bömbölve törtetett a szél korbácsa alatt mindig mélyebbre a posvány közé. A nádasban el-eltévedt egy-egy tulok, vagy belerekedett a dágványba, s nem bírt kivergődni a szövevény közül. Utoljára Szulali tulajdon hátslova is szügyig szakadt a tőzegbe, s nem bírt többé csülökre kapni; a legény látta, hogy ez veszni indul, s leugrott róla, gyalog kísértve meg a menekülést.

Gázolva, úszva, végre egy emelkedettebb helyre jutott, mely buja páfránnal volt benőve, ott jónak látta magát meghúzni, eldugva fejét a sűrű mohában.

Egyszer-egyszer föltekintett, körülnézni a világban; ha a porfelleg és zápor engedte, nagy messze a szélmentében látott egy sötét erdőt; annak a közepében egy magas házat; s valahányszor szélcsendesültével újra felnyitá a szemét, felemelte a fejét, mindig úgy tetszék, hogy az az erdő közelebb jön, a ház is közelebb látszik.

Török boszorkányok játéka ez, de valóban igaz. Mire beesteledett, az az erdő olyan közel volt hozzá, hogy megismerhette a fákat, hogy azok gesztenyék; láthatta, mennyit levert róluk a szél, hogy összetördelte koronáikat, s a fák mögött a magas háznak minden ablakát a felső soron megszámlálhatná.

Azt nem tudta a jámbor, hogy menedéke úszóláp, melyet a vihar a bürütől elszakasztott, s a mocsárban addig hajtott ellenkező irányba, míg ismét valami parton megfeneklett.

Szulali, amennyire meg volt győződve afelől, hogy tündérek játéka nélkül az erdő és palota így nem jönnek szegény üldözött pásztorembernek helyébe, annyira biztatva érzé magát azon következtetéstől, hogy amely tündérek ilyenmő csodákat követnek el, azok csak jó tündérek lehetnek, s hogy hasonló előzékenységet az Ezeregyéjszaka valamennyi bujdosó hercege aggodalom nélkül szokott elfogadni, miért ne ő is?

Vevé tehát a tarisznáját, melyet feje alá tett volt, s nekiindult a tündéri erdőnek, ahol is legelső dolga volt iszákját megrakni a sűrűn terített gesztenyéből, abban a biztos hitben, hogy abból reggelre, szokás szerint, mind igazgyöngy és karbunkulus lesz.

Csakhamar megtalálta az erdőben az utat, mely a kastély felé vezet; tündérekről való képzelete folyvást erősödött, midőn annak udvarára érve, azt telve találta a vihar elől oda menekült csapatjaival a szarvasoknak, őzeknek és nyulaknak. Ezek bizonyosan mind átváltoztatott tündérek!

Az állatcsoportok semmi akadályt sem gördítenek eléje, hogy a kastély ajtajáig juthasson. Nagy, tizenhat ágbogú szarvasbikák bámulva néztek az ismeretlen jövevényre, s hagyták maguk mellett elmenni; s kíváncsi nyúlüldők tekingettek két lábra állva a furcsa idegen elé, megrebbenés nélkül. A közös vész megszűnteti az állatoknak egymástóli félelmét.

Szulali belépett a kastély ajtaján; végigment a nesztelen folyosókon, felkapaszkodott a lépcsőn, s bekocogtatott az első szoba ajtaján, melyet zárva látott maga előtt, ahogy ezt a becsület már megtanulta otthon bíró uramnál; de a kocogtatásra senki sem felelt, hanem amint a kilincsre tette a kezét, s a závárt felnyomta, a szél úgy kicsapta az ajtót, hogy Szulali hanyatt esett bele. „Üm! A tündéreknek erős kezük van.”

Szulali fölszedte magát a földről, s négykézláb bemászott a tündérek termébe, ahol nem talált senkit. És azonfelül még semmit.

Hanem hiszen így szokták azt a tündérmesékben is mindig. Eleinte csak egy romladék, a négy salétrom verte fal között rokkant tölgyfa asztal, a kandalló tetején ül egy magányos bagoly, hanem azután egyszerre átváltozik a bagoly szárnyas dzsinné, a terem fénylik a drágakövektől, az asztal görnyed a halmozott kristályserlegek, aranytalak terhe alatt, s a kandallóból tündér-

világi kapu lesz, melyen seregével lépnek elő Majmuna és a kígyókirályné meg a beszélő fák tündérei.

Egyszerre nagyot csattan a háta mögött, Szulali ijedten fordult hátra. Hát bíz ott a nagy szél csapta be a háta mögött az ajtót.

Szulali ezt nem vette tréfára, hogy az ember háta mögött az ajtót betegyék, s hozzálátott, hogy azt újra kinyissa. Ez azonban sehogy sem sikerült. Nem bírta semmi erővel és fortéllyal a kilincset lenyomni vagy elfordítani; pedig próbálta húzni is, tolni is, rázta, emelte az ajtót, de az ajtó csak nem nyílt ki neki.

No, most innen ki nem lehet menni többet! Az ablakokon erős keresztvasak, a tündérek megfogták a vakmerő betolakodót.

Szerencsére itt van még a kandalló, annak kürtője van, azon megint ki lehet jutni a levegőre. Ott ugyan mérges zivatar van, de szebb az mégis a bezárt ajtónál.

A kandalló hátlapja korommal volt fedve, feneke korommal tele, ahogy legutoljára melegedtek nála. Szulali a keresztvasakon könnyűszerrel felkapaszkodott a kéménybe.

Amint azonban a kémény tetejéig ért, nagy szomorúan tapasztalá, hogy azok faragott kőbe vannak vágva. Kénytelen volt innen is visszatérni.

Amint azonban a keresztvasakon lefelé ereszkednék, hirtelen hangokat hall a kürtő alatt, mint mikor rozsdás vaskapu csikorogva nyílik fel.

Letekint, s bámulva látja, hogy a kandalló hátlapja félre van fordulva, mint egy ajtó, s azon keresztül egymás után lépkednek elő - nem tündérek, hanem fegyveres férfiak.

Közöttük igen sok ismerős arc, kiket mintha látott volna már Debrecenben; ifjak, vének; és utoljára egy valóságos tündér, egy szép, fehér ruhás asszony, nagy, hosszan leeresztett fehér fátyollal a fején.

A jövevények mind kardokkal, alabárdokkal, puskákkal és török jatagánokkal voltak felkészülve, még az a gyöngé asszonyszemély is háromélű egyenes kardot viselt az oldalára kötve.

A csapat vezére, egy magas, izmos termetű férfi, kitűnt a nagy kócsagtollról, melyet kalpagjába tűzve viselt.

Mikor mind benn voltak a teremben, akkor azt kérdezé a vezér, hogy be van-e zárva az ajtó.

Egy férfi odalépett, s azt mondá: azon módon van, ahogy legutoljára hagytuk, a tolózár helyén.

Ebből Szulali paraszteszével kitanulta, hogy a tolózár nem ereszté őt ki, amit nem vett észre. Valószínűleg a szélroham, mely az ajtót egyre rázta, felnyitá azt, mielőtt bejött rajta, s mikor háta mögött becsapta, akkor ismét betaszítódott a zavar.

Szulali lélegzetét visszafojtva leste, hogy mi fog itt történni most.

Az bizony nem volt tündéri lakoma.

Legelőbb is egy halvány ifjút eskettek meg az evangéliumra, hogy semmit abból, amit megtud, el nem árul, s mindent, ami rábizatik, híven teljesíteni fog.

Eskü végeztével meg kellett neki csókolnia a vezér kivont pallosát, annak jeléül, hogy esküszegés esetére azzal fog megöletni.

Szulali szívében hűlni kezdett a vér. Ha őt most itt kapnák!

Abban a halavány ifjúban megismerte a bíró Igyártó Mihály fiát, Vince úrfi, kit sokszor látott a háznál.

És azután még többet is megtudott.

Vince úrfi, amint esküjét végezte, odalépett ama fehér asszonyhoz, ki a vezér oldala mellett állt, és azt testvérének szólítva megölelé, megcsókolá. Hasonlóul megölelé a vezért is.

Ebből Szulali megtudta, hogy az a vezér Keresztszegi, kiről annyi kalandos mondát regélnek estenkint a pásztortüzek mellett. Valami vegyítéke e mesekör a harámbasák, a hősök és a próféták regéinek.

És azután még többet is hallott Szulali, amitől hajszájai felálltak.

Furfangosan kigondolt veszélyes terveket, részletesen megvitatva; akit ezen rajtakapnának, hogy véletlenül megtudta, azt bizonyosan apró darabokra vágnák. Hiába esküdnék meg keresztyénül és mohamedánul, őt élve nem hagyhatnák e titokkal.

Amint elvégezték a rejtélyes emberek a szörnyű tanácskozást, lakomához fogtak, mely bizony takarékos! volt: sajt, kenyér, szalonna és bor. A fehér asszony még bort sem ivott, hanem egy kristályban vizet hoztak neki.

A lakoma után mindnyájan kezét szorítottak a vezérrel és az asszonnyal, a kandalló mögötti rejtett nyíláson egyenkint eltávoznak.

Leghátul maradt maga a vezér és a legújabban felavatott Vince úrfi.

A vezér azt parancsolá az ifjúnak, hogy azon fenyőfáklyákból, miket a többiek hátrahagytak, midőn ők is eltávozandnak, rakjon tüzet a kandallóban. Ezt azért kell tenni, hogy amidőn a kandallóban levő rejtekajtót ismét helyrecsukják, a megrakott tűz újra belepje korommal az ajtónyílás minden választékát, s észrevehetetlenné tegye azt a kívülről néző előtt.

Hanem az elővigyázati intézkedésből az a kellemetlenség támadt a kéményben levő Szulalira nézve, hogy őneki vagy meg kellett ott fulladnia a füstben, vagy pedig leugrania a kéményből.

E kétségbeejtő állapotban az a mentő eszme villant agyába, hogy újra felkapaszkodjék a kémény tetejéig, s ott azon a lyukon, melynek éppen szemközt fúj a szél, kidugja a fejét, testének egyéb földi alkatrészeivel nem bánva, akármi történik.

A mentő eszme egészen célszerű volt, bárha kemény áldozatokkal járt. A kéménylyukon kidugott fejét órahosszat vágta arcban a viharhordta záporosó, legkisebb módja nélkül az önvédelemnek, míg testét átjárta a forró füst kegyetlenül, úgyhogy midőn az alanti tűz elhamvadtával ismét annyira tudott menni, hogy kellemetlen örállomásából leszálljon, nyakig megfagyva, azon alul felfüstölve, alig tudott a lábán megállni.

De nem is állt sokáig egy helyben, hanem rohant az ajtónak, félretolta a zárt, kimenekült, a lépcsőkön inkább esett, mint futott lefelé; az udvaron keresztülbukdácsolt az erdő menekült vadain, mik helyükből sem mozdultak azóta, s nekirohant az erdőnek, míg újra meglelte azt a süppedékes helyet, amelyről veszedelmére ide jött; ott befészkelte magát a mohába, s ott elcsigázottan elaludt.

Csak a másnapi dél költé fel. A zivatar után szép derült nap lett, a tó vize, mit az orkán délnek torlasztott, ismét visszatért sík súlyegyenébe, s mikor Szulali széttekinte, hát nem látta sem az éjszakai kastélyt, sem a gesztenyés erdőt sehol. Az úszóláp visszahozta, ahonnan elvivé.

Azt hihette volna, hogy mindazt csak álmodta, amit látott; hanem a ruhái olyan feketék voltak, mint a kéményseprő inge, s testének minden porcikája, mint azok a szép sonkák, amik ki vannak akasztva a debreceni hentessátrak elé. Tarisznyája is tele félig sült gesztenyével.

Ennyi tanújel mégis elég maradandó emléke a tündérekkel komázásnak.

Ha Szulaliban egy kis pénzáru magyar hazafiság lett volna, úgy legelső kötelességének ismerte volna, hogy ott az előtte levő vízben megfürödjék, s a sok keserű füstöt, kormot lemossa magáról, azután pedig felkeresse Vince úrfit, s azt mondja neki: „én kegyelmetek mellé állok”; hanem a hosszú török fogság törökké tette már ezt kívül-belül; nem gondolt ez egyébre, mint amire gondolt volna bármelyik szerecsen eunuch, ki összeesküvőket lesett ki, hogy tudniillik feladja őket az előjáráságnak. Ezért adatik azután jutalom és kitüntetés. Tehát le sem mosta magáról a füstöt, kormot, hanem olyan állapotban, ahogy a kéményből leszabadult, ballag vala fel Debrecen városába, s ott beállított Igyártó Mihály uramhoz.

- Bíró uram, zendülés van a kastélyban.

- Nono, fiam - inté őt szelíden a bíró -, elől kezd, amit mondani akarsz. Ki fia vagy?

- Azt nem tudom. Hanem én vagyok az a Szulali, aki hazajöttem török rabságból, mostan pedig vagyok gulyásbojtár a város szolgálatában.

- Honnan jössz?

- A tilalmas kastélyból, annak is a kéményéből, ahogy érezheti kegyelmed rajtam.

- Hogyan jutottál oda?

- Tündérsziget vitt oda, az hozott vissza, nyulak, őzek hittak be, boszorkányok zártak be; harámbanda mulatott előttem, utoljára tüzet raktak alattam, s felfüstöltek.

- S mit csinált ott az a harámbanda?

- Tanácsot tartott, gyújtogatást végzett, emberhalált határozott.

- Nem láttad arcaikat?

- Csak amikor a kémény alatt ellépdögéltek. Hatvannégy férfi volt és egy asszony. A hatvan-negyedik még csak gyerkőc, arra ráismertem.

- S ki volt az?

- A kegyelmed úrfia volt az, Vince úrfi, az asszonyt néniének szólította, a harámbasa pedig feleségének.

- S mit csináltak ott vele?

- Feleskették, hogy őket sohasem fogja elárulni, azután megparancsolták neki, hogy a diákságot szerezze meg nekik, és hogy bíró fia lévén, a tanács végzéseit mindig tudassa velük.

- S mi szándékuk van az összeesküvőknek?

- Nagy és gonosz szándékaik vannak. Mindenkinek van handzsárja, kardja, puskája és két mordálya. Puskaport, fegyvert, pénzt, ruhákat a pincében tartanak, föld alatti úton jönnek és mennek. Ezt mind elmondták Vince úrfinak ott, én hallgattam.

- S ki ellen volt intézve az összeesküvés?

- Mind a két félre: a németre is, a törökre is. A németek és a törökök békességet kötöttek, hogy egymást nem bántják. A harámbasa azt végezte, hogy ő maga legényeivel felöltözik egyszer német vasasoknak, akkor a váradi török urakat fogják pusztítani. Azután, ha abból visszajönnek, megint felöltöznek török ispahiknak, s a szatmári német urakra rontanak, azokat mordályégetik fel és így tovább, míg csak a török meg a német megint újra meg nem haragszik, s össze nem kap.

- Elbeszélte már ezt valakinek másnak?
- Nem bíz én. Ide jöttem vele egyenesen.
- Hát csak maradj itt, fiam, mindjárt teszek felőled rendelést.

Igyártó Mihály uram rögtön küldött egy darabontot doktor Tóbiáshoz.

Doktor Tóbiás hírneves orvosa volt akkor Debrecennek; künn járt akadémiákon, s háromszögletű kalappal, csatos cipővel jött haza, kisujjában hordva mindazt, amit Hippokratész⁹⁴ óta Paracelsusig⁹⁵ feltaláltak a természet bűvárai, s csodakúrákat tett a „syrupus diacodion”⁹⁶-nal.

Amint doktor Tóbiás megjelent bíró uram előtt, az így szólt hozzá diákul, Szulalira mutatva:

- Ecce miserum vesanum. (Íme, egy szegény tébolyodott.)

És azután latin nyelven folytatták egymással az értekezést.

Doktor Tóbiás sokszor emlegette, hogy ő külföldön milyen csudálatos úton-módon látta, tanulta az örültek gyógyítását, sajnálva nagyon, hogy e tudományának hasznát Debrecenben nem veheti, miután e prózai városban olyan ritka az örülségi eset, hogy nem érdemes krónikába írni; aminek oka valószínűleg az, hogy sík, lapályos földön, kivált amely bőven termi a kenyeret és szalonnát, nehéz valakinek az elméjét úgy megerőltetni, hogy fölháborodjék.

Annál jobban kellett örülni Tóbiás doktornak az előforduló eseten, hogy íme, akadt valahára egy, akin bebizonyíthatja tapasztalatait: ennek is Törökországban kellett felnőni, hogy annyira kifícamodjék az esze, miszerint azt képzelje, hogy ő rettenetes összeesküvést fedezett fel a puszta kastélyban.

Ebből a rögeszméből kell Szulalit gyógyítani.

Szulalit mindjárt el is vezették a városi kórházba, ott egy külön szobát rendeltek neki, vasrácsos ablakkal, s két erős fogdmeget mellé, ha talán dühösködési rohamai jönnének.

Doktor Tóbiás legelőbb is azon metóduson kezdé, hogy a kezére bízottat egy ördögi apparátus alá állíttatá, mely állt egy bádagedényből, amiből egy szivacson át minden tíz másodpercben egy csepp víz hullott annak a feje lágyára.

Szulalinak nem tetszett ez a tréfa; akkor aztán megkötözték. Akkor aztán elkezdett ordítani, s akkor még jobban megkötözték.

Az ordítás kihallott az utcára; kofák, gubás népek naphosszant elhallgatták azt, s minden ember megtudta, hogy a „bolond Szulalit” gyógyítják odabenn, vizet csepegtetnek a fejére, de attól sem jön eszére.

Két hét múlva doktor Tóbiás jelenté bíró uramnak, hogy a csepegtetőkúra használt Szulalinak, most már igen csendesén viseli magát.

- Hiszi-e még, hogy a kastélyban volt, és holmit látott?
- Erre az egyre esküszik, hogy igaz.
- Akkor még őrült, csak tessék őt tovább kúrálni, amíg „ebből” ki nem gyógyul.

⁹⁴ Hippokratész - az ókor leghíresebb orvosa és természettudósa (i. e. 460-377 körül)

⁹⁵ Paracelsus, Philippus Aureolus Theophrastus Bombatus (1493-1541) - híres filozófus, alkimista és orvos, a modern természettudományok egyik úttörője

⁹⁶ syrupus diacodion - növényi főzetből készített orvosság

Akkor aztán doktor Tóbiás más metódust kezdett. Telerakta Szulalit hólyaghúzó flastromokkal. Most kezdett el aztán még csak Szulali ordítani, hogy a harmadik utcára is elhangzott.

Hanem azért a bőrét otthagya, de a meggyőződését nem változtatá:

- Ott voltam, láttam! A szentekre, a prófétára!

Aztán elkezdte vele doktor Tóbiás azt az experimentumot,⁹⁷ hogy adott be neki gyomorlázító szereket, olyan apró adagocskákban, hogy kitörésre sohase kerüljön a dolog, hanem a gyógyszer folytonos émelégésben tartsa a beteg gyomrát.

Ez átkozott tréfa ellen minden erejéből protestált Szulali, s minthogy jószántából sohasem akarta bevenni azt a gonosz decoctumot,⁹⁸ minden kávéskanálnyi bevételéhez nemcsak az orvosságot, hanem őt magát is fel kellett rázni s a száját felpackolni, s úgy beletölteni.

Ez sem használt; még erre sem akart a kastélyban látottaktól eltérni.

Ekkor az orvos a koplaltatáshoz folyamodott. Nem adtak a páciensnek egyebet, mint vízben főtt sóskát, mely igen jó vértisztító.

A kéthetes kurzus vége felé Szulali bégetett, mint a birka, s azt már elismerte, hogy a fűevéstől toklyó vagy ürü lett belőle, de a kastélyban látottaktól még akkor sem tágitott.

Doktor Tóbiás pedig idestova már a fenekén volt a tudományának.

Még egy kísérlet jutott eszébe.

Hallott és olvasott róla valamit, hogy valahol valaki zenével gyógyítja ki az örültet, s föltéve magában, hogy ezt megkísérli.

Volt ugyanis a kórháznak valami gyarló, négyoktávos orgonája, ami azóta, hogy az épület megszűnt kápolna lenni, nem használtatott egyébre, mint a kántor által orgonázási kurzusra ajánlkozott tanulóifjúság begyakorlására.

Doktor Tóbiás azt találá ki, hogy Szulalit egy olyan szobába vitette, melynek ajtaja ez orgonás szobára nyílt, s megkérte szépen a tanárokat, hogy engedjék meg a tanulóifjúságnak, hogy felváltva éjjel-nappal folytonosan orgonáljanak ottan.

Ez használt.

Huszonnégy órai zenegyógykezelés után égre-földre esküdött Szulali, hogy soha életében tájékára sem volt a kastélynak, azt sem tudja, van-e, nincs-e a világon, csak eresszék ki innen.

Doktor Tóbiás mint tökéletesen kigyógyultat adhatta át a világnak. Hanem azért már Szulali híre meg volt alapítva a környékben; csak „bolond Szulali”-nak nevezte őt azért minden ember.

Szulali korántsem hogy meg lett volna elégedve azzal a jutalommal, amit elárult titkáért a debreceni bírótól kapott, sőt inkább egyre azon törte a fejét, miként bosszulhatná meg a rajta elkövetett méltatlanságokat; másodszor pedig, hogy egyúttal miként fordíthatná haszonra azt a tudományt, amit neki tán csak mégsem hiába adott kezébe az a kegyes dzsinn, aki őt a kastélyba elszállítá, s onnan megint visszahozta, mint a Majmuna szellem Badrul Budur herceget egy tevébőrön.

Ha nem kellett a titok a hazai előjáráságnak, majd megveszi azt a váradi basa drága pénzen.

⁹⁷ *experimentum* - kísérlet

⁹⁸ *decoctum* - főzet

Várad akkori basája, Asszán, igen kegyes ember volt. Minden köntöse tele volt írva belül az Alkorán⁹⁹ aranymondásaival; ő valóban testén viselte a török szentírást.

Ez ájtatos hangulat egész a babonáig ment nála, s tudni való, hogy a törökök vallásos babonái közé tartozik az, hogy ők az örülteket olyan szenteknek tartják, kiket a próféta kiválasztott, hogy a saját lelküket kivegye belőlük, s valami dzsinnek¹⁰⁰ a lelkét parancsolja beléjük; azokból tehát angyal vagy ördög beszél, de mindenesetre magasabb szellem, akit tisztelni és rettegni illik. Akit a tébolyodott megszólít, annak meg kell előtte állni, és kívánságát kielégíteni, gorombaságait eltűnő, és semmivel vissza nem torolni, vagy éppen megütni; mert akkor egy föld feletti szellemet ütne meg az ember, s az majd bosszút állna megverőjén.

Asszán basa tehát, midőn egyszer kapuján ki akarna lovagolni, egy szurtos embert lát maga előtt, ki e szavakkal állja útját:

- Méltóságos úr, én vagyok az a Szulali, akit a gonosz debreceniek bezártak a bolondokházába, megkínzottak, kiéheztettek, vízzel csepegtettek, utoljára dudával gyötörték, hallgasd meg az én szavaimat, mert nagy hasznod lesz neked azokból.

Asszán basa mindjárt leszállt a nyeregből, amint Szulali azt mondta, hogy ötet a bolondokházából eresztették ki, s kérte, hogy parancsoljon vele, mire van szüksége.

Szulali elkezdte előtte mesélni, amik vele történtek.

Mikor azt elmondta, hogyan jött neki helyébe a kastély, a basa leveté felső kaftányát, s szent borzalommal teríté a beszélőre.

- Íme, fogadd, legyen köntösöm a tiéd. Mi kell még, jámbor örült?

Szulali mesélt tovább a szelíd fenevadakról, a rejtélyes szobákról, az összeesküvők terveiről; s mentől tovább beszélt, annál jobban meggyőződött Asszán basa afelől, hogy neki egy rettenetes felfordult eszű emberrel van találkozása, s csak oldozta le magáról dolmányát, övét, turbántekercsét, azt mind a beszélőre rakta át, még a papucsait is lehúzta lábáról, s azokat is saját kezűleg Szulali mezítlábas talpai alá rakta.

Mikor végre ez ama tervet adá elő, mely által a két császárt újra egymás ellen akarják ingerelni, akkor könyörögve szólt a basa Szulalihoz:

- Édes atyámfia, jámbor eszeveszett lélek; ha azt kívánod, hogy az utolsó két darab ruhámat is odaadjam magamról, úgymint az inget és a salavárit, akkor kérlek, cseréld meg velem a te alsó köntöseidet, nehogy csúfra maradjak itt annyi nép előtt az utcán; mert jól tudom, hogy az Alkorán azt parancsolja: ha pedig egy örülttel találkozol, add oda neki utolsó köntösödet is magadról, ha ő kívánja, mert nagy az a szellem.

Szulali most vette még csak észre, hogy itt is mekkora örültnek tartják ötöt, csak hogy a törököknél sokkal keresztyénibb szokások vannak az örültekkal való bánás dolgában.

Nem beszélt tehát többet Asszán basának, hanem megharagudott rá, és otthagya. A köntösöket mégiscsak elvitte a testén; hogyha még egyszer valahová megy, be is bizonyíthassa tanújelekkel, mi történt vele Váradon, nehogy erre is azt mondják majd, hogy bolond fővel képzelte.

Mert az a szándéka volt, hogy ha nem kellett a kínált felfedezés először szülnie urainak, a debrecenieknek; ha másodszor kínálva, nevelő urai, a törökök is visszautasíták: majd elmegy vele nagyságos uraihoz, a németekhez, akik vannak a szatmári várban; mert nagy boldogság az, mikor az ember így válogathat az uraiban.

⁹⁹ *Alkorán* - a mohamedán vallás szentírása

¹⁰⁰ *dzsinnek* - a mohamedán vallás jó és rossz szellemei

Parancsol vala akkoriban Szatmáron Stahr Fridrik vallon kapitány, ki nagyon bölcs és elővigyázó férfiú volt, amire nagy szüksége is lehetett az ő helyzetében, annyi furfangos magyar, török és erdélyi ellenség tőszomszédságában.

Midőn Szulali a nagyon figyelmes úr előtt megjelent, Asszán basától kapott egzotikus köntösében, s kezdé előadni a történeteket, egész a legutolsó eseményig, egész a Váradon kapott kántusig, hát a vitéz kapitány úr persze hogy semmit sem hitt el neki abból az egész beszédből.

- Hát te azt mondogod, hogy a kastély hozzád ment?

- Úgy segéljen, uram.

- És azután megint eltávozott tőled?

- Úgy segéljen, uram.

- Abban a kastélyban debreceni urak hadra esküdtek egyszerre mind a két császár ellen?

- Úgy segéljen, uram.

- Ezért téged a debreceni bíró megkínóztatott, a váradi basa pedig saját ruhájába öltöztetett?

- Úgy segéljen, uram.

- Ez a fickó engem itt bolonddá tart; hozzátok elő a derest.

Szulali most látta csak át, hogy minden mesének legérdekesebb a harmadik része; esküdött mennyire, földre, nem használt; levetköztették.

Amint a lehúzott kántust kifordíták, rögtön meglátta minden ember, hogy annak a bélése tele van írva holmi török betűkkel; azok voltak alkoráni aranymondatok.

- Ez kém! - kiáltanak egyszerre a jelenlevők. - Ez Asszán basa kéme.

Azzal lehúzták róla a többi cifra gúnyát is, s mindannyit titkosírással tarkázva találván, megerősödének azon hitben, hogy itt egy gonosz kémme van dolguk, ki már tele is írta titkos jelentéssel a köntöse bélését; s rövidre fogták Szulalit, hogy vallja be, mik vannak odaírva.

A jámbor pedig tevehajcsár korában éppen nem tanult török betűket ismerni, s így a legjobb akarat mellett sem mondhatott egyebet, mint hogy a saját viselte öltözet titkaival merőben ismeretlen. Ő eddig azt sem tudta, hogy azok betűk, azt hitte, valami cifraság.

Stahr kapitány pedig nem volt az az ember, akivel ilyen vastag hazugságot el lehessen hitetni.

- Ha nem tudsz olvasni, majd megtanulsz a deresen.

Szulalit azonban a mogyorók sem taníták meg arra, hogyan kell törökül olvasni. Utoljára, hogy semmi vallomást sem lehetett belőle kivenni, Stahr kapitány megunt a vesszőzést, s azt parancsolta, hogy dobják ki a fickót a kapun, s ha még egyszer a vár közelében találják, csak akasszák fel; azokat a teleírt ruhákat pedig el kell zárni, majd akad egyszer valaki, aki elolvassa, mi van azokra írva.

Ilyenformán Szulali harmadízben pörére vetköztetve, jól megpüfölve s kilöketve került elő abból a ritka szerencséből, hogy egy éjszaka tündérek titkait leshette ki.

Ezúttal aztán tökéletesen meggyőződött afelől, hogy sokkal jobb lesz neki senkinek sem szólni többet a debreceni kastélyról, hanem beállani pásztornak a legelső számadó gulyáshoz, aki egy kopott gubát akaszt a nyakába.

Már hiszen tiszta lehetetlenség is volna abból valamit elhinni, amit Szulali összevissza fecsegett akár Asszán basának Váradon, akár Stahr kapitánynak Szatmárott, miután külön-külön mindegyik ismert egyet a szóban forgó személyek közül.

Asszán basa ismerte jól még a hazáját is, ahol a hévíz mellett Igyártó debreceni bíró leánya lakott. Kocsmárosné volt az, és igen tisztességes hírben állott. Megfordult a házában maga Asszán basa is elégszer, s semmi rosszat a fiatal menyecskéről nem tudott. Annyi bizonyos, hogy férje az asszonynak nincsen, ő maga azt mondja, hogy volt, de a hadjárat alatt elesett; s ugyanazért Csukásné ifjasszonynak hívja magát. Az tehát nem állhat, amit Szulali beszél, hogy ő hallotta, mikor az elpusztult Keresztszegit a menyecske „édes uram”-nak címezé, mert Keresztszegit sohase látta senki Nagyváradon.

Hogy a menyecske mért nem megy apja házához Debrecenbe vissza, annak egy igen világos és egy igen homályos oka van.

Az igen világos az, hogy itt jó keresete van. Annyi aranyat, ezüstöt vesz be a török kalmároktól, kik ezen utaznak át, amennyit a debreceni bíró sohasem lát, s saját háza is van már, szőlőskerttel együtt.

Az igen homályos ok pedig az, hogy Debrecenben minden ember ismeri egymást, s a pletyka-kereső népek nemigen akarják azt elhinni, hogy egy férj nélküli menyecskének, hogy is fejezik ki ezt magyarul, szemérmes virágnyelven? - hogy „leesett a férje az ugorkafáról, s akkor törte ki a nyakát”. Nem szokták azt jobban magyarázni.

De még hihetlenebb volt a mese a szatmári kapitány előtt, aki viszont Keresztszegi uramat attól a naptól fogva ismeré, ahogy Debrecenből elszakadva Szatmárnémetiben letelepült, s ott tímármesterséget kezdett; igen iparkodó ember volt, a tiszt urakkal mind jó barátságban állt; a tanácsban is helyet foglalt, s akiről városszerte köztudomású dolog, hogy nőtelen, és sohasem volt felesége.

Lehetne-e e két külön városban lakó férfiról és nőről azt a csodát feltenni, hogy egy házaspár, mégpedig egymást szerető pár; de akik egymással csak egy kísértetlakta tanyán találkoznak, fegyveres cimborák gyülekezésében, s ott mívelik az országfölháborítás nagy tudományát, ahelyett hogy örülnének az életnek, mint más; s amíg fiatalok, járnának szerelemben és boldogságban, s bíznák a világ folyását a maga útjára?

Pedig hát mindaz igaz volt az utolsó szóig, amit Szulali beszélt.

Keresztszegi lakott Szatmárnémetiben, a felesége pedig Nagyváradon.

Soha egyik sem láttatta magát abban a városban, ahol a párja lakott.

Cselédek, utazók, vásárosok címe alatt járt-kelt egyiktől a másikhoz a hívek csapátja, kik a kötött békében meg nem nyugodva, cselszövénnyel iparkodtak újra harcot előidézni; ezek hordták a tudósításokat, amik egyfelől Sztambulból, más oldalon Bécsből, harmadikon Kolozsvárról jöttek.

Senki sem gyanítá e kis, jelentéktelen szövetség létezését; az egész csendes világ meg volt nyugodva abban, hogy az idén nem lesz háború. A két császár ki van békülve örök időkre, s a fejedelem Erdélyben örül a kis uraságnak, melyben senki sem háborgatja.

Azok pedig, kik e titkos szövetségnek tagjai voltak, nagyon jól tudták, hogy négy pallos között járnak; az egyiket a császár, a másikat a szultán, a harmadikat a fejedelem, a negyediket maga Debrecen tartja fejeik fölött megemelve.

Ezért nagyon óvatosak voltak. A szövetségbe csak olyant vettek fel, kiért másik három jótállt a fejével, s az árulóra halál volt szabva.

Nem is fordult elő ily eset közöttük, csupán akkor, midőn Szulali véletlenül megleste összejövetelüket.

Keresztszegiek kémei ez árulásról is értesültek mind Szatmárott, mind Nagyváradon, s akkor az a rendelet adatott ki, hogy három hónapig, szüret bevégeztéig, moccanni sem szabad senkinek, hadd aludjék el a hír, hadd hazudtolja meg az általános csend a híresztelt összeesküvést.

Voltak, akik Szulalit azért halálra akarták keresni, de Keresztszegi azt tanácsolá, hogy nem kell őt bántani, halála megerősítené a mondát; míg ha futni engedik, megmarad felőle a vélemény, hogy bolond, s egy bolond szavai mit ártanak?

Így lőn, hogy egész szüret végéig oly álló csend és hallgatás volt a Tisza és Maros környékén, mintha legjobb barátságban volna az egész világ. Sohasem volt a vásár olyan népes Debrecenben, soha a diákok oly szorgalmatosak a kollégiumban, soha a szüretnek olyan vígak, mint ebben az esztendőben.

Mert tudni kell a magyar embernek azt a természetét, hogy neki, hacsak a sarkáról nem húzzák a bőrt, mindjárt egyszerre jókedve van, s a búsuláshoz csak igen nehezen lehet hozzászoktatni.

Szüret után való első vasárnap tartotta Igyártó bíró mostohafia első prédikációját a Nagytemplomban. Igyártó, hogy visszakerült Debrecenbe, másodszor is megházasodott.

Bíró uram papnak nevelte mostohafiát, ki gyenge testű, de erős elméjű volt; kár lett volna a tudományokra nézve elvesznie.

Ezért benn is lakott a kollégiumban, a többi fiatalsággal együtt. Tanárai, a nagytiszteletű tudós urak, ki nem fogytak dicséretéből, amily szorgalmas, lángeszű és különös csendes, szelíd természetű ifjú volt. Társai nagy tiszteletben is tarták, s ha valami viszálykodás volt benn a táptintézetben, azt rendesen ő intézte el; nem került a tanári szék elé.

Ki hitte volna, hogy e szelíd, tudományos ifjú éppen a vezetője azon harcias szövetségnek, mely a kastély titkaiba van avatva?

Midőn ez ifjú hitszónok első prédikációját tartá, tömve, dugva volt a templom, hallották már a hírét, mily szépen, mily kitűnő lelkesen tud szónokolni, s akarta látni minden ember bíró uram fiát a szónokszéken.

A felvett szent szavak Mózes első könyve XII. részének 11. verseiből vették.

„Övezzétek fel derekaitokat.”

Az ifjú hitszónok igen szép dialektikával tartá beszédét, melynek folytán, beszédét szokásosan három részre osztva, az első részben bebizonyítá, hogy az Úr népének igaza volt, midőn az egyiptombeli nyomorgatók ellen felzúdult, s a szolgaság jármát lerázta; a második részben előadá rendén, hogy mivel igaza volt Izraelnek a zúgolódásra, menekülésében meg is segítették a Seregeknek Ura által; a harmadik részben végre reasszumálta,¹⁰¹ hogy akik tehát méltatlan sanyargatások alatt szenvednek, várhatják az ő törekvéseikben az Urak Urának segedelmét.

A gyülekezet el volt érzékenyülve a szónoklaton, ifja, véne, férfai, asszonya magasztalá templomból kijövet a fiatal teológust, s nagy papot jövendőlt belőle. Azt pedig csak az adeptusok¹⁰² tudták, hogy ez a jelszó: „Övezd fel a te derekadat”, mely tudtul adja az egymáshoz tartozóknak, mikor kezdődnek a cselekvés napjai.

¹⁰¹ *reasszumál* - újraösszefoglal

¹⁰² *adeptus* - beavatott

Azonban ha bíró uram fiának volt esze, az apja sem maradt a táppénzzel adós filozófiatanárának; még aznap délután nagy dobszóval hirdették ki a népnek minden utcáson, hogy Erdély felől gyilkos, égető tatárok csaptak be az országba, akik ölnek; pusztítanak, már Élesd körül járnak; őrizkedjék tehát minden ember a mezőkre éjszaka kimenni; ellenben a fegyveres céhek foglalják el az őrtornyokat, s senkit éjnek idején a város árkaiban se ki, se be ne bocsásanak.

Az ilyen tilalom pedig szigorúan meg szokott tartatni, mert erős regula volt felőle hozva a város statútumai közt; az árok éjjeli áthágója fél keze vesztésével bűnhődött.

Így történt meg, hogy az összeesküdött napon Keresztszegi és felesége egyedül jelentek meg a pusztai kastélyban, senki sem gyülekezett hozzájuk; vártak két álló napig, s hogy ezalatt Debrecenből senki sem érkezik, elhatározták, hogy egyik csatlósukat elküldik Debrecen tájékára kémlelődni.

A csatlós éjszakára azzal a hírral tért vissza, hogy a városnak minden kapuját fegyveresek őrzik, és senkit keresztül nem bocsátanak; azt mondják, a tatár jön.

- Hiszen bár jönne - mondá Keresztszegi -, legalább keverednék a világ!

Annyit bizonytalansággal sejtett, hogy ez a bíró praktikája lesz, s annál fogva elhatározá magában, hogy valami nagyot fog ezúttal ellene tenni, aminek majd keserves fogantatja lesz.

Évégre felvette ezüstös ruháját, s feleségének azt mondá, hogy csak várjon vasárnap estig; addig a romkastélyt ne hagyja el.

Azzal egy görcsös botot véve a kezébe, ment egyenesen oda, ahol neki fejvesztés büntetése alatt nem volt szabad megjelenni, Debrecenbe.

El is érkezett a város határáig szerencsésen; de már most hogy legyen az oda való bemenetel?

Ha a kapun megy, ráismernek; ha árkot mászik, agyonlövik. Ott tehát azt gondolta ki, hogy egy tanyai parasztot felfogadott, vinne be egy szekér szénát Debrecenbe, s szállítaná azt el bíró uram udvarába, kinek most szüksége van arra. A paraszt beleegyezett; ő pedig elvárva, mikor a szekér egyedül maradt, elrejté magát a széna közé.

Keresztszegi úgy számított, hogy a bíró szénáját a városba bizonyosan beeresztik.

A bíró azután vagy otthon van, vagy nincs. Ha otthon van, a szénát, mint miről semmit sem tud, el fogja küldeni, a gazdaember kénytelen lesz a piacon meghálni vele, s akkor ő éjszaka előjöhét rejtekéből. Ha pedig nincs otthon, akkor ott marad a szekér a bíró udvarán, s ez annál jobb.

Csakugyan úgy történt, ahogy ő számított. A kapun átereszték az őrizők a fuvarost, még teszkerét is adtak neki, amivel majd visszajöhessen.

Igyártó udvarára érve, azt mondták az otthon levő cselédek, hogy a bíró nincsen idehaza; nem is mondta, hogy mikor jön meg. Az úrfi, a diák idehaza van; de annak nem szabad kijőni a szobából; az anyja vigyáz rá.

A kocsis megnyugodott e tudósításban, kifogta a lovait, bekötötte az istállóba.

Keresztszegi a széna között hallott minden beszédet; azt is hallá, mikor az esteli harangszót háromszor elhúzták, s innen számított egy jó hosszú időt; mikor már gondolta, hogy éjszaka van, a ház körüli zengés-bongás elcsillapult, akkor előjött rejtekhelyéből.

Aztán megvárta még, mikor az éji őr jön a tizenegy órát kiáltani a kapuja előtt, olyankor minden házörző eb a kapura rohan, s ottan csahol, nem ügyel az udvarra. Ebben a pillanatban leszállt a szekérről, s ahol egy ablakban világot látott, azon bekocogtatott.

Vince ült ott, a bíró fia, egy nagy könyv mellett virrasztva.

A zörgetésre felkelt, kinyitá az ablakot, s kérdezé: ki jár itt?

- Én vagyok itt, Keresztszegi.

- Az Istenért! Hogy jön kegyelmed ide? - sугá ijedten a fiatalember.

- Ne azt kérdezd, hanem hogy nem jött senki Debrecenből a kastélyba.

- Én megtettem a jeladást: de apám keresztül járt az eszünkön, s bezáratta a kapukat, hogy senki ki ne mehessen.

- Ha senki nem mehetett is, neked el kellett volna jönnöd.

- Anyám őriz - sугá szomorúan az ifjú.

- Ezt nem mondtad akkor, midőn nálunk felesküdtél. Tudhattad, hogy akik odajönnek, azokra nézve nincs anya, testvér, nincs vagyon, boldogság; nincs hosszú élet, hanem van egy távoli cél, aminek mindent fel kell áldozni.

Az ifjú szomorúan süté le szemeit.

Keresztszegi folytatta a szemrehányást:

- Lelkésznek készültél, s a bibliát nem ismered; mert ha ismernéd, tudnád, hogy Szent Boldogasszony mennyire szerette isteni fiát, és azért mégsem tartotta vissza őt a testi haláltól. Aztán tudnád, hogy Szent József mily hű gondviselő atyja volt Jézusnak, de a keresztfán meglátott kinszenvedésektől mégsem iparkodott őt megszabadítani. Te sajnálod-e véreDET hazáért, midőn az, ki Isten fia volt, nem sajnálta teéRTED kihullatni vérét?

Vince betette az ablakot, elfűtta a gyertyát, s Keresztszegi egy óvatosan nyitott ajtó csendes nyikorgását hallá azután.

Vince szobája anyjáié mellett volt; azon kellett keresztüljönnie. Midőn a hívó szóra megindult, mint megindul az álmjáró a holdsugár hívására, ott látta anyját útjában. A kegyes nő csendesen aludt az Úrban, kezeit keblén imára kulcsolva. Bizonyosan imádkozás közben aludt el, s bizton álmodik azon erősségben, amit az „ámen” végszava épít.

A ház és kapu kulcsait az ő feje alól kelle kivenni.

Ezt nem tehette Vince anélkül, hogy anyjának imádságos kezeire le ne hajoljon, s azokra egy halk csókot ne nyomjon. A kegyes asszony nem ébredt fel fia búcsúcsókjára.

Ugyanezen az éjszakán történt az, hogy a pusztá kastély udvarán egy magános lovag szállt le a nyeregből, s paripáját megkötve a kapubálványhoz, maga egyedül felment a kastély sötét lépcsőin.

Midőn a főterem ajtajához ért, kihúzta övéből török kését, s annak ezüstveretes nyelével elkezdte az ajtót kocogtatni. Először koccantott kettőt, aztán ötöt, azután tizenegyet, ismét tizenegyet, megint tizennégyet és újra tizenhármát, legvégül pedig egyet.

Ez pedig mind megannyi betűt jelzett, alfabet szerinti sorban összeállítva „Bellona”, s ez volt az összeesküdtek jelszava, melyre a kastély rejtekei meg szoktak nyílni.

Az ajtó zárai alig hallható nessel tolattak félre belül; a férfi a kilincsre téve kezét, és felnyitá az ajtót.

A nagy, éktelen terem sötét volt, benne egyes-egyedül várt Keresztszegi neje, Ilona.

Midőn a magányos férfi belépett, Ilona odasimult hozzá, s vállára borulva susogá:

- Te vagy az? Már visszajöttél, férjem?

Erre egy hang, melyet nagyon jól ismert, így válaszolt:

- Igen, én vagyok az - apád...

Ilona felsikoltott; de hirtelen elfojtá kiáltását. Azután ismét csend lett.

A férfi lekeríté köpenyét nyakából, s szétnézett, hogy hová tegye.

- Az Istenért, hogy jött kegyelmed ide? - suttogá alig hallhatólag Ilona.

- Lóháton, s az nagyon kifárasztott. Megengeded, hogy leüljek? Ámbár különben ez a ház a városé volna; ha megengednétek.

- Lassabban szóljon kegyelmed, meghallhatják.

- Tudom, de nem félek tőle. Abból, hogy engem itt látsz, tudhatod, hogy el vagytok árulva. Fel vannak fedezve terveitek; körül vagytok fogva, csapatok álltak körül az erdőt, minden oldalát a kastélynak. Akik veletek vannak, azoknak száma kevés, mert assecláitokat,¹⁰³ kik Debrecenben laknak, a város kapuit elállítva, bennrekesztém.

- Ki árult el bennünket? Testvérem?

- Arra ne legyen gondod. Egyébiránt nagy hiba volt összeesküvésbe olyan fiatalságot avatni be, aki még anyja szárnya alatt van.

- Mit akar kegyelmed itten?

- Az hosszú sor! El akarom fogatni azokat, kik az országos csendet és békét fölháborítani összeesküdtek.

- Férjemet is? - kérdé rettegő hangon a nő.

- Szeretem, hogy kérdezed. Ez alku dolga közöttünk. Ő nekem ellenségem, a sors úgy akarta; és amellet vőm; ezt te akartad. De se az, hogy ellenségem, se az, hogy vőm, nem nyom semmit a latban, midőn a város sorsát fontolgatjuk. El vannak árulva terveitek, hogy ti álnok cselekedésekkel mind a két császár seregei között olyan összekoccanást akartok intézni, mely a már elpihent háborút újra föllevenítse. Szándékoztatok egy időben török martalócok alakjában a nagykállói kis helyőrséget felkoncolni, s más oldalról mint német muskétások felprédálni a Belényesen levő törökséget. Erről én mind pontosan vagyok értesülve. A terv jól volt kifőzve; én régóta tudtam azt; láttam, hogy gyűjtik a fegyvereket, lőszereket, hogy tanítják be a paripákat, tudtam, hogy lopóznak ki az emberek a városból tanyáikra, s gyülekeznek itt a kastély üregeiben össze; azt is tudtam, hogyan fog a jelszó a szószékről tudtul adatni, s akkor hirtelen bezárattam a kapukat. Senki sem jöhet ki Debrecenből. Most, midőn tudom, hogy egy debreceni lakost sem fogtok kompromittálni, körülfogatom a kastélyt, hogy azokat, kiket most itt lepek, összefogassam. Ezekre most csak kétféle sors vár: vagy közönséges rablóknak fogják magukat vallani, s abban az esetben van elég karó számukra Debrecenben, vagy pedig, ha jobban tetszik nekik bevallani, hogy a két császár összeveszésére esküdtek, akkor kiadatnak a szatmári és váradi parancsnokoknak, azok végezzenek velük.

¹⁰³ *assecla* - követő, párthívek

- Kegyelmed képes volna velünk ezt tenni?
- Éppen azért jöttem előre, hogy ez „veletek” ne történjék. Szavadból azt vettem észre, hogy férjedre vártál. Ő nincs itt?
- Nincs, de nemsoká itt lehet.
- Úgy annál jobb és annál sietőbb a dolog. Jobb ha a fészket akkor takarítjuk ki, mikor ő távol van, s a kelepccén kívül reked.
- De én itt vagyok.
- Éppen azért jöttem előre, hogy téged magammal vigyelek, mielőtt a kutatás megkezdődne.
- Engemet! - szólt a nő indulatosan. - Azt hiszi kegyelmed, hogy családjának minden tagja áruló?
- Csendesen, asszony! Te el fogsz jönni. Hazajössz atyád házához Debrecenbe, s ott maradsz mint csendes özvegy, fél esztendeig. Fél esztendő alatt én kieszközlöm, hogy Keresztszegi fejéről visszavétesse az ítélet, mely őt a városból örökre száműzi. Akkor, mint régi jegyesed, eljöhet, és megkérheti kezedet, s azután élhet veled, ha tud, boldogan. Ha azt nem akarja, kezemen tartom a fejét, mire Szatmárra visszatér, ott várja a pallos. És én esküszöm teneked, hogy az összeesküvésnek akár szépszerével, akár erővel, de nyakát fogom szegni! Hol van köpenyed? Ha nincs kéznél, vedd az enyémet, és kövess, míg időd van válogatni.
- Nem! Nem! Nem tehetem! - mondta hevesen járva alá s fel a teremben Ilona asszony. - Hogy elhagyjam társainkat, kik annyi veszedelemben híven követtek, kik minden kínzást kiálltak, és el nem árultak soha. Nem teszem azt. Inkább közéjük állok, küldje kegyelmed darabontjait reánk: nem sokan vagyunk, csak tizenhatan, de védelmezni fogjuk magunkat, míg darabokra nem aprítanak.
- Jól van: alkudjunk meg. Többet ígérek. Ha kész vagy velem jönni, és megfogadod, hogy házamnál maradsz, én visszavonom a kastélyt körülfogó csapatok egy részét, hogy társaid a nyitva hagyott résen menekülhessenek, ők azután ám lássák, ha a feltakart játékot nyitottan is folytatni akarják!
- Mondja kend ki Isten nevét, hogy nem leend semmi bántásuk nekik.
- Úgy segéljen engem Isten!
- Jó. Én megyek.

Igyártó megfogta leánya kezét, köpenyét ráadva, levezette őt magával az udvarra.

Ott felültette őt háta mögé a nyeregbe, s a sötét gesztenyésen keresztül a hallgató éjszakában elléptetett.

Midőn a termet elhagyá, egy papírszeletet vetett a padlóra, melyre ez volt írva:

Keresztszegi, nőd nálam van, ott keresd.

A mesterfogás az volt, hogy Igyártó sem darabontokat, sem katonákat nem hozott magával, nem is állatta csapatokkal körül a kastélyt, hanem egyes-egyedül jött, s Keresztszegi saját vészes barlangja közepéből ragadta ki leányát. Mert ilyen az asszony!

Hanem midőn hazaért, s udvarán leszállva lováról, fia után tudakozódott, neje sírva jött eléje, s egy beírt papírszeletet mutatott neki, melyet ablakában talált, s melyen Keresztszegi ismert írása ötlött a bíró szemébe. Arra pedig ez volt írva:

Igyártó Mihály, fiad nálam van, ott keresd.

...Ez sem volt kisebb mesterség!

Keresztszegit e tanulság egészen megváltoztatá.

Eddig magát tekinté bátrabbnak, vakmerőbbnek, ellenfelét gyávának, és most át kelle látnia, hogy az sokkal merészebb volt, mint ő, midőn egyes-egyedül be mert lépni a kastélyba, esküdt ellenségei barlangjába, hogy elrabolja onnan, ami neki is, azoknak is legdrágább: szülötte leányát.

Azt is át kelle látnia, hogy most már minden további terve, messzelátó vállalatának nyitja el van áruva.

A sors intése ez: e pontról vissza kell fordulni.

Néhány megmaradt hű bajtársát még egyszer maga köré gyűjté, s így szólt hozzájuk:

- Atyámfia, hű bajtársaim! Itt van Pál fordulásának napja. Elmúlt embert láttok magatok előtt: én nem húzom ki többet a kardot. Sem Isten, sem a világ nem úgy akarja, ahogy mi akarjuk, én megyek alunni. Nőm, jobb kezem, hazatért; vele távozott hitem; letettem mindenről. Oszoljatok ti is haza, s térjete hajdani mesterségekre vissza. Aki szűcs volt, legyen szűcs; aki mészáros volt, vágjon tulkot; embervér nem folyik ebben a században több. A kastély pincéjének ajtaját nyissátok fel, itt a kulcsa; ami pénzt ott találtok, osszátok fel fejenként: bizton használhatjátok; töröktől, labanctól van összeszedve; csak azt vettük el tőlük, amit ők mitőlünk. Hadizsákmány az, nem rablott préda. Ha felosztottátok a pénzt, ne feledkezzetek el a fegyverről, azt hányjátok mind a mocsárba: ellenség ne vegye hasznát. Aztán vessetek kanócot a löporos üregbe, pusztuljon el az egész kastély, nehogy orvos, haramiák tanyájává legyen, ami eddig nem volt egyéb, mint száműzött jó bajnokok menedéke. Aztán felejtsetek el egymást, és senki se szóljon a történekekről semmit.

A próbált hadfiak könnyes szemekkel hallák Keresztszegi búcsúszavát, s nem szóltak ellene semmit.

Ő mindegyikkel sorban kezét szorított; tudta, ki micsoda mesterember volt, hol laknak még rokonai. Néhány vén diák is volt köztük, mint Ormándy; azoknak tanácsolá, hogy térjenek a kollégiumba vissza; senki sem fogja kérdezni, hol peregrináltak¹⁰⁴ eddig; annyiba vétetnek, mintha évekig akademia promóció¹⁰⁵ lettek volna.

Utoljára hagyta Vincentiust, Igyártó fiát.

- Kedves öcsém! - szólt megölelve a fiút. - Hívem voltál eddig, követtél még ma is. Mondj le rólam ezután. Térj vissza szülőid házához, üdvözzöld anyádat, testvéredet, apádnak pedig mondd meg ezt, én mondom: „Vicisti Galileae!”¹⁰⁶ - meggyőztél, tied a diadal! Nem küzdünk egymás ellen többet.

Azzal megcsókolá az ifjú homlokát, és megszorítá kezeit.

- És most mindnyájatokat feloldalak a nekem tett eskü alól - az Atyának, Fiúnak, Szent Léleknek nevében, ámen!

Azzal leoldta kardját, s az asztalra vetve, sietve elhagyta a házat. Éjszaka volt, akármerre elmehetett, senki sem látta meg, merre.

¹⁰⁴ *peregrinál* - vándorol, csavarog (rendszerint diákokra alkalmazták)

¹⁰⁵ *akademia promóció* - tanulmányi ösztöndíj

¹⁰⁶ *vicisti Galileae* - győztél, galileai (ti. a Galileából származó Jézus Krisztus.) A nem hiteles hagyomány szerint a régi görög-római vallást visszaállítani akaró Julianus császár (331-363) mondta volna halálós ágyán e szavakat

Az ott maradtak pedig nagy búsan maradának, s nem tudták, hogy mitévők legyenek.

Mindenki sajnálta a nagy reménnyel kezdett vállalkozásnak ily kisszerű kimenetelét; de kinek lett volna bátorsága azt tovább folytatni, amit már Keresztszegi is abbahagyott?

- Csunyául jártunk - dörögte Ormándy -, kijöttünk farkasoknak az erdőre, s hazakullogunk - kutyáknak a sutba.

- De hátha nem! - kiálta fel Vince, kinek eddig nem lehetett szavát venni.

- Hát nem Keresztszegi üzeni-e általad apádnak: vicisti Galileae!

- De én nem veszem át ez üzenetet. Tegnapelőtt hagytam magammal játszani, ráhagytam magamat beszélgetni, hogy otthon maradjak. Tegnap ismét hagytam magammal elbánni, rávettem, hogy kijöjjek; de akkor megesküdttem, hogy vissza nem fogok tántorodni többet, s most két nap alatt harmadszor nem engedem magamat újra gyúrni. Ha Keresztszegi kétségbeesett, az ő dolga; én maradok az, akinek fölcsaptam.

Ormándy megszorította az ifjú kezét.

- Jól van, pajtás, igen jól van. Mind szeretjük, hogy így beszélsz; de mit használsz most már vele? Nincs vezérünk.

- Ha nincs, leszek én! - kiálta az ifjú, s felkapta Keresztszegi kardját az asztalról, hová a vezér azt eltávozta előtt levetette. - Akiben lélek van, követ engem: én vezetem!

Néhányan a fiatalabbak közül vivátot kiáltottak e szóra, de Ormándy fejet csóvált, s az öregek húzódoztak.

- Kedves öcsém! Ifjú vagy te nagyon ahhoz. Míg titkunkat senki sem tudta is, nehéz volt vele így járnunk-kelnünk két oldalra, hogy sehol fel ne fedjék; nem is azért verekedtünk, hogy csak verekedjünk, hanem egy távoli célért. Két ellenség összeháborításáért; ha ezt a célt más elveszté láthatára alól, aki már jól látta, hogy vezetnél te bennünket felé, aki még fel se nőttél?

És az ifjú mégsem tette le kezéből a kardot.

- Hogy a célt el nem értétek - mondta -, azért van, mert eddig csak harcolni tudtatok érte, de mártírja nem tudott lenni senki se. De ha lenni fog, aki vértanúságot tesz érte, bizony mondom, meglátjátok azt!

És akkor susogva, halk szóval mondott egy tervet, melynek hallatára a bajtársak hátán borsózott a bőr, és hajszálaik alatt zsizsergett a vér a félelemtől; olyan vakmerő, olyan megsíratni való szándék volt az.

- És most, akiben lélek van, az követ engem. És ha senki sem fog követni, megyek magam, és elvégzem egyedül, amit föltettem magamban; engem úgy segéljen!

Ha Keresztszegi sejtené ezt a tervet!

Keresztszegi Mihály azon hiszemben, hogy ami tüzet maga meggyújtott, azt maga el is oltotta, tért vissza Szatmárba, és folytatta mesterségét.

Azt ugyan vette észre, hogy magyar legényei kimaradoztak a műhelyből, kikkel hajdan portyázásokra járt; hanem azt igen természetesnek találta; fogadott helyettük németeket.

Egy éjjel azonban roppant hadi lármára ébredt fel, a vallon lovasság nagy riadó trombitaszóval vágatott a város kapuján ki, s azután a városon kívül nagy puskatüzelés támadt, mely eltartott majd egy óráig.

A visszatérő lovasoktól megtudá, hogy török csapat száguldott a város alá, s a kívül fekvő löportorony őrségét támadva meg, a tornyot fel akarta gyújtani.

Makacs legények voltak, alig engedték magukat elverni; három ott maradt közülük holtan, a vezérüket azonban élve elfogták. A vallonok közül is ott veszték négyen, és sokan kaptak sebet.

Mi volt ez - kérdezé magában Keresztszegi -, az ő tervének folytatása-e, vagy valódi török kaland? Igazi török-e, akit elfogtak, vagy valaki az ő cimborái közül?

E kérdésre korán reggel megkapta a választ. Hívták a várba.

Mikor törökkel volt dolguk a német uraknak, rendesen Keresztszegihez szoktak folyamodni, hogy legyen tolmácsuk; mert olyan ember nem akadt más a városban, aki egyszerre törökül is, németül is tudott volna.

Keresztszegit egyenesen a kínzóterembe vezették, hol a fogoly már kellően el volt látva a vallatáshoz, spanyol csizmák lábaihoz erősítve, s az első ék már térdei közé verve, ha önként ki nem vall mindent.

Keresztszegi a fogoly bégben - Vincentiusra ismert. Az pedig kedvetlenül fordítá el fejét, midőn őt meglátta.

- Mit cselekedtél, szerencsétlen?! - szólt az ifjúhoz törökül.

- Azt, amit felfogadtam.

- Te magad lettél a csapat vezére?

- Minthogy kegyelmed letett róla.

- Önként engedted magadat elfogatni, hogy a törökökre vallhass.

- Valóban az volt a szándékom.

- Ki akarod állani a kínzást?

- Isten és az én lelkem látja.

- És azután mártírhalált halni?

- Ha szolgálhatok vele hazámnak.

- Tehát diktáld, hogy mit írjak vallomásodba.

- Írja azt: „Én, Hagza bég, öfelsége a szultán szpáhijainak agája, a nagyvezírtől megbízó fermánt¹⁰⁷ kaptam a római császár által elfoglalt vidékek szabad pusztítására s a német katonaság öldöklésére, minden megölt katonáért száz-száz aranyat, minden tisztért ezer aranyat kapván jutalmul.”

- Jól van, fiam.

Keresztszegi aztán így fordítá ezt németre:

- „Én, Hagza bég, a szultán különös kegyence, a váradi basa unokaöccse, most jövén ide Afrikából, azt gondoltam, hogy most is háború van, s nem véltem a megrohanás által mást, mint hőstettet elkövetni; ha tévedtem, mentsen ki ifjúságom. Ezennel ajánlok minden levágott vallonért száz-száz aranyat, saját fejem váltságáért ezer aranyat.”

¹⁰⁷ *fermán* - parancs

A vallomásnak e szabad fordítását nyújtá át Keresztszegi a kapitánynak.

A kapitány mosolygott rá, s azt monda, hogy ez bolondos egy fickó.

- Nincs miért nagy dolgot csinálni belőle - szólt hozzá bizalmasan Keresztszegi. - Ilyen betyárkodó szeleburdi elég van a bégek között; hozzászoktunk már az ilyeshez; a váltságdíjért, ha tetszik, elmegyek magam Váradra; nem is szükséges a dolgot nagyon elhíresztelni; a négy vallont a kórházban elhaltak lajstromába lehet tétetni.

A kapitány nagyon bölcsnek találta a tanácsot, s mindjárt leveté a spanyol csizmákat Vince lábairól, s ujjával kedélyesen megfenyegeté a fiút, mondván, hogy vigyázzon magára, nehogy még egyszer kezére kerüljön; most az egyszer a bátyja érdemeiért bocsánatot kap.

Vince elbámult e szókra, mert értett németül; de azért mégsem értette, hogy vallomása után hogy bocsáthatják szabadon.

Keresztszegi kezesül ajánlkozván a váltságdíjért, mint melyet régi ismerősétől, a basától, bizonytalannal meg fog kapni, ráhagyatott, hogy hat lovas kísérete mellett saját szekeren vigye haza a fogoly béget. Hiszen a háza, raktára itt marad, az többet ér ezernégyszáz aranyból; ha megszökik, mindezt újra utolérte.

Márpedig csakugyan úgy történt, hogy Keresztszegi az úton meghálva, a kíséretét leitatá, s mikor az holtrészeg volt mind, illa berek, nádak, erek! - szekeren elhajtattott Vincével Debrecen felé.

Ott egyenesen Igyártó házához állt be, átadván magát és a meghozott fiút, e szavakkal:

- Íme, itt van két levágatásra kész fő; tegyen velük kegyelmed, amit akar.

Igyártó pedig azt tette e két fővel, hogy mind a kettőt jobbról-balról megcsókolá, és azt mondá nekik:

- Édes fiaim!

Vincét másnap mindjárt elexpediálták Tübingába, akadémiákra, hogy még csak nyoma se maradjon a *corpus delicti*nek;¹⁰⁸ Keresztszegi pedig újra megtelepült Debrecenben, s többé nem csinált titkot a házasságából.

A szatmári kíséret azonban, reggelfelé felocsúdván a mámorból, miután sem Keresztszegit, sem a béget nem találta, azt gondolá, hogy azok előrementek, s lévén náluk a kapitány levele a basához, jónak látták mégis utánuk menni.

Váradon a basa nagy fejcsóválással olvasá a levelet, melyben az volt, hogy mind a szpáhijaira, mind az öccsére vigyázzon jobban, mert íme, milyen könnyen megtörténhetik, hogy valami hevesebb vérű spanyol kapitány az ilyen tréfákért visszatörökléshez folyamodnék, s abból mindjárt készen volna a háború.

- No, majd vigyázni fogok az öcsémre, csak menjetek haza - szólt; egy-egy arannyal megajándékozva a legényeket.

Még azon éjjel a basa felkerekedett kétszáz lovassal és ötszáz gyaloggal, s megszállta a kastély környékét. Három napig senkinek sem volt szabad ahhoz közelíteni.

Harmadnap híre-hamva sem volt a debreceni kastélynak. Ami fából volt rajta, azt megégették, ami téglából volt, azt behántták a mocsárba; nem maradt a helyén más, mint egy nagy, pusztaszerű.

¹⁰⁸ *corpus delicti* - bűnjel

Azzal megint, szó nélkül, ahogy jött, hazament a basa Váradra.

Ő sem beszélt arról senkinek, hogy mit talált a kastélyban; a debreceniek sem kérdezték tőle, hova tette a kastélyukat.

Így aludt el a harcias időszak Debrecen történetében, melyben a hazai műveltségnek e nagy misszionáriusa harci vezérszerepre vállalkozott.

A sors mással bízta őt meg; más várakat, más seregeket adott kezére; hogy azokat védje, vezesse és győzzön.

A századok igazolták, hogy „ezen” missziójának meg is felelt.

Az utókor pedig elismeréssel tartozik azon bölcseknek, kik másfél százados vérengző harc alatt ész és szellem fegyvereivel tudtak védni, vívni, győzni!

AZ UTOLSÓ BUDAI BASA

Vedd fontolóra, magyar nemzet, e történetet, mit előttem most leírok.

Sokat vétettél önmagad ellen, sokat bűnhődtél önmagad miatt.

Kerested a veszedelmet, és megtaláltad; elhajítottad magadtól a jó szerencsét, és nem találtad meg többet.

Terhedre volt a nagy hatalom, amit Mátyás király hagyott rád, alig vártad, hogy azt apró darabokra feloszthasd; sok embernek jusson belőle, senkié se legyen.

Mikor végveszedelemre esküdt ellenség jött határodra, akkor belháborút csináltál magadnak, abban vérzettél el.

Mikor eljött rád a válság napja, nem voltál rá készen; álmodból riaszta fel a jajszó. Egy hatalmas nemzet, mint te, egy maroknyi haddal jelent meg felkészült ellensége előtt; az ott elveszett, elhullott. Dicsőség legyen szomorú sírjaikon! Akik túléltek őket, irigyelhettek tőlük a halál nyugodalmát.

A szabad magyar barbár parancsszónak tanult engedelmeskedni; adott harácsot számlálatlan pénzben, csókolta kezét-lábát nagy urak szolgáinak, nagyságos úrnak hívta, aki ráütött.

Várait látta egyenkint ellenség kezére jutni, látta megjelenni tornyain a félholdakat, tanult törökül, tatárul, hogy megértsék, ha panaszkodnia kell.

Szép nagy országát elosztották két darabra; egyik tartozott a római birodalomhoz, másik oszmán tartomány volt, a szép ősi címer a négy ezüsfolyóval kétfelé vala repesztve; egyik folyó ide szakadt, a másik amoda; a magyarnak csak a köztük levő véres mező maradt.

Erős, hatalmas ellenség tette nyakára vaslábát, akiket ő megragad, három kézzel ragadja meg (értve európai, ázsiai és afrikai hadait). És minden egyes keze erősebb volt, mintsem kiszabadíthassa belőle magát egy láncra fűzött rab.

És íme, a háromkezű óriás most kórágynon fekszik: beteg embert csináltak belőle az idők; végtagjait bántják gonosz gyulladások, egy-egy gyógyíthatatlan részt el-elvágnak belőle bölcs orvosai, s tanácsot tartanak élete fölött, s vitatkoznak - hátralevő napjainak számán.

Te pedig, magyar nemzet, élsz, és lélekben, gondolatban egészebb vagy, mint valaha voltál.

Haladsz csendesen, de biztos nyomon; megszűntél önmagadat gyűlölni, s ez nagy nyereség; tanultál hódítani erősebb fegyverekkel, mint vas és tűz; még azok is, akik szeretni nem akarnak, tudnak becsülni.

Emeld fel szívedet.

Múltad volt olyan, amelyet megérdemeltél, s jövődöd lesz olyan, amelyet megérdemelsz.

Nézz bele a történetnek e lapjaiba, s gondold meg azután: mi voltál? mi vagy? s mi légy?

Ezerhatszáznyolcvanöt tavaszán éppen száznegyvennégy éve volt annak, hogy Magyarhon fővárosát, Budát, Szulejmán császár elfoglalta. Azóta hat ostromot kiállt, nyolcvan oszmán helytartó nevével ismerkedett meg, s azon dicsőségben részesült, hogy a török történetírók által az oszmán birodalom városai között rang szerint tizediknek írássék. (Három első volt a három szultáni székhely, Sztambul, Drinápoly és Brussa, azután a három szent város, Mekka,

Medina és Jeruzsálem, azután Kairó, a hasonlíthatatlan; majd Damaszkusz, a paradicsomként illatozó; Bagdad, az üdv hazája; ezután következett Buda: az iszlám védbástyája Európában, az oszmán birodalom zárja és kulcsa.)

A város külső alakja is inkább azt mutatja, hogy ez a török birodalom végvára, mint azt, hogy Magyarország egykori fővárosa.

Az ötfelé osztott város részeit kőszancok és védpalánkok különzik el egymástól, a zsidóváros szűk, szemetes utcái közt emelkedik a török mecset, hosszú fehér minaretjével, a Duna-parton áll egy tömör ágyústorony, melyből falazott sikátor visz fel a felvárosba; a Mária-templom nyolcszögű tornyán kívül még hat mecset tornya tükrözi magát vissza a Dunában, s a vársáncok apró tornyain mind aranyos félholdak ragyognak. A várszögleti körönd (rondella) terét egy vastag épület foglalja el, sárgára festett réztetővel, ez a hadiszertár, pincéiben a lőpor-készlettel.

Mátyás király palotája még áll, de a hatszori ostrom, s a török helytartók restsége miatt az is omladozik már. Itt csak a külső bástyákra van gond. Az ősi épület falai azon módon vannak, ahogy az ágyúgolyók beléjük ütődtek: némely kapu félig el van már borítva a koronkint legördült omladványtól, a domborművek megcsönkítva, néhol pusztára lerve, a nagy levelű falfüvek közt látszik még néhol a dicsőséges címer: a gyűrűs holló; fölötte ott lengnek a basák lófarkas zászlói.

Az első bejáratnál valamelyik a sok helytartó közül pompás tornácot kezdett építtetni keleti ízlés szerint, akit aztán időközben lefejeztek, s a megkezdett mű félbemaradt, az ajtók és ablakok veres márvány rámai még csak össze sincsenek a falakkal róva; úgy járnak rajtuk keresztül.

A legdicsőbb király pompás elfogadási terme most a csaszok örszobájául szolgál; a szép freskófestmények, mik a főerények alakjait ábrázolák: a bölcsesség, mérséklet, bátorság, hit, remény és erő jelképei, azokba most szegek vannak verve, mikre a török katonák aggatják tarisznyáikat és burnuszaikat. Valamelyik ablak párkányára e név van késsel felkarcolva: „Izabella regina”, a rajta ülő oszmánok papucsai nem koptatták még le egészen.

Az innen nyíló terem a legnagyobb a várban, hossza negyvennégy, szélessége tizenhét lépés: az volt hajdan a trónterem. A padmalyra az égi állatkör jelképei vannak festve, a háttérben a négy oszlopon nyugvó boltozatos mélyedés, mely alatt a trón állt egykor.

E trónmélyedés kerek boltozatán van ultramarinnal festve az égbolt, ezüstcsillagaival abban az állásban, melyben volt Mátyás király születése órájában; körüle e latin sorok írva:

„Aspice MATHIAE micuit quo tempore REGIS,
Natalis Coeli, qualis utraque fuit.”¹⁰⁹

Az átelleni mélyedés boltozatán hasonló égrajz más csillagállással; ez Ulászló trónra léptének óráját jelezi. Mind a kettőt belepte már a füst (itt sokat dohányoznak); alig látszik ki az eredeti szín, az apró csillagocskákon, s a mitológiai alakokon keresztül-kasul vannak írva a koránból vett mondatok, arab betűkkel, pirosan vagy aranyozva, miket a basák festettek oda.

Ez a terem a budai vezér nappali pipázószobája; itt ül alacsony kerek divánján a délutáni meleg órákban két vendégével; az egyik Ihánzáde Mehemed, a jeruzsálemi főimám, a másik Petneházy Dávid, fiatal kuruc vezér.

¹⁰⁹ *Aspice MATHIAE micuit...* kezdetű vers teljes magyar szövege - Nézd meg, hogyan fénylett az égbolt Mátyás születésekor, s milyen volt mindkét oldalán

Abdurrahman, vagy mint rövidített névvel szokták hívni, Abdi basa, eredeti típusa a török fajnak; hosszúkás, barna színű arc, hosszú fekete szakállal; nyugodt, hideg tekintetű szemek; szenvedélytelen sastekintet. Az imám, a dervisek egyszerű szörköntösében, a II. Szulejmán által annyira üldözött török misztikus költők egyike, arca csupa ránc, szemei mélyen beesve összenőtt szemöldei alatt, szakállá göndör, fehér, melynek havát itt-amott egy-egy fényes fekete szál zavarja még meg. A kuruc vezér könnyelmű, délceg fiatal arc és alak. Thököly után divatozott rövid, nyírott bajusszal, mely barnapiros arcához olyan jól illik; gesztenyeszín hajfürtei homlokon és kétoldalt hármás üstökbe csavarintva, ahogy a kurucok akkoriban viselték - az allonge-parókák dacára, miket gonosz betegség hozott magával divatul Franciaországból, a megkopaszított fejek takarójául.

A kerevet előtti szőnyegen áll egy nagy üveggömb, valami fehér nedvvel megtöltve. A gömbnek felül kis szűk nyílása van. Az imám térdelve áll a gömb előtt, egy kezében tartott fiolából koronkint valami sárga, sűrű, nyúlós nedvet csöppent az üveggömb nedve közé; a csepp egyszerre zöld színt kap, aztán mentől jobban ülepszik a gömb feneke felé, annál több színt vált, átmegy a kékbe, sötétlila színbe, míg végre a feneket érve, egészen pirossá válik, s mint valami veres felhő, marad ott libegve, s eközben mindenféle tüneményes alakzatokra oszlik szét, majd gomolygó füstfelhőket képez, mikből soktornyú városok emelkednek ki, majd zavargó atomokba szakad szét, mintha bomló hadseregek ütköznének meg egymással, s a kuszált káoszából apró vörös gömböcskék hullanak gyorsabban alá: tán idő előtt elhullottak fejei? Majd meg szép zöld ligeteket képez, sötétzöld erdőket, hajló pálmafákkal; keleti síkságot, tarka sátorokkal, mint egy valóságos tábor. E tüneményes jelenetekből aztán jóslatokat mondanak az azokhoz értők. II. Szulejmán szultánnak is ez volt legkedvesebb foglalkozása; de amióta Szilihdár aga lett a szeráji kegyenc, ki vannak tiltva a kabbalisták a szerájból mind, akik jóslatokat mondanak. Pedig ezen az úton sok igazat meg lehetett mondani a szultánnak; hanem az utóbbi évek óta jobb volt neki nem tudni, mit hozhat a jövő.

Petneházy először vett részt e misztériumokban. Mint református és akadémiákon utazott ember, nem tartotta az egészet egyébnek mulatságos vegykémleti tréfának, s ezt a meggyőződést nem is igen iparkodott titokban tartani. Neki sok szabad volt, mert vitéz kuruc létére szerették a török urak; sőt tán Abdi basa még azt is feltette róla, hogy egykor vejévé teheti. A fiatalember nagyon szerelmes volt Abdi basa egyetlen leányába, Tellibe; a basa tudta ezt, és nem bánta nagyon: vitéz és eszes ember előtt fényes út van nyitva.

Ihánzáde jósló figyelemmel nézte az üveggömb nedvében terjengő bűvészi alakulásokat, s beszélt belőlük Abdi basának egész komolysággal.

- Látod ezt a sárga kört, Abdi? Ez itt Buda várának a sánca; körös-körül kék recés felhők tódulnak feléje minden oldalról; ezek a keresztények seregei. Ostromra jönnek.

- De a sárga körön nem bírnak keresztültörni.

- Hétszer visszaveretnek! De most nézz oda, egy vörös vonal támad, mint egy hosszú kígyó a kék felhő között; az behatol a sárga körbe.

- De a feje ott szakad, s maga visszazsugorodik.

- Most ismét egyesül a fejével, s keresztül tör, az egész kör lángvörössé válik: a gyöngyök mind lefelé szállnak, felfelé egy sem. Meglátod, Abdi, hogy az idén elveszíted Buda várát, és nem menekül meg belőle senki, s te fogsz lenni az utolsó basa Budán.

Abdi basának egy vonása sem rándult meg e szóra.

- De el fogok esni vitézül?

Ihánzáde összevont szemöldökkel nézett az üveggömbbe.

- Az a cikázó csillag, mely legtovább ellenkezik a vörös felhő gomolyagában, te vagy. Lassan múlik el; azután egy világoskék csepp hull sebesen a fenekére; az te voltál. - Abdi fejével bólintott csendesen: helyeselte a magyarázatot.

Petneháznak nagyon mosolyoghatnékja volt azon, hogy két komoly, tekintélyes állású férfiú ilyen gyermekjáték felől olyan komolyan beszél. Megszólította Ihánzádét:

- Hát én hol vagyok ott, imám? Nézz utánam, ha megtalálsz.

A dervis száraz, reszketeg ujjával odamutatott az üvegre.

- Te vagy ott annak a vörös kígyónak a feje: első fogsz lenni, aki a budai sáncokra mászik, s a magyar zászlót kitűzi rájuk.

Ekkor a kígyónak a feje másodszor is elszakadt, s cikázva hullt alá a bűvcsoportozatból. Ihánzáde hirtelen megrázta az üveggömböt, arra egy szürkés köd lepte el az egészet, melyben nem látszott meg többé semmi alakzat.

- Ha Allah úgy rendelte, legyen úgy - szólt Abdi megindulás nélkül.

- Úgy fog lenni - mondá rá Ihánzáde, s azzal felvette az üveggömböt, köpenye alá rejté, s a papucsait előkeresve a kerevet mögül, eltávozott.

Petneházy nem állhatta meg, hogy nagyot ne nevéssen, mikor egyedül maradt Abdival.

- Mehemed apó egy kissé eszelős.

- Az eszelősökön Isten lelke van, fiam - felelt rá Abdi -, azokban idegen szellem lakik, akit nem jó megcsúfolni.

- Tán csak nem hiszed, amiket itt jóstolt?

Abdi sokára felelt rá valamit:

- Valóban, Érsekújvár elvesztését is megjövendölé, és a Bécs alatti vereséget; megjósolta egy évvel előbb Ibrahim szultán trónról leestét. Sztambulban, ahol az emberek napfényben fürdenek, rémül tőle minden főúr; azért is kellett neki onnan eljönni ide, és Budát nem szabad elhagynia.

- De ha te mindent elhiszesz, amit ez mondott, akkor azt kell tenned, hogy engemet rögtön lefejeztess, mint aki szerinte első lennék Budavár falain.

Abdi basa nyugodt arccal viszonzá rá:

- Isten kezét senki se előzze meg. Ha te léssz az első, te léssz; ha más lesz, más lesz; azért ami meg van írva, ki nem lesz törölve.

- De ha most engem láncra veretnél, ugyebár, nem lenne semmi Mehemed jóslatából?

- Beteljesülne az mégis. Én pedig egy hajadszálát sem görbítettem meg, hanem ollyá tartalak, mint édes fiamat, akire rábízom a fejem őrzését, mikor alszom.

Petneházy forrón szorítja meg az eléje nyújtott kezét, s föltette magában, hogy rögtön utána-megy a dervisnek; számon kérendő tőle, honnan veszi e képtelen jóslatokat, amik olyan messze vannak a teljesülés lehetőségétől, mint az ég a földtől.

Petneháznak nem volt tovább maradása Abdi basánál; nyugtalan, izgékony kedélye sietteté Ihánzáde felkeresésére, kinek a Szent György téren levő templomban volt lakása; ez a szép, márványkövel kirakott templom egy része ugyanis török mecsetté volt alakítva, másik része pedig elfalaztatván, fegyvertárnak használtatott; a sekrestyében volt az imám lakása.

Petneházy sokszor ment már e templom udvarán és hosszú folyosóin keresztül, de sohasem tetszett neki oly felötlőnek, hogy a fülkébe faragott mártíroknak le vannak verve a fejeik.¹¹⁰ A bolond török még az arkangyal lábai alatt heverő sárkánynak is letördelte a fejét, mintha az is valami szent állatjuk volna a keresztényeknek. Petneháznak máskor nem jutott eszébe, hogy felsóhajtson, mikor az elégtelenített bolthajtások alatt végigment.

Az imám nem volt szállásán, hanem a csausz, ki a fegyvertárra örködött, mondá Petneháznak, hogy előre meghagyta neki, ha majd a fiatal keresztyén bég jöni fog, és kérdezősködik utána, küldjék hozzá a könyvtárba.

Tehát már azt is előre tudta, hogy Petneházy őt keresni fogja.

A kuruc hadnagy ment utána a könyvtárba.

Mátyás király világhírű könyvtára volt az: egykor a palota főtermében, melyet faragott tornácokon kellett körüljárni; fehér eres kék márványból voltak a falai; karzatait aranyozott oroszlánok emelték; hanem abban a teremben nem maradhettek a könyvek; egyrészt azért, mivel minden jövő-menő követ, tolmács és alkalmatlankodó idegen folyvást lopta a javát; a kurd örök egypár ezüstpénzért a legbecsesebb kéziratokat el engedték cipelni; de nagyobb baja volt a könyvtárnak az, hogy amint egy ágyúgolyó valaha a réztetőt behorpasztotta, azon lassankint keresztülázott a padmalya, s a könyvekre csorgott az eső, úgyhogy mire észrevették, csupa penész és gomba volt valamennyi. Akkor aztán, hogy a maradékot megmentésük, kiszedték szép fehérre festett, aranyozott szekrényeikből, lehordták az alatta levő pincébe, ott halomra hányták, s ha jöttek kíváncsi német tudósok megnézni Mátyás király könyvtárát, oda vezették le őket; akik is aztán örültek, hogy mentől hamarabb kiszabadulhattak onnan. Néha pecsétet is ütöttek az ajtóra, mikor valami babonás várparancsnok elhitette magával, hogy abban lakik a keresztények minden bölcsessége, amihez ha egyszer hozzáférhetnek, megint visszafoglalják Buda várát.

Mikor Ihánzádet a misztikusok üldözése napjaiban Budára száműzték, az lőn rábízva, hogy szedje rendbe Mátyás király könyvtárát, s ami Törökországot érdeklő iratokra talál, azokat válogassa külön, s küldje fel Sztambulba. Azt hitték, hogy e munkába majd belehal. Azonban már akkor a negyvenezer kötetből álló könyvtár alig állt négyszáz főlíánsból,¹¹¹ az imám régen elvégezte a reábízott munkát, s sürgette hazabocsátását; azonban otthon szintoly régen el volt feőlle határozva, hogy sohase lássa meg többé az „édes vizek palotáit”.

Petneházyt egy őrt álló janicsár bebocsátá a vasajtón, mely a pince bejáratát őrzé, s onnan harminc lépcsőn levezeté egy alacsony bolthajtásos terembe, melynek dohos szagát dohányfüsttel iparkodott elverni a benne dolgozó imám.

A félablak nem adott annyi világot kívülről, hogy a mécset nélkülözni lehetett volna; nappal is ott égett az Ihánzáde asztalán, ki az ifjú kurucot látta jönni, s megkínálta, hogy üljön le kerevetére, meghagyva a janicsárnak, hogy amíg együtt vannak, senkit se bocsásson be hozzájuk.

Mikor egyedül maradtak, Petneházy szemrehányásokat kezde tenni az imámnak.

¹¹⁰ „...a fülkébe faragott mártíroknak le vannak verve a fejeik...” - a mohamedán vallás bűnnek tartotta az ember, elsősorban az emberi arc ábrázolását

¹¹¹ *főlíáns* - nagyalakú könyv

- Tudod-e azt, kedves barátom, hogy te engemet a mai hókuszpókuszoddal a legbolondabb galibába hoztál? Én nem hiszem a jóslatodat, te magad sem hiszed; de hitelt ad neki Abdi; s ha most ő nem szeretne engemet annyira személyesen, könnyen megérhetném tőle azt a tréfát, hogy a fejemet a tenyerembe téteti.

Az imám keserű gúnnyal tekintte a könnyűvérű ifjúra.

- S bizonyos vagy-e afelől, hogy Abdi basa azért, amiért olyan nagyon szeret, egy este nem adja ki a parancsot, hogy másnap reggelre lemessék a fejedet, ha eszébe jut tőled félni? Ó, én sokkal kedvesebb fejeket is láttam már a földön végiggördülni, amiknek homlokát azelőtt egy órával a szultánok csókolták.

- No, annyival inkább veszedelmes helyzetbe hoztál bolondos jóslatoddal. Én itt most amiatt szüntelen az életemmel játszom.

- Nem fogsz vele játszani, ne félj!

- Hogyan nem?

- Mert el fogsz szökni Budáról három nap alatt, s nem jössz vissza másképpen, mint ahogy mondtam: „fegyverrel a bástyarésen”.

- Hogy én három nap alatt elhagyom Budát? Azt nem éred meg, jó imám. Először is: már egyszer kuruc vagyok, s hozzátok vagyok kötve, itt kell győznöm, innen várok minden jót szegény népemre; másodszor meg - szerelmes vagyok az örülésig.

- Ami a csillagokban van írva! - szólt Ihánzáde ihletett arccal.

- Ne állj nekem elő csillagokkal, imám; én kálvinista vagyok: amit hiszek, azt erősen hiszem, hanem azután erős dolog is velem valamit elhitetni. Előttem az *auspiciumok*,¹¹² konstellációk,¹¹³ horoszkóp¹¹⁴ felállítása, szellemidézés mind szemfényvesztő mesterség; jó megcsalni vele a köznépet meg a nagyurakat, de felvilágosodott ember arra nem ad semmit. Én pedig, tudd meg, hogy Wittenbergában jártam akadémiákon; azért én bizony a török jövődöléseiket sem hiszem, akár az *abadir*¹¹⁵ mondta is azokat neked, akár a takimi vekaiból¹¹⁶ olvastad, akár el hagytad magad temettetni félholtan, s ismét felásatni, hogy azalatt a másvilágon a prófétával beszélj. A jövődőkbe nem láthat be emberi lélek, mert az a teremő titka.

Ihánzáde figyelmesen hallgatá a fiatal protestáns szavait, s néha helyeslőleg inte rá fejével.

- Igazad van, fiam. Az *abadir*, a magától író nád, a takimi vekai: mind szemfényvesztés, a csillagokban nincsen semmi írva; az eltemetett dervis álomitalt vesz be, attól lesz tetszhalott; a kettős látás nem egyéb, mint két embernek összebeszélése, hogy ha a kérdező mondatát ez vagy amaz igével végzi, amannak mit kell rá felelni; mikor a pergamenre hintett fekete porzó a kérdező szavára egyszerre elkezd betűkké alakulni, s feleletté válik, az nem egyéb, mint vaspör, mit egy rejtett mágneshegy a pergamen alatt járva, emberi akarat után alakít.

- Tehát csak játék.

¹¹² *auspicium* - madárjóslat

¹¹³ *konstelláció* - csillagképek együttállása

¹¹⁴ *horoszkóp* - csillagjóslat, az illető személy születésekor látható csillagképek állásából jövő sorsára való következtetés

¹¹⁵ *abadir* - kúp vagy gömb alakú szent kő

¹¹⁶ *takimi vekai* - naptár

- És mégsem játék; a meztelen igazmondás olyan utálatos alak, amit meghajigálnak sárral, de ha beburkolják a jóslatok titkos fénykörébe, bejárata van a császárok és padisák palotáiba is. Mikor a becsületes emberek, az igaz férfiak, mindnyájan száműzettek a szerájból, vagy az eunuchok parancsára éjszaka megfojtattak, hogy a nagyoknak, a hatalmasoknak ne legyen többé, aki igazat mondjon, aki a szultán kezét megfogja, midőn azt saját országai vesztére felemeli, akkor nem volt más eszköze az igazságnak, hogy szavát hallassa, mint a hazugság palástját venni fel magára. Ki mondhatta volna meg Ibrahim szultánnak, hogy mik történnek egész országában, aki szerája belsejében, nyusztprémmeel kivert szobákban ezerötszáz rabnő énekétől, bortól és ámbrafüsttől ittasan hevert, s mikor kiment a városba, az utcákon embernek nem volt szabad látszani sehol? De a Mehlewi mégis odaveté magát lova lábaihoz, s beszélt hozzá; és nem bántották, mert örült. S ha a két Khaszéki szultána közül valamelyik, tán a Szadzsabaghli (a felkötött hajú) vagy a kegyenc rabnők, a Shekerpara vagy a Shekerbuli (cukorfalat, cukorlabda) unták magukat, s játéku, mulatságból bebocsáták a vén dervist, ki az abadirból rejtélyes jóslatokat tud nekik mondani, akkor a szultán is odajött, ő is mondatott magának jövődöt. S a szemfényvesztő olyankor nem saját hasznáért beszélt, hanem a közromlás miatt. Ez úton sok veszély elhárult az oszmán birodalom felül; sok rossz ember végét érte; a jósok, a verseket író bohócok sok kegyencet megbuktattak, kiknek a dívántanács minden gyűlölete még csak fejfájást sem okozott. A szultán egykori kegyence, a szilihdár aga, végre meg akará törni e rejtélyes befolyást, mely egyedül volt ránézve veszedelmes. A költőket, kiknek csipős verseit a szerájban oly örömet olvasák, száműzeté Sztambulból; a jósokat a Jedikulába vettette; a kitűnőbbeket megfojtatá, s a rabnőknek nem volt szabad többé a jóslatokkal foglalkozni. A szultánnak azt mondták, hogy ez csak játék, mely hozzá nem illik, mert csak gyermekeknek és tudatlanoknak való. A siket lelkű bohócok felvilágosodásról beszéltek a bölcsek ellenében. Mi elmentünk száműzetésünk helyeire; a kegyencek nem hallják jóslatainkat többé. De hallják, ami azoknál rettenetesebb: a jóslatok beteljesültét! Elveszett Érsekújvár, elveszett Esztergom; mit mi Dsigerdilennek nevezünk, keresztények szívét átjárónak, az most ránk nézve lett Dsigerdilen; elvették tőlünk Vácot; tavaly megostromolták Budát, s a basa a védvívásban lelte halálát. Ezt meghallják Sztambulban is, s valahányszor egy ilyen rémhírt hallanak, utána mondják: ezt megjósolá Ihánzáde Mehemed! - s mindannyiszor egy kegyencnek a feje aláhull, mindaddig, míg egy van, aki Ihánzáde és a padisah szíve között áll.

- Ebből annyi kiderül, hogy a jövődömondás nálatok szép és üdvös intézmény, de még az nem, hogy igaz dolog-e s legkevésbé az, hogy minek keversz te engemet bele, mikor én nem vagyok a szultánodnak se kegyence, se fővezére.

Ihánzáde hagyta beszélni a tüzeskedő ifjút, nem vágott szavaiba.

- Édes fiam, ha az ember csak azt tudná, amit szemeivel lát, akkor a kutyánál valamivel alávalóbb állat volna, mert az megérzi a földrengést előre, és elfut világgá. Az embernek ilyen ösztöne nincs, de van helyette esze. Aki ötven évig a magas kapu udvarában élt, ki tolmács volt sok ideig a dívánnál, s Európa minden hatalmasságánál levő főurakkal, tudósokkal ismeretséget kötött, aki tudja, hol és mi végre, ki ellen és mi mellett kötnek szövetséget: annál sem hazugság, sem csudatétel, ha évekkal előre biztosan meg tudja mondani, minő országos változások fognak történni a világon. Nem kell álomlátás hozzá, hogy tudjam, mi történik Sztambulban és Edrenében. A szultán történetírója, Abdi, nem jegyzé-e fel napról napra azon eseményeket, amiknek kimaradhatlan, gyermeke a jövődö? Ha egy terhes nőt látsz, nem meg tudod-e jósolni, hogy gyermeket fog szülni, s ha apja szerencsen volt, nem megmondhatod-e előre, hogy gyermeke mulatt lesz? Ilyen terhes anya az idő, és a születendő jövőnek éppen ilyen fekete apja van. Az oszmán birodalom belül régóta rohad már, és ellene régóta szilárdul össze egy ellenséges hatalom a világ minden keresztényeiből; ízről ízre fogják rólunk letépni a

hatalom karjait, miket dicsőbb elődök növesztének a törzsre. De ez javunkra válik. A szerencse, a gazdagság, a fényűzés elpuhított bennünket; mindenki csak saját gyönyörűségére gondol; kell hogy nagy csapások érjenek, hogy saját kapuinkon dörömböljön az ellenség vaskeze; hogy felébredjünk az átkozott álomból, melybe a kék, a mámor süllyeszte mindenkit; mert míg egy kéjpalota van az édesvizek mellett, addig nincs gyógyulás az oszmanlik számára; de majd ha a padisah ismét rászorul arra, hogy azon a tevébőrön üljön, melyen Omár kán aludt a pusztában, akkor ismét új nap fog sütni Törökországra.

Az öreg dervis egészen tűzbe jött e szavakra; éppen ilyen szavakért húzták karóba azelőtt egy héttel Mohamed Lárit a Valideh kán előtti téren. A szultán lóhátról nézte a kivégzést, s hallotta, mit beszélt hozzá a rajongó.

- Édes fiam - folytatá az imám -, Bécs felszabadulása óta nekünk nincs maradásunk Magyarországon többé. A háromkezü birodalom most nem három karral támad, hanem három karral védi magát. A karok még erősek, de a fő, de a szív rossz, erőtlen. A hadsereg virága nem harcol, hanem Sztambulban lázong; vezéreket, ulemákat emelget és buktat: ki hogy fizet. A főpapok versenyeznek a basákkal a fényűzésben, a rabnőkkel való mulatásban, a nép zsarolásában; maga a mufti, sejk Vani, meggy rossz példával elől. Egyszer, midőn arról prédikált a népnek, hogy a korán szerint kárhozatba jutnak azok, akik igazságtalanul szerzett vagyonból rabnőket, nyalánkságokat vesznek, megkértem tőle: „Hát te magad nem igazságtalanul szerzett vagyonból vásárolsz-e?” Nevetve felelt rá a mufti: „Az nem úgy van; én ha rabnőt vásárolok, hitelbe veszem; tehát azzal a pénzzel még tartozom, amin vettem, csak később szerzem azt meg; tehát az írás szavai ellen semmiképp sem véték.” Hát maga a szultán, a birodalom feje? Egy olyan fő, melyben nincs gondolat. Egész életét vadászatban tölti; egész hadseregek indulnak ki vele dámvadakat, medvéket hajtani, s estenden Abdinak azt kell jegyezni, hány vadkant és szarvast ejtett el a szultán saját kezével. Ez üres, lélektelen hajszát félbeszakítja néha egy ünnepély, mindenféle oktan alkalomra; például: ha a Validehnek egy tulipánja kinyílt, ezt meg kell ünnepelni egész Sztambulnak. Ilyen eseményekből áll most az oszmán birodalom története, mit Abdi az utókor számára megír. „Nyújtsd mosdótáladat, Abdi! - A szultán megmossa kezét szappannal. - Írd fel a történetkönyvbe, hogy én megmostam kezem szappannal.” Ilyen nagy dolgok vannak ez évben fölírva Törökország történetében. Egy napon kérdezé a szultán Abdit: „Mi van ma beírva a naplóba?” „Valóban - szólt a történetíró -, mai nap semmi sem történt.” Erre Mohammed felkapott egy dsiridet,¹¹⁷ s hozzáhajítá, hogy a dsirid hegye végighasította Abdi vállát. „No, mármost van mit beírnod a naplóba: történt valami.” És ugyanazon napon történt az, hogy az oszmán hadat kétszer megverték, tengeren és szárazon.

Petneházy gondolá magában: ez ugyancsak *malecontentus*¹¹⁸ egy vén török, aligha valami ivadéka magyar nem volt.

- Hanem hát lásd, kegyes imám, énnekem semmi bajom a te bajoddal, nekem a szultánod nem szultánom, én nem akarok Sztambulban dívantanácsnok lenni, sem szandzsákfőnök a tartományokban; én nem verekszem Törökország jóvoltáért, hanem harcolok a magam hazájáért, s minthogy ti is éppen az ellen harcoltok, aki ellen én, így találkozunk egymás oldala mellett, de sohasem egymással szemközt. A basák, kik fegyverszövetségeseink, nem kedves emberek: de legalább őszinték a gorombaságig; amit meg lehet fogni, azt elveszik, de a láthatatlanokhoz nem nyúlnak; s azért, amit hiszek, vagy nem hiszek, nem visznek gályákra.

¹¹⁷ *dsirid* - hajítódárda

¹¹⁸ *malecontentus* - elégedetlen, békétlen

Ihánzáde e szókra felállt vánkosáról, és egy vasládát felnyitva, abban egy csomó penészes iratot mutatott Petneháznak.

- Itt vannak Mátyás királytok s a budai kormányzó basák irattárának legtitkosabb okmányai. Olyan levelek, amikről, ha kibeszéled, hogy szemeiddel egy pillantást vetettél beléjük, az elég lesz arra, hogy a magad fejét és az enyémet elveszítsd; de meg kell látnod őket, hogy megtudd, mit jelent rátok, magyarokra nézve a basákkal való szövetség. Ím, itt ez összekötött könyvbe vannak foglalva a Mátyás király és Dsem herceg közötti alkudozások. Ez volt az alkalom, hogy a magyar a török nemzettel egy kalap alá kerüljön, mint van egy részben most. A borítékra Mátyás kezével látod felírva e sorokat (minő erőteljes vonások!): „Aki ellenségével szövetezik, saját testébe veri a kést.” Emitt vannak Kara Musztafa levelezései egy római birodalombeli nagy államférfiúval; csak az aláhúzott vörös sorokat lásd, amik ezen kezdődnek: „Legyen a magyar a cethal gyomrában, de egy helyen: s nem fogja semmi megemészthetni; de osszátok kétfelé, s tegyék két külön paradicsomba, és el fog veszni!”

Sok volt ott még megírva, mik új dolgok voltak az avatatlanok előtt, de miket Petneházy csak vállvonva hallgatott.

- Mind tudom én ezeket, Mehemed; én sohasem reméltem semmi jót a török barátságból, de tudod, van egy elv, ami néha dühödt ellenfeleket is egy sátor alá hoz; ezt így hívják, hogy „idem nolle” (ugyanazt nem akarni). Ez tart bennünket itt; ha az betölt, akkor következik a határozottabb jelszó. Akkor különvölünk, de addig maradunk. Látod, nem vagyok kevésbé őszinte, mint te vagy. Titkaimat mondom ki, amikre nagyon jó ez az ölnyi vastag boltozat itt.

- És ha ezeket a titkokat már tudnák az oszmán főurak is? Ha jól tudnák azt, hogy a magyar nem harcol a római császár seregében levő magyarok ellen, sem azok őellene; hogy a magyar segédcapatok, ahonnan csak lehet, elkésnek a csatából, miben a török fogyasztja magát!...

- Azt mondanók rá: nem igaz, fényes példák igazolják az ellenkezőt, s helyén maradna mindenki.

- Egy bizonyos napig.

- Az ítéletnapig.

- Azt mondtad, hogy őszinte vagy, azt mondtad, hogy kálvinista vagy; egyik sem vagy! Van egy jel, melyre mindnyájan meg fogtok futamodni a török táborból. Midőn vezértek, a mindnyájatoknál eszesebb és merészebb Thököly, utoljára hadnagyait összehívva, nem azzal vált-e el tőletek: „A török holdja fogyóban van, félő, hogy veszteségeinek okát bennünk talállandja, én közéjük megyek bűnbak gyanánt, de ti vigyázzatok arra, ha hírért halljátok, hogy engemet valahol elfogtak: akkor mindenkinek ott jobb, ahol a bőre nem ázik.” Nem ezt mondta-e Thököly?

Petneházy bámulva intett fejével igent. Valóban így volt.

- No tehát, tudd meg, hogy Thökölyt négy nap előtt elfogata a nagyváradi basa, s fogva küldé Isztambulba, te pedig el fogsz szökni Budáról még ez éjjel.

Petneházy könnyű vérért nagyon megzavarta ez az utolsó hír. Szeretett volna benne kétkedni, lehetetlennek találni, hogy Thököly Imrét, kit maga a szultán tett királlyá, magyarok fejedelmévé, most egy török szeraszkie¹¹⁹ elfogja, és láncokba veresse; azonban jól tudá, hogy Ihánzáde a szüntelen kóborló mehlevi dervisek útján mindenről, ami a török birodalom határai között történik, jól szokott értesülve lenni, és utoljára: a török rendszer mellett ez sem volt

¹¹⁹ szeraszkie - fővezér

lehetetlen, kivált miután a szeraszkie Sátán Ibrahim s a nagyvezír Fekete Ibrahim Thökölyt személyesen, a magyarokat pedig általában gyűlölték.

Azonban, hogy efelől bizonyosabbá legyen, visszament Abdihoz, kire fél órát váraoznania kellett, míg a fürdőből kijő; azalatt szóbeszédbe elegyedett az előszobában ácsorgó csasz tisztekkel, s szóba hozta, ha nem kapott-e a basa Nagyváradról valami üzenetet. Azok közül egyik azt felelte, hogy onnan nem, hanem Egerből. Rosszkedve volt-e, vagy jó az üzenetvétel után? Bizony nagyon rossz.

A kijövő basa azonban most is szokott atyai nyájasságával fogadá Petneházyt, mint szokták szíves atyák fogadni leányuk bevallott szerelmesét, akiben ők is meg vannak nyugodva. Behívta magához alvószobájába, és szokás szerint kávé, s pipát adott neki.

Petneházy többször megkísérté, hogy Thökölyre vigye a beszédet, de a vén török vezérből e tárgy felől nem lehet válasz kicsalni. Úgy tett, mintha ő tudna erről legkevesebbet, s segített ő is találgatni ifjú vendégének.

Egyszer aztán azt kérde tőle Petneházy:

- Mi hír Egerből?

Erre a kérdésre ráncba vonult a basa homloka, látszott rajta, hogy ez a kérdés bosszantja.

- Bizony, fiam, Egerből rossz hír jött. Ismerted a kassai kuruc parancsnokot, Petróczyt?

Ez Petneházynek testi-lelki barátja volt; azonban a török légkör annyira hatott már az ifjú lelkére, hogy jónak látta némelykor nem tudni azt, amit tud.

- Nem ismerem - felelé közönyösen.

A basa gyanúsán nézett szemei közé; kávéját megkavargatá, egyet szüröcsölt belőle fogain át, s hosszú vártatva kimondá:

- Ez a hitszegő kutya átadta Kassát a római császárnak.

Petneházyt ez a hír nagyon megrendíté: alig bírta elrejteti fölindulását; hogy Petróczy, az elégtelenek legszívósbika, feladja a rábízott Kassát, Felső-Magyarhon kulcsvárát, a protestáns felek első védbástyáját: ez több, mint árulás, ez árultatás! Most már bizonyos, hogy Thököly el van fogva, hogy a török porta a magyarokat amilyen magasra felemelte, olyan magasról ejtette le. Petneházynek minden csepp eszére szüksége volt, hogy megzavarodását eltitkolja; most már ugyancsak örült rajta, hogy eltagadta Petróczyvali barátságát. Ő is elkezdte azt hűtelennek szidni a basa előtt.

- Mit fog majd erre Thököly mondani?

A basa megveregeté fiatal vendége vállát bizalmasan, s azt felelé rá:

- Ezt majd megkérdeheted tőle nemsokára magad.

Petneházynek erre a válasza olyasmi jutott eszébe, mintha Thököly ezóta már a magas mennyekben lehetne, s rövid nap alatt neki is utána kellene menni. Mégis több magyarázatot akart hallani.

- Hogyan gondolod ezt, Abdurrahman?

- Úgy, hogy Thököly ezóta Sztambulban van, és rövid időn téged is oda foglak küldeni.

„Értem, a fejemet” - gondolá erre magában a kuruc vezér.

Késő este volt, midőn Petneházy odahagyta Abdi basát. Nyugalansága nem engedte szállására menni, mintha érezné, hogy ott legkönnyebben rátalál minden veszedelem. Egy hosszú mellvédes sánc vezetett végig a vár keleti oldalán, melynek egyik végét a hajdani királyi vadaskert zárta el; a kuruc vezér ide jött ki fejét szellőztetni.

Innen a Dunára és a rákosi rónára lelete látni, jobbról a Csepel-sziget, balról a Margitsziget, átellenben a gödöllői halmok adtak nyugvópontokat; Petneházy azt hánytavetette magában, vajon a Csepel-szigeten át vagy a dunai molnárok segélyével Óbuda felől lehetne-e biztosabban menekülni Hatvan felé. A dunántúli rész felé nem tanácsos, mert még ott tele van kóbor török hadakkal minden vármegye, s a palotai és veszprémi agák portyázói hamar kézre kerítik az embert.

Csak az a kérdés, hogyan lehessen észrevétlenül eltűnni a várból. Minden kapu zárva, a külső kapukon kettőzött őrszemek járnak, minden óranegyedben hallani tábori jajkiáltásaikat: „Jekdür Allah!” (Egy az Isten!) Egy kis merészség és leleményes ész azonban könnyen segít; a vadaskert ajtaja nyitva van, azon keresztül lehet menni, annak belső fala nagy fügefákkal van bevonva, azoknak a rostélyzatán fel lehet kapaszkodni a fal tetejére, a fal párkánya aztán lépcsőzetesen hanyatlík egész az alvárosi sáncig, onnan pedig csak egy jó ugrás, s az ember meg van mentve.

Hogy a vadaskert ajtaja nyitva van, ó, azt Petneházy nagyon jól tudta, mert hiszen a szép Telli most ott várakozik rá; ő szokta kedvese előtt e kis ajtót nyitva hagyni, mikor mindenki aluszik a várban. Hanem ezúttal nem volt szándéka Petneházynek a szép Telli ragyogó szemeiben vizsgálni a csillagokat, sőt inkább nagyon örült annak, hogy az egész eget bevonta valami bárányfelhő, s az éj kezdett bizalmas sötétté válni; amint az ismeretes ajtócskán belépett, gondja volt rá, hogy az ne nyikorogjon, azután meg szép óvatosan lappangott végig a szőlő-rácsos fal mellett, lépteire is vigyázva, hogy zajt ne üssön. Ha Thököly is így megérezte volna egy nappal előre a bajt, most nem ülné a Jedikulában.

Mátyás király híres vadaskertje már akkor csak név szerint volt vadaskert, őzek, vadkanok, aranyfácánok kipusztultak abból, csak az apró fehér tengerinyúl szaporodott el, az futkosott minden lépten párosával Petneházy előtt, akinek most nem sok gondja volt rájuk, sem pedig arra, hogy a kioszk, melyben Telli vár rá, belül mind ilyen fehér tengerinyúlprémmel van kiszőnyegezve, még az oldalai is.

Már elérte a fügefa rácsosatot, midőn a kert belsejéből megcsendült egy ismeretes dallam, egyike azon szép török gázeleknek,¹²⁰ miket a sirászi hölgyek olyan bűbájjal tudnak énekelni, hogy egész éjjel nem bír tőlük aludni, aki hallja. És Telli sirászi leány volt.

Erre a dalra szétrepült minden józan gondolat Petneházy fejéből, elfeledte félelmeit, szökési tervét, Thökölyt, Abdi basát, a Jedikulát és a selyemzsinórt; visszafordult, félrenyomta a süvegét, és bokrokon, virágágyakon keresztül sietett a kioszk felé.

A leány meghallotta a léptek csörtetését, és eléje futott, egy tövistelen sárgarózsabokor alatt találkoztak össze; azt a csókot, azt az ölelkezést ki tudná megszámlálni!

Tellinek nagy fekete szemei voltak, ezek még a sötét éjszakán át is tudnak ragyogni; piciny, gömbölyű ajkai: ezekre is rá lehet ismerni, bármilyen sötét az éj; de amiről még a kriptában is meg lehetne tudni, hogy ő az, az göndör, rövid haja volt, melynek puha selymében dúlni szerelmes ujjakkal olyan gyönyör! Nem tudom, jutott-e eszébe Petneházynek e percben a sírbolt, ahol olyan sötét van.

¹²⁰ *gázel* - keleti versforma

- Olyan sokáig várattál magadra - feddé a leány; forró ölelése bizonyítá, hogy a várakozás nehéz volt.

- Atyád tartóztatott vissza, Abdi basa.

- S te az apáért elfelejtetted a leányát. Beszéltetek háborúról, vezérek cselszövényeiről, elveszett várakról, megbukott főurakról; ezek tégedet érdekelnek nagyon, jobban, mint Telli szerelme, Telli dalai, Telli csókja.

Petneháznak nehéz is volt meg könnyű is e vádra megfelelni. Csókkal könnyű, szavakkal nehéz.

- Aggasztó hírek érkeztek atyádhoz. Magyar vezérek estek fogságba, mások átpártoltak a labancokhoz.

- Tudom - szólt Telli -, nekem is mondta ezeket atyám. Még többet is mondott, amit neked csak holnap fog tudtul adni; amit pedig éntőlem még ma tudsz; mit adsz érte, ha megmondom?

- Magamat.

- Azzal ne tréfálj; mert ha el találom fogadni, nagyon nehéz sorsod lesz, akkor nem lesz szabad tőlem eltávoznod soha, és akkor nem várakoztathatod Tellit magadra fél éjszakán át.

- Jól van, neked ajándékozom.

- Tudod jól, hogy csak cserélsz. Még jobban is megtudod. Atyám a déleesti órákban, hogy rossz hírei jöttek, odahítt magához, s azt kérde tőlem, hogy akarok-e nőd lenni. Gondolhatod, mit feleltem. Elmondá, hogy a kuruc vezérekkel elégedetlen a díván, s rövid idő alatt nagy változások fognak történni, s hogy egy emberre van szükség, akiben a magas kapu megbízhatik, akinek vitézsége, hadvezéri ismerete bizonyos, és az senki más, mint te vagy. Szulejmán basa nagyvezír kérdést tett atyámnál, hogy kit ajánlana a magyarok közül Thököly helyére, s ő tégedet nevezett meg; két nap múlva várja vissza a kinevezési fetvát.¹²¹ Látod, Telli mennyire bízik benned; Telli elárulja neked, hogy három nap múlva nagy úr leendesz, a nagyúr kegye által első embere Magyarországnak; ezt Abdi basa el akarta titkolni előtted; előbb azt akarta, hogy légy férjem, attól tartva, hogy ha magas polcodon fogsz állni, Tellit akkor kicsinyleni fogod; de én nem félek ettől, s kezédbe adom titkodat; ha szeretsz, csak szívemért szeretsz.

Petneházy szíve megtölt mámmal. Amiket Telli beszélt, azok részegítő dolgok voltak; ki ne ittasult volna el beléjük?

- Abdi basa keresztyén szokás szerint akar bennünket összeesketni. Ma este felhívatta a hamzsabégi lelkészt, két óráig tanultam tőle a hiszekegyet és miatyánkot; meghallgatod-e?

Petneházy odavette ölébe a leányt, ki ájtatosan összetéve kezeit, mondá el előtte a hitformát és az Úr imáját egész a megkülönböztető végszókig: „...mert tied az ország!” - amiről a reformátusok egymásra ismernek.

A kuruc vezér összecsókolá a szép török leány imádságos ajkait; s azontúl sem Ihánzáde bölcs jóslatai, sem társainak balesetei nem jutottak eszébe, csak arra hallgatott, miket beszél előtte a szép Telli, hogyan fog ő valódi magyar nő lenni, kit nem férje őriz, de erénye, ki nem játékszere, de hitvestársa szerelmesének, és hogy mindez milyen közel van...

Már hasadt a hajnal, mire Petneházy a vadaskertet újra elhagyta.

¹²¹ *fetva* - okirat

Másnap reggel felkereste Ihánzádét Petneházy a könyvtár pinceboltjában.

- Csodálkozol, ugye, hogy még itt látsz?

- Szerelmes fiam, én semmin sem csodálkozom; én azt mondtam, hogy ma fogsz elszökni, nem tegnap.

- Pedig látod, sem ma nem szököm, sem holnap; hanem itt maradok.

- Ne úgy mondd, édes fiam! „Itt maradtam” - ezt mondhatod. De az, hogy „itt maradok”, az a jövődök árnyékában van, s azokba te nem látsz. Tudom nagyon jól, hogy miért maradtál itt. Tellivel találkoztál, vele beszéltél, enyelegtél; tele vagy az ő szemeinek tűzével. Tellinek igen szép, édes hangja van, azoktól nem hallod a szót, amit egy fejed fölé lehajló láthatatlan ajk, hozzád közel, beszél; elfelejtesz miatta minden veszélyt, bánatot, ami tégedet és hazádat fenyeget. Igen jól van. Azért ami meg van írva, az meg van írva; de jusson eszedbe egyszer, majd mikor erényeidnek, hős szívednek jutalmát várod, és - nem kapod meg, hogy ez büntetés rajtad, amiért egy időben az asszony miatt elfelejtetted a férfit.

- Ne vádoldj, imám; hallgasd meg előbb, amit nekem Telli beszélt.

- Édes fiam, nekem abból nincs mit tanulnom, amit te tudsz. Tartsd meg magadnak. Nektek van egy hosszú hitformátok, melyben elmondjátok, hogy miben hisztek: egy Istenben, Szentháromságban, bűnbocsánatban, örökéletben; pedig mindezekben összességgel nem hisztek annyira, mint az asszonyok szavában. Nálunk ez a hit nincsen. A muzulmán őrzi az asszonyt, s nem hisz a beszédének. Tegnap este, mielőtt Abdihoz mentél volna, a basa háremében felkeresé leányát, Tellit, ki gyermekei közt első kegyence. Ez parancsol a többinek, még anyjának is, aki különben egy tudatlan sirászi rabnő; senki sem ügyel rá. A basa ölébe vonta leánykáját, s azt mondá neki, szép borzas haját még jobban felborzolván: „Kedves leánykám, szemem fénye, holnap reggel férjednek fejét vétetem.”

- Micsoda férjének? - kiálta közbe Petneházy.

- Éppen ezt kérdezte Telli is: „Micsoda férjemnek?” Abdi elnevette magát (háremében nevetni is szokott): - Kicsiny leánykám, lásd, én jól tudom, hogy te Petneházyval titokban megesküdtél, nejévé lettél; magától a rabnőtől tudom, ki téged minden éjjel ki szokott bocsátani a háremből a vadaskert felőli ajtón; te magad monád el neki.

- Minden éjjel? - kérdé szorongó szívvel Petneházy.

- Ne az jusson eszedbe, hogy „minden éjjel”; hanem az, hogy fejedről beszél valaki.

- De az nem igaz; én hetenkint egyszer szoktam vele találkozni, egy rövid órára, és lelkemre mondom, e találkozás oly tiszta volt, mint mikor a napsugár és a harmat találkoznak.

- Az mindegy: a bölcs ezt nem kérdezi. Telli lesütötte szemeit, midőn apja azt monda, s nem tagadott semmit. „Kedves leánykám, férjednek meg kell halni.” Telli azt kérdezé: „Miért?”. „Mert áruló” - felelt a basa. „Mit vétett?” - kérdé Telli. „Még nem vétett, de majd vétetni fog.” „Kár érte, mert igen szép ember - mondá Telli -, ne ölesd őt meg holnap; hadd éljen még egy hétig.” „Sokat kérsz - mondá a basa -, annyit nem adhatok: de ha még gyönyörködni akarsz szép szemeiben, engedek egy napot és két éjszakát, egy napig, két éjszakáig nem öletem meg; addig örüljetek egymásnak.” - A dervis vállára ütött a bámulva hallgató Petneházy. - Kedves fiam, az egyik éjszaka már letelt!

Petneházy felrezzent ámulatából.

- Ez mese. Álmodtad ezt, elámított valaki, akitől hallád. Hiszen ha Abdi azt hívé, hogy Telli nőm, hogy bízta volna rá azt a titkot, hogy engem meg akar öletni, azzal az engedéllyel, hogy

engemet még azután többször láthasson, velem beszélhessen? Hisz azt csak képzelheté, hogy egy szerető hölgy figyelmeztetni fogja kedvesét e veszélyre, mely feje fölött függ, s azon lesz, hogy őt megszöktesse onnan, ahol fenyegetik?

- Pedig teelötted Telli nem árulá el e titkot, ugyebár? Egészen más dologról beszéltek. Dicsőségről, sztambuli útról, kitüntetésekről, aztán boldog szerelemről, vidám családi körről, amikben a keresztények annyi költészetet találnak. Telli mosolygott, Telli szemei ragyogtak, Telli boldog volt; tehette volna-e ezt, ha az igaz volna, hogy Abdi basa két nap múlva le akarja Petneházyt fejeztetni? Tudna-e ily képtelenséget összerímezni valaki? Ugyebár?

- Úgy van. Ezt magyarázd meg.

- Szerelmes fiam: a süketnek éles szemeket adott az ég, hogy lássa, amit meghallani nem bír; a vaknak finom hallást, hogy pótolja szemeinek látását; de te vak is vagy, süket is vagy; neked érezned kell; ütest kell érezned, kemény ütest, hogy magadhoz térj. Legyen meg az is. Jöjj el ma este, mikor a müezzín másodszor kiált a minareten, a győzelemterre, hol a csigaszökőkút van: ottan találsz a kút fala mellé elrejtve egy gyaloghintót hordárok nélkül. Ott várj addig, míg én is megérkezem: a többit majd megmondom akkor, vagy talán nem is mondom, de meglátod magad.

Petneházy nem felelt, de arcából láthatá Ihánzáde, hogy az ajánlatot nincs kedve elfogadni.

- Te csak a müezzín harmadik kiáltása után vagy a vadaskert kioszkjába rendelve, addig visszatérhetsz.

Petneházy meg volt lepetve.

- Honnan tudod ezt?

- Az idők kiszámítása, egyszerű összeadás és kivonás.

- Homályosan beszélsz.

- Annak, aki nem gondolkozik, fölötte homályos az - majd világosabban fogsz érteni, ha látsz. Nem akarod megtudni e kérdés magyarázatát: „minden éjjel”?

Petneházy fogva volt e szóval. Ihánzáde tudta, hogy a féltés foga erősebben megragadja a férfit, mint az oroszláné.

- Jól van. El fogok menni.

- Addig is két dologra kérlek: egyik az, hogy ne menj haza, egész nap ne légy szállásodon. Mikor az embert a veszély keresi, jó neki nem lenni otthon; az úgyis addig keres, míg rád talál.

- Kedvedért ráállok.

- Másodszor arra kérlek, hogy meg ne kísértsd a várnak bármelyik kapuján való kimenetelt, mert azt elhiheted nekem, hogy a parancs már ki van adva: bármerre akarnál eltávozni, rögtön elfogjanak.

Petneházy vállat vont, mint aki ezt sem hiszi.

- Én kisegítelek e kelepceből, amiben láncsal és selyemhálóval vagy megfogva; de senkivel ne közöld titkodat. Hogy meggyőzzek a veszély jelenlétéről, egyre figyelmeztetlek. Amíg hozzám jöttél, hátad mögött egy édespiláf-áruló török jött mindenütt, fennhangon kiabálva: „Vegyetek piláfot, édes piláfot!” Erre te eddig nem figyeltél; majd vigyázz reá, most itt áll az ajtóm előtt, s amint kimégy, ismét utánad fog menni, fejére teszi kosarát, vállára veszi háromlábú asztalát, s kísér, kiabálva mindenütt; ahol te megállsz, ő is megáll; ha valami házba

bemegy, annak az ajtaja előtt lerakja sátorfáját, s méri a nádmézes rizspogácsát a jövő-menőknek. Ez a rád vigyázó kém. Egy átöltözött mutefellika,¹²² aki fejével felelős a tiedről, s ezért mindenütt nyomban követ. Ha pedig egyszer valamelyik kapuhoz közelítenél, akkor ez a mutefellika egyszerre meggyorsítaná lépteit, eléd kerülne, elhagyna néhány lépéssel, s az őrház előtt háromszor kiáltva: „Vegyetek édes piláfot!” - ez volna az, akit az őrszemnek le kell tartóztatni. Ha kimégy, majd tapasztalod, hogy igazat mondtam. A süteményárus mindenütt kísérni fog. Meg sem intheted érte, mert hiszen neki az a kenyérkeresete, hogy a várost járja, s arról nem tehet, ha te is mind ott jársz, ahol ő. De ne is erőszakoskodjál vele, hanem légy ravasz, mint ellenfeleid. Itt vannak mindenféle kitömött állatok a régi Mátyás-gyűjteményből, amiktől a törökök irtóznak; ezek közül egy kis fekete patkányt rejts el mentéd ujjába. Mikor le akarod a kémet rázni nyakadról, fordulj oda hozzá, s kérd, hogy engedjen a hátán levő kosárból piláfot választanod; akkor csúsztasd a sütemény közé a kitömött patkányt. Azzal keress fel valami piacot, ahol török nép van; ott menj be a kapu alá; a kém a kapu előtt megálland, a nép körülfogja, süteményét venni kezdi, s megtalálja közte a patkányt. Arra mindenki „varázslót, hitetlent” fog kiáltani, a mutefellikát megrohanják; te azalatt, míg a kém felvilágosítja, hogy ő ki és mi, a zavarban nyomot veszhetsz, s a kitűzött helyre siethetsz, onnan aztán az én gondom téged odább vinni.

Petneházy csakhamar meggyőződött felőle, hogy Ihánzáde sok tekintetben igazat mondott. Amint elhagyta a könyvtárt, mindjárt sarkában volt az édespiláfárus, s azontúl kísérte utcáról utcára; azt is megkísérlé vele, hogy mi fog történni, ha valamelyik kapuhoz közelít. A piláfárus ott gyorsított léptekkel eléje került, s az örterem katonái mind előjöttek a kiáltozásra, mintha ők akarnának legerősebben cukorcsemegéket vásárolni; Petneházy aztán felkerült a bástyáknak, ahol rajta kívül egy lélek sem járt. Arról már meggyőződött, hogy itt ebben a várban fogoly. De azt nem bírta megérteni, hogy Telli tudhatta volna ezt már tegnap, és ne mondta volna meg neki.

Ebben az egyben mégis alighanem csalódott a becsületes Ihánzáde. Aztán mit is vétett ő, amiért egyszerre a legmagasabb kegy fokáról a legmélyebb bűnhődés padja alá essék? Elég-e Thököly kegyvesztése, a protestáns vezérek elpártolása arra, hogy minden magyar és református feje érett gyümölcsé váljék a porta előtt?

Erre a kérdésre senki sem adott neki választ, pedig mögötte húszlépésnyire voltak azok a nyitott szájak, amik megfelelhetek volna rá: a bástyabörtönök alacsony ablakai, kettős vasrácsokkal, sűrű sodronyhálójával elsötétítve, csak azokhoz kellett volna fordulnia, azok majd elbeszélték volna, hogy lenn a dohos bástyafenéken most is száz meg száz jó magyar keresztény alatt rohad a nyirkos szalma, kiknek minden vétkük abból áll, hogy népük szeretete kitünteté őket; akik ott már hosszú évek óta sorvadnak anélkül, hogy valaha megmondták volna nekik, hogy miért. Néha egy-egy keresztény udvartól jövő követ meglátogatta őket, adott nekik alamizsnát, de panaszkodniok nem volt szabad; különben őreik megverték őket. A sűrűen egymás után következő várkormányzó basák nem is igen tudhatták, miért verette azokat bilincsbe a megelőző parancsnok.

Hanem hát Petneházy e néma szájakra nem ügyelt, szíve nagyon el volt foglalva azon talány fejtegetésével, aminek neve asszonyi szív; a börtönök pedig sokkal mélyebbek, hogyszem azokból lánczörrenés, epedő sóhajtás felhangzanék.

A bástyán volt egy nagy terebély fűzfa, Petneházy az alá leült, a piláfárus nem messze tőle szintén lerakta sátorfáját. Petneházyt e nyílt szemtelenség nagyon ingerlé; ha a nő iránti szerel-

¹²² *mutefellika* - magas rangú török udvari tisztviselő, itt titkosrendőr

me bátorsága jobb részét el nem orozta volna, bizonyosan megdöngette volna az álcás mutefellikát gubacsfejű buzogányával, akinek ezen a magányos helyen csakugyan nem volt semmi ürügye mézespitét árulni.

Azonban ez az egy gondolat nem hagyott nőni szívében semmi mást; emiatt nem látta az ősz Buda templomain meredő minarékat, nem vette észre az utcakövek közt, mikén végig gázolt, a püspökök és hadfiak síremlékeit, miket a templomokból, a sírboltokból kihánytak, és követeknek használtak fel; csak Telli szemei felől kért magyarázatot a sorstól. Azt is elfelejtette, hogy egyék; naphosszant ácsorgott a bástyán, várva, hogy este legyen; végre megszólítja a nyomában járó mutefellikát, hogy engedjen süteményéből választani, s míg annak hátikosarából válogatott, a kitömött patkányt odarejté a pogácsák közé. Azzal sietett a György térre; ott betért egy föld alatti lebuja, hol méhsert árultak, a mutefellika kívül maradt.

A csel sikerült, az ügyelgő népség rögtön észrevette a tisztátalan állatot a sütemény között, s nagy lármát ütött a mutefellika ellen; aki azonban nem ijedt meg a zajtól, hanem elvette kosarait, pisztolyt, handzsárt húzott elő, s halállal fenyegetett mindenkit, aki hozzá közelít. Utoljára egy nagy kövel találták, arra összeesett; Petneházy közbeveté magát, hogy agyon ne verjék, becipelte a csárdába, ott rábízta a csaplárosra, hogy vegye ápolása alá, s reggelig ki ne engedje menni onnan. Adott neki érte egy pár régi dénárt.

Azután megszabadulva kísérijétől, egypár sikátoron át nyomot vesztett, s a bekövetkező sötétség oltalma alatt eljutott oda, ahova lhánzáde rendelé, a csigaszőkökúthoz.

Egy nagy, márványból faragott tengeri csigahéj alakja volt az, mely a medencét képezé; a csiga minden rovátkájába egy-egy tartomány címere volt domborul kivésve, mik Magyarországnak hódolnak, közöttük volt még Ausztriáé is, ami azt bizonyítá, hogy e szőkökutat Mátyás király Bécs bevétele után emelteté. Hajdan gazdagon csorgott e nevezetes csigateknő rovátkáin alá a víz, mit a budai hegyekből vezettek idáig égetett cserépcsővek: most már megromlott a vízvezető, s a gyér nedv cseppenként hull alá a címerekről, mik nem tartoznak Magyarországhoz többé, mintha siratná a gyönyörűséges múltat s a szomorú jelent.

A csigakút mellett ott állt már a gyaloghintó, egy kised, egyszerű palankin, aminőkben a török világ idejében hordatták magukat a budai delnök. Csak egy hordár volt mellette, az is a gyaloghintó első rúdjai között heverészett, és kényére falatozott valami kenyeret és hagymát.

- Vársz valakire? - kérdezé tőle Petneházy.

- Csak a müezzin második kiáltása után.

- Engedd meg, hogy én addig beülhessek a zselyeszékedbe; én is akkorra várok valakit.

A hordár elfogadta a neki nyújtott fél tallért, és megengedte Petneházynek, hogy addig üljön fedett hintájában. A kuruc vezér e helyen legjobban elrejtve érezheté magát; hogy jutna eszükbe üldözőinek őt ott keresgetni?

A várakozás ideje hosszú volt, Petneházy azalatt azt számlálgatá, hány könnyet sír le ezalatt a csiga Magyarország címere fölött.

Végre elkiáltá magát a müezzin a győzelemmecsét minaretjéről:

- La illah il Allah!¹²³ - Utána a többi tizenegy mecset toronyőre, míg az üvöltő hangok a Vízi-város tornyai felé enyésztek el; ez jelenté körülbelül az éjfélt.

Petneházy kitekinte a hintóból.

¹²³ *La illah il Allah!* - Allah hatalmas

- Még nem érkezett meg, akire vársz?

- Még nem - felelt a hordár.

- Az sem, akire én várok.

- De már megérkezett - felelt a hordár.

- Hol van?

- Én vagyok az - szólt közelebb lépve, s Petneházy most már bámulva ismerte fel benne Ihánzádet, ki nemcsak álköntöst viselt, de fehér szakállát is levágta, s a helyett feketét kötött fel. Petneházy elgondolhatja, hogy ez mégis több, mint tréfa, mikor egy imám saját szakállát levágja, hogy idegent kössön fel. Itt szakáll és fej között van választás.

- Akit várunk, nemsokára itt lesz; te addig, édes fiam, keresd meg a hintóban azt a csomagot, melyben számodra álruhák vannak, s cseréld el velük köntöseidet, hogy fel ne ismerjenek.

Petneházy szót fogadott, mint egy gyermek, aki ujját elmetszette, az orvosnak.

Valami kopott köntös volt az, amit magára kellett vennie, nehéz a zsírtól és a fokhagymaszagtól. Azonfelül Ihánzáde egy ollóval hosszú fürteit is levagdala, hogy a turbán alól ki ne csüngjenek.

Petneházy kábult volt, engedett mindent történni az öreg kedve szerint.

Alig voltak készen az átalakítással, midőn a várkastély felől egy szürke palástba burkolt alakot láttak feléjük közelíteni; Ihánzáde megfogá Petneházy kezét.

- Most jól megnézd, ki ez!

Sötét volt, az alak palástba burkolva, messze is volt még; de Petneházy már a járásáról felismeré:

- Ez Telli.

Ihánzáde megrántá kezét.

- Ő az. Hallgass!

Az alak egyenesen a hintóhoz jött, ott megállt. A csillagfényénél jól lehetett arcát látni. Valóban ő volt.

- Te vagy itt, Ibrahim? - kérdezé. Petneházy a hangot is jól ismeré.

- Én vagyok, asszonyom.

- Tehát siessetek. Tudod már, hová?

- Tudom.

A delnő beült a gyaloghintóba, Petneházy még kérdezni akart valamit az imámtól, de az inte neki, hogy hallgasson, s maga elől emelve fel a hintó rúdja, Petneházyt hátraküldé.

A magyar ifjú reszketett a leány miatt; hova viteti magát e leány ily késő éjjel, egyedül, ez alvó utcákon keresztül? Buda főutcáján még akkor szép tömött sorban álltak a házak, mint a királyok idejében, de a sok ostrom után összevissza lyuggatva már; a falak megrepedezve, a tetőzetek rongyosan, az ablakok hártáival beragasztva; több helyen betömve szalmával; mostoha gyermek alakja, kinek gondnoka rabló!

Petneházynak sohasem jutott még eszébe, hogy ezek a házak milyen rútak, milyen nem lakni valók.

Végre egy emeletes ház elé értek a félreeső Abdallah téren; annak a háznak a földszinti szobái lóistállókká voltak alakítva, az emeletében pedig Ozmán bég lakott, a mutefellikák agája, egy fiatal afrikai, kivel nemegyszer ült együtt Petneházy egy palack tiltott nedv mellett, s olyankor sokat eltréfálgattak szépasszonyokról, akik olyan kedvenc tárgyai az ifjak beszélgetéseinek. Ő, e tárgyban Ozmán bég tapasztalt vitéz volt!

A ház emeletének két ablaka ki volt világítva és sárga függönyökkel bevonva, jelöl, hogy ott még ébren vannak.

A gyaloghintó e ház kapuja előtt állt meg. A delnő hirtelen könnyedén kiszökött a hintóból, a kaput felnyitá egy nála levő kulccsal, s maga után ismét bezárta.

Petneházy nem kérdezett semmit, meg sem mozdult helyéből, ott állt a gyaloghintó rúdjai közt - melyen saját maga hozta a jól ismert kéjenc lakáig szíve szerelmesét.

Nemsokára élénk kacagás, vidám enyelgő beszéd hangzott a kivilágított szobákból; Petneházy jól felismerheté azokban Ozmán bég és Telli hangját. Azután mandolinjáték keveredett az enyelgő hangok közé, s a kuruc vezér hallá azt a mézédessé dalt, Hafiznak¹²⁴ azt a szép dalát, mely lelkét annyiszor ábrándos álmokba ringatá, melynek minden hangjához egy-egy szépen álmodott rege volt kötve emlékében.

Azután félbeszakadt a dal, a vidám nevetés; Petneházy látott a sárga függönyökön páros árnyékokat megjelenni, mik karöltve járnak, fejeikkel egymáshoz hajolnak, karjaikat egymás válla körül fonják.

- Megöljem-e ezt a némbert? - kérdé fagyosan reszkető hangon Ihánzádetól.

- Dehogy öld meg - szólt csendesesen, térdeire könyökölve az öreg. - Még most keveset tudsz felőle, mert még most gyűlölöd. Többet kell megtudnod, hogy megvesd, elfelejtsd, hogy rá ne gondold többet; várd el a műezzin harmadik kiáltását, addig nem oly nagy az idő. Mindennekfelett azonban arra gondold, hogy Buda vára kapui rád vannak zárva, s első gondod most, hogy a kapukon kívül légy; amire bizonynyal mondom, itt az alkalom.

Petneházy erre lázas dühvel ezt mondá az imámnak:

- Ha olyan öreg volnék is, mint te vagy, ha olyan hideg volnék is, mint ez a kő itt lábam alatt, mégis meg kellene ölnöm szeretőmet, ha azt más karjai közt találom.

- Jól van, hát öld meg, hanem annyit tégy meg a kedvemért, ne öld meg most, hanem majd egy óra múlva. Veled van zsebórád.

Petneházy elővonta oldalzsebéből a türkizzel kirakott gömbölyded zsebórát, minőt főurak nagy fényűzés gyanánt hordoztak, s a kivilágított ablakok derűjénél megnézte, hányat mutat. Éjfél után egy óra volt.

- Jól van; éjfél után két óráig tudok túrni; de azután hiába szólsz többet, meghal ő, és meghalok én. Nem kellett volna velem ezt tudatnod. Most már gyűlölöm az életet, gyűlölöm magamat, gyűlölöm az egész világot.

- Ezt tudtam én előre; hanem azt is tudom, hogy egy óra múlva azt fogod mondani: „Most már megvetem az életet és magamat, és az egész világot”; és hidd el, kedves fiam, ilyen emberek azok, akik elsőként szoktak lenni ostromlott várak falain.

¹²⁴ Hafiz, Semsz eddin Mohamed - (1318-1389 körül) a legnagyobb perzsa költő

A dal újra megcsendült, kétszer is abbamaradva - mintha csók szakította volna félbe; azután kialudtak a lámpák a szobában, a kapu újra kinyílt, s Telli gyorsan suhant ki rajta, hirtelen, mint kit lopáson kaptak, elbújva a gyaloghintó függönyei közé; onnan susogott ki az imámhoz:

- Tudod már, hová?

A két férfi felemelte a palankint, s az imám ment ismét elől.

Lekerültek a Bécsi kapunak, egész bátran lehaladtak az őrházig; ott az őrszem megállította őket: „Kik vagytok?”

Telli kinyújtá kezét a függönyök közül, melyen Abdurrahman talizmán gyűrűje ragyogott, az őr-basi a fáklyavilágnál megvizsgálta azt, ráismert, s nem kérdezé a benn levő nevét; sokszor történhetett már ez eset.

A vastag kaput kinyiták előttük, félig elfordítva nyikorgó sarkaiban; a palankin hordárjai kimenekültek a várból. Petneházy nem volt senki foglya többé. Szeretője által menekült meg, de azért most még inkább meg akarta azt ölni.

A vár alatt végighaladva, innen a malmos palánk felé tartottak, annak a túlsó partján állt, hol most a Horváth-kert terül, egy erősen körülfalazott majorlak, kapuja és falai hegyes szegekkel kiverve; maga a ház teteje rongyos, a vakolat körül lehullt róla. Ebben a házban lakott egyedül a vén zsugori Sejtán bég; egy mohamedánná lett zsidó, közel hatvanesztendős már, rút, hatalmas arcú majom, gazdag, de piszkos, hatlépésnyire nem lehetett mellette megállani.

Ennek a kapuja előtt tették le a palankint. Telli kiszállt a hordszékből, és egy kavicsot véve fel a földről, azzal a zárt lak egyik vastáblás ablakát meghajítá. Erre a vastábla közepén egy kis kerek lyuk nyílt meg, s azon kiszólt Sejtán bég ismeretes hangja:

- Ki van alatt?

- Én vagyok itt - felelt rá Telli. - Én, a shekerbuli.

Ez a szó keresztünyilallott Petneházy szívéen. Ezt a nevet ő adta szerelmesének egy boldog önfeladás pillanatában, ő szokta így nevezni: shekerbuli (cukorfalat).

A vén Sejtán nyájasan dörögve jött le e szóra kapujáig, láncra kötötte az ugató kutyákat, lekapcsolta a vasrudakat belülről, mikkel a kapu el volt rekesztve, kinyitotta a zárat, s akkora rést nyitva, amekkorán Telli befért, kezét nyújtá elé, s bevonta a házba. Vasrudak és lakatok újra csörömpöltek utána.

Petneházy az ámulattól nem bírt magához térni; nem szólt az imámnak semmit. Csak állt ott elmerévülten, eszméinek nem bírva ura lenni.

Néhány perc múlva a majorlak belsejéből kihangzott a mandolinpengés s az ismeretes szerelmi dal, mire az ifjú oly jól emlékezett.

- Mit jelent ez? - kérdezé el-elfulladás lélegzettel.

- Mit jelent? - riadt rá Ihánzáde kemény, dorgáló hangon. - Ez azt jelenti, hogy nyomorult bolond vagy; ki egy mindennapi rabnőt angyaloként imádsz, ki egy háremhölgy miatt elfelejtet hitedet, hazádat és eljegyzett mátkádat, ki téged mindennap megsirat.

Petneházy megdöbbenve tekintte az öregre: e hang nem az volt, melyen az imám szokott vele beszélni. Azt hívé, valaki más áll előtte.

- Te vagy az, Ihánzáde?

- Helyén a kérdés! Én nem vagyok Ihánzáde, hanem Gabriel Péter barát; sok év óta Ihánzáde rabszolgája, annak holtá után alakmása, ki téged gyermekkorod óta ismer, karjain hordozott, mikor még eszed nem jött meg, s újra karjára vesz, midőn nem tudod eszednek hasznát venni.

Petneházy szemeit elborítja a könny: erőtlenül borult az agg férfi keblére, és sírt, mint egy gyermek.

- Most már érted a talányt. Tudod, mit jelent Abdi szava: „minden éjjel”. Tudod, hogy kire pazarlád szíved szerelmét? Ilyen a török háremek leánya. Megcsal, midőn vőlegénye vagy, egy ifjúért, akit szintén szeret, s megcsal egy vén emberért, akit utál, de aki gazdagabb, mint te. Ugye, szép dolog török férjnek lenni?

Petneházy szégyenlette, hogy sírt; letörle könnyeit.

- Akarod-e megölni?

Petneházy nevetett.

- Azt nem, de küldeni fogok neki egy erszény aranyat - mert látom, hogy adósa vagyok, s nem akarok az maradni. Most siessünk tova. Fojt a levegő Budavár körül.

A barát, kinek török nevével többé nem lesz találkozásunk, azt tanácslá Petneházynak, hogy menjen előre a Gellérthegy felé, ahol Mihály püspök sírköve az útfélre vetve áll; neki még maradnia kell mintegy fél óráig. Addig valami végezzenivalója van.

Petneházy szót fogadott, a láz gyötörte azon ház közelében, ahol oly mélyen megaláztatott, mélyen, mert szívét érte a gyalázat. A barát egyedül maradt.

Ezalatt a Sejtán házában folyt a dal, a dobverés, a csengettyűs nakara zörgése kihangzott az utcára. Telli a tánchoz is értett, mint akármely utcai bajadér. A háremben úgy nevelték. Ha-nem az mégis szívtelenség volt tőle, hogy szeretője előtt elhallgathatta, amit atyjától megtudott, hogy annak csak egy napja van még élni.

A fukar ajtaján ismét zörögtek a lakatok és vasrudak; ő maga nyitotta azt ki Telli előtt, ő maga zárta be utána.

A leány kaftánja alatt egy erszényt rejtegetett: a fukar Sejtán bőkezű a bajadérok irányában. Midőn a gyaloghintóhoz ért, sietséges hangon mondá az öregnek:

- Hol van társad? Hívd gyorsan: a harmadik kiáltás előtt a vadaskert alatt kell lennem.

Az öreg tudta azt jól: Petneházy volt akkorra odarendelve.

- Társam nincs itt, nem is jó elő hamar - viszonzá -, az imént három tolumbads¹²⁵ ment erre részegen, azok beléköttöttek, összeveszett velük, az őrzarat aztán mind valamennyit bevitte a gömbölyű toronyba, onnan reggelig ki nem eresztik őket.

Az odaliszk nagyon megijedt e szóra.

- Mit tegyünk? Nem lehetne-e itt valakit találni, aki helyette a palankinhoz állna?

- Ha sokáig keresgélünk, legfellebb tolvajokra akadhatunk, akik bennünket kifosztanak. Nekem ugyan semmim sincsen, de neked...

- Hogyan jussak így be a várba vissza? Nőruhában feltűnök; mindent kitudnak.

¹²⁵ *tolumbads* - tűzoltó

- Tanácslok valamit: a hintó ülése alatt van egy csomagba kötve férfiruha; gazdája ott feledte; azt vedd magadra, így visszamehetsz a várba, ha a basa gyűrűjét mutatod; azt hiszik, valami megbízott oglánja¹²⁶ vagy; odáig majd én elkísérlek.

- De hol öltözzem fel itt az utcán?

- Hát eredj be a palankinba, ott senki sem lát meg.

Telli úgy tett; bement a palankinba, és átöltözött. Nem is gyanítá, hogy azok Petneházy ruhái, amiket fölvesz. Mikor készen volt, az erszényt övébe rejté, s ismét kilépett a palankinból.

Körülnézett: az öreg nem volt sehol. Kereste, suttogva hívta; nem felelt senki; egyedül volt az egész sötét utcában. Azalatt, míg átöltözött, a barát úgy eltűnt a hintó mellől, hogy léptei hangját sem hallhatá.

Látva, hogy magára van hagyva, elkezdte futni a vár felé; azt hívé, valaki fut utána, pedig csak a visszhang volt az, amit a magas várfalak adnak. Elfulladva ért a várkapuig; mutatá az őrnek Abdi gyűrűjét; ha az őt kevésbé álmos, meg kellett volna ismernie remegéséből a nőt; így szabadon hagyá a kapun bejöni.

Az ismerős utcákon már visszatért az odaliszk bátorsága; itt többé nem rabolhatják ki; minden utcaszegleten katona állt, s az őrzérek ellen megvédte Abdi gyűrűje. Sietett a vadaskert felé. A müezzin éppen akkor kiáltott harmadikat, amidőn az alacsony kertajtón belépett. Hátra-nézett: nem jó tán éppen e percben Petneházy? vagy már talán itt is van? Ő türelmetlen szokott lenni. Mint akik igazán szeretnek. Milyen kár érte, hogy már holnap meghal. Olyan szép ifjú, és meg kell neki halni!...

De minek mondaná ezt meg neki? Minek rontaná el vele a mai napot? Hadd legyen még reggelig öröm, szerelem és mámor.

Reggel úgylis kettészakítja azt Abdi basa.

...Abdi basa azonban más gondolt. Amint a piláfárus történetét hírül vette, rögtön átlátta, hogy Petneházyt sokáig szem elől elbocsátani veszedelmes. Az az ember ravasz, vagy legalább ravasz tanácsadói vannak; jobb lesz vele gyorsabban elbánni.

Azt tudta, hisz kegyes elnézése volt rajta, hogy Telli a vadaskert kioszkjában fog összejönni vélt férjével. Attól is tarthatott, hogy a nő elárulja férje előtt a veszélyt, mely feje fölött függ. Rosszul ismerte leányát. Azért ezúttal megparancsolá Telli anyjának, hogy ma este leányát sehová se bocsássa; két mutefellikát pedig kiküldött a vadaskertbe, hogy rejtőzzenek el a kioszk ajtajánál, s amint az éjjel egy fiatal férfi magyar köntösben az ajtón be akar menni, azt rögtön ragadják meg, s vágják le a fejét.

Tellinek könnyen sikerült anyja tilalmát áthágni, ki nem volt előtte egyéb, mint egy megvénült rabnő, ajándékokkal, édes itallal éppen úgy megvesztegethető, mint a többi. Ő az éjjel is ki-ment szokott kalandjai után, mik Abdi basa előtt mind Petneházy rovására mentek. A müezzin két kiáltása között pedig nem Petneházyé voltak a gyönyör órái.

A két mutefellika unhatta magát erősen a vadaskertben, rájuk lévén parancsolva, hogy sem álló helyükből megmozdulniok, sem egymással beszélgetniök nem szabad.

Mikor a müezzin harmadik kiáltása elhangzott, akkor hallatszott a kertajtó halk nyikorgása, s utána közeledő léptek a kígyózó út porondján. A két mutefellika jól figyelt arra.

¹²⁶ *oglán* - valaki fia, itt bizalmi embere

Néhány perc múlva a kioszkig érkezett, akire vártak. Egy karcsú ifjú magyar öltözetben. Arcát a sötétség miatt nem lehetett felismerni - és nem is volt arra szükség.

Amint az ifjú alak a kioszk ajtaja felé nyúlt, hogy a kulcsot a zárba belétegye, egyszerre előugrott kétfelől a két mutefellika, egyik hirtelen hátraszorította az áldozat két karját, a másik éppen olyan gyorsan lenyomta fejét, arccal a föld felé, és egy handzsárvillanás alatt a fő hajfürtjeinél fogva a zsoldos kezében maradt. A holttestet félretevék a bokrok közé, a levágott főt beletették az érte küldött bársonyerszénybe, s korán reggel felvivék azt Abdi basához, ki éppen akkor kapott Belgrádból, a fekete nagyvezírtől egy megdöbbenő üzenetet, mely tudatá vele, hogy az úgynevezett Ihánzáde Mehemed dervis nem egyéb, mint Gabriel Péter gyaurszerzetes, régi rabszolgája a volt imámnak, ki míg Sztambulból száműzetése helyére, Budára utaznék, egy kis faluhelyen meghalt; a rabszolga, egyedüli kísérője, felvette ura köntösét, titkos iratait, s most nem egyébért tartózkodik Budán, mint hogy a vár gyöngéit kitanulva, arról a keresztyén tábornak tudomást adjon, s a kuruc vezéreket, akik még a portához hívek maradtak, elcsábíttassa. Vigyázzon Petneházyra, s a kémeket akasztassa fel.

Abdi basa övébe dugá a levelet, s asztalára helyezé a bársonyerszényt a levágott fővel.

- Már vigyáztam reá - mondá, a levél szavaira felelve. - Ez nem árul el senkit.

Azzal kifizetett a két mutefellikának kétszáz dinárt, megdicséré őket, s rájuk bízta, hogy most meg menjenek el az imám szállására, s amint megkapják, minden szó nélkül vágják el a fejét.

Egy óra múlva jelenté a basa teszkeredzsije,¹²⁷ hogy a mutefellikák visszatértek; az imámot nem találják sehol, hanem íróasztalán leltek egy levelet, az Abdi basának szól; tudja meg, mi van benne.

Abdi basa felszaggatá a levél zsinórjait, s ezt olvasá belőle:

Abdurrahman! Sem engem, sem Petneházyt többé ne keress; majd megtalálsz bennünket, amidőn nem óhajtanád. Mire e levelet olvasod, mi mind a ketten a keresztyén táborban vagyunk...

Barátod, Ihánzáde Mehemed

- De Petneházy nincs ott... - suttogá Abdi, megdöbbenve a levél tartalmán, és sietett az asztalhoz, melyen a poronddal töltött erszényben a levágott fő állt, s felnyitva azt, kivette belőle a főt. Telli feje volt az, szép borzas, göndör fürtivel, melyekkel úgy szeretett játszani a basa.

Abdi felordított dühében és fájdalomában. Majd a levágott fő ajkait, szemeit csókolá, majd átkokat szórt a barát és a kuruc hadnagy ellen; hasztalan, a lecsukott szemek és ajkak csókra fel nem nyílnak többé, s a menekülteket török átok utol nem éri ott, ahol vannak.

A basa véráldozatokkal gyógyítja fájdalmát; a két mutefellika, ki e rossz szolgálatot tevő, bámulhatott, midőn a jutalomnyerés után egy órával a vesztőkaróhoz hurcolták őket; az egész háremőrség fejével lakolt; Telli anyját zsákba kötötték, kígyók és patkányok közé, úgy hajíták a Dunába; hanem mindez hiába volt már; a kedvenc leány meghalt elárult kedvese helyett, s azt nem kötö Budához egyéb többé, mint a megtorlás álműző vágya.

Reszkettek-e Budavárnak falai, romlásuk előérzetében? Hajladozott-e a lófarkas zászló a palota ormán szélcsendes időben? Nem égtek-e az aranyozott betűk a szeráj ajtai fölött, valahányszor a szultán keresztülment rajtuk? Nem reccsent-e mindig egyet a trón, midőn fellépett rá? Közeleg a végveszély Budavár ellen!

¹²⁷ *teszkeredzsi* - a nagyvezér írnoka

Június 3-án jött át a keresztyén sereg előcsapata a Dunán Esztergom alatt; azon szent hadsereg, melynek küldetése volt Budát, ezt a legszebb gyöngyöt kitörni az oszmán urak koronájából.

Kilencvenkétezer és hatszázra ment a harcosok száma; amilyenell a török az ideig nem mérkőzött még Európában. Ezek között volt húszezer magyar, s a birodalmi seregen kívül az egész keresztyén világ minden nemzetének önkéntesei, kik ez új keresztes háborúra Magyarország földjére sereglettek. Spanyol grandok, Escalona és Vexas hercegek, Valero marquis, gróf Zuniga; brit és francia lovagok egyesíték zászlóikat, egy ügyért, egy lélekkel küzdve.

Társzekerek, ágyúk beláthatatlan sora követte a fényes hadsereget; a roppant ostromszekerek halmaza fogalmat ad a hadkészületekről, mellyel e nevezetes táborozás megindult.

Tizenkét öregágyú, réslövő, gördült nehéz hengereken előre; tíz ökör bírta húzni mindegyiket; ötven kisebb faltörő ágyú, harmincöt más, tízfontos golyókat lövő; harminchat csataágyú; nyolcvan csataágyú rézből; a többi vas volt mind; tizenkét követő haubic, tizenkét mozsár, kétmázsás bombákat hajító; nyolc olyan, mely hárommázsás bombákra volt számítva, nyolc pedig négymázsányi lövegeket hajított; kisebb bombákat hajító üstöt hoztak tizenkettőt. Ezekhez kétezer gyújtógolyó volt felhalmozva, hatezer gránát, tízezer harmincfontos, hatvanezer húszfontos, harmincezer tízfontos faltörő golyó, harminchatezer csataágyúba való, négyezer láncos golyó, nyolcezer háromfontos szakállas gömb, tizenkétezer kartács: töltött bombák, két-, három-, négymázsásak tizenháromezer, kisebb fajta ötezer; kézből hajítani való gránát nyolcvannégyezer, görögtűz ötven mázsára való, kétezer-nyolcszáz mázsa ólomgalacsin a muskétákhoz; huszonnégyezer ásó és csákány tűzaknák vágásához, kétszázezer homokzsák az ostromsáncok készítéséhez, kétezer darab sánckaró, falszorító láncok, kapukat berontó petárdák, ötszáz ostromhágcsó, ugyanannyi tűzdárda, akkor még legújabb találmány, a törökök sohasem kóstolták még; ötszáz keresztvasas kasza; ötvenezer csatacsillag; kétszázezer vas-horog, kétezer szurokkoszorú, öt mázsa terpentín, húsz mázsa olaj, gyújtószerekül, kétszáz mázsa salétrom, ugyanannyi kén; egy egész pokol kiállítására elegendő készlet.

Hát a szultán mit csinált?

Őseinek nagy győzelmeit olvastatá fel magának a háremben. Konstantinápoly elfoglalását Mohammed által, a csaldiráni ütközet leírását Szelim alatt, Rhodus meghódítását, Belgrád elestét, s midőn őseinek nagy tetteire vére felhevült: akkor előparancsolá lovait, szolákjait,¹²⁸ csokodárjait,¹²⁹ megfűvatta a trombitákat, talpra állított hatvanezer gyalogot, tízezer lovast, és megindult velük - vadászni. Szüntelen vadászott; ez volt egyetlen nagyrovágása.

Vadászkísérete egész hadsereg volt, vadászata egész utazás, hajtóvadászatai valódi csaták, a csatlalldsei vadászaton csak ember elesett harminc; képzelhetni ebből a vadak számát.

Egyszer havas tél derekán egész udvarával rendre hajtotta a kirkkilcsei, aidósi és karinabadi erdőket; a kényelmes basa urak, háremnöveltek, fáztak nagyon, utoljára könyörögtek neki, hogy menjenek már haza Drinápolyba. Akkor meg aztán egy lovaglásban hazavitte őket, húsz óráig le nem szállt a lóról sem ő, sem kísérei, fele az úton lehullott a fáradtságtól. Ebben a vadászatban csak tizenkétezer embernek fagyott el keze-lába.

A magával hordott Dülbendagaszi jegyezte napról napra, minő hőstetteket követett el a padisah e vadászatok alkalmával. Ezek foglalták el a török birodalom történetének lapjait. Voltak udvari költők, akik versekben is megénekelték, ha a szultán nyolcvanlépésnyiről eltalálta a vadat nyilával.

¹²⁸ *szolák* - janicsár testőr

¹²⁹ *csokodár* - ruhagondozó udvari személyiség

A hajtóvadászatok területébe néha medvéken és farkasokon kívül bujdokló zsiványok is kerültek, azokat azután a vadászat végével különös gyönyörűséggel szokták a szultán előtt karóba húzni; ez volt a legnemesebb vad.

Egy ilyen multság belekerült néha „egy egyiptomi kincs”-be. A képletes keleti nyelv ezzel a kifejezéssel nevez meg hatszázezer aranyra menő összeget. A hadsereg pedig fél év óta nem kapott zsoldot és kenyeret.

Mohammed nem gondolt semmire a vadászaton kívül. A népmonda azt tartá felőle, hogy valaha a trónról letaszított Szelim átkozta őt meg azzal, hogy soha nyugta ne legyen, mindig lovon üljön, s mégse legyen belőle semmi dicsősége. Az átoknak csodafoganattal kellett bírni, mert Mohammed később sérvet kapott, s fájdalmat okozott neki a lovon ülés, mégis kénytelen volt vadászni s újra vadászni, mialatt a nemesebb vadak egyenkint estek el a keresztények csapásai alatt.

Mikor az oszmán birodalom minden oszlopa összeomlással fenyegetett, a szultán nem tett egyebet, mint vadászott. Hónapokat eltöltött Larissza környékén haszontalan olcsó vérontással; míg a harcmezőn egyik kudarc a másikat érte. Mintha nem mint uralkodót, de még csak mint muzulmán sem érdekelné a török birodalom sorsa. Ott az erdők között kellett őt felkeresni a külhatalmasságok követeinek, ott töltötte az időt csillagjósáival, akik a legvastagabb nemével a szemfényvesztésnek mulattaták kevésbé meglehető lelkét.

Egy ilyen vadászat alkalmával egy livornói kalóz majd elfogta a szultánt kísérőivel együtt; a tengerparton vadászva meglátták a török urak a közeledő tengeri rablót s dereglyékre kapva, rárohantak; ez azonban visszaverte őket, s két napig ott maradt a part előtt, gúnyolva a nagy Szolimán utódát, ki három világrészen uralkodott volna.

A Khazne¹³⁰ kezelői beszédék a régi jó ezüstnyolcasokat, s ahelyett eláraszták a fővárosokat értéktelen tartalmú pénzzel, mely miatt Sztambul, Brussa és Szmirna folytonos lázongásban forrott. A szultán azért csak vadászott.

A tartományokban a nép fellázadt az adószedők ellen a rendkívüli adó miatt (avarif), s megkövezte a kiküldött kádikat, muftikat és a janicsárok ezredeseit; akik a népből panaszra akartak menni a szultán elé, azokat a kajmakámok börtönre vetették, felakasztották, mint a drinápolyi öregasszonyt, a Dsombaskizit, ki a szertelen újoncozás ellen ment panaszt tenni; a szerencsétlen raják magok öldösték le saját gyermekeiket, hogy gályaszolgáknak ne vigyék őket; akik merészebbek voltak, elszöktek a katonaság elől békés falvaikból, s megnépesíték az erdőket rablócsapatokkal; a szultán rájuk is vadászott. A kiszarolt nép parlagon hagyta földjeit, éhség, drágaság nyomorgatta az országot, egész puszták szántatlan, vetetlen maradtak. A szultán az üres ugarokon annál könnyebben vadászott.

Legjobb vezérei, legjobb státusférfaei elhaltak, elhullottak; irigység, vetélytársi cselszövény megbuktatá, száműzé őket, s kalandorokat, jöttmenteket ültettek helyükbe, közsákmány volt a kincstár, senki sem gondolt a holnapi napra, sem az adósságokra, miket a jövő évnek kell fizetni. A szultán vadászott.

Szegény szövetségeseik, magyarországi alattvalók jöttek bizodalmas könyörgéssel a nagyúr köntöséhez folyamodni. A szultán kiaiái, tolmácsai elárulták, kiszolgáltatták őket néhány erszény pénzért, mit maguk eltettek, elveték maguktól azt a drága kincset, ami egy emberéletben egyszer kínálkozik csak magától, kétszer soha: egy nemzet szövetkező bizodalját, rokonszenvét.

¹³⁰ *khazna* - kincstár

A török porta hivatalnokaitól elárult magyar nemesek veszte óta nem volt a magyarnak senkit oly nagyon gyűlölni oka, mint kegyelmes védurát, a szultánt! Pedig hisz ez nem tett egyebet, mint vadászott.

Azon a téren, hol ő könnyelmű kíséretével, hiú mulatsággal úzé a napokat, hajdan nagy szellemek végzetes tusákat küzdöttek jó- és balsors fordulóra. A pharsalusi mezők, a Cynocephale martjai, Ossa és Alimp havasai, mind férfilelkesítő emlékek viselői. Ott tölté Mardonius, Xerxes alvezére is egykor a telet, ott tanyázott Scipio a pharsalusi csata előtt; ott hajtá le Pompeius vesztett csata után balsorstól meg nem alázott nemes fejét; ott tört meg a perzsa uralom hatalma, s ott érte végét a római szabad köztársaság. Vérrel megszentelt föld, sóhajokkal terhelt levegő az ottan. Mohammed nem tudott róluk semmit; a hősök hamvai fölött, a halhatatlan árnyakon keresztül ő gyáva vadakat üldözött.

Ilyen uralkodója volt Törökországnak, amidőn Európa legnemesebb népei szövetkeztek, hogy Magyarország fővárosát, az egykor oly fényes, aztán oly szomorú Budát másfél százados rabláncbaiból kiszabadítsák.

Mielőtt a történet folyamát kísérnők, lássuk, mi történt Petneházyval és öreg védnökével, a baráttal!

Petneházy nagyon fiatal korában egy kassai főnemes leányába volt szerelmes, Kanizsay Borbálába. A nemesúr birtokai a Dunán túl feküdtek, a legnagyobb hadijárás útjában, ő maga gyöngén belekeverve a Zrínyi-féle ügybe, úgyhogy okai voltak arra, hogy egy időre Kassára vonuljon félre, ami kívül esett a törökjáráson, s a császári biztosoknak sem volt akkor kezük ügyében, s ahonnan utoljára is üldöztetés esetére könnyebb volt akár Lengyelországba, akár Erdélybe átmenekülni. Ilyenforma helyzetben sok főura volt akkor Magyarországnak, aki birtoka jövedelmét évekig nem húzhatta, s azalatt távol menhelyen élt, s csak az akkori magyar világ, melyben tisztesség volt szegény embernek lenni, az általános olcsóság és a tártszívű vendégszeretet és egymáson segíteni vágyás tevék lehetővé, hogy az ilyen földönfutók nem vesztek el nyomorban.

Petneházy maga sem volt gazdag ember, s az ő birtokai is hasonló veszedelmes égalj alatt feküdtek, mely a legegészségesebb embert is meg tudta ölni, minden betegség nélkül.

Azonban fiatalember előtt fényes pálya volt ekkor nyitva: a harcmező; Petneházy úgy vált el Borbálától, mint aki hírt, nevet és vagyont szerezni indul, amit hű kedvesével majdan megosszon.

A hír, név és vagyon meg is termett; hanem az utóbbi ott maradt a török kezei között; a dalia egy teherhordó rongyos gúnyájában szökve jött ki Budáról, nem maradt, mit megosszon régi kedvesével egyebe, mint a hír és név; mert az, mit szerelemnek hívnak, már akkor igen sokfelé el volt osztva, török háremek festett szemöldökű virágai között.

Azonban megmaradt még a jó kard, s egy olyan kardot nagyra fognak becsülni a császári táborban is. Petneházynek csak meg kell nevezni magát a legelső tábornok előtt; kinek őrszemeivel összetalálkozik, hogy ismét azon a polcon álljon, amelyet másutt elhagyott.

Nem is csalatkozott: a lotaringi herceg örömmel fogadta a hozzá menekülőket, s hosszasan értekezve velük a budai vár védeszközeiről, Petneházyt a magyar könnyűlovasság ezredes kapitányává nevezte ki. Gabriel barátot pedig megbízta, hogy menjen vele előre Komárom várába, s ott a mérnökár főnökét, báró Mansfeldet, értesítse mindazokról, miket a budai vár erősítéseiről körülményesen kitanult; azalatt Petneházy a megyékből odaérkező lovasbande-

riumokat fogja szervezni, minthogy Komárom környékén túl alig találna a lovasság számára elegendő szénakészletet.

Az áttért kuruc hadnagynak nagy meglepetésére szolgált, hogy eddigelé mindenütt oly szíves fogadtatásban részesült; s ezt a kellemes érzést fokozta azon férfias bizalom, mellyel Mansfeld báró legelső találkozásukkor megtisztelte. A derék német úr igen józan, emelkedett nézetekkel bírt, s értett más egyébhez is, nemcsak a hadmérnökséghez: belevegyült a politikába is; Mansfeld lovagias őszinteséggel bevallá, hogy biz abból semmi jó sem származott eddig, hogy a magyar és német nemzetiségek örökös küzdelemben tartattak egymással, és hogy ennek bizonyára nem a két derék nemzet az oka, mert ha rájuk hagynák, ők egy óra alatt ki-egyenlítenék egy század versengéseit; hanem néhány fondor diplomata, kiknek önérdeke, nagyravágyása és gyűlölete képessé tette a magyart, hogy innen a földről a holdba meneküljön. (Így fejezte ki elmésen a török uralomhoz pártolást.) Hanem hogy mind másképp lesz az ezután; csak egyszer Buda Magyarhon fővárosának neveztesse!

A bizalmas beszélgetés után ott marasztá Petneházyt és Gabrielt magánál ebéden a báró. Azalatt bemutatta őket családjának, átvezetve mindkettőt neje szobáiba.

Midőn Mansfeld Petneházyt a báróné elé vezette, a fiatal vezér egészen zavarba jött; e hölgy arca annyira hasonlított Kanizsayné arcához; bár az akkori francia divatos viselet nem egyezett is az elébbi ősmagyar főkötő és prémes mente emlékeivel. Nem merte ráfogni, hogy ő az, míg a hölgy meg nem szólítja magyarul:

- Petneházy régi ismerős. Sokszor járt hozzánk boldogult férjem idejében Kassán.

Tehát Kanizsay meghalt, az asszony visszatért birtokába, s a legelső ezredeshez, ki megkérte, hozzáment. Igaza volt; pártfogóra volt szüksége. Petneházy nagyot sóhajtott; hát a leányból mi lett?

Mansfeldné észrevéve a fürkésző, tekintetből, hogy kit keres, megelőzte:

- Barbara itt van.

Tehát Barbara és nem Borbála többé.

E percben a mellékszobából vidám beszélgetés közeledő hangjai vonák magukra Petneházy figyelmét. Ezek Borbála hangjai voltak; ó, de fájt, nagyon fájt azokat mégis így hallani! Idegen nyelven beszélt - idegen férfival.

Megnyílt az ajtó, a hölgy és egy fiatal katonatiszt beléptek rajta. A kisasszony szép hajfürtei, mik egykor oly szerényen voltak a gyöngyös párta körül csavarva, most bóbitás toronnyá fodorosultak fején, repkedő szalagokkal fellobogózva, s a hófehér kebelnek, mit egykor a szemérmes vállfűző gyöngysorai oly szűzen takartak, most a kivágott derék titkait csábítva árulgatá. Mikor Magyarországon e divatot először meglátták, megdöbbenek rajta, nem gyönyörködtek benne!

A lányka udvariasan meghajtá magát illendő távolból Petneházy előtt.

- Ah, Herr von Petneházy!

A kuruc vezér, ki másként képzelte egykori újratálalkozásukat, le volt hűtve. A világ nagyot változott, amióta odakinn járt. Hanem hiszen igaza van mindenkinek: ő csaknem törökké lett; török sorban csatázott, török lányért hevült, miért ne történhessen hasonló egy leánnyal, ki német családba, német környezetbe jutott? Hanem az mégis szomorú dolog, hogy a magyar olyan könnyen hajlott valaha ide és amoda!

A hölgygel jött fiatal tisztet Funkensteini Funk lovag néven mutaták be Petneháznak. A bizalmasság, melyet a család irányában tanúsított, éreztethette Petneházyval, hogy ez több, mint pusztá látogató a háznál.

Jaj bizony, mikor valaki sokáig üresen hagyja a székét, mire eszébe jut visszatérni, elfoglalva találja azt.

Petneháznak nagyon rosszul esett ez a találkozás. A lovag ügyesebb udvarló, finomabb beszélő volt, mint ő, kiben a török basákkal érintkezés csak a nyers dacot erősítette meg; a török odaliszkok sem tanították finom udvarlásra.

Amellett a társalgás németül folyt, amit ő csak törve beszélt. Már ez hivatása volt a magyarnak, hogy ha vendég, a gazdája kedvéért, ha gazda, a vendégéért beszéljen annak a nyelven.

Ebéd alatt Petneházy több mérget evett, mint sültet. Mentől tovább nézte Borbálát, annál szebbnek kezdte találni, s mentől tovább nézte a lovagot, annál jobban megerősödött abban, hogy ezt az embert neki meg kell ölni, vagy ez öli meg őt.

Borbála egyenlően nyájas volt mindkettőjükhöz. Jó nevelésű leánykáknak nem volt szabad akkor sem észrevétni, hogy két férfi közül melyiket tüntetik ki jobban.

Ebéd után Mansfeldné férjének négy szemközt megsúgta, mi viszony volt közöttük és Petneházy között első férje életében, s egyúttal azt is, hogy Petneházy igen szép vagyonnal bír, s mint áttért vezér bizonyosan az udvarnál is nagy kegyben fog állani. Ezért más szemmel kell reá nézni.

Mansfeld egyenes lelkű, becsületes katonaember volt, kinek apró cselszövények sohasem forogtak fejében. Azt ígérte nejének, hogy majd elintézi ő azt a dolgot. Azt látta, hogy a két ifjú egész együttléte alatt folyvást kihívó pillanatokkal méregeti egymást, s bizonyos volt felőle, hogy mikor a hölgyek el akarnak távozni a teremből, annál a szokásos szertartásnál, hogy ki nyújtsa Borbálának a karját, s melyikét fogadja el a leány - a két vitéz között bizonyosan kitör a versengés. Ezt meg akarta előzni.

Midőn a hölgyek távozásra készültek, ő maga vette karjára nejét és mostohaleányát, s a két ifjúnak azt parancsolá, hogy maradjanak hátra.

Gabriel azalatt egy pillanatra sem hagyta el Petneházyt, attól tartva, nehogy valami balgaságot kövessen el ismert heves természeténél fogva.

Néhány perc múlva a báró is visszatért. Nyílt orcával lépett a két fiatal közé, s mindkettőt kézen fogva mondá nekik:

- Kedves bajtársaim! Ti mind a ketten egy betegségben szenvedtek, s szemeitek tekintetéből kitalálhatja az ember, hogy miben. Ti egy leányba vagytok szerelmesek, s mind a ketten jogot tartotok hozzá. Petneházy a leány megholt atyjától kérte meg Barbara kezét, Funkenstein pedig tőlem, ki az előbbi ígétről semmit sem tudtam. Derék lovagoknak békességes, rendes időkben bizony alig marad más választásuk ilyen esetben, mint kardhoz nyúlni, s egynek a kettő közül elhagyni a szép világot; mert maga jószántából bizony az én időmben sem mondott le igazi lovag menyasszonya kezéről, senki jogáért. Mostani időkben azonban, midőn egy dicső hadjárat elején állunk, nem volna istenes dolog, hogy két derék, jó keresztény vitéz, kiknek karja sereget számít a hitetlenek ellenében, egymás vérért fogyassza asszonyos kérdésben. Azért én, mint Barbara gyámja, mint nektek jó barátotok és mint parancsoló vezértek, amondó vagyok, hogy e perctől kezdve egyiktek se szóljon Barbarával, mindaddig, míg Buda várában török úr parancsol; akkor pedig azé legyen a lány, aki kettőtök közül előbb lesz az ostromlott várfokon. Tetszik az ítélet? Ha tetszik, adjatok rá kezet.

Petneházy első volt, ki kezét nyújtá Mansfeldnek. Ragyogó orcával tevő azt. Az ilyen mondás volt neki kedvére.

- Ráállok, vezérem. S most már úgy segéljen Isten, ahogy nem engedem másnak ezt a dicsőséget!

Durcásabb képpel nyújtá kezét Funk lovag, vállat vonva.

- Én ezt sem bánom; de - szólt halk dörmögéssel - elébb el tudtam volna én ezt tenni láb alól; azután is következhetett volna a török.

Petneházy egészen felvidulva hagyta el a báró lakását Gabriellel.

- No, páterem - mondá neki könnyű szívvel -, most szeretném már, ha még lhánzáde volnál, hogy gyönyörködhetnél jóslatodban; mert azt én beteljesítem.

Az öreg barát jószívuén felelt rá:

- Én pedig segíteni fogom beteljesültét!

Érzik már a halálszag Abdi basa palotájában! Közelget a kezdetnek a vége. Egy láthatatlan kéz vonul végig Magyarország térein, s letörli onnan a török hatalmat, mint avatag írást, melyet nem érdemes olvasni az utókornak.

Pedig milyen mélyen hitték azt bevésni, midőn a nemzet szívéig bevágták a betűket! Száznegyvenhét esztendeig voltak rajtunk, volt idejük nevüket megörökíteni. Gazdagok, hatalmasok voltak, azt tehették, ami nekik tetszett, építhettek, ronthattak, megölhették, rabságra vihették, aki ellenük szólt, övék volt az ország! Mi maradt meg belőlük? A rossz emlékezet. Tűzet hoztak reánk, megolvadtunk-e benne? Vérünkéből tengert csináltak, belefűlladtunk-e? Nem örlötte-e meg a belső féreg a nagy oszmán birodalmat, melynek birtokában úgy volt elátkozva a kis magyar nemzet, mint a múmia szájába tett búzaszem? Azt pedig tudjuk, hogy kikel, és kalászt hoz ezredév múlva is.

A nagyvezírek sűrű változása jelenté, hogy az oszmán hatalom válságai egymást érik. Hogy akar fennállni egy ország, melyben nem nevelik a legelső erényt, a hazafiúi becsületérzést? Minden főúr, ki a kormány élén állott, csak saját kincstárára gondolt, csak palotái ragyogásáról, háremei gyönyöréről álmodozott. A nagyobbakról vettek példát a kicsinyebbek, a díván uraitól lefelé mindenkinek csak magához hajlott a keze, a roppant hadseregeket fizetni nem volt pénz, azok éheztek, zúgtak; de azért a dsengelköi mellett egyik tündérpalota a másik után emelkedett, s csalárd bizományosok elorzott milliókkal szökdöstek a határokon túl; s ha valaki panaszkodott, ha a nép siralmát a dívánig merte vinni, azt lázadónak nevezték, és úgy bántak vele. Így aztán széthullott lassankint a hatalom alkotta épület; kedvetlen hadseregek futni tanultak megvetett ellenségek előtt, és összedugott kézzel nézték, hogy dűl le egyik oszlop a másik után.

Vén ember már Abdurrahman basa, közel megvan hetvenéves; látott már mindent a világon, amit látni szép és kedves; élvezte, használta az életet; vitéz volt, dicső nevet szerzett: minek élne már tovább? Ő is látja jól a közelgő zivatart, ő is tudja jól, hogy annak nem fog ellenállhatni; de hiszen már hetvenéves. Jelen volt Kandia ostromában is, akkor mint a janicsárok főágája, részt vett ama dicsteljes harcokban. Ilyen emlékekkel ki ne kívánna meghalni? Háremének örömei között csak leányának mosolygása volt már, ami érdekelte: az pedig már nem mosolyog.

Egyik rossz hír hozója a másikat éri nyomban palotája küszöbénél; ő azokat mind nyugodt arccal hallgatja ki, és nem mond rá egyebet, mint „dicsőség annak, aki soha nem változik”.

Van abban is valami szép, ahogy egy öreg katona szemközt megy a veszély ellen, melyet őrvölgő kormányfőrfiak könnyelműen érleltek magasra; ahogy meghal egy zászlóért, melynek nincsenek hívei többé, csupán zsoldosai; ahogy eltemetkezik egy vár romjai alá, melyről császára megfélemedezék.

Midőn hírül hozták Abdurrahmannak, hogy a keresztény hadsereg egyenesen Budának tart, míg a nagyvezír Belgrádba vonult vissza: Abdi összegyűjté háremét, kincseit, drága paripáit, s átküldé azokat a Csepel-szigetbe. Tudta, hogy sohasem fogja azokat látni többet. Három nap múlva Batthyány Ádám a könnyűlovassággal elfoglalta a szigetet; a vezíri hárem és kincsek prédára jutottak; a harcosok sisakkal mérték az elfoglalt aranyat, ezüstöt, és kockát vetettek a régi gazdájukat nem sirató szépségek birtoka felett. Azt írják, hogy a zsákmányul esett kincs kétszázezer forintba ment. Mikor Abdi basa ily tetemes összeget kihajított a vár falán, akkor neki nagyon jól kellett tudni a végzetet, mely rá és a vele levőkre azon vár falain belől várakozik.

Pestet és Óbudát nem is védelmezé, minden fegyveres csapatját magához vonta Budára. Tizenhatezren voltak, azoknak legnagyobb része janicsár. Abdi basa kitűzette a vár négy falára a vörös zászlókat; jeléül, hogy készen áll a harcra.

A körülfekvő hegyeket elfoglalták az egyesült seregek, a hegyoldalakban felállították a nehéz lövegeket; roppant lovassági csapatok foglalták el a síkokat és mellékutakat; az erdők között mindenütt sátrak s lobogók látszottak.

A magyar hadsereg, a lotaringi herceg Károly hadtestével a Bécsi kapu előtti magaslatokat foglalta el, Miksa bajor választófejedelem seregei a Gellért- és Várhegy közötti tért, a német birodalmi hadak a Vízivárost.

A magyar seregek vezérei voltak: Esterházy János, Miklós és Zsigmond, Pálffy János, Miklós és Károly, Batthyány Ádám, Draskovics Miklós, Nádasdy Tamás és Petneházy.

Petneházyt saját kértére Károly herceg a gyaloghajdúság vezérévé nevezte ki; örömet is engedtek neki ezt a helyet: tudják azt régen, hogy a konvertita¹³¹ a legtüzesebb ostromló.

Gábor barát nagyra becsült férfiú lett a vezérek előtt; egy tudományos készségű ember, mint ő, sokat ér az ostromló hadseregre nézve, mert úgy le tudta rajzolni a vár védműveit, hogy azon minden közkatona eligazodhatott volna; megmutatta, hol leggyöngébbek a véd-falak, hol legkönnyebben hozzájárulható a sánc, minő akadályokra találhatnak, ha az első erődítményeket elfoglalák.

Előadásából az derült ki, hogy a legkönnyebben megtámadható része a várnak a Duna felőli meredek, melynek védművei el vannak hanyagolva, s ahol az ágyúk nem sok kárt tehetnek, tűzagnáktól éppen nem lehet tartani, leggonoszabb hely pedig a Vérmező felőli nagy körfalak (rondella), melyet a többi várszeglerek ágyúkeresztűze véd, s melynek előtere nagyon alkalmas tűzagnak készítésére. Efelett van a lőporostorony is, melyről sokszor mondá Abdi basa, hogy ha már az ellenség a sáncon volna, kanócot vetne bele, s magával együtt a légbe röpítené. Ez tehát átkozott pont lesz az ostromlókra nézve.

Petneházyt éppen nem lepte meg, midőn a haditanács után azt a rendeletet vevé, hogy hajdúival a nagy rondella ostromát fogja vezetni. Valamint az sem, midőn megtudta, hogy vetélytársa, Funkenstein, a bajor segédcsapatokhoz tétetett át, kik a víz felől fognak ostromolni. Kezdett már fatalista lenni s bízni a jóslatokban. „Ne búsulj, én is ott leszek!” - biztatót őt Gábor barát; amivel sok volt mondva, mert a tüzérség fővezére, Gonzales Antal, a Rác-hegy

¹³¹ *konvertita* - hitehagyott, illetve más hitre tért

felőli ütegek vezetését a leleményes eszű barátára bízta, kiben az első találkozás után olyan ismeretgazdagságot fedezett fel, aminőt csak egy hosszú élet és meghalni nem akaró bosszúvágy tanulmányai adhatnak egy férfinak.

Június 19-én (1686) sütötték el az első ágyút a város falai ellen.¹³²

27-én kezdtek el a nagy rondellán rést löni. Előtte való nap jött át a keresztény táborba három hajó budai rác nép, kiket a német krónikaíró „keresztény magyarok”-nak nevez zárjel között (ellenkezőleg a mostaniakkal, kik a jó óhitű magyarokból szerbeket csináltak nagy bölcsen); 23-án egy janicsár zászlótartó szökött át, ki felfedezte Gábor barát előtt a két tűzakna irányát, melyet Petneházy ellen ástak az ostromlottak; két ellenakna még azon éjjel megsemmisíté az előbbieket hatását, a felfedezett föld alatti folyosókban rövid viadal támadt, mely a törökök veszteségével végződött.

29-én a Pest felőli futóárokban vívtak a brandenburgi segédhadak; e napon Gábor tüzes golyói oly égést támasztottak a várban, melyet öt óra hosszat nem bírtak eloltani a törökök. A hadsereg nem nevezte már a barátot másképp, mint „Tüzes Gábornak”, ez a név maradt rajta a történet lapjain is.

Augusztus 5-én már jókora rés volt löve a nagy rondellán, ugyanakkor a két kisebb körsánc is halomba omlott; e napnak éjjelén a bajorok támadást próbáltak a tört résen át, s sikerült egész a belső sánckaróig hatolniok, ahol az elfoglalt helyet meg is tartották, és rögtön eltorlaszolták; a csata folyama alatt azonban néhány vitéz vezértiszt is elesett; amint Petneházy másnap hallá, azok között volt egy Funkensteini Funk lovag is. A becsület úgy hozta magával, hogy az elesett hős temetésén jelen legyen. A holtakat a Gellérthegy alatti temetőbe takaríták; Petneházy hajdúi adták nekik a végtisztelést, hármat löve sírhalmaikba. Itt látta Petneházy saját szemeivel, hogy a koporsó valóban a sírba szállt le, melyre fel volt írva: „Funkensteini Funk lovag, meghalt aug. 5-én”; ő maga veté az első göröngyöt a koporsóra, nemes szívéből szánva a hőst, nem gondolva benne a vetélytársra.

Ebben a percben valaki vállára üt hátulról, s amint Petneházy visszafordult, megdöbbenve látja ott állani megholtak vélt vetélytársát, ki gúnymosollyal szóla hozzá:

- Ne hányja olyan jókedvvel a földet arra a koporsóra, bajtárs uram; nem én fekszem abban, hanem a bátyám; megboldogult Funkenstein Henrik. A keresztnevet persze nem tudta ön.

- Annál jobb - viszonzá Petneházy -, ha ön még él; Buda várát majd annál hamarabb bevesszük.

A következő napok szüntelen csatározásokban folytak le; majd a törökök rohantak ki éjjel az ostromlók viárkaira, s leöldösték az ott alvókat, beszegezék ágyúikat, majd a keresztények lopóztak a sötétben a szélső védművekre, s leronták az ellenfél sánckaróit; közben egy-egy tűzakna lobbanása rázta meg a harcolók lábai alatt a földet. A törökök tűzaknái többnyire

¹³² Kútfőim a napra nézve igen eltérnek; két egykorú krónika közül az egyik: „Der siegreiche geendigte etc. XV.-jährige Türkenkrieg” - kelt 1699-ben - június 13-ra teszi az ostrom kezdetét; egy másik: „Johann Christoph Wagner’s Christlich und Türkischer Staat und Geschichtsspiegel”, mely az ostrom utáni években adatott ki: június 19-ét említi. Azontúl is minden egyes fegyvertényt, nevezetes férfiak elstét stb. hat nappal későbbre teszi, mint az előbbi. Hammer-Purgstall* június 28-ról kezdeti az ostromot. (Geschichte des osmanischen Reiches.) Palugyai szerint pedig június 18-án érkeztek meg az összes seregek Buda alá. Így ez legjobban megegyez a második könyvben idézett adattal. (Jókai Mór jegyzete)

* Hammer - Joseph Hammer-Purgstall (1774-1856), osztrák orientalista *Geschichte des osmanischen Reiches* című, Pesten 1834-1836-ban megjelent munkájára hivatkozik Jókai

szerencsésebbek voltak; a keresztények által fűrtak rendesen visszafelé lobbantak el, és saját népükben tettek siralmas károkat. A harcban elesettek levágott fejeit azután a törökök a várfalakra tűzték ki, az ostromlók viszonzásul az ő halottaik fejeit tűzték fel lándzsákra, s a víárkokat szegték be e rettentő jelvényekkel. A levágott fők mindkét részről egyre szaporodtak.

Különösen rosszul sikerültek a főrendella és a Krutina-fal ellen ásott aknák; e pontokon több veszteség volt, legkevesebb eredménnyel. Mint Gábor barát megjósolá: sokkal könnyebb munkájuk volt a bajoroknak, kik a Duna felőli meredek oldalt vívták, az ellenség ágyúitól és tűzaknáitól nem tarthatva.

Tizennegyedikén történt az első ostrom a rések ellen. Esti hét órakor minden ostromágyút kilőttek egyszerre, s arra elhallgatott valamennyi. Már csatarendben állt minden csapat, a spanyol önkéntesek és a hajdúk kezdtek is az ostromot, midőn egy, a császáriak által ellobbantott akna oly szerencsétlenül csapott vissza, hogy kétszázötven embert eltemetett saját seregeik közül. Az erre támadt zavarban sok jó vitéz otthagya az életét; sebet kapott a bajor herceg, Bejár; az angol herceg, Zaimes és Piccolomini; csak Petneházy maradt sértetlen; pedig alig állt százlépcsnyire a boldogtalan tűzároktól. Elég baj volt ránézve a sikertelenség.

A túlsó oldalon következő éjjel a bajorok a kis rondellát s a hozzá tartozó kettős kökerítést elfoglalták, Funkensteinnak csak egy lépése volt még hátra a várfalig; Petneházy még az első lépéstől is hátra volt vetve. Lehetetlenséggel volt határos, hogy őt megelőzze ezen az oldalon.

És ami oly hihetetlen volt, az másnap megtörtént. Délután Tüzes Gábor barát bombái olyan szerencsével jártak, hogy egy közülök a nagy rondellán levő lőportorony boltozatán keresztültörve, azt levegőbe röpítette.

Szemtanúk azt írják a lobbanásról, hogy az ég elsötétült bele, mintha rögtön éjszaka szállt volna a nap elé; süvöltő gránátok, égő gerendák, széttépett hullák repkedtek mérföldnyi távolságban szerteszét; s a képtelen erőszaktól a Duna hullámai túlcaptak a pesti partra, s elboríták egyszerre az egész várost. Azt hitte mindenki, hogy a föld szakadt be! Csak percek múlva tértek az emberek magukhoz, s akkor látták, hogy a nagy rondella mi szörnyen elpusztult egy pillanat alatt; a mellékfalak húszölnyire le voltak döntve, kihányva alapjaikból; a sánckarók összezúzva, az árkok betemetve. Ötszáz török veszett el e robbanás miatt; Tüzes Gábor maga egy csatát nyert a török ellen.

E viadal után a lotaringi herceg rögtön felszólíttatá Abdi basát, hogy adja fel a várat, mit úgysem védhet meg többé. A török vezér azt üzente vissza, hogy amint az eddigi ostromok előtt nem szólíttatott fel a vár feladására, úgy ezután se szölongassák, ő nem adja meg magát, nem is kénytelen vele. Az a vár az ottomán birodalom kulcsa, azt elhagynia nem is szabad. Bizonyosan tudja, hogy segítségére fognak jönni és felszabadítják, s a keresztények hiába rontják meg magukat, mint ezelőtt két évvel. Ő Mahomedra és a szultánra bízza magát, azok kisegítik. Inkább ajánl cserébe más várat, Egert vagy Székesfehérvárt, de ezt nem adja.

E napon érkezett híre, hogy a nagyvezír ötvenezernyi sereggel átkelt Eszéknél a hídon, az ostromlott várat felszabadítani. A várban ez este nagy ágyúzás volt, s a törökök zászlókkal, énekelve jelentek meg a bástyákon; jeléül, hogy ők is megtudták kémeik által a nagyvezír közeledtét.

A fővezérek erre általános ostromot rendeltek, a huszárságot a nagyvezír csapatai elé küldve, ki hír szerint már Székesfehérvár falai előtt állt.

Abdi basa vitézül védte magát, az ostrom vissza lön verve; a keresztényeket oly hevesen támadták meg, hogy újra el kellett hagyniok az elfoglalt pontokat. Másnap, harmadnap csend volt a vívó felek között, negyednap visszaérkeztek a huszárok, jelentve, hogy ami török sere-

gek Székesfehérvár alatt vannak, többnyire csak felültetett néphadból állanak, mely a sokkal kisebb magyar sereggel sem bírt megmérkőzni; hoztak belőle mutatványul foglyokat; hanem hogy a hegyek felől közelg sokkal nagyobb erővel maga a fővezér.

Másnap reggel jelent meg a török sereg egyik csapata Vörösvár felől. A keresztények előőrsei, kik aggodalom nélkül, elszórva tanyáztak ott, hirtelen zavarba jöttek, s a magyar lovasság nélkül még nagyobb is lett volna a veszély néhány levágott főnél, mit a rendetlen tatár had diadaljelül vitt magával. Délben tűntek fel a nagyvezír zászlói a budai hegyek között; éppen a bajor, magyar és császári hadak ellenében...

A nagyvezír megjelenésének hírére az ostromlók heve zsibbadni kezdte; a haditanácsban a vezérek egy része, azok közt Starhemberg, az ostrom félbehagyását tanácsolák; hogy a császári sereg ennyi veszteség, ennyi küzdelem után ismét vonuljon el szégyennel a töröktől el nem vívható vár alól. A magyar vezérek és a két badeni herceg leküzdtek a megalázó indítványt. Badeni Lajos elég merész volt szemükbe mondani, hogy nem a vívók lanyhasága késlelteti ennyire a sikert, hanem az, hogy nincsen két napra való tervük soha.

Már ekkor a keresztény tábor tízezer gyalogot és kétezer lovast veszített, fegyver, tűzaknák és betegségek miatt.

A lotaringi herceg negyvenezer emberrel szemközt fordult a nagyvezírré, ágyúlövésnyi távolban állt egymás előtt a két sereg. Vívók és ostromlottak várták a harcot, ettől függött a vár sorsa. A harc azonban nem következett be; mindkét vezér jónak tartotta álláspontját, s a másikat várta. Utoljára is, ha a török vezérnek volt mulatni való ideje, a hercegnek nagyon volt. A halogatás nem az ő kárát szaporítja.

Azon éjjel a törökök tűzhajókkal kísérlék meg a Pestet Budával összekötő híd elrombolását; de sikertelenül, mert az óbudai bátor molnárok csónakaikkal a tűzdereglyék elé kerülve, azokat eleve elsüllyesztették.

A nagyvezír ki akarta kerülni az elhatározó csatát, hanem ehelyett mindenáron friss csapatokat akart bevezetni a várba. Másnap reggel egy dandár, nyolcezer szpáhiból és janicsárból álló, Budakeszin és Szent Pál völgyén keresztül a keresztények jobbszárnyát megkerülte, s a horvát gyalogosokat oly zavarba hozta, hogy azok saját ezredesüket is összetaposták, midőn Dünewald vértesei és a Bercsényi-huszárok szembejöttek rájuk. Erre dühös csata támadt: a horvátok a magyarokkal együtt visszafordultak a törökre, a lovasságot megszalaszták, s a cserbenhagyott gyalogokat az utolsó emberig lekaszabolták. Kétezer török hullott el, köztük két basa; nyolc ágyú és zászlók maradtak a győztesek kezében. Ez a harc a Nagy-Sváb-hegyen történt, ahol most azok a szép nyaralók vannak. Az elfoglalt zászlókat a viárokban tűzték ki, hogy láthassa Abdi basa a várból a törökök veszteségének tanújeleit. A leölt janicsárok mindegyikénél volt három kézigránát és egy ásó. Valószínű, hogy hirtelenében sáncot akartak verni a Sváb-hegyen, s ott helyet foglalni.

Tizenhetedikéig csak az ágyúk felelgettek egymásnak; az ellenség minden oldalon pihent és várt; aznap a törökök egy tűzaknát lobbantottak fel, de az csak saját maguknak tett kárt.

Abdi basa ezalatt megújult hévvel védte a várat, betömte a támadt réseket, új sáncokat ásatott, hadait lelkesíté; míg az ostromlókat a fölmentő sereg csatározásai elvonták és csüggeszték.

Augusztus 20-án, éppen Szent István napján, hirtelen egy csapat lovasság rohanta meg a keresztény tábornok; lóhátra ültetett janicsárok voltak azok. (Derék katona, akinek mindegy, ha ma gyalogságnak használták, s holnap lovasnak ültetik fel, és úgy is verekszik.) Ugyanazon horvát ezredet találták útjukban, mely néhány nap előtt a Nagy-Sváb-hegyen segített a diadalhoz. Ezúttal keresztültörték magukat rajta; vágatva rohantak a tábornok védő gátokig, ott leug-

ráltak lovaikról, gyalog, fegyverrel kezükben áttörtek a védsáncokon, s mielőtt a keresztény tábor zavarából magához térhetett volna, már benn voltak a Tabánban (így nevezte el a török a hosszú külvárost), ott Heiszler vasas lovasai jöttek rájuk szemközt, azokkal is megütköztek, azokat is elverték maguk előtt, s már közel voltak a Fehérvári kapuhoz, már jött Abdi basa segítségükre, midőn Petneházy előrohant hajdúival, s dühös viadalt kezdte velük, mely azzal végződött, hogy kétezeröttszáz janicsár közül nem jutott több a várba ötszáznál, annak is nagy része sebesülten.

Hanem ez mégis diadal volt: erkölcsi diadala a török katona önfeláldozó merészségének a keresztény hadvezetők fontoskodása felett. Mi történhetett volna, ha ugyanekkor egy janicsárezred helyett az egész török sereg rohan a miénkre! Szerencsénk volt a nagyvezír tehetetlensége.

E siker öröme Abdi basa háromszor adatott sorlövést minden ágyújából, s négy új vörös zászlót tüzetett ki falaira: keresztények bosszújára.

Augusztus 22-én reggel ostromot színeltek a császáriak, melynek az volt a célja, hogy ezalatt a kastélyt, mely a vár felett uralgott, véglegesen hatalmukba kerítsék. A terv sikerült; háromszáz harcos felmászott a rommá lőtt torony magaslatára, s onnan lehányta a törököt. Az oszmánok háromszor kísérlék meg elverni onnan elleneiket, mindig sikertelen, ekkor bevonultak a torony alsóbb emeleteibe és pincéibe. A pinceablakokon át folytonosan tüzeltek kifelé, úgyhogy a toronyban levőknek lehetetlen volt segítségükre menni alulról, vagy akár azoknak onnan visszatérni; s emellett azon pokoli ötletük támadt, hogy az alsó emeletekben kénkövet halmoztak fel, s azt meggyújták. A felettük levő ostromlóknak mind ott kellett fulladni. Azonban a terv megghiúsult azon, hogy a torony boltozatain nem hatolt át a kénfüst, ahelyett inkább lefelé terjedt, s az ótalmazókat szorította ki az üregeikből, másnap egészen a keresztények birtokában volt a kastélytorony; ágyúkat vontattak fel rá, s onnan gyönyörűen lőhették végig az egész várat.

Azon a napon az éjjeli vihar alkalmával Abdi basa egy törökké lett magyart s egy szerecsent küldött ki a várból, levelekkel a nagyvezírhez. A szerecsen jó úszó volt, a Dunán keresztül menekült, s kétszer átúszta azt, hogy a nagyvezírhez juthasson; de a másikat elfogták a huszárok a Csepel csúcsánál. Meglelték nála a levelet, melybe ez volt írva:

*Lehetetlen tovább tartanom a várkastélyt, annak bukása pedig a várát is maga után vonja. Kérek minél gyorsabb segílyt, különben vége az ellenállásnak. Én nem mulasztottam el semmit. Én elkövettem mindent, ami hatalmamban állott. Engem nem érhet vád. Huszadikán alig háromszáz ember érkezett be hozzám, huszonkettedikén közülük száz elhullott a kastély ótalmában. Az ellenség minden törekvésem ellenére befészkelte magát a kastélyba; kiket ellene küldöttem, azok nincsenek többé. - Segélyt, gyors segílyt kérek a nagy Isten nevében.*¹³³

Még ugyan megkísérlé a kastélyt másnap, harmadnap visszafoglalni; de mindannyiszor sikertelen. A közel fekvő házakból puskatúzzal, gránátokkal pusztítja a torony omladékain levőket, kik ott el nem sáncolhatván magukat, azokat ismét égő szurkos nyilakkal gyújták fel a törökök; ez a pont három napig folytonos harc színhelye volt, ember ember ellenében, a holtakat félrelökték, s jöttek helyükbe új élők; alig volt húszölnyi tér a viadalra.

Jól lehetett tudni, hogy itt az idő, amelyben a nagyvezírnek végső csapást kell merészelné az ostromlók ellen, ha a várat fel akarja szabadítani.

¹³³ Szalay László V. k. 329. Rödernél Vecchi levele. (Jókai Mór jegyzete)

Augusztus 29-én hajnalhasadta előtt az északi hegyek felől alászállottak a török hadcsapatok, ezer szpáhi, kétezer janicsár és tizenötezer tatár. Ezerötszáz lovas hirtelen Óbudán termett, s az előőrsöket felriasztva, a dunai köröndre vetette magát. Itt a cölöpszetek mögött és a dunai sajkákon Apti vezérlete alatt a magyar hajdúk és német céllövészek csapatai álltak, azok visszaverték őket; arra a Rókus-hegynél épült nagy ágyútelepet rohanták meg, hol Mercy és Heiszler tábornokok fogadták a rohamot; a török elszántan harcolt; egy aga, ki már két halálos sebből vérzett, még bírt elég erővel Mercyt úgy sújtani vállon, hogy ez a páncélon keresztülható vágásba belehalt. De az is hasztalan volt, a városba nem lehetett bejutniok; a vad roham vissza lett verve; a szétbomlott hadtest egy része Pálffy Ferenc lovasezrede által a Kis-Sváb-hegynék lőn szorítva; a rend felbomlott mind a két hadsereg között. A Pálffy által üldözött szpáhik viszont a lotaringi herceget terelték maguk előtt, a fővezér közel volt hozzá, hogy foglyul essék, midőn egyszerre Schöning a brandenburgiakkal segítségére jött. A két tűz közé szorult dandár kétségbeesve küzdött elől-hátul tóduló ellenségei közepett; egy bősziült csapata hirtelen oldalt nyitva rést, egész a császári herceg főhadiszállásáig tört utat, s ott hagyta magát lekaszabolni veszett viadal közt. Abból a hadtestből, amit hajnalban elküldött a nagyvezír, még csak hírmondó sem tért vissza hozzá a csatából.

Délre vége volt a harcnak.

Délután egy órakor csengő tábori zenével vonult át a hídon Scherfenberg rég várt segélyhada, Piccolomini vezénylete alatt; a nagyvezír látta ezt jól a hegytetőről, s elvonult onnan érdi táborába.

Pár nap múlva még ezerkétszáz svéd is érkezett meg távoli hazájából, az ostromban részt venni; a keresztény had hatezer-kétszáz emberrel szaporodott; a török felmentő sereg hátrább vonult - Budavár sorsa el volt döntve.

Szeptember másodikán délután három órakor hat ágyúlövés a Gellérthegyen jelenté, hogy az eldöntő ostrom perce jelen van. A várban akkor énekelték a halálba menő hősök szúróját a koránból. Abdurrahman tudta, hogy az ő ősz fejének s a budai félholdnak ez az utolsó napja.

Még egyszer kiküldte levéllel egy hírnököt a nagyvezírhez, melyben szemére veté, hogy a várban levő asszonyok több kárt tesznek az ostromló ellenségben, mint ő az egész hadsereggel: de ezt a követet is elfogták; a nagyvezír nem hallotta meg a szemrehányást, segítségre úgysem jött volna.

A jeladásra a Kis-Sváb-hegy tűztelepei tizenhat ágyúval kezdték szétrombolni a rést elzáró cölöpszetet, mialatt háromezer ember Spinola vezetése mellett nesztelen, észrevétlenül közeledett a várfalakhoz, a futóárkokban meglapulva.

Amint a tört rés közelébe értek, hirtelen megrohanták azt, s tömegestül vetették magukat a védelmezőkre. A török nagyon jól harcolt; egy lábnyomnyi tért sem engedett át, nemhogy ingyen, de drága vérért sem; míg egy része a faltörés aljában harcolt, kard kard ellen, addig a többi égő gránátokat és kanócos lőporzsákokat hajigált le az ostromlók legsűrűbb tömegei közé.

Hasonló dühös ellenállás fogadta a várkastély felől támadó bajorokat; ezeket kétszer verték vissza a várkastélyba, s már halva volt ott a vezér Piccolomini, itt Tattenbach gróf és Zacco őrnagy; már csüggedni kezd az ostromlók erélye, midőn a harci zaj közül diadalordítás töri magát keresztül, s a vívók a középkörönd romjain látják lobogni a keresztény zászlót, Magyarhon védasszonya képével. Aki azt a zászlót odatűzte, az volt Petneházy, s akik ott harcoltak mellette, azok voltak a magyar hajdúk, kiket keresztel és karddal kezében lelkesített a köztük járó Gábor barát.

Abdurrahman basa látta a megjósolt ellenséget maga felé közeledni, látta emelkedni mindig közelebb, mindig magasabban azt a zászlót, melynek először kelle az ő bástyája szélébe fúródni. Céllövészei hiába irányozák feléje tölcseres fegyvereik csövét, a kezíjüket, annak az egy embernek ott nem lehet elesni, nem lehet ellenállani. Istennél a kegyelem!

Kétségbeesett dühvel harcolnak szpáhik, janicsárok, szarácsik, hajdúkkal, gránátosokkal összekeveredve személyes viadalban; nincs segítség, egyedül az Úristennél.

A lobogtatott zászló egyre közelebb jő, most Petneházy egyszerre felugrik egy bajtárs vállára, és arról átszökve a bástya párkányára, merész kézzel tüzi ki reá a zászlót.

- Verjétek őt le onnan! - ordít Abdurrahman; de ha nem szólna is, rohannának rá vitézei. Annak a zászlónak nem szabad ott lobogni; annak, aki azt oda tűzte, nem szabad a napot látni többé.

Petneházy jól tudja védelmezni veszedelmes helyét; kettő, három véres fővel bukik le a rátódulók közül, midőn egy fa tetejéről, mely a sáncon nőtt, egy kurd vitéz oly ügyesen hajítja felé a pányvát, hogy az a küzdő vitéz nyakára hurkolódik, s a következő pillanatban lerántva lábáról, ott függ a fa ágán: legdicsőbb pillanatában győzelmének a leggyalázatosabb halálnak kitéve.

Abdurrahman már örömeiben ordít; de a magyar vitézt e gonosz percben sem hagyá el lélek-jelenléte; hirtelen megragadá baljával a nyakára hurkolt kötelet, s kardjával kettészélé azt, s ismét talpon állt a földön; abban a percben értek oda hajdúi is, és kiszabadíták az ellenség kezéből.¹³⁴

Abdurrahman ezt látva, széthasítá köntösét, és sarkantyúba kapva lovát, elnyargalt a körönd előli térről; a várkastély felé futtában szemközt találkozik szilihdárjával,¹³⁵ aki kérdező tőle, hova fut.

- Istennél a segedelem! - felelt neki a basa. - A napok beteljesülnek, mi nem vagyunk itt többé urak! Eredj vissza, rakj tüzet lakásomban, s küldd szét az eunuchokat, - hogy gyűjtsanak fel sorban minden házat, s a futó tűzárkok kanócait gyűjtsák meg. A tubafa¹³⁶ alatt találkozunk.

Az a tubafa pedig már a paradicsomban van.

Innen vágatott a Bécsi kapu felé, hogy legalább ne Petneházy és az ál-Ihánzáde szeme láttára essék el.

A Győzelem téren (török elnevezés!) találkozott a recsinbtáragával és a tüzérparancsnokkal.

- Vissza! Vissza! Csak a dicsőség még a miénk, az élet nem többé!

Azzal mind a hárman visszalovagoltak a Bécsi kapuig; ott, ahogy a keresztény vértések tódultak elő a résen, leugráltak lovaikról, azokat ott leszúrták s meztelen karddal kezeikben, gyalog rohantak az ostromlók közé; néhány perc múlva vége volt mind a háromnak, a győztesek Abdurrahman testén keresztül rohantak a városba.

Már akkor itt általános volt a futás, Petneházy diadalával szétbomlott a török védelmi rend; elől-hátul meg voltak támadva; minden utcán szemközt jövő csapatok fogadták a futókat, itt térden állva esdtek kegyelemért, amit nem kaptak meg; amott kétségbeesetten harcoltak utolsó

¹³⁴ Lásd Csereynél és Hammernál. (*Jókai Mór jegyzete*)

¹³⁵ *szilihdár* - fegyverhordozó testőr

¹³⁶ *tubafa* - a mohamedán hit szerint a túlvilágon levő fa, mely alatt a hitükért elesetteket minden boldogság várja

emberig, s e viadal közepett egyszerre elkezdtek a felgyújtott házak égni, amiknek utolsó szobáiban még harcoltak az utolsó pillanatért.

Legtovább tartott a tusa a várkastélyban; ott kétezer férfi, asszony és gyermek, a janicsár-
agával és a főmuftival egy kerek toronyba elzárkózva, végső kétségbeeséssel védte magát,
melyet a bajorok túlnyomó ereje nem bírt leküzdeni. Végre a vezérherceg, hogy a harcnak
végét vesse, kegyelmet adott nekik, s nem engedte őket bántani. A janicsár-
agával a bajor herceg lábaihoz borulva, kebléből egy szelencét vont elő, s neki nyújtá, az tele volt Abdi basa utolsó
gyémántjaival, miket a török vezér a harc előtt dolmányáról letépett, elszórt, és miket az
előrelátó aga bölcs volt felszedni, hogy életét megváltsa rajtuk.

Az alvezér életét a Zerini-ezrednek egyik magyar közvitéze menté meg.

Ekkor mutatott a napóra Mátyás király templomának falán ötöt.

Két óráig tartott a véres szomorújáték.

S annak bizonyosságául, hogy valóban vége van, földrengető ropogással sült el az Abdi által
utcahosszat ásatott futóakna, mely romba dönté még, amit az ostrom épen hagyott is; Buda
vára nem volt más, mint egy romhalom, égő üszökkal fedve és vérrel befestve.

S aki ezt a megrendítő tragédiát a ténylegi halmokról legnagyobb léleknyugalommal nézte - az
a török nagyvezír volt. A török hadsereg láttára esett el az oszmán birodalom kulcsvára,
büszkesége: Buda.

Petneházy pedig az első volt annak falain a végostrom alatt, s vágytársa az utolsók között volt,
kiknek a körtorony vitézei legtovább ellenálltak.

Petneházy másnap reggel Gábor barát kíséretében összejárta Budavár romjait. Alig talált már
rá az ismerős helyekre; fel volt dűlva minden. A vadaskert fái ki voltak vágva és feltüzelve, a
regényes kioszknak s a rózsalugasoknak helyök sem látszott már. Csak egy kettétört kőlap
emlékezteté még valamire, amit a sáncmunkák közben félre eltakartak földdel. Annyit megtu-
dott alakja felől, hogy az török halott sírköve, s annyi el tudott olvasni az arab betűkből, hogy
azon a kővön Abdi basa egyetlen leányának, Tellinek neve van bevésve. Szinte jólesett az-
után, hogy a sárga házat, melyben őt legutoljára látta és meggyűlölte, nem találta sehol; azt
úgy szétrombolták a tűzgolyók, hogy fel nem lehetett ismerni a romhalmaz közül.

A szerzetes némán megszorítja az ifjú kezét, tán kitalálta gondolatjait? A halott szerető emléke
nehéz!

Amint a füstölgő romok közül ismét alászálltak, szemközt találkoznak Heiszlerrel; a tábor-
nok sohasem szerette Petneházyt nagyon, annál kevésbé a barátot; bántotta az, hogy a magyar-
nak miért van vitézsége - és esze. Mint Petneházy később megtudá, Funkensteinnak sógora is
volt; ami elég ok a haragra a tegnapi hőstett után.

- Ne is menjen, ezredes úr, a főhadiszállásra - szól hozzá szárazon -, parancsot hozok önnek a
főhercegtől; az egri basák Pest ellen jönnek, már Hatvanig értek, és ott elsáncolják magukat;
onnan ki kell őket ugratnunk, mielőtt várat csinálnak belőle. Vegye ön át Pesten levő huszár-
ezredét, s induljon velem még ez órában, én az Aspremont-vasasokat vezénylem. Tüzes Gábor
úr pedig menjen a főherceghez, s várja ott további rendeletét.

Gábot barát azt súgá Petneházynek:

- Őrizd magad ettől az embertől, aki mindenkit úrnak nevez. Tudtomra a magyar eddig csak az
Istent és fejedelmét hívta uramnak, és ha másnak mondta, gúnyolódott vele.

Azzal elváltak.

Petneházy átment Pestre, és egy óra múlva csatlakozott Heiszlerhez huszárezredével, mely saját nevét viselte. Felötlött előtte, hogy ilyen hadi vállalatához nem visznek ágyúkat; de nem kérdezősködhetett, mert tudta a szokást, hogy felsőbb rangú tiszt az alsóbb fokúnak ilyen kérdésre helyt nem áll.

Másnap szép rendben megérkeztek Hatvan alá; annak már akkor hevenyészett sáncai voltak, miknek szegletén a basa lófarkas holdja villogott.

Heiszler ott azt az utasítást adta Petneháznak, hogy a török hadsereg által összeterelt gulyát hajtassa el a város alól - fényes nappal.

A feladat a nevetségig lehetetlennek látszott; de Petneházy nem mondta rá, hogy lehetetlen. Hogy ne legyen senkinek kifogása személyes bátorsága ellen, kiválasztott ötven vitézt huszárai közül, s ő maga élükre állva, bátran belovagolt velük egész a török sáncok aljáig, ahol a gulya tanyázott.

Egypár szakállas golyó elbúgott fejük felett, de kárt nem tett bennük; később sűrűn tüzeltek rájuk öreg puskákkal; Petneházy erre megrítkítá a csapat hadsorát, s sebesen nekinyargalt a gulyának; az őrt álló kurdok elszaladtak, otthagyták a teheneket, a huszárok pedig kiszakítottak belőlük egypár száz darabot, s elkezdtek hirtelen terelni maguk előtt.

A városban levő törökök elébb cselvetésnek hitték ezt a mozdulatot, s nem jöttek ellene, most azonban maga az egri basa és alvezérei hatszáz szpáhival iramodtak a huszárok után, hogy ezt a csúfot ne engedjék megtörténni.

Heiszler jól láthatta, hogy Petneházy milyen veszélyben forog; de azért nem mozdult meg helyéből. Ha elesik, azt lehet róla mondani: elvette vakmerő bolondságának díját; ha megmenekül, csak a parancs szerint cselekedett.

Azonban Petneházy nem gondolt a megmenekülésre, hanem amint látta, hogy a török azonnal utoléri, hirtelen megállítá katonáit, s visszafordult maroknyi népével az üldöző ellenségre; annak egy része tovább rohant a nyargaló gulya után, más része akkor toppant meg, midőn a huszárok közéjük vágtak.

- Ki-ki a maga kezére dolgozzék! - kiálta Petneházy, s azzal ő maga egyenesen nekirohant az egri basának, s amint az szép ezüstös páncélba volt öltözve, úgy taszította keresztül kopjája vasával, hogy annak a hegye a nyeregkapában állt meg. Ugyanakkor egy másik huszár a török alvezérnek egy akkora darabot levágott a koponyájából, amennyi annak éppen elég volt arra, hogy a nélkül ne élhessen. Erre zavarba jött a törökség, rémület szállta meg vezérei elestén; lassankint egyes huszárok, dragonyosok száguldoztak társaik segítségére, a csata általános lett, a zavar még általánosabb. Mire kitisztultak belőle, kétszázötven török hevert a csatatéren; köztük a vezérek, nyolcvan foglyul esett; a többi meg sem állt Egerig, otthagytá Hatvant és a gulyát, s a vezéri nagypecsétet, mit Petneházy diadala tanújelül vitt Budára a hercegi vezérnek, az meg a császárnak küldte.¹³⁷

Midőn innen visszatérve, Pesten találkozott Gábor baráttal, ez örvendve szorítá őt keblére.

- Elveszett embernek hittelek! Mármost ne tégy többet egy esztendeig; mert nem fog javadra szolgálni; eredj Komáromba menyasszonyodhoz; vidd oltárhoz, aztán ősi kastélyodba haza, s iparkodjál boldog ember lenni. Ha szükségük lesz rád, hívatni fognak; ha útjokban léssz, eltesznek láb alól. A császár grófnak nevezett ki, s ezt nem szeretik azok, kik a hátad mögött maradtak.

¹³⁷ Lásd: Der siegreiche geendigte Türkenkrieg, 93. lap. (*Jókai Mór jegyzete*)

Azonban Petneházy nem fogadta meg öreg mentora jó tanácsát. Elragadta a hír, a dicsszomj; ahelyett, hogy véres babéraival sietett volna Borbálához, kinek kezét a legdiccsőségesebb úton érdemelte meg: hazája visszavívott fővárosának ormára tűzött zászló által, jobbnak találta a főhadiszálláson megjelenni. Ott sok mosolygó arc fogadta, többek között Funkensteiné is, ki tréfálózva mondá neki:

- Bizonyára most már olyan nagy emberré lettél, hogy nem is kellene olyan közrangú leány keze után vágyódnod, mint Borbála; ha Bécsbe fölmégy, tucatszámra találod a hercegasszonyokat, kik erővel nőül akarnak hozzád menni.

- Már csak hagyd te nekem azt, akit megszolgáltam, s ne igen nevezgesd előttem Borbálának, mert az csak nekem Borbála, neked nem.

- Jól van, jól, azért ne légy olyan fennyen; nem a te érdemed, hogy ahol te jártál, ott kevesebb volt a fal és a férfi, mint ahol nekem kellett verekednem.

Ebből tüzes vita kerekedett volna, ha a vitéz urak közbe nem vetik magukat, mire azután a két lovagnak kezet kellett nyújtani és kibékülni, s minthogy Petneházy másnapra a hercegtől szabadságidőt kért Komáromba utazhatni arájához, Funkenstein azt indítványozá, hogy ezt egy búcsúlakomának kell megelőzni; aminthogy azután estve elkezdvén a nemesurak, egész kivilágos kivirradtig ittak, és jókedvben voltak; utoljára Funkenstein francia borokat hozatott elő, és azokból kényszeríté Petneházyt inni, akinek a pezsgőnedv nagyon tetszett.

Reggel, a hajnali trombitaszónál azután elkísérék jó barátai Petneházyt egész a török fürdőkig, ott búcsút vevének tőle, s engedék útjára menni Komárom felé.

Petneházy mintegy ötven huszárt vitt magával kíséretül, még mindig megeshető lévén, hogy valahol száguldozó tatár csapatokkal találkozék Komáromig; azoknak hadnagyával bizalmas beszélgetésbe kezdett az úton. Egyszer, Vörösvár táján elkezde panaszkodni, hogy iszonyú hőséget érez, a hadnagy pedig azt állítá, hogy igenis hús szél lengedez. Petneházy apródonkint leveté mentéjét, dolmányát, egy ingre maradt, mégis kiállhatatlan hőségről panaszkodott; az izzadság csorgott le halántékairól.

Kevés idő múlva azt mondá a hadnagynak, hogy a feje majd szétszakad. A hadnagy azt hivé, hogy ez az éjszakai mánortól van, s tanácsolá neki, hogy ha Vörösvárra beérnek, feküdjék le, és pihenje ki magát.

Petneházy erre sebesen előrelovagolt, a hadnagynak úgy tetszék, mintha a vezér le akarna esni lováról. Utána kiáltott, arra Petneházy megállt és bevárta.

Arca egészen ki volt kelve alakjából, szemei beesve és ajkai elkékülve.

- Bálint - mondta a hadnagynak -, én meg vagyok mérgezve; de visszamegyek, és megölöm azt, aki megölt!

Azzal tüzesen sarkantyúba kapta paripáját, és elkezdett vágatni visszafelé Budának.

Huszárjai nem érték utol, oly böszült nyargalást követett el, s elmaradoztak utána. Egyszer azután azt látták, hogy letér az útról, ki a sík mezőnek, mint aki már eszméletét veszté, s nem tudja kormányozni a lovat. A paripa nyargalt, szökölt árkon-bokron keresztül, néhol oly közel jött az ezredes kíséreihez, hogy azok láthaták annak feldúlt arcát, szederjes homlokát, égő szemeit, s hallhaták, mily szörnyen átkozza gyilkosát, vértől habzó szájjal; rettentő tünemény, egy méregtől megőrült dalia, kit böszült lova ragad berken és avaron keresztül!

El nem bírták fogni, mindaddig, míg a halálra nyargalt ló össze nem roskadt, s lovagjával együtt a földre rogyott; mire odaértek, Petneházy meg volt halva.

Ki gyilkolta meg? Azt ki keresné mármost - százhetvennégy esztendő múlva? A jó öreg Cserey, ki e vele egykorú történetet ekként elbeszéli, azt veti utána: „Ha magyar vagy, és sokáig akarsz élni: okos ne légy, vitéz ne légy, és pénzed se legyen sok.”¹³⁸

Budavár eleste gyásznapi volt a török birodalomra nézve. A szultán felriada könnyelmű vadászataiból, s búcsújáratot rendelt az egész országra. Mekkában a próféta sírjából előhozták a koporsót, ezüstravatalra tették, melléje a csatában elesett emírek és hősök csontjaival megpakott huszonöt koporsót, hogy Allah lássa meg és elégelje meg a pusztulást. A búcsújárók seregei minden pénteken hétszer járkál körül e ravatalokat, zene és kürtszó nélkül, egyedül emberi jajsónak szabad hallatszani.

A böjt utolsó napján húsz mérföldig menő búcsújárat rendeztessék; elől egy nagy szekrényt vigyenek tört kardokkal, nyilakkal és csatában elhullt hősök csontmaradványaival; azt hatszáz zsákba öltözött katona kísérje, mezítláb, hajadonfővel.

Azután jöjjön háromezer szpáhi gyalog, fekete turbánnal, tépett és vérrel bemocskolt ruhákban, hátát tevéfarkkal verve.

Utánuk hatezer dervis, övig meztelen, testébe késeket és nyilakat szurkálva, hogy a vér szertefecskendezzék róluk.

Azután hozzák a próféta szekrényét, mely mellett háromszáz basa járdal kivont karddal, s aki szemeit a szekrényhez fel meri emelni, annak fejét leütik.

Minden mérföldnél egy keresztény rabszolgát levágnak, s vérében otthagyják az úton meghalni.

Harminc előkelő vezér, fejét számárvérbe mártott kendőkkel bekötve, egyik keze övéhez hátrakötve, másikban kard helyett tevéfark, amit maga után vonszoljon a sárban. Kövesse őket hétszáz janicsár, fegyver helyett pálcával kezében; hátul jöjjön a nagyvezír, sánta számár hátán, kezében nádszál, azzal fejét verve, kiáltozza: „Offát, millei, zaffai!”

Végül ismét keringő dervisek jöjjenek, testüket felhasogatva; s egy szekrényből a legapróbb rézpénzt szórják el az út mentében. Minden mérföldnél megálljon az egész menet, felordítva: Allah buffai! Allah mitrei Kresztinnai! (Allah verje meg a keresztényeket!)¹³⁹

Allah azonban nem hallá meg a búcsújárók szavait.

Buda nem jutott többé török kézre.

Kicsinyben múlt pedig. Az elfoglalt várat német őrséggel rakták meg, s a véráztatta falak között, miken Petneházy volt az első, Funkenstein lett a térparancsnok.

Kitüntetésnek szép volt, de helyzetnek nemigen kellemes. Egy feldúlt romhalmaz között, mérföldnyire elpusztított, kizsárolt vidék közepett a nemesúr rendkívül unta magát. Kérte néhányszor, hogy tegyék onnan át máshová, de a főhercegek azt viszonzák, hogy jó neki ottan.

Időközben megtudta azt is, hogy Borbála Petneházy halála után felvette a fátyolt. A gazdag menyasszonyt tehát végképp elveszté. Pedig az ostrom után részére jutott osztalék a zsákmányból már fogyatékán járt, s azok a zsidók, akiknek tartozott, történetesen Bécsben és Prágában laktak, nem voltak a budai vízvezetőnél véghezment mészárlás között.

Az alvezér háreméből két fiatal török leányt tartott meg magának, az egyik tizenégy, a másik tizenkét éves volt; az utóbbit Fatinicának hitták.

¹³⁸ Lásd: Újabb nemzeti könyvtár: Cserey Mihály Históriája, 166. lap. (*Jókai Mór jegyzete*)

¹³⁹ Lásd: Kurze Beschreibung des ungar. Türkenkrieges, 1687. (*Jókai Mór jegyzete*)

A háremben növekedett gyermeknél egy dolog volt erősen kifejlődve: a cselszövény. Fiatalsága dacára olyan jól értett ahhoz, mint a szeráj akármelyik kegyenc rabnője.

Midőn látta, hogy urának pénze elfogyott, adott neki jó tanácsot, hogyan szerezhette azt megint sokat, s Funkenstein - követte a tanácsot.

Ezen időben Gábor barát Győrben lakott, s ugyanott volt főparancsnok Piszterczky ezredes, derék, becsületes lengyel, kivel esténként együtt szoktak sakkozni.

Egy este Gábor barát ilyen különös dolgot regélt el az ezredesnek:

A napokban egy magyar fogoly, ki a székesfehérvári basánál volt szolgátságban, észrevéve, hogy egy parasztnak öltözött férfi érkezik már másodízben a basához, ki vele elzárkózva, óra hosszat elbeszélget. A fogoly kíváncsi lett, s a kályhán át, ahol fűteni szokott, kihallgatá a párbeszédet. Arról volt szó, hogy a budai várat ismét visszajátsszák a török kezére; kétezer arany az árulás díja. Mi neve az árulónak, azt meg nem tudhatá, de annyit hallott, hogy két török rabnő van nála. A foglyot másnap kicserélték török foglyokért, s az rögtön sietett Gábor barátot értesíteni az árulásról. A veszély nagy. A basa előpénzt is adott már az árulásért, s tanakodott vele a módszerek iránt; Budán pedig most az egész helyőrség alig megy kétezerre, s minden gyanú nélkül van az is.

Az ezredes rögtön sietett a tanúval Budára, s tudatá a főparancsnokkal a hallottakat. Annak nem lévén egyéb eligazodási jegye a két rabnőnél, minthogy ezek Funkensteinnél voltak, őt hívatá, s kérdezé tőle, hogy talán rabnőinek váltsága végett írt a fehérvári basának.

Funkenstein azonban megérzé az illatot, s mindennemű levelezést tagadott a basával.

Ekkor a rabnőket fogták vallatóra, s Fatinica kivallá a küldött budai paraszt nevét; arra annak a fiát vették elő, az pedig kimondá, hogy apját már másodszor küldé Funkenstein Fehérvárra. E kettős tanúsággal szemben nem védheté magát a lovag, térdre esett, és kivallá mindent. Azzal mentette magát, hogy ő csak a pénzt akarta megkapni a basától, s azután a várat nem játszani át a kezére. Könnyörgött, hogy kegyelmezzenek életének.

- Micsoda excellenciádnak egy maroknyi vér?

- De micsoda teneked kétezer aranyért annyi ezer emberéletet és egy országot eladni!

Pár nap múlva kézre került a paraszt is; a Vízikapunál akart bemenni, ott elfogták. Tagadta, hogy nála levelek volnának; míg levetköztették, s meglelték azokat a harisnyákban. (A német krónikaíró magyar pórnak állítja ezt, magyar pór pedig sohasem viselt harisnyát, azt tudjuk.) Erre kétszáz bottal jutalmazták meg hazugságáért; végre Funkensteinnel együtt kínvallatás alá vetették, de a hüvelykszorító alatt sem vallott többet egyik is, mint hogy a törököt akarták csupán kétezer aranyig megfejni.

Halálra ítélték mind a kettőt.

Az ítéletet az akkori idők irálya szerinti fordításban közlöm németből:

Minekutána most uralkodó cs. kir. felsége I. Leopoldus az annyiszor ostromlott, annyi ember, vér- és költségbe került Buda várát a török hadsereg szeme láttára Isten segedelme és győzelmes fegyverei által recuperálta,¹⁴⁰ minden császári hadiszolgálatban levőknek azon kellene lenniök, hogy annak conserválása¹⁴¹ és defendálása,¹⁴² nem pedig

¹⁴⁰ *recuperálni* - visszaszerezni

¹⁴¹ *conserválni* - megtartani, rendben tartani

¹⁴² *defendálni* - megvédeni

ismét török járom alá juttatása felől törjék fejüket, mindezt nem tekintve Funkensteini Funk Konrád főhadnagy az érdemes Salm-regementből, annyira megfélemedezik tartozó kötelességéről, hűségéről s keresztény származásáról, hogy titokban a fehértvári basához küldje egy parasztot, s levélben offertumot¹⁴³ tett neki, hogy a várat újra kezébe szolgáltassa, csak egypár száz embert küldjön is oda, mire a basa örömmel nyilatkozik, nem néhány százat, de néhány ezeret is küldeni. Ámbátor nevezett főhadnagy azt állítja, hogy ő nem akarta a várat elárulni, csupán az ellenségtől pénzt kicsikarni; mindazonáltal császári secretumokat tudatott vele, úgymint: hol lehet a várba legkönnyebben feljutni, s hogy a nagy körönd felől besegíti őt seregeivel etc. Ezért a basa a vezérnek írt is népek végett, s az utolsó, a parasztnál lelt írásában jelenti, hogy népség és pénz már készen állanak, s ezek szerint a vár, a benn levőkkel egyben, az egész kereszténység legnagyobb kárára és rémületére a legvégső veszélyben forgott, ennél fogva az ő vallomásai és levelei után a kirendelt haditörvényszék azt judikálta:¹⁴⁴ hogy ő a császári vér- és haditörvény szerint crimen laesae majestatis és perduellionist¹⁴⁵ követett el; ezért megérdemelt büntetésül s másoknak is elijesztő exemplum¹⁴⁶ gyanánt feje levágattassék, teste négyfelé szelessék, négy része négy utcára kiszegesztessék, szíve kiszakíttassék, s a szájához veressék, s mindez a törvények értelmében, ítéltetett Budán, április 8-án 1687., mely ítélet 9-én, végre is hajtatott.

Még csak az sincs utána mondván: „Isten legyen kegyelmes nyomorú lelkének.”

...Petneházy halála nem maradt bosszúlatlan.

Azóta sok víz és - sok vér lefolyt Buda alatt; a hatalmas török nemzetről úgy beszél a világ, mint egy nagy tüneményről, mely volt, és múlni indul; a szegény, sokszor elfelejtett magyarról pedig úgy, mint egy becsületében halhatatlan népről, mely megvan és meglesz...

¹⁴³ offertum - ajánlat

¹⁴⁴ judikálta - ítélte

¹⁴⁵ crimen laesae majestatis és perduellionis - főbenjáró vétség, felségsértés és árulás

¹⁴⁶ exemplum - példa

A HUSZTI BETEGLÁTOGATÓK

Tallós uram labanc részen volt, s Huszt várának vala kapitánya.

Huszt várát akkor erős fészeknek tarták, s a kuruc vezér igen szerette volna, ha Rédey Ferenc uram azt valahogy szépszerével bevette volna.

Ostrommal azonban ez igen sokáig ment volna, mivelhogy ostromágyúí Rédeynek nem is igen valának, ellenben Tallós olyasfélével nagyon is jól el vala látva.

Azután meg hadserege sem igen mérkőzhetett volna a labanc kapitányával, mivelhogy ő csupa lovassággal rendelkezett, emez pedig elegendő muskétást tudott kiállítani a falakra.

Pénzzel megint nem remélheté megvesztegetni a labanc vezért, mert az nagyon is gazdag ember volt, öneki pedig annál szűkebben csorgott az olajos korsója.

Márpedig a várat akármilyen módon, de el kelle tőle venni.

Egyszer híre futamodik a környékben, hogy Tallós uram nagybeteg, valami szörnyű ragadós nyavalya ütött ki rajta; senki sem mer az ágyához közelíteni.

- No, ha senki sem mer, hát majd merek én - mondta Rédey, s befogatva négylovas kocsijába, egyedül egy hajdú kíséretében áthajtott Huszt várába.

Természetesen beeresztették. Ki tartott volna tőle, mikor egyedül jő? Kérdezősködék a beteg felől, fölvezették hozzá, bement, ott találta az ágyon fekvő, odament hozzá, leült az ágya mellé, mondá neki, hogy hallotta nagybeteg voltát, s nem állhatta meg, hogy félretéve minden pártvillongást, atyafiságos érzelemből el ne jöjjön hozzá beteglátogatóba.

A beteg ember azt rebegte rá, hogy az Isten áldja meg érte, bizony nagy jót cselekedett vele.

Rédey uram kikérdezé, hogyan van, mi baja van. A beteg elpanaszlá sorba.

- Ki gyógyítja?

- Bizony senki sincs itt közelben. Üzentem a szatmári felcsernek, de az azt üzente vissza, hogy éppen most kezdődik a bölény vadászat, várjak egy kicsit a nyavalyámmal.

- No, majd elhozzatom én kegyelmednek a magam doktorát Kállóból. Engedje meg, hogy egypár sort írjak a fiamnak érte.

- Az Úristen is megáldja érte kegyelmedet!

Rédey uram tehát ír a fiának, hogy jöjjön szaporán utána Husztra, hozza magával a doktort is. De két kocsival jöjjenek.

Másnap ott volt Rédey fia és az orvos.

Az orvos mély tudományú férfi volt, megvizsgálta a beteget, kitanulta a kórállapotját, rendelt neki orvosságot, hanem hogy még akkor nem volt ám minden városban gyógyszertár, el kellett a szerekért futtatni Debrecenbe; onnan hozta azokat el Rédey uramnak egy ismerőse, aki ismét kocsissal, hajdúval érkezett meg.

Tallós uram betegsége azért csak ment a maga útján. Tudjuk azt, hogy a beteg ember nyughatatlan, s ilyenkor akármilyen szert tanácsolnak neki, azokat mind meg akarja magán próbálni. Rédey uram pedig kifogyhatatlan volt a jótanács-adásban. Mintha valami kuruzsló asszonynál lett volna két esztendeig inaskodásban, úgy tudott ajánlani mindenféle tetemtoldót, ínnyújtót, angyalrúgta, ördögharapta gyökereket, kenőcsöket, liktáriumokat, hólyaghúzókat, az pedig,

valahány, annyifelé lakó sógornál, komájánál, keresztfiánál volt expresse kapható, azokat az illetők mind maguk siettek elhozni, és személyesen gratulálni hozzájuk a beteg úrnak.

A beteg úr pedig kezdte már magában számolgatni, hogy Rédey uram egy, a fia kettő, az orvos három, öccse, bátyja, sógora, komája, keresztfia nyolc; annak mindegyiknek kocsisa, hajdúja, az huszonnégy; idestova a beteglátogatók többen lesznek, mint maga a várórség.

Szeretett volna már nem feküdni az ágyban. Úgy tetszett neki, hogy nincs is már egyéb baja, mint hogy elrontotta a gyomrát. De szíves ápolói meg nem engedték, hogy fölkeljen. Megrontaná magát, a visszaesés veszedelmes; csak hozasson még több italt a diákkonyhából.

Egyszer már aztán csak kifúrta Tallósy uramnak az oldalát.

- Hallják kegyelmetek, én úgy veszem észre, hogy kegyelmetek már nagyon sokan lesznek itt a várban.

Rédey elmosolyodott.

- Én pedig azt hiszem, hogy már sokan is vagyunk. Nem megyünk mi innen el többet, uram.

Tallósy még tréfának akarta venni a dolgot.

- Csak nem remélik mégis kegyelmetek annyiadmagukkal legyőzhetni az én várórségemet?

- De igenis, hogy reméljük, mert valahányszor egyféle orvosságért elküldtünk egyet a kegyelmed csatlósai közül, azt mindig ott fogták az illető helyen, s magunkfélét küldtek vissza helyette. Az igazi labancok közül csak úgy csilleng-billeng egynéhány a mieink között.

Tallósy uram látta, hogy szépen rá van szedve. Ijedtében úgy meggyógyult egyszerre, hogy felugrott az ágyból, s felrántotta csizmáit segítség nélkül, pedig azelőtt azt képzelte, hogy csont van a hasában.

Valójában Huszt várát beteglátogatás örve alatt szépen elfoglalták tőle.

- Most hát legalább annyit tegyenek meg kegyelmetek, hogy küldjenek be innen Szatmárba.

Azt meg is tették vele, mégpedig tulajdon négylovas hintáján.

Ott aztán azzal csúfolta minden ember, hogy kikúrálták Huszt várából.

A NAGYENYEDI KÉT FÚZFA

Felvinc és Enyed között egy kis bérci patak vágja keresztül az utat, melyen most tartós kőhíd van építve. A híd mellett kétfelől, a patak oldalában emelkedik két roppant fűzfa, és ezen két fűzfának történelmi emléke van. Hét emberivadék látta azokat felnőni, s ivadékról ivadékra szállt a történet, s máig is úgy emlékeznek arra, mintha csak a mi életünkben történt volna...

...Éppen száz és ötven esztendeje annak, hogy a kuruc-labanc világ legszebb divatjában vala; ma a kuruc, holnap a labanc osztott törvényeket Enyednek; mikor az egyik kiment az egyik városvégen, a másik bejött a másikon. A jó enyediek váltig jobb szerették volna, ha e derék emberek, ahelyett hogy őket látogatják, inkább egymást keresnék fel; de ezek bölcs urak voltak, és hallottak valamit azon stratégiai fogásokról, miszerint az ellenséget azáltal is meg lehet verni, hogy a környéket élelmiszereiből kipusztítják. Ők ezt vevék gyakorlatba.

Mert míg a fejedelem rendes hadai, a fényes, hatalmas nemesi bandériumok, a szép daliás, farkasbőr kacagányos huszárok, a válogatott hajdúk, a veres és kék darabontok rendes csatákat harcoltak künn Magyarországon a birodalmi derékhadakkal, mik fényes, páncélos, tarajos lovasokból, hímzett bivalybőröket viselő dragonyosokból s célba lövő muskétásokból állottak, addig szanaszét az országban őgyelgő kalandornép csavargott alá s fel, szemre-főre egymáshoz annyira hasonlatos, hogy a vidéki tót nem tudott köztük különbséget tenni: melyik a kuruc, melyik a labanc?

Nagyobbrészt oly emberek, kiket magukat is elpusztított a háború s kétségbeesés, nyomor és bosszúvágyból nem hagyott nekik más választást, mint kaszárt, csákányt ragadni, s felcsapni kurucnak vagy labancnak, a szerint, amint egyik vagy másik fél katonái pusztították el.

Ezek azután falkánként jártak városról városra; zsarolva, harácsolva, ahol engedékeny népre akadtak; gyűjtogatva, ahol megharagudtak, s szétszaladva, ahol megijedtek. Nem is igen nagy szenvedéllyel folytatták a harcot, a vesztes fél rendesen átállt a győzteshez, úgyhogy Cserei Mihály¹⁴⁷ bizonyítása szerint akadt ember, aki négyszer-ötször volt kuruc, ugyanannyiszor labanc.

Ezen sűrű változandósága a minéműségnek nagy akadályára lehetett a dicsőség után törekvésnek, mert ha valaki nagy hírt, nevet szerzett magának, mindig attól tarthatott, hogy ha holnap véletlenül egész serege áttér az ellenséghez, az valamennyinek megkegyelmez, csupán ötöt akasztja fel, mint akire legjobban feni a fogát.

Úgy segítettek azonban magukon, hogy neveiket rendesen elváltoztatták, ami legsűrűbben előfordult a labancoknál, kik iparkodtak maguknak olyan neveket adni, amit a bolond kuruc ki ne tudjon mondani, hacsak ki nem töri benne a nyelvét, többnyire elrontott német szavakat, amiket ők maguk sem értettek.

A kuruc basák ellenben iparkodtak maguknak oláh neveket adni.

Ez időben tehát legkegyetlenebb veszedelme volt Enyednek és a körülfekvő városoknak egyfelől Balika, a kuruc vezér, aki lakott a Torda-hasadék egyik barlangjában, melyet máig is Balika-várnak neveznek, és másfelől a Mezőségen tanyázó két labanc főnök, akik közül az egyiknek az a furcsa neve volt, hogy „Trajtzigfritzig!”, a másik pedig ily regényesen hangzott: „Bórembuk!”

¹⁴⁷ Cserei Mihály - (1667-1756) erdélyi történetíró

Amilyenek voltak választott neveik, olyanok voltak azoknak viselői is; majd ügyetlen, majd kegyetlen, félig tréfás, félig véres alakok, kikről éppen annyi nevetségest tudott regélni a közhér, mint amennyi irtózatost, s neveikkel egyfelől a dajkák ijesztgették síró gyermekeiket, másfelől az enyedi diákok csúfolták egymást pajkosságból.

Ezek a diákok, ó, ezek a nagyenyedi diákok sajátságos fiúk voltak!

Amint annyira vitte a kálvinista gyerek, hogy lúdtollból kalamust¹⁴⁸ tudott faragni, telerakott az anyja pogácsával egy tarisznyát, az apja vett neki egy pár fejelés csizmát, azzal elvitte Enyedre, letette a kollégium udvarán, pofon üté, megáldotta s otthagya, rábízván, hogy legyen belőle pap, professzor, királybíró, főkapitány vagy tanácsúr. Azontúl nem is volt rá gondja többet. A fiú megnőtt, megszakállasodott, megtömték, meghizlalták étellel és tudománnyal, elzárták hermetice¹⁴⁹ minden világi kísértetektől, gondot viseltek testére, lelkére, felnevelték hitben és egészségben, csináltak belőle papot, professzort, királybíró, főkapitányt vagy tanácsurat, amire esze és szerencséje volt, anélkül hogy apja-anyja törte volna rajta a fejét; a kollégium volt nekik édesanyjuk.

Öt-hatszáz fogadott fia volt a tisztos matrónának, s több százezer forintra menő jövedelme ennyi szép fiú felnevelésére; legtudósabb professzorai, kiket a külföld akadémiai műveltek, világhírű könyvtára s mindenféle beneficiumai,¹⁵⁰ mik egyfelől amíg szorgalomra ösztönözték az ifjúságot, másfelől jó eleve hozzászoktatták azon jótékony öntudathoz, miszerint bármi szűken, de saját érdemük után tanultak megélni.

Vala pedig ezen idő szerint a nagyenyedi kollégium rektor-professzora¹⁵¹ nagytiszteletű tudós Tordai Szabó Gerzson uram, a tudományoknak nagy művelője, rendkívül békeszerető férfiú, és a jó erkölcsök fáradhatatlan oltalmazója.

Mert ha bevette magát iszonyú föliánsai közé, azokba annyira el tudott veszni, hogy gyakorta kénytelen volt a feleségétől megkérdezni, ha vajon ebédelt-e ő ma már vagy sem. Tanítványai előtt pedig akként szólt, mint egy orákulum.¹⁵² Csak a csendes, békességes tudományokat kedvelé, mint a csillagászat és mechanika, nem szereté pedig a históriát, mint amely, az ő szavaiként, nem tanít egyebet, mint azoknak neveit, akik emberek agyonverésében tüntették ki magukat, s hősi tetteik énekli bűnös, vérengző, kegyetlen embereknek, és hazudik véghetetlen kiterjedésben, ahelyett hogy a jámborok, jótékony és bölcs elmék példájával javítaná az utóvilágot.

Annyira vivé pedig az ellenszenvét a derék úr a neki nem tetsző históriai személyek ellen, hogy tanítványai lelki üdvére képes volt a történetet meghamisítani, ráparancsolván a história-professzorra, hogy Cleopatrát,¹⁵³ Semiramist¹⁵⁴ s más afféle szemtelen asszonyi személyeket úgy fesse tanítványai előtt, mint rút, utálatos szörnyetegeket, akikre gondolni is irtózat.

És soha női alakra azoknak szemeiket nem volt szabad vetni, tánc, hegedűszó s más hívságos dolgok örökre száműzve valának e körből; még a templomban is, nehogy a leányokra kacsin-

¹⁴⁸ *kalamus* - író toll

¹⁴⁹ *hermetice* - légmentesen

¹⁵⁰ *beneficium* - ösztöndíj, jutalom

¹⁵¹ *rektor-professzor* - igazgató tanár

¹⁵² *orákulum* - jóshely, emberre vonatkoztatva: tekintély

¹⁵³ *Cleopatra* - szépségéről híres egyiptomi királynő az i. e. I. században

¹⁵⁴ *Semiramis* - kegyetlenségéről híres asszír királynő az ókorban

gathassanak, hátul valamennyi pad mögött volt a nagyobb diákok számára egy hely különrekesztve, ahol ott faragott fenyőszálakon ültek, hogy így fel ne érhessek fejeikkel az előttük álló padok karzatát. Mert kösziklára épült elve volt a nagytiszteletű úrnak, hogy fiatalembernek addig, míg meg nem házasodhatik, tehát míg iskoláit nem végezte, és amíg nincs mit aprítania a tejbe, nem szükséges fehérszemélyeket ismerni, és minden, ami addig történik, csak hivalkodás, és nem vezet jóra.

Persze hogy ez a legnépszerűtlenebb világnézet, amit csak a közjó kedvéért kimondani lehet, s hogy e nézetnek legkevesebb pártolói akadtak maguk az érdekelt felek, a nagyenyedi diákok között, az magától értetődik. Az csak mégis lehetetlen, hogy az ember egyszer-másszor női alakot ne lásson, s tizennégy éves korától húszig az ember minden asszonyt szépnek talál.

Különösen nehezíté pedig Gerzson úrnak nevelési maximáját¹⁵⁵ azon körülmény, miszerint öneki is volt egy leánya, az az egy pedig olyan szép volt, hogy ha az ember fél esztendeig válogatott volna a városban, megint csak őhöz tért volna vissza.

Valahány diák meglátta a leányt, az mind szerelmes lett bele; de hiába lett szerelmes, mert könnyebb egy elkárhozott léleknek a Styxen¹⁵⁶ visszaszökni, mint volt egy diáknak húszlépésnyire juthatni Klárikához - ahogy a szép leányt nevezték.

Gerzson úrnak emeletes háza lévén a kollégium tövében, ő maga a földszinten lakott, leánya pedig az emeleten és a lépcső rácsos ajtóval volt elzárva; tehát még csak az sem történhetett meg, hogy valami ifjú ember a professzor urat keresve, tévedjen Klárika elé; aki elé különben is hiába tévedt volna, mert a jó leányka oly istenfélő és diákfélő elvekben nevelkedett, hogy bizonyosan elszaladt volna előle.

Nem is volt pedig minden bolond embernek bejárata a tudós professzor úrhoz, hanem kipróbált egyéniségeknek megnyitá háza ajtaját.

Ilyen két kipróbált egyéniség volt: humanissime¹⁵⁷ Zetelaky József és humanissime Karassiy Áron.

Az első szép, ártatlan leányarcú, tizenhét éves ifjú, Gerzson úr különös kegyence, akiről azt hívé, hogy lelkét sokkal inkább bezárta a tudományok könyvei közé, mint ha tömlöcbe vagy spirituszba volna téve, örökké első eminens¹⁵⁸ volt, mindenféle verseket írt akármely témáról, neki mindegy volt: hexameter, pentameter, sapphicus, alcaius, alexandrinus vagy anacreoni,¹⁵⁹ magától értetődik, hogy ezek között szerelmes vers nem találtaték, hanem a télről, tavaszról, aratásról, villámlásról s más efféle tárgyakról; emellett görögül, diákul, zsidóul és franciául folyvást beszélt, a csillagokat az égen s a virágokat a földön szemenként ismerte, kémiai és fizikai experimentumoknál ő volt Gerzson úr segédje, s emellett oly jámbor érzelmű ifjú ember vala, hogy mikor a mitológiából azon istenasszonyt érdeklő paragrafust kellett felelnie, aki kevés öltözetet szokott magán hordani, elpirult, és lesütötte a szemeit.

A másik humanissime, Karassiy, egy kissé nehézfejű ember vala, hatesztendős tógás diák, igen hallgató és csendesvérű ifjú, akit azért kedvele Gerzson úr, mert soha semmi ivásnál, verekedésnél az ő neve elő nem fordult, amiből nagy baj lett volna, ha előfordul, mert a

¹⁵⁵ *maxima* - alapelv

¹⁵⁶ *Styx* - alvilági folyó a görög-római mitológiában

¹⁵⁷ *humanissime* - latin eredetű megszólítás; szó szerint: legemberségesebb

¹⁵⁸ *eminens* - kitűnő tanuló

¹⁵⁹ *hexameter, pentameter* stb. - különböző klasszikus versformák

humanissime oly karokkal és vállakkal volt megáldva a természettől, hogy ha azokat mások vesztére mozgásba akarta volna hozni, azok sokat beszélhetek volna róla. Ő azonban rettentő erejét csupán a fűrés-faragás békés mesterségeiben fárasztotta, készítve mindenféle fizikai eszközöket a tanár úr számára, s csupán olyankor adva tanújelét karjai egyéb mozgásának, midőn a nagy vakáció alatt az ifjúság a nagyteremben mitológiai drámai előadásokat tartott - természetesen férfiszemélyzettel, férfigallgatóság előtt, amidőn Karassiy játszá Herkulest, Zetelaky pedig Dejanirát,¹⁶⁰ amidőn Józsefről senki sem mondta volna, hogy nem valóságos leány. Áront pedig csupa gyönyörűség volt nézni a Centaurusokkal¹⁶¹ való harcban, hogy vert egymaga harminc pogány félistent a földhöz.

Éppen a közvizsgálatok közelgének, nagytiszteletű Tordai Szabó Gerzson uram rettenetes készületekkel volt természettani mutatóványaihoz: mint lesz a vízből levegő, mint ragad össze a kiszivattyúzott két félgolyó a levegőnyomástól, hogy lehet a levegőt meggyújtani, s a villanygép alatt papiros embereket táncoltatni - amik akkor még mind csodaszámba mentek. Évéggett átadá a fizikum múzeum kulcsait kiválasztottjainak, hogy ott működjenek nagy szorgalommal, és tapasztalja is, hogy a két jeles ifjú már korán reggel ott van a múzeumban, s csak a késő estve választja el őket onnan. „Dicséretes, szorgalmas ifjak - mondá Gerzson úr -, vegyetek rólok példát ti többiek, istentelen, hivalkodó, csizmakoptató korhelyek, hogy legyetek olyanok, mint ők.”

Lássuk tehát, mit művelnek az ifjaink ott a fizikum múzeumban! Ennek a múzeumnak van egy elsötétíthető ablaka, optikai kísérletek előhozatalára, és ez az ablak éppen a nagytiszteletű úr udvarára nyílik; a mi két szorgalmas ifjúnk nagy figyelemmel áll az ablak előtt, s éppen egy roppant kerek látcsövet alkalmazva az ablak gömbölyű nyílásába, azon keresztül látszik valamit nézni. Tán csillagot vizsgálnak? Igen, de akkor ne irányoznák lefelé a látcsövet.

...Most éppen József néz bele nagy áhítatosan... „Ó, istenem, milyen gyönyörű” - sóhajt, nem bírva magával... Talán mégis csillag?... „Most éppen egy rózsát szakít le, be szeretnék én az a rózsza lenni!” De ez már mégsem csillag!

A mi derék ifjaink azon ürügy alatt, hogy csillagokat vizsgálnak, naphosszat azzal foglalatostkodnak, hogy a szép Klárikát nézik távcsöveken keresztül; amíg Gerzson úr azt hiszi, hogy szemeiket az ég csodáin fárasztják, ők azzal mulatják magukat, hogy a kedves leánykát mindenüvé távcsővel kísérik, kertbe, szobába, konyhába, és benne gyönyörködnek.

A jó Áronra nézve csak tréfa volt ez a mulatság, de József egészen odalett belé; nem bírt megválni a látcsőtől, s ha sokáig nem láthatá a leányt, nem evett, nem aludt, nem volt kedve semmihez, csak sóhajtozott, és mindent elfelejtett, amit olvasott, sőt Gerzson úr nagy meglepetésére még az ő felolvasásaira sem figyelt, akkor is a kis rózsálgasos kertben járt az esze és a szép leánykán, aki a nyílt rózsaleveleket kicsi kötényébe szedi pici fehér kezeivel.

Az experimentumoknál is egyik ügyetlenséget a másikkal tetézte; tört, zúzott, ami a kezébe akadt, a foszforral való kísérletekhez oxigén helyett hidrogént adott: majd meglőtte vele az egész klasszist.¹⁶²

Gerzson úr el nem tudta gondolni, mi lelhetette a fiút. Kutatott, fürkészett - nem talált semmit; mire ő a hosszú folyosón végigkopogott, akkorra a múzeumban minden ismét a maga helyén volt, a teleszkópiumok ég felé fordítva, s munkában a göregek és légszivattyúk.

¹⁶⁰ *Herkules, Dejanira* - a görög-római mondavilág alakjai

¹⁶¹ *Centaurusok* - félig emberi, félig lótestű lények a mitológiában

¹⁶² *klasszis* - osztály

József pedig folyvást növekedni érte szíve fájdalmait: a csalóka távcső oly közel hozta olykor az imádott leánykát, hogy ámulatában kezeit nyújtá ki utána, s csak akkor ijedt meg, mikor körmeit az ablak megüté, amin Áron kétakkorát nevetett.

E kínjai közepett annyira vivé a gonosz kísértő a jámbor ifjút, hogy egy délután leüle az asztalhoz, s ijedség kimondani: szerelmes verset írt! A vers sapphicusokból¹⁶³ állott, és tele volt minden széppel, ami a nap alatt terem. Midőn felolvasta Áronnak, ez megesküvék, hogy soha életében szebb versnek még csak hírét sem hallotta.

Egy este a holdvilágban elbámulva könyökölt a két ifjú a múzeum ablakában, s beszélgetett egymás között.

- Ha Klárka ezt a verset elolvashatná! - mondá Áron.

- Hm! - felelte rá József. (Nem volt ez akkor olyan könnyű, mert nem volt még hét divatlap, ahol az ember kinyomathatta volna.)

- Már ha én neked volnék, csak a kezébe juttatnám.

- De hogyan?

- Ledobnám innen a kertbe.

- Le ám, de hátha a szél félreviszi, s az udvarra esik, s a nagytiszteletű úr kapja meg?

Most Áronon volt a sor azt mondani, hogy „hm”.

- Úgy kellene azt - szólt sóhajtván József - szépen összehajtogatva elrejtteni a nyíló rózsák közé, hogy amint korán reggel kijő a rózsaleveleket megszédni, egyedül ő lelje meg és olvassa el.

- Hát hiszen az könnyű - felelt Áron. - Innen az ablakból le lehet ereszkedni egy kötél a kert faláig, onnan könnyű beugrani az ásott földbe, visszafelé meg aztán fel lehet kapaszkodni a bodzafán, s a kötél megint feljönni.

- Mit gondolsz - szörnyedt el József -, én bocsátkozzam le kötél a kollégium ablakából, én másszam át idegen kerítésen éjszaka?...

Áron maga is megijedt e szóra.

- Hisz én nem mondtam, hogy te cselekedd azt, én csak azt mondtam, hogy könnyű volna megtenni.

József elhallgatott egy ideig.

Egyszer csak megszólalt:

- Nem tudsz itt valahol egy hosszú kötelet?

- Tudok bíz én, a régi csengettyűkötél itt van a padláson.

- Hozd elő!

Áron elment a kötéleért, egy gerundiumból¹⁶⁴ nyeret csinált a végén, melybe Józsefet beleültette, s a kötelet az ablak keresztfája köré csavarítva, izmos tenyereivel belekapaszkodva, szép csendesén lebocsátá Józsefet a kőfalig, ki egy percig sem látszott azon aggódni, hogy ha társa kezéből kicsúszik a köté, ő rögtön nyakát szegheti; ha volt, amitől rettegett, ez azon egy dolog lehet, hogyha meg találja valaki látni.

¹⁶³ *sapphicus* - görög versforma

¹⁶⁴ *gerundium* - vastag bunkósbot, melyekkel a diákok tűz esetén a veszélyeztetett házak nád- vagy zsindely fedeleit verték le

Senki sem látta meg. Átmászhatott a falon, elrejtette a verset a rózsák közé, s Áron markában újra felemelkedék a kötél a múzeum ablakáig szerencsésen; a két ifjú csak akkor bámult el egymáson, hogy milyen bolondot cselekvének.

Másnap nem is mertek egymásra nézni, annál kevésbé a látcsőbe. Mint aki valamely nagy gonosz, gyilkos dolgot követett el, még a bűnös helyet is félve kerülték, s dobogó szívvel hallák reggel a nagytiszteletű úr csizmáit a folyosón végigkopogni.

Belépett. Sem József, sem Áron nem mert rá felpillantani, azt hívé mindegyik, hogy az orrukról le fogja olvasni az éjszakai merényletet.

- Jöjjön egy szóra félre, humanissime!

Zetelaky inkább halott volt, mint élő. A világért rá nem nézett volna a tanárra, ki egyetlen hallgatással tekintette rajta hosszasan végig.

- Csak azt akartam mondani, humanissime - szólt végre száraz hangon -, hogy ha máskor verset akar hozni, ne a kerítésen jöjjön be vele, hanem az ajtón, mert mind összegázolta a tulipánágyakat. Különben nem rossz vers, amit írt, csakhogya egy helyen az adonicus¹⁶⁵ sántít.

S ezzel markába nyomta a kérdéses verset. József nem bánta volna, ha e percben a kollégium vele együtt elsüllyed.

Klárka megtalálta ugyan a kérdéses helyen a verset, de mint afféle jól nevelt leány, első kötelességének tartá az apjának denunciálni,¹⁶⁶ egyúttal az elgázolt tulipánágyakért is panaszt téve. Az öregúr rögtön ráismert az írásra, s vége volt előtte József turpisságának. Többé sem experimentumokat nem bízott rá, sem a fizikum múzeumba nem küldé dolgozni.

Ezenközben hol egyszer, hol másszor megtörtént, hogy a tanulóifjúság nem csupán azon dolgokról hallott, amik könyvekben vannak megírva, hanem hírt vett gyakorta az országban szerteszét történő eseményekről is, s éppen nem iparkodék elrejtegetni rokon- és ellenszenvet, miket a kuruc-labanc világban vagy egy, vagy más irányban érzett, sőt néha leckék kezdete előtt, mikor két-háromszáz tanuló össze volt egy teremben gyülekezve, lehete olyforma hajlandóságokat is tapasztalni, mintha e tisztes testület, ha birokra kerülne a dolog, aligha lenne tétlen nézője a mulatságnak.

Erre ugyan nemsokára kívánt alkalom is kínálkozék; egy napon Trajtzigfritz és Bórembukk uraim ő kegyelmességeik beüzenének a városba, hogy nekik száz darab vágómarhát, ötven mázsa szalonnát, ezer kenyeret és tizenkét bendő túrót azonnal küldjenek, borról sem feledkezvén meg, amely ne legyen több mint kétszáz akó. A jó nagyenyediek már ekkor annyira meg voltak fogatkozva élelmiszerekben, hogy csak végső megszorítás mellett bírták összerakni a kívánt mennyiséget, s midőn mindazt szekerekre raknák, megtudja a dolgot Balika, előjön a maga lyukából, s elveszi tőlük az egész szállítmányt, és elviszi a Torda hasadékbába.

A jó enyediek mit csináljanak most? Mondhatták ők Trajtzigfritznek, hogy Balika elvitte az enni-innivalót, menjen utána, és vegye el tőle, a labanc vezér haragra gerjedten felültetve a maga hadait, s megesküvék, hogy porrá égeti Enyedet, s bor helyett a vérét issza meg az egész lakosságnak. A szegény nép nagyon megijedt a kegyetlen fenyegetőzésre; eleget tenni a legjobb akarat mellett sem lehetett. Trajtzigfritz és csordája pedig már Marosújvár körül járt, s ahogy a közbeeső falukkal bánt, abból Enyed is elgondolhatta, mi vár rá.

¹⁶⁵ *adonicus* - a sapphicus görög versforma zárósora

¹⁶⁶ *denunciál* - feljelent

Ilyen ínséges eset megszokott állapot vala már Enyeden, a lakosság a labancok jöttének hírére hirtelen elhagyá házait, ami féltője volt, azt elásta a pincékbe, asztagok alá a földbe, az asszonyokat, gyermekeket, öregeket felküldték a hegyekbe az erdők közé, a hajadon leányokat begyűjték a református templomba, maguk a fegyverfogható férfiak pedig helyet foglalának ugyanott a templom udvarán, mely, amint most is látszik, erős, magas kőfallal volt bekerítve s többrendbeli bástyatoronnyal ellátva, mely tornyokat a helybeli céhek építettek: egyet a becsületes csizmadiacéh, mást a becsületes takácscéh, külön egyet a szűrszabócéh, egyet a tímár- és vargacéh, egy negyediket, ötödiket a gombkötők és aranyművesek, hatodik volt a kovácsok és lakatosoké. Itt tartattak a céhládák, s nagy veszedelem idején ide gyűltek a céhbeli mesterek legényeikkel együtt, s ők képezték az Isten várának őrségét.

Átellenben állt a kollégium, roppant háromemeletes, négyszárnyú épület, melyben hétszáz diák tanyázott, egy egész hadsereg, ha arra került a sor.

Amint a városon szétfutó hír eljutott a kollégiumba is, lángot vetett a diákok szívében az ifjú vér, „nem hagyjuk magunkat, nem hagyjuk a várost!” - szóltak lelkesülten, s másnap reggel a kémiai leckén azt vette észre nagytiszteletű Szabó Gerzson uram, hogy tanítványai kardokkal és kopjákkal felfegyverkezve jelennek meg a hallgatóteremben, s hallani sem akarnak egyébről, mint hogy őket professzoraik a labancok ellen vezessék.

No, ez szép kívánság volt nagytiszteletű Szabó Gerzson úrtól, hogy ő valakit a háborúba vezessen!

- Megbódultatok-e, dilectissimi?¹⁶⁷ - szólt elszörnyedve a jó úr. - Menjetek, igyatok „purgantes pectora sucos”.¹⁶⁸ Hát Ajax vagyok-e én avagy a megveszett Achilles,¹⁶⁹ hogy engem harcba akarjatok vinni, avagy mirmidonokat neveltem-e én bennetek, hogy ily vérengző gondolatokat tápláltok magatokban? Kiknek kezeiben könyv forgott, most kezeitekben dárda forog? Kik csak énekelni tanultatok, ím harci ordításra ferdítitek ajkaitokat? Azért ruháztam én reátok annyi bölcsességet és tudományt, hogy bitangul elhulljatok barbár ellenség csapásai alatt, mint bármely tudatlan katona, aki azért született, hogy meghaljon?

E beszéd közben észrevéve Gerzson úr, hogy még Zetelaky is valami fringiát takargat a tógája alá, s iszonyúan ráförmedt.

- Még kend is fegyvert visel, kend? (Mikor valakit per „kend” nevezett, már akkor nagyon haragudott.) Felbomlott a világ tisztos rende! Hát volt rá eset valaha, hogy poéták, a múzsák választottai, a szent berkek lakói, a Pieridák¹⁷⁰ barátai fegyvert emelgettek volna kezeikben? No, szóljon kend! Kend nagy historikus, mondjon nekem erre esetet, ha tud.

A faggatott diák végre megszólalt:

- Igenis, volt rá eset: mikor Pán tanítványai botra kaptak a Helikont¹⁷¹ pusztító gallusok ellen, s agyonverték őket.

Gerzson úr hátrakapta a fejét a szóra, mert meg volt neki felelve. Ez még dühösebbé tévé.

¹⁶⁷ *dilectissimi* - kedveseim

¹⁶⁸ *purgantes pectora sucos* - józanító italokat

¹⁶⁹ *Ajax, Achilles*, - görög mondái hősök

¹⁷⁰ *Pieridák* - a múzsák, a művészet istennői

¹⁷¹ *Helikon* - hegység, a művészetek otthona a mitológiában. *Pán* az erdő és mező istene

- És ha én megtiltom tinektek, hogy fegyvert merjetez fogni, midőn a nemes város békés alkudozásokkal törekszik a veszedelmet elhárítani magáról? Kendnek pedig, humanissime Zetelaky, annyit mondok, hogy nem szükség minden kérdésre felelni. Most pedig parancsoltam tinektek, hogy e percben lerakjatok minden fegyvert kezeitekből, és aki ellenkezőleg cselekszik, az e pillanatban kitiltatik e kollégium küszöbéről, és soha annak tagja többé nem leend!... Clarissimi domini,¹⁷² jurátusok,¹⁷³ húzassák meg a repedt harangot!

Ezt a repedt harangot olyankor volt szokás meghúzatni, midőn valaki a kollégiumból ünnepélyesen kitiltatott.

A rektor szavait mély csend követé, melyet csak a repedt harang recsegő kongása szaggatott félbe. Az ifjak, kik képesek lettek volna náluknál hatszorta nagyobb sereggel megküzdeni, professzoruk szavára megjuhászodva rakták le fegyvereiket mind; a repedt harang elhallgatott, a diákok helyeikre ültek, elővették könyveiket, a nagytiszteletű úr pedig vevé kézikönyvét és praelegált,¹⁷⁴ mintha semmi sem történt volna, míg az órát nem csengették; akkor elbocsátá tanítványait, az elszedett kardokat és dárdákat pedig szekerekre rakatá, s elzárta a templom alatti boltozatba, hogy még csak hozzájuk se lehessen férni.

Éjszaka azonban a diákok magukhoz térve az ijedtségből, melyet a rektor szavai okoztak bennük, újra összebeszélének, s miután fegyvereik elszedettek, másnap korán reggel, amint a kapuk megnyittattak, kimentek a Maros partjára, ott jó friss fűzfákat találván, azokról vágott magának ki-kí egy husángot, s azokat a tóga alá rejtve, észrevétlenül beszállították a kollégiumba, és elrejtették a faraktárba szépen. Gondolák, hogy ez is jó fegyver, ha jó ember fogja a végét.

Még aznap délben megjelent a város alatt Trajtzigfritzig háromezer főre menő labanc népével; a nemes város a főbíró, a kollégiumi testület a nagytiszteletű rektor-professzort választá ki, hogy deputációba menjenek eléje.

Trajtzigfritzig lóháton ülve fogadta a küldöttséget; a többi sereg mind gyalog járt, kivéve három faágyút, melyeket bivalyok vontak. Nagyon gyanús kérdés volt azonban, hogy vajon el lehet-e ezen ágyúkat sütni anélkül, hogy az ember a körülállók életét veszélyeztesse. Még egy negyedik ágyújuk is volt rézből, melyet valamely csata alkalmával valamelyik fél beszegezett és otthagyt, ők pedig kifűrték a szeget onnan, úgyhogy most, ha elsütötték az ágyút, a gyújtólyukon jött ki mind a töltés, a golyó pedig bent maradt.

Maga a had gyönyörű népség volt; igazán ráillett a válogatott cím, mert az ország minden népeiből volt az összeválogatva: magyar, oláh, belga, marodőr,¹⁷⁵ rác és oláh cigány egy csoportban, egyik mezítláb és sisak a fején, a másik a szűrén átkötötte a kardot, némelyik nagy puskát cipelt, melynek nem volt már sem kulcsa, sem kereke, s mind valamennyi nyírott bajusszal volt, hogy összekeveredés esetén mégiscsak megkülönböztethessék egymást a hasonló elemekből szerkesztett kurucoktól, kik hosszú haját s fülig kent bajuszt viseltek. A legnagyobb rész bocskorban járt, csupán azoknak jutott saru, akik valamely tisztségben voltak, azokra sarkantyú is volt ütve jobbára, de minthogy lovuk nem volt, az a sarkantyú nem szolgált egyéb, mint hogy legyen nekik miben elesni, ha futni akarnak.

¹⁷² *clarissime domini* - tisztelt uraim

¹⁷³ *jurátus* - joghallgató

¹⁷⁴ *praelegál* - előad

¹⁷⁵ *marodőr* - martalóc, hullafosztogató

Ily ármádiának volt vezére Trajtzigfritzig; de nagyon csalatkoznék, aki azt hinné, hogy ő is hasonló volt rongyos seregéhez; lova legszebb angol mén volt, ő maga ezüstcsillagos láncszemből font páncélinget viselt aranyújtásos, meggyzín bársonydolmány felett, homlokát kecsgehátnál rézsisak borította, s páncélpikkelyes kesztyűbe dugott kezeit széles, egyenes kardja markolatán nyugtatá.

Széles, tunya képéből s nemtelen vonásaiból ugyan kirítt, hogy e pompához sem születése, sem érdemei nem juttatták; s ahány csójtár, ahány darab öltöny volt rajta, azon mind más név kezdőbetűi voltak hímezve, de ő azért elég méltóságot tulajdonította magának, ha lovon ült, azokhoz, akik gyalog járnak, lenézőleg beszélhetni.

Alvezére, Bórembukk, egy nagy, trabális mészároslegény volt, szőrtelen, csontos pofával; ki egész ellenkezőleg különösen nagy gondot látszott arra fordítani, hogy mentül piszkosabb lehessen. Bőrködmőne csillogott a szennyből, s orcája bátran dicsekedhetett vele, hogy záporosón kívül más vizet sohasem érzett.

Minden fegyvere egy hatalmas taglóból állott, mellyel egy csapásra le bírta ütni a tulkot.

Ez érdemes férfiak elé járula a két tagból álló küldöttség nagy tisztelettel és kalaplevéve, s nagyobb megtiszteltetés okáért Gerzson úr egy igen szép diák perorációt¹⁷⁶ tartott a két vezér előtt.

Trajtzigfritzig Bórembukkra nézett, ez viszont őreá, egyikök sem tudott egy szót is diáknak, hanem azért mégis úgy tettek, mintha mindent értenének.

- Értettem jól, amit kend mondott - szólt a vezér, amint észrevette, hogy Gerzson nem fog már többet beszélni, s leereszkedőleg vállára veregetett. - Kinek híják kendet?

- Én vagyok Tordai Szabó Gerzson, a nagytiszteletű kollégium rektor-professzora, társam ökegyelme pedig nemzeti Tóth János uram, a nemes város főbírája.

- Hát a csizmadia-céhmester hol maradt?

- Az nem látta célirányosnak közénk elegyedni.

- No, pedig annak is itt kellene lenni, mert háromezer csizmára van szüksége a seregnek, aminek három nap alatt elő kell teremődni, különben esküszöm ősi kardomra (valahol lopta azt a kardot), hogy minden csizmadiát kiirtok a föld színéről!

Ennél merészebb fogadást, úgy hiszem, senki sem tett még.

Gerzson úr meghajtá fejét, s most a főbíró szólalt meg magyarul:

- Majd tudtára adandjuk a becsületes céhmesternek akaratodat, méltóságos úr, és ő minden lehetségest el fog követni; kérünk azonban az egész város nevében, hogy érdemes hadaiddal légy kegyes a városon kívül maradni, mert mi ámbátor a legjobb véleményrel vagyunk is felőled, a buta népség annyira fél a fegyveres néptől, hogy közeledéseknek hírére mind szétszaladának az erdőkbe, részint elzárkóztak a templomokba; úgyhogy ha bejönnének, sem találhatók egyebet üres házaknál, nekünk pedig lehetetlenné tennének, hogy kívánságaitoknak megfelelhessünk, nem lévén senki, akitől azokat behajtsuk.

Trajtzigfritzig Bórembukk fülébe súgott valamit, s azzal rosszul rejtve ravasz mosolygását, így szólt:

- Becsületes szolgák! Minthogy félvén és minthogy bolondok lévén, mink sem kívánván, hogy házaitokat üresen hagyván, abban senkit sem találván; tehát hazamenvén, és megmondjátok a

¹⁷⁶ peroráció - szónoklat

népnek, hogy mi eltakarodjunk, ha ők hazajöjjenek, és azután pediglen kiváltképpen csakhogy éppenséggel azonnal mingyárt itt a város mellett ezerlépésnyire sátort üssünk; ti pedig minden háznál gyertyát gyújtsatok, hogy lássuk, hogy mindnyájan otthon vagynak, különben pedig, ha egy vagy más, így vagy amúgy talál lenni, hát majd meglátjátok azt az egyet, hogy!

Ilyen ékesen szólással tudtára adván a vezér a maga ultimátumát a küldöttségnek, visszabocsátá őket a városba, ő pedig a maga seregével mintegy ezerlépésnyire letelepedett a mezőn, búzakévékből csinálván ki-ki magának sátorokat. A visszatért küldöttség pedig tudtul adá a lakosságnak, hogy ki-ki menjen haza a maga lakásába, s éjszakára tegyen gyertyát az ablakába, s ami szegénységétől kitelik, hordja össze, hogy a labanc urakat kielégíthessék vele.

Úgy is történt, a céhek szépen hazaoszladoztak, az erdőre kimenekült asszonyok és vének visszahívtak, s késő estig nem szűnt meg az egész város sütni-főzni az érdemes labancok számára. Csupán a templomban elhelyezett ifjú hajadonok nevében könyörgött azon kegyért a szép Klárika, hogy őket hagyják meg azon éjjel az istenházának oltalma alatt, s e kérelmet a többi szüzek is támogatván, a nemes tanács és a professzori kar végre beleegyezett.

Szép holdvilágos éjszaka következék, csendes volt az egész vidék, a város elöljárói nyugodtan aludtak mennyezetes nyoszolyáikban, elgondolva, hogy mily bölcsen elháríták városuk felől a nagy veszélyt; háromszázötven szűz nyugodott Isten szent árnyéka alatt a templomban, amidőn Klárikának úgy tetszék álmában, mintha valami alak felköltene őt, hogy ne aludjék, hanem menjen fel a toronyba.

Ő azon félálmosan felment a lépcsőkön, hol a szent eklézsia¹⁷⁷ ötvenkét mázsás harangja állott, s amint kitekinte a torony magas ablakán a holdvilágos éjbe, úgy tetszék neki, mintha valami nagy sötét foltot látna lassan a város felé hömpölygeni; s nemsokára kivehetővé lőn előtte, hogy az egy nagy embercsoport, melynek sötét tömegéből kaszák és kopják vasai villognak elő a holdvilágban.

Egyszerre világos lőn előtte minden: a labancok csak azt várták, hogy a népség házaiban szétoszolva lefeküdjék, hogy orozva rajtaüssenek... Klárika egy percet sem akart veszteni, ment vissza a templomba, hogy társnőit felköltse, hanem hirtelen áthatva a mentő gondolattól, belekapaszkodék az ötvenkét mázsás harang kötelébe, hogy azt meghúzza, jelt adjon az egész városnak.

Gyöngé volt a leány karja, de erőt adott neki a vész, fehér kezeivel a durva kötélbe fogódzva meglóbálta a nehéz harangot, melyet máskor alig bírt meghúzni két férfi, s mielőtt a csoport a várost elérhette volna, egyszerre megkondult a vészharang a város fölött, s azon pillanatban talpon volt minden ember, s mintegy összebeszélésre, az asszonyok és öregek ismét futottak ki az erdőre, a férfiak a templom bástyái közé, úgyhogy mire a labancok a városba értek, ismét üresen találtak minden házat.

Trajtzigfritzig nagy dühbe jött e kijátszásra, s parancsot adott, hogy rögtön tizenkét helyen fel kell gyújtani a várost.

De alig fogtak emberei e kárhuzatos munkához, midőn olyan zápor kerekedett, hogy rögtön eloltott minden égést: a labanc vezér káromolt Istent és ördögöt e bosszúságért.

Reggelre virradva, ismét kijöttek eléje a nagytiszteletű rektor és városbíró. A vezér szólni sem engedte őket. Rájuk fogta, hogy mindnyájan csalárd, hazug kutyák, akik rászedik a becsületes embereket, és erősen esküvék, hogy négy ágyújával porrá lövi az egész várost, a templomot és kollégiumot, kardélre hányatja a lakosokat, s a hajadonokat kiosztja katonái közt, ha csak öneki azt az egyet ki nem adják, aki a harangot meghúzta.

¹⁷⁷ *eklézsia megkövetés* - a templomban a hívek előtt való nyilvános bűnvallás

- Azon egy éppen az én leányom, kegyelmes úr - felelt leverten Gerzson úr -, de ha az ő élete árán megvásárolhatom városunk szabadulását, bizonyára átadom őt néked, csupán azon kegyelemért kérek, hogy üttesd el az én fejemet elébb, mintsem szemeim az ő balsorsát meglátnák.

- Azt megkapod! - vigasztalta őt Trajtzigfritzig, s e biztatással egyszerre elrendelé, hogy a csapatok minden oldalról tóduljanak a városba. Ő maga nagy büszkén lován ülve, kötőfékjét a főbíró kezébe adá, s úgy vezetteté magát az utcán végig, míg Bórembukk a professzor nyakába ült fel, s nevetséges iszonyattal viteté magát a piacig, sarkantyúival illetve a tisztességes ősz férfi oldalait.

A diákok mindezt látták a kollégiumból, mert a menet éppen előttük állapodott meg; de be voltak zárva, a kapukulcsot maga Gerzson úr tette a zsebébe.

Később azt is látniok kellett, mint adják ki a templom ajtaján a félholt leányzót, a rektor leányát, Klárikát, s mint emeli azt nyergébe Trajtzigfritzig.

De ez már mégiscsak több volt, mint amennyit diákszívvvel el lehet viselni.

- Megölöm az egész világot - ordítá Zetelaky magánkívül -, megölöm egymagam valamennyit! - S hanyatt-homlok rohant le a lépcsőkön; utána Áron, és utána a többiek mind; egy perc alatt ki volt sarkából vetve a bezárt kapu, s a másik percben, mint a bolygatott méhköpű raja, ömlött ki a diákság a templom körét elfoglalt labancokra.

Nem volt kezükben egyéb, mint fűzfa dorongok, de amíg a labancok kanócos puskáit hasznavehetetlenné tette a sűrű zápor, az ő kezeikben súlyossá tette a fustélyt a fellázadt harag. Egy perc alatt a falnak lett szorítva a labanc sereg, s az első ordításra vérszemet kapott csizmadiák köveket kezdtek fejekre hajigálni.

A megszorult két vezér nem vette tréfára a dolgot; amint meglátták, hogy labancaik ugyancsak dülöngenek a diákok csapásai alatt, hátat fordítanak a csatatérnek, s iparkodtak a városból kifelé. Trajtzigfritzig átkarolta az ölébe tett leánykát, s vitte magával, szemeivel majd felfalva annak martalékul esett bájait. Bórembukk pedig galléron ragadá Gerzson urat, s úgy hurcolta őt magával, roppant lábait futásnak eresztve.

Az elmondott szónál rövidebb idő alatt szét volt verve a világ minden részei felé a két csapatvezér, nyomukban mindenütt egy csoport diák, felgyűrt ökleikben nyers fűzfa dorongok, a hosszú fekete tógák öveikbe akasztva; nagy dorongjaikon akkorát szöktek, mint egy angol paripa.

Mindig fogyott, mindig kevesebb lett az üldöző és üldözött csapat, egy-egy párjára talált a futásban, s elmaradt magára tülekedni, végre ketten maradtak egymásnak, elől Trajtzigfritzig és Bórembukk, sarkukban József és Áron. Az elsőbbség egyike lovon járt, másik hosszú lábaiban bízott, de a kettős teher alatt kifáradt a ló, s amint az említett kis patakhoz értek, akkor látták, hogy ott nem lehet átmenni, mert a fellegszakadás árja elhordta a hidat, s a víz túlömlik a parton.

- No, labanc - kiáltá Áron utolérve az egyiket -, itt a világ vége!

Bórembukk látva, hogy itt csakugyan meg kell állni, elereszté Gerzson úr gallérját, s tenyerébe kapva a taglót, úgy odavágott Áronhoz, hogy ha félre nem ugrik, derekában vágja ketté; de visszavágott a diák doronggal, s úgy talált a labanc körmére ütni, hogy rögtön kiesett a kezéből a tagló; erre a labanc vadállati dühvel ugrott neki pusztá kézzel az ifjúnak, s bár az olyat vágott a husággal a fején keresztül, hogy meghajolt bele a bot, s a labanc feje egyszerre cipóvá dagadt, mintha nem is neki szólt volna az, megkapá Áron kezében a füttykőst, s ki

akarta azt abból csavarni; de Áron is jól megfogá azt két kézzel, s ilyenformán nagyokat rántottak egymáson, elhuzakodtak egy ideig, míg mind a kettő kifáradt, s akkor farkasszemet kezdtek nézni.

- No, diák - szólt fogcsikorgatva a labanc -, most akadtál emberedre: tudod-e, hogy most ki fogott meg? Az én nevem, Bó-rem-bukk!

- De annál még az én nevem is cifrább - felelt Áron -, az én nevem Ka-ras-si-ay!

- Ka-ras-si-ay! - kiáltá fel elszörnyülködve a labanc. - No iszen, hát akkor jaj neked is, nekem is! - s azzal egyet rántott ellenfelén, mire mind a ketten úgy estek bele a magas partról a megáradt patakba, hogy mindkettőjük felett összezsapott a víz.

Ezalatt József is utolérte Klárika rablóját; a lovag átlátva, hogy nincs menekülés, leszálla lováról, s kihúzta kardját, nekifordult Józsefnek, ki szótlan dühvel közeledett feléje.

- Mégy haza anyádhoz szopni, te fattyú - kiáltá a pelyhetlen állú ifjoncra -, vagy kezed-lábad vagdaljam el?!

Zetelaky nem felelt, csak megnyálazta tenyerét, s közepén fogva a botot, merészen odalépett a vasba öltözött, ijesztő arcú vezér elé.

- Ejnye! Nem mégy el innen?! - ordítá az magánkívül, s kardjával hozzá vágott szörnyen. De József kezében megpördült a husáng, s az egyik végével úgy csapta félre a kardot, hogy csak úgy perdült, a másikkal pedig olyat ütött a sisakra, hogy csak úgy kondult!

Megbódult az agya Trajtzigfritzignek ez ütésre, csak úgy bámult szanaszét, mintha keresné, hogy honnan ütötték meg. Pedig nem kellett azt keresni, mert József most két kézre fogta a botot, s úgy vágta derékon ellenfelét, hogy az csak végignyúlt a földön, a kard kiesett kezéből; meredt szemmel iparkodott még lováig vánszorogni, mire Zetelaky azt gondolva, hogy csak aléltan a lóhoz kötött kedvesét akarja meggyilkolni, reárohant, s lábával reagázolva, egy végcsapással leüté.

Csak ekkor tekintette szét társai után. Azok mind szétmaradoztak, csak egy, a bokrokon fennakadt tóga szárnya mutatá, hogy oda alatt is van valaki. Hirtelen odafutott, s a tógánál fogva kihúzta a vízbe esett Karassiyt. Még akkor is fogták egymást Bórembukk-kal, csak hogy a diák még élt, de a labanc meg volt halva.

Ekkor Gerzson úr segélyével felocsolván Klárikát, magához teríték szép szavakkal ájultából, s akkor mind a négyen térden állva hálákat adának az Úrnak a megszabadulásért.

Azon két fűzfa dorongot pedig, mellyel a két ellenséget leverték, az esetnek emlékére letűzték a patak medrébe, és Gerzson úr áldást mondá azokra, mint szintén József szerelmére is, kinek nem kellett többé perspektíván keresztül néznie Klárikát, ha látni akarta.

És ezen történetnek száz és ötven esztendeje immár, s a két fűzfa folyvást zöldül a víz medrében. Hajdan a kollégium kényelmes mulatólakot építtete e fűzfákhoz, hova kijártak szép nyári napokban a tanulók; elmondva egymásnak a regét a két fűzfáról, s elénekelve, hogy: „Erős várunk nekünk az Isten!”

KOMÁROM

Romemléke harci időknek! Elpusztult, kiszenvedett város! Lakóidnak egytized része nem talál benned hajlékot, örömet, vigasztalást senki sem.

Harangszó nem hívja imádkozni a te népedet, zeneszó nem hívja őket vígadni, egy tornyod, egy templomod sincsen, egy mulatóházad, egy vendéglőd - sehol; csak romjaid vannak és ínséged és szomorúságod.

Haj, nem ilyen voltál te hajdan! A melletted elröppenő gőzösök vendégei hét torony kúpjait látták messziről ragyogni, egyes, kettős keresztek, sasok és aranygombok fénylettek azoknak tetőin. Voltak templomaid, miknek egyike páratlan volt Magyarországon freskófestményeivel, volt szép, újon épült Duna-sorod, mely egészen nagyvárosi tekintetet adott, egy szép főutcad emeletes épületekkel; nagy megyeházad, mely három utcára feküdt, udvarán példányos dolgozóintézettel; iszonyú falakra épült városházad; pompás Kálváriád, nagyszerű középiskolád a reformáltak templomával szemben, regényes angol sétányod a város keblében; roppant katonai kórházad és igen víg, igen jókedvű néped.

A Duna közepén kis sziget feküdt, aki azt ismeré, fogalma lehetett a paradicsomról. Kemény dobogóhíd vezetett oda a városból, a sziget egyik végétől a másikig hosszú út ment végig egyenesen, kétfelől óriási pálmajegenyek soraival beszegve, miknek túlsó végén ha a nyári nap aláment, aranyhálójával szőtte be az egész ligetet.

Nyáron itt mulatott a kedélyes népség; a sziget kertekre volt osztva, mik gyümölcsöt termének az egész vidék számára; télen, ha a hideg szobáikba szorítá, víg társaságok gyűltek házról házra, az ismerősök összeszedték egymást, örültek, vígadtak; a környék ifjai, szépjei itt jöttek össze népes táncvigalmakban, és ha nagy ünnep volt, a reggeli harangszóra komoly, jóképű nép hullámozott a templomok felé, selyemruhákban a nők, nagy, nehéz ezüstláncos mentékben a férfiak, s ha kellett áldozni, ott nem voltak ők fukarok, egy népszerű lelkész egyetlen templomi beszédére leszedték a férfiak ruháikról az ezüstgombokat, a nehéz filigrán láncokat, s mind lerakták Isten dicsőségére a templom küszöbénél. Ez adakozásból épült a templommal szemben a nagyszerű iskola.

Mindez volt! Volt, és nincs többé.

Rettenetes tűzvész elhamvasztá házaid kétharmadát, a legszebb részt; a főutca, a Duna-sor, több mint ezer ház porrá, hamuvá égett; elégett három templom, köztük a kéttornyú a szép freskófestményekkel, melynek tornyait már egyszer hetven év előtt a földrengés döntötte össze; elégett a nagy városház, a roppant megyeépület, dolgozóház, kóroda és a piac egészen.

Ami még megmaradt, azt a golyók rombolták össze, s amit az ágyútűz megkímélt, nekijött a jeges árvíz, s mind-mind ledöntötte...

Oda a sziget is, szép fái kivagdalva, elpusztítva; a híd, mely a várossal összeköté, leégve.

Oda a jókedv, oda a régi öröm, a templomba, a vígalomba járás ideje - a víg társaságok, az ünnepek harangja, a farsang zenéje elhallgatott -, az utcák üresek, a házak építetlenek, a nép elszegényült.

Most már feljöhet a szivárvány, nincs minek elpusztulni többé...

Rémséges éj volt.

Fagyott, csikorgott, és a népség mégis künn töltötte az éjet a szabad ég alatt.

A város fölött a bombák pattogtak.

Süvöltve repültek a romlás szárnyatlan démonai a csillagos égen, fényes, tüzes karélyt írva maguk után.

Tűzfarkát csóválva futott kígyózó röpttel a szikraokádó congrerakéta, míg a nehéz bomba lomha kanyarulatban emelkedett mindig feljebb, mindig feljebb, mintegy taszigálva a belül percenként kilövellő tűztől, míg egyszerre a magasról sebesen megfordulva csapott alá, nagyot mennydörögve, ahová leesett.

Némelyik fent a levegőben pattant szét, egy percre napot gyújtva az éjszakai égen s messze szórva hulló darabjait az alanti háztetőkre.

Mint meggyulladt planéta, repült a szurokkoszorús teke, s közben-közben egy-egy izzó golyó, mint haragos vörös vészcsillag, mely a pokolból jő fel.

Úgy tetszék, mintha a pokol fölülkerült volna az égen, s ott csatázna az angyalokkal és csillagokkal, s szórna alá a földre mennydörögő zuhanással a letépett csillagseregeket.

Rémséges éj volt.

A tűzgolyók egyike meggyújtja egy épületet, a ház egy perc alatt lángokban állt, a szél megragadta lángjait, felkapta a szomszéd templom tetejére, mely a nagy tűztől még épen maradt, a szikraözön záporoként hullt a templom tetejére, s nemsokára lángok csaptak ki annak oldalán is.

A reformátusok temploma égett.

Föl, föl, ti buzgó hitsorsosok, jöjjetek elő rejtekeitekből, templomotok ég! Egy ember, ha meghal, születik helyette más, de az istenházát ki fogja felépíteni újra? Elő a fecskendőkkel! Egyetlen szent háza az még várostoknak, hol fogtok imádkozni, ha az is elpusztul? Siessetek! Templomotok ég!

Néhány bátor férfi megkísérti az oltást, de kevesen vannak! Nagy munkával sikerül nekik golyók zápora közt megakadályozni a tűz továbbterjedését; a templomot megmenteni nincs elég kéz, bár a kevesek mindent megkísértenek, a tűz már a torony lépcsőibe kezd elharapózni.

Az égő templom fénye messze világít a sötét éjszakában.

Udvard felől az éji tűzvilágnál egy csapat lovas látszik ügetni a megszállt vár felé. A lovasok huszárok, vezérok alacsony, zömök férfi, hosszú, szőke szakállal és életpiros arccal, mely most még pirosabb a tűz visszfénytől s lelke haragjától.

Midőn a parthoz érnek, az őrszem megállítja őket, a vezér egy iratot vesz ki kebléből, melynek olvasta után a helyparancsnok katonaudvözléssel köszönti az érkezőt, s átszállíttatja a városba. Azon utca végén, mely a Vághoz vezet, s melyet a monostori telepek golyói be nem járnak, nagy csoport kardos férfit talál a jövő idegen, kik ott állnak egy tömegben, s nézik távolról a tüzet.

Nézi őket - honvédek. Jobban nézi. Látja, hogy csalódott, nem honvédek, csak honvédtisztek.

Odalépett hozzájuk.

- Mit keresnek önök itt?! - kiált rájuk kemény, parancsoló hangon.

- Kicsoda ön? - kérdi sértett büszkeség hangján egy kövér, szakállas, bajszos ember, aranyos mentegallérral; képéből kilátszik, hogy valami képviselőből ütött őrnagy, ki féltében állt be katonának.

- Az én nevem Guyon Richárd - felel az érkezett -, mátol fogva e vár parancsnoka. Mit keresnek önök itt?

E névre néhány hang a tömegből éljenezni kezdett.

- Nekem nem éljenek kellenek, hanem hőstettek. Miért nincsenek önök a tűznél? Miért nem oltanak?

- Engedelmet kérek, tisztelt tábornok úr - szólt meghunyászott hangon a szakállas, természetes őrnagy, parlamentáris pozitúrát¹⁷⁸ véve parancsnoka előtt -, ott oly sűrűen röpködnek a bombák, hogy az oltást megkísérteni csupa vakmerő istenkísértés és életkockáztatás lenne.

- Katonának ott a helye, ahol a golyók hullanak! Mozduljanak önök!

- Engedelmet kérek, de az ellenség valóban elég illojális¹⁷⁹ módon nemcsak bombákkal, melyek közül némelyik százhatvan fontot¹⁸⁰ nyom, nemcsak tüzes golyókkal és röppentyűkkel, miknek végére hatfontos gránát van ragasztva, de sőt srappal is lövöldöz az égő házak fölé - mentegetőzők az aranynyakú táblabíró, s nagyon ki akart magáért tenni egy válogatott diétai dikcióval.¹⁸¹

- Tetszik önnek menni, vagy nem?! - vágott közbe röviden a kis férfi, s nyeregkapájából egy pisztolyt vont elő, s azt oly hidegvérű képpel irányzá a rezonnirozó¹⁸² homlokának, miszerint az bizonyos lehete felőle, hogy ha még egyet szól ellene, lelövi, mint egy tököt.

- Könyörgöm - hebegé -, csak szerény véleményemet akartam kifejezni.

- Én nem szoktam sokat beszélni. Én nem szoktam katonáimnak azt mondani veszély idején, hogy „előre!”, hanem azt, hogy „utánam”. Aki becsületes ember, hallotta, mit mondtam! - S ezzel sarkantyúba kapta lovát a tábornok, s előrenyargalt.

A téren egy férfi sem maradt, mindnyájan követték.

Egy óra múlva tenger nép oltotta a tüzet; legelől a tábornok maga, ki mindenütt ott volt, hol a veszély legfélelmesebbnek mutatta magát. Ott járt a süvöltő ágyúgolyók között, mik sűrűen hullottak a tűzbe és a körül.

- Nem kell félni a golyótól - biztatá embereit -, aki nem fél tőle, azt nem éri soha. Minden századik golyó talál csupán! Csak minden ezredik talál!

Azon percben mellette álló segédét üté le a lóról egy huszonnégy fontos teke.

A tábornok meg nem zavarodva a beszédére elég mal à propos¹⁸³ jött eseten, mondá:

- És ha talál, az a legszebb halál!

A népség éljent kiálta rá, égő lángok között, dörgő ágyúgolyók ropogásainál, harsogó éljennel üdvözlé a nép az új várparancsnokot.

Midőn megérkezék, a torony lépcsői már le voltak égve, a harangok megolvadva hullottak alá egyenkint égő állványukról, s keresztültörték magukat a templom boltozatán.

¹⁷⁸ *parlamentáris pozitúra* - hivatalos magatartás

¹⁷⁹ *illojális* - fennálló rendet nem tisztelő, itt: udvariatlan

¹⁸⁰ *font* - angol súlymérték, kb. 45 dkg

¹⁸¹ *diétai dikció* - országgyűlési szónoklat

¹⁸² *rezonniroz* - ellenáll, tiltakozik

¹⁸³ *mal à propos* - rossz alkalomkor

- A toronytetőnek nem szabad elégni!

Ő mondta, és a nép reggelig oltotta a tüzet, s a torony ércfedele aranyos gombjával még máig is fennáll.

Így mutatta be magát a branyiszkói hős új alattvalóinak.

Másnap siettek tisztelkedni hozzá táborvezetői, kiket keményen megpirongatott érte, hogy miért engedik a várost lövetni, ostromoltatni oly seregtől, mely a helyőrségnél számra alig nagyobb, hogy miért engedték meg az ostromlóknak, hogy az átelleni hegyen battériákat állítsanak fel, melyekről a várost keresztül-kasul lőhetni.

A tisztek ígérték, hogy másképp leend ez a tábornok alatt, s távoznak. Utánok a város előkelői jöttek tisztelkedni, derék, becsületes, parókás férfiak, anno 1790-ből származva, kiket a tábornok igen szívesen fogadott, s közülök legkivált azzal a jeles, kitűnő férfival igen kedélyesen mulatott, aki arról lőn nevezetessé, hogy egy vele vacsoráló pufók, veres hajú, piros gallérú kortesnek elhitte, hogy ő Kossuth Lajos, s e hitében mind e mai napig szilárdul megfeneklett.

A tábornok mindenkit, ki hozzá tisztelkedni járult, másnapra meghítt magához ebédre, a város előkelőit is megtisztelvé e kitüntetéssel, kik azt méltányló bizalommal fogadták.

- Ó, igen jól fogunk mulatni - biztatá meghívott vendégeit, törve az ígéket.

Megjegyzendő, hogy a tábornok a magyar nyelvvel majd éppen oly kegyetlenül bánt, mint a magyar ellenségeivel.

- Csak azok odaáltal békét hagynának ezúttal - jegyzé meg az ismerős táblabíró-örnagy, ki képviselői tekintélyénél fogva bizalmas lábon kívánt állni a parancsnokkal, mely megjegyzés, hogy nem lehetett éppen rendén kívül, tanúsíták a jelenlevő bizalmas urak helybenhagyó fejbiccenései.

Az észrevételt tevő *circumspectus*¹⁸⁴ őrnagy a parancsnok komoly arcából azt ítélte, hogy bizonyosan e tárgyról gondolkozik, jónak látta egy irányadó eszmét hozni indítványba, mely ilyenforma tervet tartalmazhatott:

- Vajon nem lenne-e jó e napra fegyverszünetet kérni az ostromlótól, hogy békén lakhatnók el a tisztelt parancsnok úr megérkezésének ünnepét?

A tábornok türelmes, szelíd hangon válaszola:

- Az nem érne semmit, mert nem adnák meg.

- Hát azon esetben van itt a kazamatákban egy nagy, hosszú terem, melyben tán kétszázan is elférnénk.

- Valóban?

- Sőt még tán egy zenebanda is beférne mellénk.

- S oda nem hatnak be a bombák?

- Ó, még a százhatvan fontosak sem. A boltozat erős, s fölötte kötélnyi földsáncolat. Mi ott kényünkre poharazhatnánk, toasztírozhatnánk, dikciózhatnánk, a zenebanda húzná, az ifjak táncolnának, és az ellenség még csak egy kis körmünket sem bánthatná.

- Valóban szép gondolat... Önök tán máskor is tartottak ott már táncvigalmakat?

¹⁸⁴ *circumspectus* - megsejmlélő

- Ó, a télen majd mindennap. Míg az ellenség odakünn a fagyon sáncokat hányt, mi az alatt a biztos sánc alatt táncoltunk, s mikor ők legjobban iparkodtak a bombákat a városra szórni, mi csak nevettük az egészet a lőréseken keresztül. Hahaha!

Az őrnagy úr igen mulattatóan tréfásnak találta ez ötletét, míg a jelen volt városi előkelők kissé savanyú képeket vágtak hozzá, annak emlékében, hogy a tréfa pohárban a váron kívül maradtak számára a sepreje jutott.

A tábornok nem is nevetett, nem is haragudott. Az egész tervet igen szépnek találta, s a búcsúzó deputációkat¹⁸⁵ azon reménnyel engedé távozni, hogy a jövő napon olyan pompás mulatságban részesíteti őket, amint még soha életükben nem kóstoltak.

Másnap a tábornok szállásán, a várbeli pavilonban, nagyszámú vendégsereg csoportozott össze, ünnepi ruhákban, ünnepi képekkel.

A tábornok szokott udvarias nyájassággal fogadott mindenkit, s miután segédei jelenték, hogy az előkészületek meg vannak téve a banketthez, felhívta vendégeit, hogy szíveskedjenek vele odáig sétálni.

Gyönyörű meleg tavaszi nap volt, a kaszárnyákból lejött a katonaság, vígan éljenezett egy fényes csoportot, mely a tábornokot körülfogva, kedélyes diskurzus közt hullongott az óvár kapuja felé.

A csoport közt a hasas, szakállas őrnagy vette magának a legnagyobb fáradságot különösen a tábornok mellé furakodni, hozzá szüntelen beszélni, úgyhogy akik nem hallják, hogy mit beszél, azt képzeljék, miként ő és a tábornok a legitimebb szövetségben élnek, és legjobban értik egymást.

- Méltóztatott megtekinteni a sáncot? - kérde a legnyájásabb hangon, melyet valaha főispán-helyettes korában tanult.

- Minden sáncot megnéztem még korán reggel. Jó karban vannak.

- Igenis, de *specifice*¹⁸⁶ azt az egyet, amelyet tegnap méltóztatott általam említetni hallani?

- Úgy? Helyesen. Ott fogunk ebédelni.

- Hehe, igenis? - A táblabíró-őrnagy majd kibújt a bőréből örömeiben. - Magamon kívül vagyok, hogy szerény indítványom képes volt parancsnok úr helybenhagyását megnyerhetni.

Eközben az óvár udvarára ért a vendégcsoport.

A kérdéses bástya óriási, tömör falaival éppen a Dunára fekszik, teteje a falaknak magas földhányattal van befedve, mely ismét gyönyörű zöld gyeppel kirakva, egyike lehet a legszebb sétányoknak.

A bástya keleti fokán egy kis rondella van építve, hol a hajdani várparancsnok, Bakonyi, szép, derült időkben vígan szokott mulatni ifjabb ismerőseivel. Ó, akkor az emberek sokkal barátságosabb lábon állottak egymással.

Most e rondella előtt hosszú asztalok voltak megterítve, virágbokrétaikkal, süteményekkel és palackokkal rakva, a rondella maga körül volt tűzködve nemzeti lobogócskákkal, kettő-kettő minden oszlop mellett.

¹⁸⁵ *deputáció* - küldöttség

¹⁸⁶ *specifice* - különösen

A bástyához közeledő vendégek nagy része, észrevette a sánc tetején terített asztalokat, s azoknak láttára furcsa érzések között kezdte találni magát, mik egészen különbözők azoktól, melyeket az ember más körülmények között terített asztalok látására érezni szokott.

Csupán a táblabíró-örnagym úr nem tartá e körülményt komoly aggodalmakra méltónak, s midőn a bástya üregéhez vezető ajtót elérték, kivált a tömeg közül, szolgálatkészen ajánlva magát vezetőül a bástyaterembe, hová ő már legjobban tudja a járást.

- Nem arra, nem - kiálta a parancsnok -, fel a bástyatetőre! Látja ön, hogy ott van számunkra terítve.

Az őrnagy mosolyogni akart, de nagyon vacogtak fogai.

- Tábornok úr tréfálni méltóztatik, hisz itt a teremben sokkal jobb, sokkal kényelmesebb.

- Mit gondol ön? Ilyen szép tavaszi napon bevenni az embernek magát egy rekedt barlangba, hova csak kétarasnyi lőrésen süts be valami világosság! Ez vétek volna a természet ellen. Itt, itt a szabad levegőn. Itt lehet jól vigadni.

Az őrnagy szépen megköszönte magában az ilyen vigasságot.

- S mi mind odafenn fogunk ebédelni? - kérdé reszkető állal.

- Természetesen. Természetesen. - S miután látta a tábornok, hogy itt megint az a körülmény forog fenn, ahol neki e helyett: „előre!”, azt kell mondani: „utánam!” - maga indult előre a bástya lépcsőin; vendégei búsan kullogtak utána, s inkább hasonlítottak egy áldozatra vezetett mártírsereghez, mint valami lakodalmas menethez, kik még ma táncolni is akarnak.

A táblabíró-örnagy pedig nemhogy furakodott volna a tábornok mellé, sőt nagyon is hátul kezdte maradozni.

Azonban ezúttal a tábornok volt az, ki őt fölkeresé, karon fogta, fölvezette a bástyára, s tartotta beszéddel a bizalmas férfiút.

- Minő pompás kilátás! Mint nyalják a habok a bástyák fokait - a túlparton mind idelátszanak az ostromlók sáncai; amott egypár réstörő ágyú látszik, szinte belelátni, úgy ide van fordítva; túlhan állnak a tarackok, egy bombavető mozsár -, gyönyörű tiszta az idő! Ni, most egy tüzer jelenik meg a sáncon, ki lehet venni vörös hajtókáit a távolból. Gyönyörű idő!

Annyi bizonyos, hogy ha e beszéd alatt erősen nem fogta volna a parancsnok a maga emberét, az, dicsőség ide, dicsőség oda, de úgy leszaladt volna a bástyáról, amint csak illik, így azonban nem tehete egyebet, mint hogy sóhajtván kérje a jó és rossz idők adóját magában, hogy bárcsak egy olyan ködöt támasztana az átlátszó levegő helyett hirtelenében, hogy az asztal egyik végén ülők ne látnák a túlsó végén ülőket.

A vendégek azonközben nagy fészkelődések közt helyet foglaltak az asztal mellett, nagyobb rezignációval tán nem fogtak még lakomához az apostolok utolsó vacsorája óta.

A tábornok maga mellé jobb felől ülteté a bizalmas őrnagyot, mert a haza atyját a katonailtönyben is ki kelle tüntetni.

Eközben fel kezdték hordani az ételeket. Evés és ivás közben lassankint kiderültek a kedélyek, a bor belső világa elúzá a józan félelem borúját. Az emberek elkezdtek egymással diskurálgatni, majd tréfálni, később kacagni, úgyhogy az őrnagy úr alig győzte szomszédjait könyökkel taszigálni, s az átellenieket lábbal rugdálni az asztal alatt, hogy lassabban beszéljenek, míg ő maga oly óvatossággal rakta le kését és villáját, valahányszor felvette, hogy azzal legkisebb zörejt ne okozzon, s evés közben szüntelen hátratekingetett a túlsó parton álló ágyúk, mozsarak és tüzerék felé, miközben aztán majd a nyakába öntötte a levest, majd a fülének vitte a

szájának szánt falatot, majd üresen kapta be villáját, melyről leejtette a pecsenyét, az édes ételbe borsot, paprikát hintett nagy bőséggel, s a salátához feltett ecetet mind egy lábbig megitta - a ráfigyelmezők nem csekély mulatságára.

Maga a tábornok is csendes benső meglepődéssel nézte áldozatját, ámbár ebbéli gyönyörűségét kifejezni nem volt is szokása.

Az őrnagy azonban egész ebéd alatt itta a vizet, hogy egy gödény is megsokallta volna, azt állítva, hogy igen melege van. Ami nem lehetett minden valószínűség nélkül.

Ebéd derekán, mikor már mindenki arcán nyíltak a jókedv rózsái, az őrnagy úr is rávette magát, hogy meg fog szólalni, s jó közel hajolva a parancsnok füléhez, súgva monda neki:

- Ugyan jó, hogy az ostromlók is most ebédelnek, s nem vehetnek bennünket észre, milyen nagy baj lenne abból!

- Az igaz. Ott kellene szegényeknek hagyni az ebédjüket, és bennünket mulattatni.

Az őrnagy úr ismét szépen megköszönte magában az olyan mulatságot.

A parancsnok ekkor egy poharat töltetett meg magának igazi tokajival, s azt fölemelve, maga is fölkelt; látszik, hogy valakiért inni akar.

Csak nem lesz olyan gondatlan, hogy most tósztozzék? - gondolá magában a testes őrnagy, s elszörnyedt magában e vakmerőség lehetőségét felfogva.

- Uraim! - szólt erős, csengő hangon a parancsnok. - E pohár a magyarok hazájáért!

- Éljen! - harsogá e szóra minden ajak, s a vendégek felugráltak helyökről, s poharaikat csengve összezördíték.

E névre minden félelem eloszlott. E név hallatára, kik mámorosak sem voltak, azok is meg-részegültek, háromszor ordíták rá rivalgó hangokban az éljent.

A táblabíró-őrnagy kétségbeesetten terjeszté ki feléjük kezeit, csitítva a rá nem hallgatókat, mint ki egy kitörni készülő forradalmat iparkodik, de nem bír elfojtani. S hogy kétségbeesése tökéletes legyen, a harmadik éljen szó után a rondellában elrejtett katonai zenekar rákezde harsogtatni a Rákóczi-indulót.

- El vagyunk árulva! - kiálta az ember, s szinte hanyatt esett székestül együtt. - Az ostromlók észrevettek bennünket, uraim! Tábornok úr! Parancsnok úr! Vezér úr! Itt az idő, hogy menjünk innen; az ellenség ágyúi mind nekünk vannak szegezve, itt bennünket rögtön bombákkal fognak elárasztani.

- Az csak nekik fog fáradságot okozni - felelte a tábornok hidegvérrel. - Egyébiránt látni akarom, hogy mint tudnak célozni.

- De én nem akarom, az én életem nem csupán a magamé, az én életem a hazáé is, nekem azt könnyelműen kockáztatnom nem szabad. Azzal még az országgyűlés is parancsol.

- Megtörténhetõ esetre nézve én a felelõsséget magamra vállalom kegyed becses élete miatt az országgyűlés előtt. Egyébiránt parancs van kiadva, hogy a sánc sorompóin senkinek, míg magam el nem megyek, távozni nem szabad.

Az őrnagy aggodalmai azonban nem voltak minden ok nélkül, mert az ostromágyúk csak-ugyan a várfokról jött zenehangok által az ott mulatókra vonatván a figyelem, elkezdtek durrogni, s hánytak mindenféle golyóbisokat a lakmározó társaság felé.

- Azonban mi is erélyesen fogjuk magunkat védeni - szólt a tábornok, helyéről meg sem mozdulva, és segédeinek intett. - Hozzátok elő a battériákat!

Jégben hűtött pezsgőpalackokból volt e battéria,¹⁸⁷ melynek pukkanásai furcsán paródiázták a túlparti ágyúdörgést, míg a tajtékzó tűznedv nőttön-növelte a vigadó társaság szilajult jókedvét.

A zene mindenféle magyar dalokat hangoztatott eközben szakadatlanul, ha egyik banda elhagyta, a másik kezdte rá, a társaság az ismerősebb nótákat együtt énekelte a trombitákkal; úgy tetszék, mintha kétszáz emberi torok és vagy ötven trombita azon vetekednék egymással, hogy melyik bírja a másikat elnyomni.

A bombák pedig hullottak jobbra-balra, némelyik a Dunába esett, s ott pattant szét a víz fenekén, el nem oltva annak árjaitól, s kétfelé csapta a felzavart hullámot.

Süvöltött, pattogott valamennyi, de még csak közel sem járt egy sem.

A jókedvű nép szinte mulatta magát rajtuk; amelyik a levegőben pattant szét, annak „forát”¹⁸⁸ kiáltottak; amelyik fejük felett repült el, azt pohárral kínálták, hogy igyék egyet, ha elfáradt; amelyik a sánc árkába esett, azt biztatták, hogy majd kötelet eresztenek le neki, azon jöjjön fel; a rakétát póznának csúfolták, a bombát úritöknek, és a golyókat fövetlen gombócnak.

Egyszóval az egész társaság kikapott a félelmen, s mit azelőtt szent borzalommal nézett a messzeségből, most a közelben igen mulatságos játéknak találta.

Csak a táblabíró-örnagy úr állt ki ezalatt halálveritékes kínokat. Le-lekapta a fejét minden bomba előtt, mely százölnyi magasban repült el a sánc fölött. Féloldalt fordult a közeledő golyónak, s valahányszor egy bomba szétpattant, mindannyiszor oly mozdulatot tőn, mintha igen nagyon hátba ütötték volna.

Ebéd után, estefelé a zene és vigalom hangjai többeket felcsaltak a város szépei közül a veszélyes sáncokra, tán ők már szokva voltak az ostromhoz, jobban, mint a férfiak, vagy erősebb volt bennök a kíváncsiság a vigalomban részt vehetni, mint a bombák iránti félelem.

A hold is feljött szépen, s holdvilágnál, zenehanggal a tűzre kapott fiatalság táncra kerekedett a vidék szépeivel, s úgy járták a csárdást, mintha az átelleni mennydörgés egyéb sem volna, mint a nászvezető vőfély pisztolypuffogatása.

A tánc rendkívül tetszett a tábornoknak, s minthogy tetszését eléggé nem bírta elrejteni, azt nyerte vele, hogy egy eleven, kackiás menyecske kiidézte ülőhelyéből, s úgy megforgatta a tolnai lakodalmason, mint valami villi¹⁸⁹ az úton előtalált gavallért.

A parancsnok mindezt angol flegmával hagyta magán megtörténni, s miután megértették vele, hogy a magyar táncot háromszor szokták újra járni, ugyanezt a manővert kétszer hagyta magán ismételni, csókolni való hidegvérű képpel.

Egy rövidke epizód okozott csak némi intermezzót az általános vigalomban. Valami eltévedt gránát a táncolók közé talált égve leesni, a félénkebbek félreugrottak, a bátrabbak, vízzel akarták leönteni, egy pláne kalappal akarta lefűlelni, mint valami kergetett ürgefiút.

- Mindenki helyén maradjon! - kiálta a tábornok.

¹⁸⁷ *battéria* - ágyútelep, üteg

¹⁸⁸ *fora* - tűz

¹⁸⁹ *villi* - erdei tündér

A katonák a parancsszóra veszteg maradtak, legfeljebb hölgyeiket iparkodtak a veszély elől elfedni, akik viszont kíváncsian nyújtogatták ki eleven mellvédek mögül kandi fejcskéiket, nem foghatva fel a fenyegető veszélyt a maga nagyságának mivoltában.

De annál inkább fölfogta annak borzalmát a szakállas őrnagy úr. Amint a gránát sisteregve a sáncra esett, ő is megtörte erőszakos bátorsága bilincseit, s kitörő ordítással, melyben az eddig kiállottakért kárpótlást látszott magának venni, nem nézett sem előre, sem hátra, nem kereste, hol alacsonyabb a sánc, hanem ahol legközelebb érte a szélét, levetette magát az árokba, s midőn a négyölnyi magasról a különös isteni gondviselés épkézláb lesegíté, szétnyúlt a földön, négyfelé vetve két kezét, két lábát, és várta behunyt szemmel, hogy mikor fog hát rászakadni az ég.

A gránát azonban sebesen pörgött egy helyben, mint egy bűgőcsiga, a belőle kijövő rakétaláng fényes tűzkereket hányva maga körül. Mindenki várta, hogy mikor pattan szét, s kit fog agyonütni.

Egyszerre megállt a gránát. Megszűnt forogni. A tűzkarika elmúlt.

Akik ismerik az ilyen állatnak a természetét, tudják, hogy azon perc között, midőn a gránát rakétaszerve ellobban, s aközött, midőn a belső szikra a lőporhoz érve, az üres golyót szétszakítja, van egy rövid pillanat, melyben a gránát megáll.

E nyugodt pillanatban hirtelen felszökék helyéről a parancsnok, s a gránátot felkapva, hirtelen lehajítja a sáncárokba.

A rögtöni szakadó dördület odalenn bizonyítá, hogy a hajítás éppen jókor történt, ellenben a rákövetkező ordító bölgés azt látszott mutatni, hogy tán nem éppen jó helyre.

A gránát alig kétarasznyira pattant el a hasaló táblabíró-őrnagytól, kinek ugyan - hála istinktusának - porcikája sem sérült meg általa, de ki aznapságtól fogva a jobbik fülére még most is nagyothall.

E rövid kis bravúr után, melynek hitelességéről szemtanúk kezeskednek, a tábornok oszolni engedé a társaságot, mely most sokkal nyugodtabb tekintettel fogadá az érkező tűzgolyókat, mik a félelem nimbuszát e naptól fogva el látszottak veszteni.

A távozóknak nyugodt éjt ígért a tábornok a zajos nap után.

Szavát be is váltá - még azon éjjel kiütött egy csapattal a nádorvonal felől, s kényszeríté elhallgatni az ostrommozsarakat...

Az idő fut, egymás után vesznek a múlt napok, s velök a múlt dicsőség.

Elmúlt a jókedv, a hír ragyogványa, a tündöklő álmok.

Komárom! Romemléke a harci időknek! Elpusztult, kiszenvedett város!

Mi maradt belőled annyi fényből, annyi hatalomból?

EGY BÁL

(Egy kisasszony leveléből)

Kedves Eleonóráám!

Beteg vagyok, fekszem, kétségbe vagyok esve. Ah, én sohasem fogok kvadrillt táncolni többet. Apácává leszek, vagy férjhez megyek, vagy más egyéb módon ölöm el magamat.

Képzeld el, mi történt velem!

Ó, az borzasztó! Az rettenetes! Az iszonyatos! Azt még regényben sem olvasád soha.

Hallhattad, hogy a múlt héten a branyiszkói csata után a magyar seregek itt mentek keresztül. Volt rémülés, hurcolkodás mindenfelé, jövetelök hírére azt hittük, hogy föl fogják gyújtani a várost, hogy kirabolnak és megölnék bennünket, sőt a mama azt mondta, hogy még annál sokkal rosszabb történhetik velünk, s erővel rá akart beszélni, hogy fessek be a képemet korommal, hogy utálatos legyek.

Hallottál valaha ilyen kívánságot?

Nemsokára zeneszóval bevonult a magyar sereg. A papa kiment eléjük a deputációval, a cselédek mind elszaladtak a katonákat nézni, a mamát pedig az egész háznál sehol sem találtam, már azelőtti napon is mind azon törte a fejét, hogy hová bújhatna el, s ha híttam, kerestem, sohasem felelt, sőt ha véletlenül majd az almáriumban, majd az aszalóban rá-találtam, szörnyen megszidott, hogy minek fedezem én föl az ő rejtékhelyét.

Magamra maradva, legokosabbnak tartottam, ha sok minfenféle ennivalót és bort kirakok az asztalra, így csak nem fognak tán a magyarok engemet megenni, ha más okosabb ennivalót találnak, s föltettem magamban, hogy akármit kívánnak, mindent adok nekik, és nem mutatom, hogy félek tőlük.

S azután vártam egész rezignációval, hogy mikor fog már a népség szaladni az utcán és segítségért kiabálni.

Végre sarkantyús lépteket és kardcsörtetést hallok az előszobában, de még semmi káromkodást, sőt au contraire,¹⁹⁰ igen illedelmes, kettős kocogtatást az ajtón.

Ijedtségem, elfogulásom, vagy nem is tudom, mi miatt nem bírtam kimondani e szót: „Szabad!”

De ne képzeld, hogy ezért puskaaggal ütötték volna be az ajtót, sőt a kocogtatás ismételve lőn, s csak szavamra nyílt meg az ajtó.

Én azt vártam, hogy legalább hat hórihorgas tatár fog belépni rajta, négyszögletű fejekkel, singes¹⁹¹ bőrcsalmákkal,¹⁹² övig érő szakállal, kikészítetlen medvebőrrel körülcsavarva, hátán bőrsákkal, amibe mindent bepakolhat, amit megkíván, és késekkel, pisztolyokkal fölrettenetéstíve, amint őket nekem a mama látnoki ihlettséggel lefestette; de képzeld meglepetésemet, midőn mindezek helyett két csinos fiatal tiszt nyit be hozzánk, egyik szőke, másik barna, és mind a kettő igen módos, igen takaros.

¹⁹⁰ *au contraire* - ellenkezőleg

¹⁹¹ *sing* - hosszmérték, kb. 62 cm

¹⁹² *csalma* - csúcsos süveg, tatár viselet

Elegáns piros zsinóros mente volt vállaikra vetve, az alatt feszes, divatos atilla, medvebőrnek és négysegletes fejeknek semmi híre náluk, sőt úgy találtam, hogy az egyik igen jóképű, barna fiú.

Első dolguk volt engedelmet kérni, hogy alkalmatlankodnak, mire én olyasmit hebegtem, hogy ezt nem tartom alkalmatlanságnak, sőt kész vagyok nekik szolgálni, mindennel, amit parancsolnak.

Az a barna fiú némi vonatkozásnak vevé szavaimat, az asztalon fölrakott oldalszalonnákra és boros cilinderekre, nem bírt egy elértő mosolygást visszatartani, mi engem véghetetlen zavarba hozott, úgy hiszem, hogy igen el kellett pirulnom, ha ez észrevette, hogy azt a fél mázsa szalonnát az ő számára készítettem.

Végre a szőke tiszt ragadott ki az embarras-ból,¹⁹³ igen szelíd, behízelt hangon köszönve meg minden ajánlott szolgálatot, s csupán azt kérve, hogy mutassak ki számukra valahol egy szobát, hol kipihenhessék magukat, mert igen fáradtak, már hat hét óta nem feküdtek ágyban, és két nap óta éppen le sem feküdtek.

Szegény fiúk, szinte megsajnáltam őket. Hat hét óta nem feküdni ágyban!

- Pedig, ugye, milyen rossz dolog díványon vagy éppen tábori ágyon hálni? - kérdezem tőle.

Mind a kettő elneveté magát.

- A pusztá földön, a havon, az ég alatt - felelé az egyik.

No nézd! És kibírják! Nálunk a cselédség is holtra betegednék, ha egy éjjel kinn hálna télen. Csakugyan valami tatár fajtának kell nekik lenni.

- Jöjjenek utánam - mondtam, s elvezettem őket legszebbik szobánkba, hol éppen két ágy volt. Cselédjeink mind elmentek hazulról, s magam akartam az ágyakat felvetni számukra.

- Ah, azt meg nem engedjük, majd el tudjuk azt mi rendezni magunk is - mondták udvarias megelőzéssel, s én látva, hogy nyugalomra van szükségük, egyedül hagytam őket.

Alig érek a szobámba, midőn rettenetes sikoltást, kiabálást hallok szobájukból.

- Segítség! Rablók! Gyilkosok!

A hangot ismertem, de ijedtemben nem tudtam kitalálni, hogy kié.

- Rablók! Gyilkosok! Segítség!

Ha helyzetembe képzelheted magadat, gondolhatod, hogy én bizony nem futottam segítségére a kiabálónak, míg az végre keresztül nem rontott a szobákon, egyenesen hozzám.

Az édesmama volt...

De milyen állapotban?

Ruhája összevissza gyűrve, főkötője a szemére lecsúszva, fél cipőjét valahol elvesztette, s maga vörös volt, mint akit a kemencéből vesznek ki, és folyvást kiabált és jajgatott, és hította a segítséget.

Sokára tudtam kitudni tőle, hogy hol volt, és mi történt vele.

Hát éppen abban a szobában rejtette el magát, ahová a két jövevényt beszállásoltam, mégpedig az ágy fenekére, valamennyi derékalj alá. Mármost gondolhatod hozzá a többit, hogy mikor az

¹⁹³ *embarras* - zavar

a honvédtiszt nagy fáradtan odavetette magát az ágyra, bizony szegény mamának volt oka miatt kiabálni segítség után.

De micsoda gondolat volt az tőle?

Nagy munkába került a mamát némileg megnyugtatni, és elhitetni vele, hogy azok a katonák éppen nem rabolni és gyilkolni jöttek ide; végre is annyira vittem a dolgot, hogy ő megígérte, miszerint nem rejti el többet magát, én pedig majd megmagyarázom a tiszteknek, hogy a mamának reumatizmusai vannak, azért bújt valamennyi derékalj alá izzasztófürdőt venni.

Alig volt azonban idejük az én vendégeimnek elszenderedni, már jön valami ordonánc,¹⁹⁴ és beszélni akart velők.

- Nem lehet - mondtam -, várjon, vagy jöjjön később, mert alszanak.

- Hol alszanak? - kérde az.

Én megmutattam neki a szobát, s az anélkül, hogy legkisebbet gondolkozott volna rajta, hogy illik-e az embert fölkelteni, mikor harmadnapra egyszer elalszik, belépett a szobájukba.

Én megijedtem, azt hittem, hogy a tisztek mindjárt összefaragják ezt az embert, amiért fölkelte őket.

De nem tették, sőt pár perc múlva mindketten teljesen felöltözve, legkisebb jele nélkül a kedvetlenségnek, követék az ordonáncot. Az őrnagy hívatta őket.

Különös ez a katonanép! Hogy tud engedelmeskedni minden ellenvetés nélkül! De már én nem jó volnék katonának. Én szeretném mindig előre tudni, ha valamit parancsolnak, hogy miért parancsolták.

Fél óra múlva visszajöttek a tisztjeink. Semmi rosszkedv, semmi álmatlanság nem látszott rajtuk, nem is igen kíváncsok szobájukba, hanem fölkeresték a mamát meg engemet, s behízelgő örömmel adták tudtunkra, hogy ma este a tisztikar táncvigalmat fog rögtönözni, és hogy oda mi is hivatalosak vagyunk, és rögtön foglalót kértek tőlem kvadrillra, csárdásra és lengyelre, mert keringő nem lesz.

Természetes, hogy rögtön megígértem nekik mindent. Ez volt az első táncvigalom nálunk farsang derekáig. Úgy látszott, hogy ők sem kevésbé örültek neki, mint én, mert azután tudni sem akartak többet az alvásról.

Hanem a mama folyvást ráncigált, és ellenvetéseket tett.

- Nincsen báli ruhád.

- Hogyne volna, hát az a fehér. Csak egyszer volt rajtam.

- Az nem divatos.

- Csak egy kis nemzetiszalagot rá - szólt közbe az én barna tisztem -, és a divatok legszebbikét fogja kegyed viselni.

- De az én lábam fáj - mentegetőzék a mama.

- Hiszen magának nem kell éppen elkerülhetetlenül táncolni, édes mama.

A tisztek csupa udvariasságból nem nevettek, a mama hasonló tekintetből nem szidott össze, s csak akkor támadt rám, mikor amazok szobájukba távoztak.

¹⁹⁴ *ordonánc* - tisztiszolga

- Te szerencsétlen leányzó! Így rohansz a kész veszedelembe? Így veszted el magadat kész-akarva?

Én azt hittem, hogy szokás szerint, mint máskor, ha bálba készültem, a hektikától félt, s azt hittem, hogy nagyon meg fogom nyugtatni, ha eszébe juttatom, miszerint keringőt nem fogunk táncolni. Ez még jobban haragba hozta.

- Nincsen eszed? Minek adnak ezek most bált, azért tán, hogy táncoljanak? S éppen azért, ez mind csak finesz,¹⁹⁵ csak komplot¹⁹⁶ a magyaroktól, hogy a város leányzóit így mind egy csomóba csalogatva, hirtelen magukkal elragadják, s elvigyék Törökországba.

- Ah, mama! Hiszen a tiszteknek nem szabad háború idején házasodni - felelék én kacagva.

Erre még erősebben megmosdatott, kis libának nevezett, s azt mondta, hogy nem is azért visznek el majd bennünket, hogy feleségeik legyünk.

- Akkor hát én nem tudom, hogy mire kellenénk még egyébre a férfiaknak, mint hogy feleségül vegyenek.

- Hiszen majd meglátod - fenyegetőzék a mama, hanem azért nem tartóztatott vissza.

Estig dolgom volt a készüléssel. Az én tisztem utasítása szerint széles piros-fehér-zöld szalagot kötöttem öv gyanánt fehér báli ruhám derekára, a két végét elől hosszan le hagyva függni - a coiffeure-ömbe¹⁹⁷ egyszerű fehér és piros eleven rózsát tűztem, mi a zöld levelekkel szintén nemzeti színt adott ki.

Csak most vettem még észre, hogy ezek a színek milyen jól állanak együtt.

A két tiszt már en plein parade¹⁹⁸ várt ránk, az a hamisabbik annyi komplementet mondott, hogy alig győznék rá emlékezni.

Ő sem hagyhatta szó nélkül azt a kis szeplőt ajkam alatt, amiben még eddig mindenkinek megbotlott a szeme, én nem tudom, mit tudnak róla beszélni. Én nem bánnám, ha ott volna, ahol sohasem látnák.

Kénytelen voltam zavarodásomat hangos kacagással elrejteni.

- Nono, mind sírás lesz ennek a vége - mormogá a mama félig hallhatólag, hanem azért folyvást igazgatott, rendezgetett rajtam valamit, hogy ha elrabolnak, legalább mindent rendben találjanak rajtam.

A két tiszt föl kísért bennünket a táncterembe. Előre büszke voltam arra a hatásra, amit nemzetiszín szalagommal, a két csinos, fess kíséremmel fogok a többiek fölött kivívni.

Köztünk mondván, még mindig nem akartam letenni arról a reménységről, hogy hátha a többiek csakugyan mind négysegletes fejűek, csupán nekünk jutott a gömbölyűből.

De mekkora volt csalatkozásom és meglepetésem!

Barátnőim mindegyike legalább kétszer annyi nemzetiszínt rakott föl magára, mint én, s ami a többi magyar tisztet illeti, ah, azok mellett az én két chevalier servantom¹⁹⁹ csak a másod- és harmadrendű csillagok közé tartozott.

¹⁹⁵ *finesz* - huncutság

¹⁹⁶ *komplot* - szövetkezés, összeesküvés

¹⁹⁷ *coiffure* - hajzat, frizura

¹⁹⁸ *en pleine parade* - teljes díszben

Egyik kedvesebb, egyik csinosabb volt, mint a másik, ügyesek, módosak, megelőzők; az ember alig hinné, hogy ezek annyi vért tudtak ontani!

Különösen egy tűnt a szemembe, de nemcsak az enyimbe, hanem mindenkiébe.

Egy gyönyörű, magas, karcsú honvédkapitány. Szép, halványpiros arcához oly jól illett az a kis fekete koszorúszakáll, a piros zsinóros atilla, mintha csak öntve lett volna rá.

És hogy táncolt! Milyen tűzzel járta a lengyelt, a csárdást, az ember szeretett volna odarohanni hozzá, s ország-világ előtt összecsókolni - nemcsak magamról beszélek. És ami több volt táncnál, komplementjainál, az a je ne sais quoi²⁰⁰ nagy fekete epedő szemeiben, te azt nem képzeld, az több, mint amit az ember leírhat, az hódított, az elevenített, az megölt és idvezített.

Egy óra alatt minden leány, minden asszony bele volt bolondulva.

Magamat sem veszem ki.

No, ha ezek a csatátéren is ilyen hódításokat fognak tenni, úgy nem tudom, hogy marad-e előttük vár bevétel.

S képzeld mármost érzelmeimet, midőn egyszer odalejt hozzám, s fölker a legközelebbi kvadrillra.

ÉN szerencsétlen! El voltam rá ígérkezve. Mint szerettem volna, ha táncosomat elküldték volna hirtelen valahová futárnak!

- Tehát az utána következőre - vitatá tovább az engagement-t²⁰¹ a szép kapitány, s odaült mellém.

Nem tudom, hogy szóltam-e neki valamit, de azt igen, hogy úgy éreztem magamat, mint aki álmában repül.

- De majd el fogja kegyed felejteni, hogy nekem ígérkezett - kötődék velem tovább.

Ha hirtelen észre nem veszem magamat, majd olyasmit találtam volna neki felelni, hogy elébb elfelejtem azt, hogy a világon vagyok. Azonban meglehetősen mérsékelt hangon válaszolék neki, hogy nem fogom elfelejteni.

- De majd nem ismer kegyed rám...

Valami falusi liba azt felelte volna erre helyzetemben: „Száz közül! Ezer közül, első tekintetre!”

ÉN nem.

Mintha a világon a legközömbösebb dolgot tenném, kivettem a keblembe tűzött magányos rózsabimbót, mely ott nyílt ki félig, s anélkül, hogy a hatást akarnám észrevenni, odanyújtám neki.

- Erről meg fogom önt ismerni.

Mindezt olyan hangon, minővel a szolgabíró passzust ad az utazónak.

¹⁹⁹ *chevalier servant* - szolgálattevő lovag, itt: báli kísérő

²⁰⁰ *je ne sais quoi* - nem tudom, micsoda

²⁰¹ *engagement* - kötelezettség

A kapitány halkán ajkához szorítá a rózsát. Nem néztem oda, de azért láttam. A fél világért szemébe nem néztem volna e percben.

Azután eltávozott, velem szemben egy tükör alá leült, és nem táncolt. Ott egészen elmélázott magában.

Eközben még két csárdást és egy lengyelt jártak el, csak azután jött a sor az én kvadrillomra.

Gondolhatod, mily hosszú volt nekem odáig az idő, azok a véghetetlen „három a tánc”-ok nem akartak lejáródni. Soha olyan dühösen táncolni, mint ezek. Pedig már harmadik éjjel nem alusznak, s mégsem tudnak elfáradni, hogy az én kvadrillomra jöhetne a sor.

Hanem közben sok mulatságot szereztem magamnak azáltal, hogy az ott levő zászlóalj parancsnokával, Sch. őrnaggyal kötöttem ismeretséget, aki igen víg, mulattató ember.

Német neve van, magyarul szörnyű rosszul beszél, de azért mégis mindig magyarul beszél, ha németül szólnak is hozzá.

De legjelesebb benne az, hogy szörnyű nagyot hall.

Igen, olyan fönnhangú beszédhez van szokva, amilyenen az ágyúk konverzálnak²⁰² egymással.

Hanem azt mondják, hogy igen vitéz katona.

Alakja nem valami csábító. Hosszú, sovány arca, termete, a rövidre nyírott haj és a nemrég növesztett bajusz sehogy sem állanak neki.

A mi multságunk rendkívül sajátságos volt, amit én beszéltem, azt ő nem hallotta, s amit ő beszélt, azt én nem értettem.

Odahozott nekem egy papiros tölcseért bonbonokkal töltve, és panaszkodtam, hogy milyen rossz cukrász van itt a mi városunkban. Ő a mimikámból azt következtethette, hogy valaki rettenetesen megbánthatott a bálban, mondott rá valamit - a szavait kísérő taglejtésből ítélve semmivel sem kevesebbet, mint hogy ő azt tarkótul talpig ketté fogja hasítani -, hacsak azt nem hiszem, hogy ennek a háborúban élő embernek rendes akciója az, amivel más ember az agyonütést szokta kifejezni.

Végre elkövetkezett az én kvadrillom.²⁰³ A zenekar a bevezetést elhúzta, s erre mindenki sietett a táncosnéjához.

Majd kiverte szívem a corsettem²⁰⁴ oldalát, úgy dobogott, midőn táncosomat láttam felém közelíteni; meghajtá magát előttem, kezében tartott virágomat szívéhez szorítva.

Oly forró volt a keze, midőn kezemet megszorítá vele.

Örültem, kacagtam, magamonkívül valék.

- Ah, ön elrabolja szomszédnémat! - kiálta rá az őrnagy nevetve (csakugyan rendes akciója az a fejbeütésforma).

Mi pedig a tánckolonne-ba lejténk. Úgy hiszem, mintha hátam mögött suddogni hallottam volna: „Mily összeillő pár!”

Ah, Eleonóra! Milyen boldog voltam, úgy érzem, mintha egymást szorító kezeinken keresztül az én vérem az övébe folya át, s az övé az enyémbe.

²⁰² *konverzá* - társalog

²⁰³ *kvadrill* - négyes

²⁰⁴ *corsette* - fűző

Vártuk a zenét.

De mielőtt az megszólalhatott volna, hirtelen nyargaló paripák robaja hallatszott az utcán, s a távolból néhány ágyúlövés, melynek hangja a terem ablakait megreszketteté.

S ugyanazon percben egy férfi lépett be a terembe, föltett csákóval, sárral összefecskendezve, s jelenté, hogy az ellenség megtámadta az előőrsoket.

Az őrnagy az ágyúlövést is meghallá, s a futár arcából is olvashatá, amit szavaiból meg nem érte.

- Ah! Hiszen nagyon jól van - szólt tenyerébe csapva, ismét azzal a mozdulattal, amivel emberhalált szokás kifejezni. - Éppen vártuk őket. Messieurs,²⁰⁵ egy percre kérjenek engedelmet hölgyeiktől. Csak egy percre, mesdames,²⁰⁶ rögtön visszajövünk, tartsanak kegyetek addig nyugórát.

S ment a kardját felkötni.

És a többi tisztek is ugrottak fegyvereik után, a nyájas, mosolygó, hízelgő arcokat láttam hirtelen haragos, vakmerő, fenyegető képekké válni, ijedtté, remegővé egyet sem.

Engem is elhagyott a táncosom. Ment kardját felkötni. Mindenkinél merészebb volt járása, arca legbátrabb, szemei legvillogóbbak; ha szerelmet, gyönyört éreztem miatta az elébb, most bámulatot, hódolást gerjeszte bennem.

Midőn kardját felkötötte, valami oly különös hév fogott el minden ízemben, szinte kedvem lett volna vele menni a csatába, mellette lovagolni, és biztatni, s gyönyörködni benne, mint ront ellenei közé.

Rózsámat még mindig kezében tartá, s midőn csákóját föltette, odatűzte a kokárdája mellé, s ekkor visszafordult, és szemeivel látszott keresni a tömeg között.

Szemeink találkoznak. Ő elsietett, vele együtt a tisztek mind.

Mi azonban együtt maradtunk, mintha mi sem történt volna; az őrnagy parancsot adott, hogy senki se távozzék visszajötte előtt.

A leghosszabb órát ekkor éltem át életemben.

Többen kiállottunk az ablakba hallgatózni, és figyeltünk és okoskodtunk, a távolabb vagy közelebb hangzó ágyúdörgésekből ítélve.

Hazamenni senki sem tartá tanácsosnak, miután megeshető volt, hogy valahol a két sereg utcai csatába keveredik. Jobb volt elvárni itt együtt a harc kimenetelét.

Nemsokára mindig távolabb-távolabb kezdenek menni az ágyúdördölések, végre egészen elhangzottak.

A velünk volt civilisták ebből azt következtették, hogy a magyarok győztek.

Igazuk volt.

Alig egy negyedóra múlva nagy robajjal és víg lármával hallánk visszafelé jönni a tisztikart, bejöttek a terembe, vígan, nevetközve, mintha semmi sem történt volna, némelyik még nem törülgette le a ruhájáról valamit (tán sár vagy vér?), és sietett mindenki a táncosnéját fölkeresni és megvigasztalni.

²⁰⁵ *messieurs* - uraim

²⁰⁶ *mesdames* - hölgyeim

- Hol is hagytuk csak el? - kérde az egyik.

- Igen! A kvadrillnál - szóltak többen, s rendezni kezdték a kolonne-okat, mintha csak az étteremből jönnének.

Csak az én táncosom nem volt még itt és az őrnagy.

Váltig néztem az ajtóra, szüntelen jött be valaki rajta, csak az nem, akit én vártam.

Végre belépett rajta - az őrnagy.

Szétnézett, amint engem meglátott, odajött. Egy furcsa komplementet²⁰⁷ csinált előttem, s nem várta, hogy én beszéljek hozzá, mondá:

- Szép kisasszony, kegyed táncosa ezerszer engedelmet kér általam azon udvariatlanságért, miszerint a legjobb akarat mellett sem képes azon élvezetben részesülhetni, hogy kegyeddel az ígért kontratáncot eljárhassa, miután a fél lábát ellőtték a csatában, s kénytelen azt térden felül amputáltatni.

Ah, Eleonóra, én sohasem fogok kvadrillt táncolni többet!

Beteg vagyok, fekszem, kétségbe vagyok esve.

²⁰⁷ *kompliment* - bók

A MEGVETETT NAGYSÁG

Minekutána három hónapig bujdosott erdőkben, mocsárokból és barlangokban, másik háromig egy pusztai pincében rejtőzködött egy tízakós²⁰⁸ hordóba befenekelve, és ismét háromig szolgált egy vízimalomban mint molnárlegény, végre átlátta, hogy annyira körül van már véve kémekkel, kik egyenesen őrá leskelődnek, miszerint kénytelen lőni, valahányszor lefeküdt, mindig bekötni a száját, nehogy álmában kibeszélje azon titkokat, mik halálát okozhatnák.

Elvégre is, mikor már nem volt számára hátra semmi útja a menekülésnek, elszánta magát életre-halálra, s fölkereste a legközelebbi katonai parancsnokot.

- Uram, én eddigelé bujdokoltam, kerültem a törvény kezeit, most íme, önként följelentem magamat. Én vagyok az a híres Sárga Péter!

- Nincs szerencsém önt híréből ismerni.

A bujdosó visszahökkent. Ha a parancsnok azt mondta volna neki: „Ön egy óra múlva halva van!” - az nem lepte volna meg, ha rögtön vasra vereti, arra el volt készülve. Csupán arra nem volt resignálva, hogy őt híréből ne lehessen ismerni.

- Mi volt ön? - kérde a parancsnok. - Katona, követ, kormánybiztos vagy hivatalnok?

A bujdosó nemes komolysággal állítja, hogy az egyik sem volt.

- Hát mit vétett ön?

A bujdosó egy mártír elszántságával hajtá le kebelére fejét, s kezeit mellén keresztbe téve, ezt vallá töredelmes szívvel:

- Én vagyok az üldözött Sárga Péter, ki az őrmezei nemzetőrök csatadalát muzsikára tettem.

- Hát voltak az őrmezei nemzetőrök valaha csatában?

- Nem voltak, de lehettek volna. Én elkészítettem a csatadalt. Csodálom, hogy ön nem ismeri. Egyébiránt szolgálhatok vele.

- Hát még mit vétett ön?

- Úgy hiszem, eleget mondtam...

- Elmehet ön.

- Hány esztendőre?

- A mennykőt! Mehet ön, míg lát.

- Hát nem a börtönbe méltóztatott küldeni?

- Kell is oda ilyen ember!

- Uram! Ön ezt nekem ne mondja. Nem azért ettem én vackort az erdőben, míg csak benne tartott, nem azért szolgáltam Mújos Mátyás uram malmában, mint egy barom, és éppen nem azért hagyám magamat grádicson föl- és lehengergettetni egy pálinkaszagú hordóban, hogy mikor kézre kerülök, azt halljam, hogy nem kerestek.

- Tán csak nem akarja ön magát egy hiábavaló ringy-rongy versért becsukatni?

²⁰⁸ akó - régi folyadékmérték, főleg a boroshordók jelzésére; egy akó kb. 51 liter volt

- Uram, ön kegyetlenebb, mint képzelem. Ön híremtől akar megfosztani. Inkább csukasson be, de csatadalomra ne mondja azt, hogy „ringy-rongy”!

A parancsnok hívatta az öröket.

Az önvádlott megörült. Tehát mégis be fogják csukni - gondolá magában.

- Dobják ki innen ezt az embert! - mondá a parancsnok a katonáknak.

A katonák szót fogadtak.

Sárga Péter halálosan megbántva ment odább, esküdve nagy kegyetlenül, hogy majd keres ő magának olyan embert, ki az ily nevezetes fogást jobban megbecsüli.

Még eddig nem talált; pedig sokat jő-megy, s dacára annak, hogy senki sem bántja, ha olykor ismerőssel találkozik, az Istenre is kéri, hogy ne nevezze az igaz nevén, mert megtalálja valaki hallani, s akkor veszve van.

A MOCSÁROK REJTEKHELYE

Szellő sem lengett az izzó ég alatt. A délibáb reszketett a távol láthatáron.

Messze, igen messze egy karcsú toronytető látszék fölfordított alakjával a hullámzó délibáb csalóka vízében, mint tengerre vetett árnyék, s körül egy-egy kazal, vagy távol tanyai fa, kettőztetett alakjával, mint egy, a légbe fölkapott sziget, mely a körüle rengő tengerrel együtt libeg-lobog, majd kisebb, majd nagyobb lesz, néha egészen elmerül.

Egy homokdombon ült egyedül, magasra fölemelt fővel, egy nagy pusztai sas; oly nyugodtan nézett felénk, alig ötvenlépésnyire haladtunk el mellette. Szárnyát sem libbentette meg.

Szekerünket odahagytuk, felültünk lovainkra, s bevágtunk a puszta közepébe, az úttalan, jeltelen, kopár avatagba.

A nyár legmelegebb napjai sivárra aszalták a földet, a vizenyősebb helyeken csonttá száradva, összevissza repedezett a szikes gyöpszín, a kis sárga szé kifüvirágok levéltelenül nyomorogtak szerte elhintve rajta. A tavaszi földárjakor ráhajtották a gulyát a süppedékes legelőre, s az összegázolt gyöp azon módon ripacsossá száradt a kánikulában.

Néhol éktelen tövisek vertek megátalkodott gyökeret a száraz, sovány avarban, miknek magvait keresztülhajtott sertések hozták ide Szerbiából, sertéik közé ragadva. Másutt a mérges kutyafej foglalt el egész pásztákat, gyilkos piros leveleivel dacolva a megölő hőségnek.

Eleinte egy szekérkerék nyomai voltak vezetőink a pusztán keresztül, mely hónapok előtt mehetett itten át, később a marhajárás egészen letapodta előlünk a szekérnyomot, s találomra ügettünk a jeltelen láthatár felé.

Déltájban nagy messze két kankalikos kútgémet pillantottunk meg oldalvást egymás mellett; a szomj s azon remény, hogy ott valakivel tán találkozhatunk, arra vezetett bennünket. Tovább mentünk felé két óra hosszúnál, s még mindig oly messze látszott hozzánk, mint ezelőtt.

Még nem értünk oda, midőn velünk szembe egy lovast láttunk közelíteni. Amint a nagy távolságból ki lehete venni, hol előre-, hol hátrabókolt, egy kézzel sem fogta a lovát, az pedig ballagott nagy cammogva, földig leeresztett fővel, s csapkodta magát két oldalra hosszú farkával, s egyet-egyet harapott, ahol gyöpöt talált. Az ember ült rajta nagy idomtalanul, nyaklott jobbra is, balra is, néha előre-, másszor hátraesett, de a súlyegyent sohasem veszté el. Aludt a lovon.

Egyszer megsejtett bennünket a legelésző paripa, s hirtelen megállt, és fejét felütötte, miáltal lovagja szinte a nyakára esett és fölébredt. Egy perc alatt szétekint, megpillantott kettőnket, s lekapva karikását nyakából, felénk fordítá a lovat, s egyet pattantva a levegőben, mint a pisztolydurranás, elkezdte felénk nyargalni.

Most még inkább meg lehete benne ismerni a csikóst. Az, mikor lovagol, hajlik jobbra-balra, mintha csak táncolna, dereka szüntelen mozog.

Hátra-hátraveti magát, a kantár hosszúra eresztve, néha-néha nem is ül a lovon, csak két térde tartja rajta, a paripa minden rohamánál melle előbbre-előbbre feszül, s amint rohan, szelet verve az álló levegőben, szétekint maga előtt a kerek láthatáron, melyen sem hegy, sem ember nem uralkodik; ki tudja, mi kéj az, amit akkor érez?

Midőn mintegy százlépésnyire ért hozzánk, térdének egy szorítására lova, mintha földhöz cövelték volna, megállt. Kémlelni látszott bennünket.

- Isten jó napot kendnek, földi! - kiálték rá.

- Fogadj' isten tinektek is! - válaszolá.

Joga volt bennünket tegezni, vén ember volt, ősz bajuszát kétfelé, kikenve, könnyen a fülére csavarhatta volna.

- Honnan jöttök, hová mentek? - kérdé azután halkabban, s közelebb léptetett hozzánk.

- Rossz fát tettünk a tűzre, bátya - felelék -, odább akarunk egy kicsinyt állni a vármegye elől, ha tudna kend valami jó alkalmas helyet.

- Hogyne tudnék, gyertek velem - szólt bajuszát végigcsavarintva, s végigmustrált mindketőnket, lovainkat, mozdulatainkat ember- és lóismerő figyelemmel, azután gyanú nélkül indult meg előttünk.

Egy szót sem szólott az egész úton. Útitársam akart vele valamit kezdeni, azt is hamar letorkolta, „nem szeretem a sok beszédet” - viszonzá, s nyargalt előttünk mogorván.

Az utolsó toronytető is eltűnt a hátunk mögött, előttünk azonban valami, sötétzöld síkság látszott keletkezni, mely utóbb az egész látkörön végignyúlt, egy véghetetlen mocsár széléhez értünk.

A sivár, kiszikkadt pusztaság véget ért, hogy egy újabb irtatlan, járatlan pusztának adjon helyet, a víz pusztájának.

A mezőkről száműzött növényélet ide látszott menekülve lenni, a sáserdők sötétzöldje ki volt hímezve a legtarkább mocsárvirágokkal, a földet ellepte valami ezüsthátú fű sárga virágokkal, a vízmosási árokból magas fűzeres fűzlevelű, rózsaszín virágú növények tekingettek elő, s magasra felnőtt nádi buzogányok legtetejéig fölfutott a délig nyitó hajnalka, s a víz színén úszott a tányérlevelű nymphaea, fehér tulipánjaival s korsó alakú gyümölcseivel, és messze, mennyire szem látott, egész le a láthatárig terült a végtelen nádberek ingó barna buzogányai-val.

Lovaink megálltak egy pillanatra a hús vizet inni, fejünk fölött egy falka kócsag csapott el nagy sikoltozva, fehér tollazatuk ragyogott a napvilágban.

Azután vezetőnk megindult, nekifordítván lovát a mocsárnak, meghagyva, hogy nyomában maradjunk, mert egy öllel odább lovastul beleveszhetünk az ingoványba.

A víz majd nagyobb, majd csekélyebb volt, néha szinte lovaink szügyéig ért, semmi jel nem mutatta az utat.

Vezetőnk itt beszédesebb kezdett lenni, amint a nádrengeteg árnyékában érzé magát, elmondá, hogy tapasztalatlanabb járók-kelők akárhányszor bele tévednek itt a nádsűrűbe, aztán nem találhatnak ki belőle, ottan vesznek. Éjjelenként sokszor hallani segélyért sírást, egy-egy vadász, csikasz, valami üldözött ember, vagy tán éppen az üldöző, belebódul az ismeretlen ingoványba. Másnap, harmadnap is hallani még kiabálását, majd itt, majd megint távolabb, ki bírna segélyére menni oda? A nadályok,²⁰⁹ vízikígyók végre lassan elpusztítják. A mocsár oly rengeteg, oly hamis.

S továbbmentünk nagy sietve, a mocsári vadmadarak zajongva röppentek föl előttünk vízi fészkeikről, a nád között a délutáni szellő susogott rejtelmesen, a távolban a bölömbika bánatos bőgése hallék. Ez az emberhangtalan, méla nyüzsgése a természetnek még magányosabb, még aggasztóbb volt, mint maga az éj csöndje. Itt, az egészen új, idegen világban,

²⁰⁹ nadály - pióca

melynek földje, vize, növényzete és lakói nincsenek szoktatva ember szomszédságához, ki merne ide követni bennünket? A pusztán előli a szomj, itt előli a víz; út, nyom nem vezet sem itt, sem amott.

Vezetőnk hirtelen megállt, és figyelni kezdett.

- Valaki jó utánunk - mondá halkan.

Zavarodottan tekinténk körül, én éppen arról gondolkodám, hogy ki volna oly merész utánunk jöhetni, s a távolban elég kivehetőleg hallatszék a gázoló lótiprás locsogása. Ki lehet az?

- Siessünk előre! - kiálta társam, lovát sarkantyúba kapva.

- Csöndesen! - dörmögé a vén csikós. - Egy moccanást se tégy, mindjárt megtudjuk, hogy ki az, ismerős-e vagy perzekutor.²¹⁰

S ezzel elkezdé halkan, csöndesen füttyörészni a csikósdalt: „Lóra, csikós, lóra, elszaladt a ménés.” Nincs az a tilinkó, amely jobban meg tudta volna cifrázni.

Amint elhallgatott a füttyel, messziről, mintegy válaszképpen, valaki elkezdé füttyölni e nótát:

„Én vagyok a petri gulyás!”

A vén csikós kalapját szemébe vágva, lován fölágaskodott, arcán valami végigfutó reszketésséget lehete észrevenni, valami váltakozást szokatlan ijedség, öröm és gyanú között.

- Nem lehet a! - dörmögé a bajusza alól, mintegy magával beszélve. - Elesett az, látták akárhányan halva, összevágva... - S még egyszer elkezdé füttyölni a „Lóra, csikós”-t.

Ismét a petri gulyás nótája hallatszék válaszul, hanem már közelebb; a lovas nagyon látszott nyomunkban sietni. A vén csikós haragosan kapta meg társam lovának zabláját.

- Menjetek be mélyen a nád közé!

- Mi baj? - kérdé társam meghökkenve.

- Ne papolj! Az ördög jön utánunk kölykestül, vagy valaki, aki pokolból szabadult vissza. Ez Duzs Gergő nótája, a vőmé, akit harminchárman láttak agyonverve, agyonlőve, összevágva, kolbásznak aprítva.

Beljebb nyomultunk a nád közé. Vezetőnk lova nyakára lehúzta magát, s hiúzi szemekkel kémlelte a törést, melyen az utánunk jövőnek előttünk el kelle menni. Mi példáját követve, lovainkra feküdtünk. A csikós lova meg sem moccan gazdája alatt, egypár nadály szívódott a hasa alá, a tanult paripa meg-megrázkódtatá ideges bőrét a fájdalom miatt, de lábát sem emelte, hogy attól meneküljön; a mi lovaink azonban egyre prűszköltek a rajzó szúnyogok miatt.

- Hallgass azzal a lóval! - riada ránk a csikós bosszús, fojtott hangon.

Mi egymásra néztünk, mintha mindenikünk a másiktól akarta volna megkérdezni, hogy mi módon lehet egy lóval elhallgatni.

A vén csikós végignézett rajtunk. Azután félig mosolyogva mondá:

- Tegyük az urak a lovaik fejét a másik ló nyakára, akkor elhallgatnak. - S utána dörmögé magában: „Kár volt előttem magukat csikósoknak adni ki, mert megismerem ám én az embert. Hanem hiszen se baj, most olyan világ van, mikor a szegénylegény tartozik az urakon segíteni!”

²¹⁰ *perzekutor* - zsandár

Társam egy csomó pénzt akart ekkor az embernek adni, mit az kevélyen utasított vissza.

- Nem abból élek én! - viszonzza dacosan, s inte, hogy csendesen legyünk.

Eközben a csörtető tocsogás mindig közelebb hallatszék jöni, néhány pillanat múlva egy lovag alakja bontakozék ki a sűrű nádberek körül, kesely paripáját csak úgy nyereg nélkül ülte, cingombos dolmánya s minden öltözet összevissza volt rajta lyuggatva, szaggatva, egy konya pörge kalap, mélyen lehúzva szemére, földte megnyírt fejét, s míg bal keze feje egy rongydarabbal keresztül-kasul volt pólálva, jobb kezében egy idomtalan nagy csákányt lógatott, s lovát térdeivel, szavával és ütlegeivel kormányozta.

A vén csikós szemei ragyogtak, mintha bort ivott volna, amint a jövevényt meglátta. Hirtelen tarkón kapta lovát, s velünk nem törődve, elébe ugratott az érkezőnek, s mielőtt az szóhoz jutott volna, úgy összevissza ölelgette, hogy szinte lerántotta a lováról.

A jövevény napsütötte arcán azt a komoly, mosolytalan büszkeséget lehetne észrevenni, mely az ifjú hadsereg fiainak arcán annyira otthonos volt, mellyel azokat a kiállott veszélyek s férfias lélekkel eltűrt sanyarúság öntudata díszíté fel. E komolyságot az öreg ömledézései alatt is megtartá.

A vén csikós csaknem sírva fakadt.

- Édes fiam, édes fiam, csakhogy itt vagy!

A jövevény kérdőleg tekintte felénk, ipa néhány szót súgott fülébe, tenyerét szája elé tartva, mire a vő, nemével a tiszteletnek, kalapjához emelte bepólált kezét, s biztatólag szóla hozzánk:

- Nem kell félni, itthon vagyunk már, az Ábrahám kebelében!...

- Hát a feleségem hogy van? - kérdé ipához fordulva.

- Csak az árnyéka hajdani magának, félig agyonsírta már magát utánad.

- Nem ment azóta férjhez?

- Agyon is ütöttem volna! Nem becsületes asszon, aki legalább a gyászesztendőt ki nem tölti, pedig ugyan esküdtek a visszajövők, hogy téged ott láttak halva.

- Igazuk volt. Majd elmondom, ha hazaérünk, de most száraz a torkom, lelkem; érzünk előbb a tanyára. Nem szokásom a hazugság, de magam is alig hiszem, ami velem történt.

S azzal csörtettünk előbbre. Most az ifjú vő vezetett bennünket, neki volt legnagyobb vágyódása a keresett helyre érni, alig érhettünk nyomába.

A mocsár nemsokára véget ért, a nádas ritkulni kezdett, helyette sűrű fűzfabozót lepte el az utat, a lágy iszapban meglátszottak az előttünk járt-kelt lovak lábnyomai, a föld mindinkább szilárdulni kezdte alattunk, nemsokára szárazon lelénk magunkat.

A vő paripája vígan, otthonosan kezdte nyeríteni, megismerve a helyet. A fűzfák közül egy kisdud pászitos térség bontakozott ki, melynek egy darabja kertnek volt felásva, s beültetve konyhanövényekkel, a kert végében állt egy kis vityilló, nádból építve egészen, a vadkomló sűrű lombozattal nőtte be legtetejéig. A kunyhó mellett tűzhely volt rakva, melyet odvas szomorúfűz árnyazott be csüggő gallyaival, a lobogó tűz fölött egy bográcsban főtt valami, mellette kis parasztmenyecske sürgött-forgott, kötényével szítva a parazsat.

Amint a csörtetést meghallotta a nő, arra fordult, szeme elébe tett kézzel nézett a rekettyés felé, az öreg csikós odafordult a vejéhez.

- Maradj hátra - mondá neki -, majd előbb én beszélek vele. - És azzal előrenyargalt. A vő hátul maradt, mi vele mentünk.

Amint odaért az asszonyhoz a csikós, leugrott lováról.

- No, asszony - úgy mondá -, újságot hozok, ezek az atyafiak látták az uradat.

Az asszony arca kigyulladt.

- Él-e? - kérdé nagy örömmel.

- Élni csak él - mondá a csikós -, de se keze, se lába.

- Nem bánom én - szólt nyüzsgő örömmel a nő -, csakhogy maga megvan, elmegyek én hozzá!

- Dehogy mégy, szolgám, hova mennél? Harminc mértföld ide az a hely, ahol ő elmaradt, ott is fogságban van - beszélt a jó öreg, s az volt szerencséje, hogy leánya nem nézett rá, mert arcát eközben sehogys tudta megőrizni a meghazudtoló mosolygástól.

- Ha a világ végén van is, nem lesz messze - rebegé a pusztai virágszál, köténye szélével törölve szemeit -, még ha el volna temetve, úgy is érte mennék.

E percben a rekettyés közül elkezdte hangzani az „Én vagyok a petri gulyás” dala.

A vén csikós nem tarthatta magát tovább, felkacagott, a nőnek pedig minden vére arcába látszott sietni.

- Hisz ez Gergely! - sikolta kezeit összecsapva, s ahelyett, hogy örömében elájult volna, elkezdte tüskön-bokron keresztül szaladni arrafelé, honnan a dal hangzott. Perc múlva az ifjú vő ölében hozta vissza lovára emelt kedvesét, ki szerelmesen fűzte magát a honfi nyakába gyöngéd karjaival.

Amint hozzánk értek, Gergely leemelte lováról feleségét. Magyar ember nem szeret mások előtt szeretközni, még a feleségével sem. Az asszony sietett a tűzhelyhez, s egy óranegyed múlva oly vendégséget csapott számunkra bográcsos hús- és cserepcsíkon sült halból, hogy társam meg nem állhatá, hogy ki ne vallja, hogy vicispán korában sem evett jobbat. Elfelejtette, hogy csikósnak van álarcozva.

Azután egy nagy kulacsot hozott elő az asszony, tele jóféle kerti borral; a bortól mindenki elfelejtette a maga baját, s így lőn, hogy Gergelytől akarta megtudni mindenki a magáét.

- Nos, fiam - szólt az öreg -, most mondd el hát, hogy miként vagy te most élő, ha már egyszer meghaltál!

Gergely maga mellé húzta feleségét a győpre, mely közös asztalul és pamlagul szolgált, s röviden, kevés szóval elmondá a szomorú történetet, vígan tréfálódzva, mintha mulatságos kalandot regélne.

„Kácsnál, a szerencsétlen ütközetben két kardvágást kaptam már, midőn a vak rohamban egy tizenkét fontos ágyúgolyó szele leütött lovamról. Apám, kend mosolygott erre a szóra, de bizonyomra: akit az istennyila megüt, nincs jobban megütve, mint akit az ágyú szele ér. Láttam egy lengyelt, akinek a golyó szele combban eltörte a lábát anélkül, hogy a bőrét megkarcolta volna, s a komáromi sáncokban, hol huszonnégy fontosakkal lőttek, egész sor katonát leltek megdermedve legkisebb seb nélkül.

Nagy sokára magamhoz kezdtem jönni, fél felem meg volt dagadva, s a fejem még mindig úgy zúgott, mintha a víz alatt volnék. A csata még folyvást tartott. Én ott feküdtem a csatatér

közepén, a seregek jobbra-balra jártak mellettem, körültem; egyszer egy század horvát oly közel rohant el hozzám, hogy a szélső káplárok elértek szuronyaikkal, kettő hozzám döfött, egy beletalált az oldalomba. Én meg sem mozdultam, azt hívék, hogy halott vagyok, s nem törődtek velem tovább.

Később, egy félóra múlva nehézlovasság vágtatott el azon. Egy közülük megismerte, hogy csikós vagyok, s a többi közül kiválva, odanyargalt hozzám, rám akart gázolni. Azonban a jól iskolázott lónak az a szokása van, hogy előtte fekvő emberre soha rá nem lép. Tovább egy negyedóránál toporzikáltatta felettem paripáját a vértés, anélkül hogy az egyszer is rám hágott volna, mindig úgy ugrott keresztül, hogy nem érintett patkójával.

Én egy mozdulatot sem tettem ezalatt, mely bennem az élt elárulta volna, úgy feküdtem ott, mint egy kő. Végre otthagyt a vértés.

Végre jött egy ágyútelep, egy ágyút alig ötvenlépésnyire tőlem állítottak fel. A lovak szinte odáig jöttek, amint megfordultak vele.

Akkor elkezdtek lövöldözni. A golyók bűgva repültek el fölöttem - a puskaporsalak oda hullott rám, s az ellenkező félről odairányzott ugrató (ricochet) lövések rajtam szökdelltek keresztül, rám szórva a felvágott homokot és kövecset.

Késő estig lövöldöztek ide-oda. Estére vége lett a csatának, láttam a magyar seregek mint bomladoztak szét, egy zászlóalj keresztül akarta vágni magát, nagyrészt ott veszett, zászlóját négy huszár mentette meg, s mint később hallottam, e szavakkal tűzte le a tábornok elé: »Itt a nyolcadik bataillon zászlója, a sereg maga a csatatéren maradt.«

Én is ott maradtam az elveszett csatatéren.

Este, mikor már sötétedni kezdett, fölemelkedtem, széttekinték, s láttam a távolban, ahol reggel a magyar seregek álltak, kigyulladni sorban az őrtüzeket. Messze volt tőlem, s én alig bírtam már magammal, de mégis neki indultam a tábort fölkeresni. Lassan, néha négykézláb vánszorogva késő éjjel jutottam el a legelső őrtűzig. Az őrszem észrevett, s amint rám kiáltott, akkor vettem észre, hogy a császári seregek közt vagyok. Már akkor nem bántam, akármi történik velem. Az őrzető odajött. Kértem, hogy ha kedve van, öljön meg, ne hagyjon tovább nyomorognom. Az ember csaknem sírt, úgy megszánt, maga bekötözte sebemet, lefektetett a tűz mellé, és ennem, innom adott.

Másnap tova kellett menniök. Engem a többi foglyokkal együtt egy rongyos faluban elhagytak, valami szerbek maradtak velünk őrségül, akiket nem használhattak ütközetben.

Egy este megláttam a templomablakon át, hova be voltunk zárva, hogy két szerb alkuszik az én jó kesely lovamra. Az egyik tíz forinton vette egy nehézlovastól, aki kénytelen volt azt elpredálni, mert a jámbor állat nem hagyott senkit magára ülni. A szerb, miután egynéhányszor közel volt hozzá, hogy a nyaka kitörjék, elhatározta magát, hogy valamelyik pajtását nyomorítja meg vele; de nyerni akart rajta vagy két forintot. Ott alkudtak a fülem hallatára az én jó lovamra, akit egy faluért nem adnék. Az egyik tizenkét forintot kért, a másik nem ígért többet tíznél, pedig az egyik mindenesetre meg akarta venni, a másik pedig mindenesetre, el akarta adni, de egyik sem engedett a magáéból; utoljára is a lett belőle, hogy összeverekedtek, s miután egymást jól megdöngették, azt határozták, hogy holnap reggel majd megegyeznek.

Nem tudom, megalkudtak-e aztán másnap, mert én még azon éjjel kiszöktem az ablakon, s elhoztam a keselyt.”

Az ember semmin sem mulat oly jól, mint ha saját kiállott szenvedéseit mondhatja el oly helyen, hol senki sem szenved, víg, jókedvű társaságban, vidám tűz, vidámító bor tüze mellett, s gyönyörködik a hatásban, mit azon rémséges jelenetek elmondása idéz elő az arcokon, miket ő maga oly közel látott, mik vele történtek.

Késő estig osztozánk a boldog család örömeiben; este az öreg maga kivezetett bennünket a füzes partjára, melyet szőke folyam kerített be kanyargó mentében mintegy félszigetül. A folyam közepén ismét egy kis rekettyés szigetet lehete látni, s a sziget és a füzes közti folyamon egy fakó vízimalmot, mely ott örölt tombászaira kikötve, egyszerű kitkattogó kelepelés-sel a csöndes éjszakában.

A csikós háromszor füttyentett, mire a malom felől evezőlubickolás kezdé hallatni magát. Egy csolnak közelgett felénk, egyetlen faderékből vájt keskeny lélekvesztő, melyet egyetlen ember hajtott két evezővel.

Amint közel ért hozzánk, a csikós odafordult felénk súgva:

- Nem kell neki jó estét kívánni - nem szereti. Az olyan embert föl nem veszi a ladikba, aki jó napot vagy estét kíván.

- Furcsa ember lehet.

- Az a mondása, hogy nem kell az Istennek parancsolgatni.

A csónakos kikötött. Ő volt a molnár abban az eldugott malomban. Mi szótlanul beültünk ladikjába. A molnár anélkül, hogy egy szót kérdezett volna tőlünk, ismét helyet foglalt a kormánypadon, csendesen sikamlott velünk odább a sajka az alkonyatban elfeketült víz tükre felett. Egy szót sem szólt senki, egyetlen hang volt az evezőnek taktusos csapása.

A sziget orra mellett elhaladva, valami halk éneklést hallottunk odabenn, a molnár nyugtalanul csóválta fejét, fogai közt egy-egy káromkodást morzsolgató szét nagy mogorván, s a csónak lejtett odább, s mentül tovább ment, annál enyészetesebben hangzék a dal a szigetből.

A túlpartra érve, néhány darab pénzt készítek kezembem előre, a molnárnak adandó. A csikós észrevette, visszanyomta kezemet, s fülembe dörmögé:

- Nem szereti az olyan embert, aki pénzt ad, furcsa ember ám ez.

Lovaink mellettünk úsztattak át a csónak után kötve, s mi azon vizesen felülve rájuk, csendesen ügettünk tova, part mentében, öreg vezetőnk után.

Éjfél lehetett, midőn egy több száz holdra terjedő kukoricaföldet elhagyva, egy szakadékos homokdomb által félig rejtve tartott kis házat pillantánk meg. Ez a „szikra” csárda.

Félreesik az országúttól. Csaknem a Tisza partja alatt, az itt legmagasabb part homokdombjaitól eltakarva, körülültetve ezüsthésszel és kanadai jegenyéssel.

Bennünket a kutyaugatás tett figyelmessé a rejtett tanyára. Hat fehér komondor rugaszkodott ki az udvarából, bősziült csaholással rohanva felénk. Egy pillanat alatt körülfogtak bennünket, stratégikus elrendezéssel egyszerre elől, hátul és oldalt támadva meg.

A vén csikós phlegmaticus lezuhant lováról, leguggolt a kutya előtt, kalapját hóna alá vette, mutatójával orra cimpáját ütögetve, valami bosszantó, gúnyoló orrhangot hallatott, s eközben folyvást guggolva közelgett a legvitézesebb komondor felé.

Az elkezdett a jelenetre sértetten nyihogni, s egyszer csak megfordult és elszaladt, a többi utána, egymást törve, az volt boldogabb, amelyik előbb elfuthatott.

- Nem szeretik ám ezt - mondá vezetőnk kuttogva. - Az ilyen nagy kutyának nem használ sem csitítás, sem ütés, sem fütyülés, sem szólongatás - lehúzza az embert a lóról, megfogja a szekérekereket, a vásárra járó koldus taligáját szétszedi, s a borsos tót nyakából leböngészi a szűrt, hanem a csikós már tudja a módját, leguggol előtte, s az orra cimpáját veri, s úgy dimmeg-dömmög előtte, attól elszalad, mintha a nyavalya verné, s aznap elő nem bújik.

Nemsokára a csárda előtt álltunk.

Az épület jó karban van tartva. Gondos, csinos kéz nyomai látszanak meg rajta. Meglátszik, hogy a csárdás nem is annyira a mások, mint a maga kedvéért lakik ottan.

- Ezt az érdemes embert „Sallai uram”-nak szokták tisztelni - instruált bennünket vezetőnk. - Nem szereti, ha hallja kendezik, a „kocsmáros” nevezetért pedig teljességgel megorrol.

Nem kellett zörgetnünk. A lódobogásra megnyílt a csárda ajtaja, s maga a csaplár jött elénk, talpig fehérbe öltözve, tudniillik: ingben és gatyában. A szemérmetes magyar ember még ha aludni megy, sem hagyja el szokott vászonöltözetét, s Sallai uram éppen most ugrott fel az ágyból. Csupán egy nagy báránybőr süveg volt fejébe nyomva, az sem azért, hogy meleget tartson, hanem annak bizonyosságául, miként ő az úr a háznál.

Vezetőnk néhány szót dörmögött hozzá, s azzal bennünket kezébe szolgáltatva, búcsút vett tőlünk, s még azon éjjel visszatért túlparti tanyájára.

Sallai uram pedig megértvén tőlünk, hogy már vacsoráltunk, bevezetett bennünket egy kisdéd benyílóba, ott lefektetett tornyos nyoszolyákba, a töméntelen tollas párna és dunna, mikbe bele kelle fulladnunk, tanúsítá, mennyire szívesen látott vendégeinek tekintete bennünket.

Reggel korán beállított hozzánk Sallai uram, azzal az örvendetes hírrel költve fel bennünket, miszerint a szomszéd tanyákon perzekútorok vannak, kik nemsokára itt is meg fognak jelenni.

Mi ijedten ugráltunk fel, s nyilvánítók abbeli szándékunkat, hogy a Tiszán ismét keresztül-menjünk.

- Nem kell tőlük tartani - úgy monda. - Csak tolvajokat keresnek, ilyen emberek nem kellenek nekik. Különben is, késő volna odábbállani, észrevennék, s még inkább gyanút kapnának. Csak maradjanak itt a szobában, és reggelizzenek addig, majd csinálunk velök valamit.

Mi leültünk reggelizni. Sallai uram pedig kiállt pipázva a pitvarajtóba. Társam panaszkodott: nem tudja, mi lelte, az ő torka úgy megszűkül, egy falat sem megy le rajta. Magam is olyanformán voltam. A félelemnek különös összehúzó ereje van az emberre.

Nemsokára szívdobogva láttuk elrobogni az ablak alatt a perzekútort hat pandúrjával. Sallai uram odakünn a legnyájásabb hangon üdvözölte őket agyba-főbe, mire a perzekútor nyers, kemény hangon válaszolt:

- Gyanús embereket keresünk! - s azzal leugrott lováról, s jött befelé.

- Csak tessék - viszonzá a csaplár, nyugodt hidegvérrel, s nyitotta előtte az ajtót.

Társam vakarta az orrát.

- Szeretném - úgy monda -, ha most egyéb ne nyomná a lelkemet egy lopott csikónál.

Perc múlva hallók a pandúrokat csörtetni a vendégszobában, melyre szobánk ajtaja nyílt. Sallai uram körülöttük forgott.

- Tessék leülni, nagy uraim, kentek! Messziről jönnek? Elfáradtak, ugye? Fogtak-e valamit? Tudom, hogy megszomjúhoztak. Mivel szolgálhatok? Tetszik bor vagy pálinka? Igen jó bakatort kaptam, most ütöttem csapra.

- Nem bánom - szólt a perzekútor dörgő, kemény hangon. - De csak szaporán, mert nem kés-
hetünk; míg a házat összekutatjuk, dél lesz. A legényeknek pálinkát, nekem jó lesz a bakator
is.

Sallai uram ugrott a söntésbe, kiválasztott hat tulipános, szűk nyakú egyest, teletöltötte jó
törköly pálinkával, az asztalra rakta, a perzekútor elé pedig egy üveg jó bort állított, ott mesélt,
tréfálozott, komázott velők; aközben kiszemelte magának a pandúrok közül a legeggyűbb
kinézésűt, s addig söntőrforgolódott körül, míg egyikét a tulipános egyeseknek észrevétlenül
zsebébe csúsztatá, s aztán ismét mesélt és tréfálozott.

A perzekútor azonban kiitta az üveg bort. S azzal megtörölve kiviaszolt vastag kurta bajszát,
mormogá:

- Mármost lássunk a dologhoz.

- Nem tetszik még egyszer? - kérde a megelőző csaplár, s amint a perzekútor visszautasítá, a
legényekhez fordult. - Hát kenteknek, öcsémuraimék?

Azonban egyszerre, mintha kettévágták volna kedvét, mogorva képet öltött, bosszúsan kezdé
fejét csóválni, megszámlálta az asztalon álló öt tulipános butykost, s nagy nehezteléssel
fordult a pandúrokhoz.

- Ejnye, öcsémuramék - úgy mondá -, ez már mégis furcsa tréfa. Én kentek elébe hat egyest
állítok, s mire egyet fordulok, csak öt van az asztalon.

A perzekútor ránézett mogorván.

- Csak nem hiszi kend, hogy mi loptuk el?

- Már hiszen meglehet, hogy magától repült el, vagy valaki pálinkástul leszalasztotta a torkán.
Annyi látni való, hogy egy tulipános üveg nincs itt.

- No, hát vizitálja kend meg a legényeket, míg itt vannak, azt ne mondja azután, hogy vala-
melyik elvitte.

- Bizony nem is hagyhatom azt szó nélkül - hetvenkedék a csaplár, s elkezdett a legények
zsebjeiben motozni, s mily meglepetést tudott mutatni, midőn a tudvalevő zsebben meglelte
tulipános egyesét.

- Ehen van, ni! - kiálta előhúzva az üveget. - Ez az én üvegem la. No, kendtek ugyan derék
perzekútorok! Én kendteknek bort, pálinkát adok, s kendtek köszönet fejében az üvegemet is
eldugják. Kendtek tolvajokat keresnek, s maguk lopják meg a becsületes embert. Kendtek
házvizsgálatot tartanak, csak azért, hogy amihez szépszerivel hozzájutnak, eldugdelveddeljék.
Kendtek itt gyanús embereket keresnek? Sohasem volt az én házamnál kendteken kívül
gyanús ember, de nem hagyom abba! Elmegyek a vicispánhoz, föladom kendteket a vár-
megyére. Hadd tudják meg, milyen szép emberek kendtek!

A perzekútor szörnyű zavarba jött. Dühös lett.

- Ne veszekedjék kend! - ordíta a csaplárra félig ijesztve, félig engesztelve.

- Hogyne veszekedném! - ordíta az még hangosabban.

- De velem nem veszekedik kend, azt megmutatom!

- Azt szeretném látni!

- No, hát lássa meg kend! - rikolt dühösen, s kiment a szobából, bevágva az ajtót, felült a lovára, és pandúrjaival együtt odább ment, diadalmas pátosszal kiáltva le a tornácból utána nyelvelő csaplárnak: - Mármost pöröljön kend magamagával! - S azzal elporolt onnan.

Sallai uram pedig tenyereit dörzsölve jött be hozzánk, s hamisképpen hunyorítva fél szemével, monda:

- Mármost nyugton lehetnek itt. Míg ez lesz a perzekútor, addig ide házvizsgálatra nem jönnek.

Három hétig maradtunk még azután a csárdában.

A KIS SZÜRKE EMBER

(Egy invalidus²¹¹ irkafirkáiból)

Szegény öreg apó! mintha most is látnám... Mikor decemberben hideg fagyos éjjel lovagolt előttünk, egyszerű szürke köpenyben, feszes kamáslikban, egyik arcán a még friss seb csak imígy-amígy betapasztva.

A fiatal sereg nagy részének alig volt ruhája s a kellemetlen téli idő nem nagy szánalommal volt irántunk, éhezünk is, amennyi belénk fért; de ki mert volna fázni, ki mert volna panaszkodni akkor, midőn a kis szürke ember egyszerű, vékony öltözetben, étlen, álmatlan lovagolt legelől, télben, hóban, zivataros éjszakában.

Nem volt pihenésünk. Alig álltunk meg egy helyen, már hallottuk siettető szavát. Hamis kiejtéssel, de valódi hévvel mondá mindannyiszor: „előre, előre!”

S ki maradt volna el, ki lett volna fáradt, midőn a kis szürke ember nyitott sebeivel, étlen, álmatlan lovagolt legelől, télben, hóban, zivataros éjszakában?

Szegény öreg apó! mintha most is látnám...

Mikor januárban elvették ágyúit, hosszú szikla útban feküdt egy szekere s a túlнан maradt ágyúk mind ott vesztek miatta.

Elöl ellenség, hátul ellenség s csak négy ágyúja maradt és kétezer katonája.

Egész nap, egész éjjel vitt az ellenséggel a kis szürke ember, hol elöl, hol hátul, ahol megtámadták.

Négy ágyújával védte magát, hol itt, hol amott ostromolva, s aközben vonult a sereg előre, vérben, tűzben, ellenség országában.

Egy városba értünk, ott körülfogtak bennünket. Éjfél volt.

Éjfélkor követ jött az ellen táborából, feladásra szólítandó a kis szürke embert.

Kijött az hozzánk a piacra, felállítá seregét, végignézte és kérdezé:

- Akarnak-e önök velem tovább harcolni, vagy leteszik a fegyvert? Jönnek-e, merre vezetni fogom?

S ki ne ment volna vele, midőn őt látta legelől? Egyhangú kiáltás hirdeté, hogy nincs, aki a fegyvert letegyje!...

- Menjen ön vissza - szólt ekkor a követnek a kis szürke ember -, és mondja meg parancsnokának, hogy én tizenkétszer voltam már körülfogva, most vagyok tizenharmadszor. Mind a tizenkétszer kivágtam magamat...

Ekkor reánk gyűjtötták az ellenséges várost, a kis szürke ember vizes pokrócokkal terítetté le lőporos szekereit s azzal nyargalt előre, utána a kis sereg szuronyt szegezve; „előre, előre!” - hangzék kiáltása, s ki ne követte volna őt, midőn legelől látta nyargalni vérben, tűzben, ellenség országában.

Egy hídhoz jutottunk.

²¹¹ *invalidus* - sebesült

Itt megállította seregét a kis szürke ember. „Tovább nem megyünk!” - mondá és szemközt fordult a tengernyi ellenségnek.

- Ha e híd elveszett, Erdély is elveszett! - szóló csapatjait elrendezve a hídon s amint az ostromtűzben egy ujját lelőtték, hidegvérrel vágatta le a megcsonkult tagot, folyvást lovon ülve s ágyúit vezényelve. Az orvos elájult a műtete után, a kis szürke ember pedig mosolyogva mondá; „úgy sem sok hasznát vettem az ujjamnak”.

Másfél napig harcolt a kis sereg roppant erő ellen a véres híd fölött, fele elhullott a jó fiúknak, de el nem futott egy is, s a kinek előtték kezét vagy lábát, gondolt a kis szürke emberre, ki hidegvérrel amputáltatta magát lovon ülve és aztán nem jajgatott.

Egy hónap múlva Szeben alatt vívott a kis szürke ember. Megverte az ellenséget, bevette a várost s amidőn bevette, első dolga volt - amnestiát²¹² adni.

- Nem jöttem én hadat viselni fegyvertelen emberek, nők és gyermekek ellen.

S ki ne nyújtotta volna kezét halálos ellenének a békekötésre, midőn a kis szürke ember nyújtá legelőször a magáét, melyen csak négy ujj maradt a legközelebbi csatából?

De mégsem volt igaza a kis szürke férfinak.

Alkotmányos országban ilyesmit hadvezérnek tenni nem szabad.

Kegyelmezni a kormány tudta nélkül! Ez valóságos tyrannismus.²¹³

Aminél fogva a kis szürke embert, mielőtt megdicsérték volna győzelmeiért, keményen megrótták az adott amnestiáért. A kis szürke ember amint a pirongatóriumot megkapta, azt felelte rá, hogy igen jól van, hanem küldjenek minél előbb pénzt, mert a katonák rongyosak.

Odafenn tehát, hogy e kérelemnek eleget tegyenek, készítettek a kis szürke embernek egy arany rendkeresztet s az országgyűlés színe előtt kinevezték altábornagynak.

Ugyanakkor még kineveztek egynéhány hazafit altábornagynak, a többi táblabíró urakat pedig kit ezredesnek, kit őrnagynak.

Ebből képzelhetni, hogy mily nagy megtiszteltetés lehetett akkor egy katonai rendcím elnyerése.

Egy ősz huszárezredes, a hadügyminiszter segéde, lőn megbízva e kineveztetés és rendjel kézbesítésével.

A kis szürke ember ekkor Kolozsvárott volt.

A szászok éppen százezer ezüst forintot adtak át neki, mit katonái közt egy fillérig kiosztott, az erdélyi hölgyek pedig egy pompás himzett lőtakarót, amire sohasem mert ráülni, hanem eltette szépen.

Ez mind egy napon történt. Látszott, hogy e nap ajándékok nyelésének napja.

Úgy lőn, aznap jelent meg a hongyülés követe is a küldött csecsékkal.

Belép hozzá a vén huszárezredes, ősz, magas, hetvenbe járó férfi volt. Amint meglátta a tábornokot, odalépett hozzá, lehajlott annak csonka kezéhez s ősz, aggott katona léte megcsókolta azt a csatákban barnult kezét.

²¹² *amnestia* - közkegyelem

²¹³ *tirannizmus* - zsarnokság

A kis szürke ember könnyezve szorítá keblére a vén ősz katonát, s midőn az érzékeny ölelés véget ért, az öreg huszárezredes egy igen szép beszédet intézett hozzá - valóságos német nyelven.

A jó öreg huszár egy debreceni születésű magyar ember, ki ama német szavak elmondására egy álló hétig készült s utoljára is úgy mondta el, hogy aki magyarul nem tudott, bízvást azt hihette, hogy most magyarul beszél.

A beszédnek voltak igen érzékeny helyei. Azon helyeknél a vén huszár szemei ismét önkénytelenül megteltek könnyekkel. Az ő könnyei a tábornokban is felkölték a rokonérzelmeket, sírt a kis szürke ember, érzékenyen, keservesen, odament a vén huszárhoz, midőn az beszédét elvégzé, megrázta forrón annak elfogódástól reszkető kezét és mondá:

- Valóban ez mind igen szép volt. Sajnálom örökké, hogy magyarul nem tudok s egy szót sem értettem belőle; kérem önt, fordítsa le nekem németre, amit beszélt.

Ez ideig egy sem volt, ki ne könnyezett volna a jelenvoltak közül, de e pillanatban lehetetlen volt a jelenet hangulatának a legjoviólisabb kacagásra nem fordulnia. A kis szürke ember az egész izzadsággal fogamzott német dikciót azzal a hiszemmel hallgatta végig, hogy most az erőteljes visszhangos magyar szó beszél hozzá.

A vén huszár tehát leírta a papirosra elmondott szavait s úgy mutatá be a tábornoknak.

Végigolvasá azt s elégtelen bicegett hozzá kis szürke fejével, de amint azon helyre ért, hol a vén huszár a philhungarok légióit kezdi dicsérgetni, letette az írást:

- Ezt ki kell törölni - mondá -, csak a magyar és a székely a katona!

Lehet, hogy nem volt igaza, de ő a magyarokat oly nagyon szerette.

Jobban szerette, mint tulajdon nemzetét.

S azután örömmel hagyta magának föltűzni az igénytelen érdemjelt. Azonban minden érzékenyültében, jóltevő örömében sem felejté el a ceremónia végeztével az országgyűlés követéhez azon kérdést intézni, mely annak beléptekor már száján lebegett:

- Hozott-e ön pénzt a katonáknak?...

- Most az egyszer semmit.

- Szerettem volna, ha hozott volna, mert sem rabolni, sem szűkölködni nem hagyom a fiaimat.

Rájuk költötte volna mind a két Indiát, úgy szerette őket!

Szegény öreg apó! mintha most is látnám...

A VÉGZETES HELY

A tábornoknak és kíséretének pompás lakomát készített az ősz magyar gazda, kinek lakában főhadiszállását fölüté. Kívánatára a család együtt ült az asztalhoz velök. A tábornokkal szemben egy szép piros hajadon foglalt helyet, oly friss, oly életvidám arccal, ragyogó szemeivel, rózsás arcaihoz s teljes piros ajkaihoz oly rosszul illett a titkolhatatlan bánat.

Az ősz házigazda unokatestvérének leánya volt, ki a szomszéd T.-ből rokonaihoz igen rossz időben talált jönni.

Csata elől, csata színhelyére.

Emma volt a szép piros leányka neve.

A leányka bár keveset tekintete széjjel, de annál többet jártak hozzá búcsúra a délceg hadfiak tüzes pillanatai. A bor tette-e, vagy a szép leány tekintete, ebéd után az egész társaság erősen mámorosnak érzé magát. Ittak sok mindenféle egészségért, közben olyanért is, mire az öreg gazda is fölemelte poharát.

Ittak a háborúért, ittak a békességért, királyért, vezérekért, katonákért és szép leányokért. A hadfiak szívéből eloszlott minden harag s miután látták, hogy az öreg házi úrnak jólesik a magyar szót hallani idegen ajakról, előszedte mindenki, amit itt-ott eltanult belőle s mondta méltánylandó nagy fáradsággal egymásnak közös multságára. Végre fölemelte poharát a tábornok s így módon köszönté el:

- E pohár fegyvereink dicsőségére! Legyenek azok oly ellenállhatatlanok, mint szép szomszédnőm szemei, legyenek oly hódítók, mint az ő tekintete, legyen oly ragyogó diadaluk, mint az ő arcának rózsái, és életteljesek s dicsők, miként ő!

- Éljen! - harsogott minden oldalról, a poharak csengtek.

Emma rózsás ujjával fenyegetve mondá:

- Heute roth, morgen todt. Ma piros, holnap holt.

- Kegyed csak nem akar talán meghalni?

- Ha tudnám, hogy tábornok urat szaván fogja a sors, inkább ma, mint holnap.

A tábornokot kellemetlenül érinté a válasz, más tárgyra vitte át rögtön a beszédet. Ebéd után kíséretével együtt fölkerekedett s a házigazdától katonás búcsút véve, még azon este a szomszéd helységbe tette előrehaladó útjában főhadiszállását.

A harmadnap következő éjet bivouacon²¹⁴ tölté a hadsereg. Künn a szabad ég alatt tüzek rakattak. Ködös, hideg januári éjszaka volt. A seregnek fegyverben kellett maradnia. A lovak földbe vert cövekekhez köttettek, egészen fölnyergelve, lovagjaik mellettük feküvének a hótalan fagyon. Rongyos sátor alatt pirosposzgás markotányosné oszt a katonáknak pálinkát és bort. Uhlánok, vétesek tolakodnak tarka tömegben kétkerekű talyigából rögtönzött sátora körül, melynek háttérében fekete ráncos képű cigányasszony ül, ki a katonáknak fejenkint egy ezüstkrajcárért olcsó jövődőt mond tenyereikből. Néha az ezüstkrajcár helyett persze hogy ütleget is kap, de tízen kinyeri, amit a tizenegyediken elveszt. Lassanként mindig több-több

²¹⁴ *bivouac* - szabadban ütött tábor

nép támad körüle, a virtuóz próféta dodonai háromlábú széke²¹⁵ roppant hasznót hajt a markotányosnénak.

A tábornok őrszemlét tartott segédtszetei kíséretében, s amint azon lovagolt, megütötte fülét a víg láрма, mely mindig, zajosabb tért kezdett magának elfoglalni az éji némaságból.

A tábornok nem volt az az ember, aki szerette volna valakinek a mulatságát elrontani, oda fordítá lovát s megállt a sátor előtt. Kérdezősködésére felelék, hogy egy cigányasszony mond jövendőt a katonáknak.

Ismerte már ezt a fajt Alföldön laktából, s oda inté.

- Kurhere dade! mondj szerencsét itt ezen uraknak, dikhesz előre.

- Jaj, asta bitagtále sarmangade biále! sohasem mondtam én még uraknak szerencsét, csak szegény embereknek.

- Upre vén sybilla, vagy a sarkadra verék ezzel a korbáccsal.

- Én nem bánom, de ha aztán okhets dikecsáre kokhele tuterone mangyéra, úgy ne járjak, mint a minap, hogy jól megkorbácsoltak az urak.

- Ne félj, boszorkány. Fogd meg a tenyerét ennek az úrnak.

A segédőrnagy lehúzta kesztyűjét s odatartá tenyerét a cigányasszonynak.

Elkezdett az cigányul morogni: „irgundum gule sandikhec, csororum sophengyule gágyule”, ha jól viseled magadat, még kapitány is lehet belőled.

Az őrnagy szépen megköszönte a szerencsét s egy ezüstpénzt vetett a cigánynőnek.

Azután egy hatgyermekes apa tartotta elébe tenyerét.

- A csuk hale dade! Meg fogsz házasodni nemsokára s egy szép kis magzatod lesz.

Az elnevette magát és egy harmadiknak adott helyet, ki történetesen ezredi törzsorvos volt, roppant trabalis férfi.

A cigányasszony legkevésbé sem vette a lelkére, ha annak azt jövendölé, miszerint igen sok embert meg fog ölni.

- Neked igazat mondott - szólt nevetve a tábornok - most iszkiri, nekem mondj szerencsét. Nézd le a tenyeremből, hogy meg fognak-e győzni legközelebbi csatámban, vagy sem?

S azzal odanyújtá kezét.

A cigány nő száraz kezibe fogta a hadvezér jobbát s váltva, hol annak szemeibe, hol tenyerébe pislogatva, fölemelé aszott csontujját és mondá:

- Míg csak a temető lakosai nem állnak ágyúid elé, addig embertől ne félj, senki meg nem győzhet!

A tábornok nevetve fogadá a jóslatban foglalt bókot, s néhány darab pénzt adatva a jósnőnek, víg beszéd közt tova robogott kíséretével. A köd elnyelte alakjaikat.

Az őrtüzek átvöröslöttek az éj ködén s szerte a távolban mindig enyészetesebben hallatszott a sorban ment kiáltás:

„Ki vagy? őrzáró, tovább!”

²¹⁵ *dodonai háromlábú széke* - Dodona volt a legrégebbi görög jóshely, hol többek között a jósnő egy háromlábú széken ülve esett révületbe, s mondotta jóslatait. Ezek igen sokszor több értelműek voltak, így a dodonai jóslat napjainkban a homályos, kétértelmű beszéd jelzője

Másnap délfelé ért a had dereka T. elé.

A tábornok pej paripáján ülve lovagolt táborkara előtt. T.-hoz nem messze, az országút mellett balra kerek halmocsán kisdud kápolna áll. Régi épület lehet, megfeketült falai és a sajátságos építési modor bizonyítják, hogy az a pallér, aki építette, nem e században született. Tornyában elszaporodott galambok fészkelnek, kriptájába e környék földesurasága temetkezik bele, templomába nemigen jár ember.

Amint a kápolna mellett elhaladt a tábornok csapataival, s már jól kezdte látni az oszló ködön át T.-nak tornyait, a városból hosszan nyúló naptömeget lát lassan szemközt közeledni. Később valami bús, melancholicus ének töredékeit kezdé kivehetni s látta, hogy a néptömeg között hat fáklya lobog. Végre egy fehér koporsó tűnt szemébe.

...Temetkezés.

- Ah, minő ostobaság! - kiálta föl a tábornok, bosszantva az ominosus találkozás által s küldé egy szárnysegédet, hogy állítsa meg a menetet, és kérdeje meg, miért jönnek éppen errefelé. A segéd visszajött s azt a választ hozta, hogy éppen ebbe a kápolnába szándékoznak vinni a halottat. A tábornok bosszúsán lovagolt tovább. Minél közelebb jöttek hozzá a síró melancholicus énekhangok, annál kedvetlenebbül érzé magára hatni a jelenetet. A katonai harcmenet kitért a sokkal szomorúbb előjogú gyászmenetnek. A tábornok megállítá lovát, s várta, míg a gyászkíséret elhalad előtte. Jöttek az énekesek, nyújtott hangokon szomorú dalt énekelve a halálról és annak uráról. Jöttek a lelkészek, egyszerű hosszú palástban, jött a kíséző népség, a fáklyavivők, és senki sem látszott figyelni a ragyogó hadfiakra. Mindenki csak az enyészet királya előtt hajtá meg fejét e percben. Középen egy fehér koporsót vittek, fedelére myrtuszkoszorú volt tűzve, a rózsás szemfedél kifüggött alóla. A koporsó egyik oldalára aranszegekkel voltak e szavak kiverve: „Élt 19 esztendő.” A túlsó oldalon a holt neve lehetett, de azt a tábornok nem láthatta. A koporsó után a síró atyafiak mentek, talpig gyászba öltözve, köztük arcok, mikről úgy rémlett a tábornoknak, mintha látta volna már azokat valahol, de azok sem látszottak őt most észrevenni. Midőn a menet végképpen elhaladt előtte, egy hátul elmaradttól nyers hangon kérde a tábornok:

- Ki az, akit itt temetnek?

- Egy szép szűz leány. Még tegnapelőtt élt, semmi baja sem volt, mint a rózsza, ma már halott és eltemetik.

- Hogy hívják?

- B...-i Emma. Isten nyugosztalja meg szegényt.

A tábornokot hideg borzadás futotta végig.

Az a szép piros leány, ki tegnapelőtt vele szemben ült, kire ő poharát emelte, s ki neki azt mondá:

...Heute roth, morgen todt. Ma piros, holnap holt...

Hm. Ha a sors szaván fogná s győzelme fénye sem lenne ragyogóbb, mint e leány szemei - most.

- Fatalis gondolat - mondá bosszúsán a vezér, s lovát sarkantyúba kapva, bevágatott szállására, szótlanul, kedvetlenül.

Aznap alig lelete szavát venni.

- Heute roth, morgen todt. Ma piros, holnap holt - mormogá több ízben el-elgondolkodva.

Eljött az éj. A tábornok egyedül virrasztott szobájában, előtte a térkép feküdt, keze rajta pihent, de szemei nem néztek oda, de lelke nem volt a szobában.

Ma piros, holnap holt! Mindig e szavak visszhangzottak gondolatai messzeségében. Mindig ez arc jelent meg előtte. Pirosan, életvidáman, mosolyogva - perc múlva sápadt, hideg, szórtalan halottkép. Azután eszébe jutott a dicsőség, küzdelmes csaták véres jutalma, a messzeszárnyaló hírnek ragyogványa, lelkében a jövő diadalok képei kezdtek fel-feltűnedezni, tündöklő alakok pálmakoszorúkkal, elgázolt hadak, láncra fűzött ellenség a diadalszekér előtt.

Látta lelkében a győzelmi zászlók lobogását, a vert ellen menekvő hadait, hallá a hurrah! ordítást üldöző csapatainak ajkán, látta a kiszámított haditerv csalhatatlan sikerét és ekkor mint egy futó árnyék repült keresztül eszméi világán:

„Ma piros, holnap holt.”

Végre bosszúsan fölkelt, nyergelt lovát előhozatá s néhány kísérője társaságában elindult a szokott éji őrszemlére. A legelső őrsem túl volt a kápolnán, s hogy a tábornok mellette elrobogott, különös hatással tűnt szemébe az elhagyott mohlepte épület. Eszébe jutott, hogy tegnapelőtti szomszédnéja most oda van temetve. A tábornok idegható borzadással fogadta e gondolatot mindannyiszor. Dacos, erős természetét bántani kezdé e gyöngeség. Elhatározta magában, hogy le fogja azt küzdeni. Egyik segédét rögtön elküldé a sekrestyés után, hogy hozza elő a kápolna és a sírbolt kulcsait és gyújtasson fáklyákat. Kevés idő múlva előjött az egyházfi, egy szegény öreg ember, kinyitá a rozsdás sarkaikban csikorgó ajtókat, a temetésről elmaradt fáklyákat meggyújták s azokkal a kísérők néhányai elől menve, beléptek a kápolnába. Szűk, sötét kis üreg volt annak belseje. A falakat pókháló lepte mindenütt, az oltár, a székek megfeketültek az időtől, maga az oltárkép festése is egészen fekete volt már, csak a fő körül kivethető szent körfény aranya látszott ki még belőle. Az ablakok szűk ólomkarikák közé szorítva, nagyjából elszívárványosodtak a ragyás verőfénytől, az egész teremben érezhető volt az a nehéz, nyomasztó templomszag, mely sokáig csukva tartott termék tulajdona. A torony lépcsőzetéből három-négy fok hiányzott, nem is járt oda fel a harangozó, a csengettyűkötél lelógott, csak a pajkos suhancok szoktak oda néha felmászni galambfiakért. Az oltár mellett baloldalt egy nagy vörös márványtábla állt sűrűen beírva latin betűkkel, s nem kevéssé összekarcolva. A sarkantyúk pengése szokatlanul hangzott végig a bánatosan üres egyházban s a fáklyák lobogó fénye táncoló árnyékokat vetett az elhagyott falakra. A sekrestyés mutogatni kezdé a kápolna nevezetességeit, a tábornok azonban félbeszakítá:

- Hagyja abba, nem akarjuk e kápolna archeológiáját ismerni, vezessen le a sírboltba. A tegnap eltemetett szép hölgynek jöttünk végtiszteletünket átadni.

- Úgy gondoltam - válaszolá szerényen a sekrestyés -, hogy a tábornok urat tán érdekelni fogná megtudni a kápolna építésének eredetét s annak nevét, kinek hamvadó tetemei ebbe legelőször letétettek.

A tábornok egyik kísérőjéhez fordult: „ez az ember, úgymond, tudósoknak tart bennünket!” s azután előretolva a sekrestyést, tréfásan mondá neki:

- Nem akarunk, barátom, a szentekkel és reliquiákkal ismeretségbe jönni, csak menjünk.

A sírbolt cifra rácsajtaja megnyílt, a kőcsigalépcsőkön eltűntek a fáklyák, s a föld alatti űr vastag setésége lassankint kezdé engedni a betörő világnak; de bár három-négy fáklya égett, a terem egyik végétől a másikig nem leheté világosan látni. Kétoldalt a szűk fülkébe, roskatag koporsók voltak betaszítva, előttük egy-egy síremlék hirdeté az ott porladozó nevét, mindenféle nemesi címerekkel felcifrázva. Az egyik előtt egy új alabástromszobor állott. Az örök

álom angyala, lefelé fordított fáklyával, fején mátkakoszorúval. A szobor talapjára egyszerűen volt felvésve:

B...-i Emma...

- Szegény leány! - mondá a tábornok résztvevő arccal, s úgy érzé, mintha a nehéz léleknyomás, mely eddig üldözte, itt a halott koporsójánál elmaradna szívéből, mintha a kísértet, visszavezetve hideg fekhelyére, most elmaradna tőle és megnyugodnék.

- Menjünk tovább! - szólt kíséretéhez, midőn a sírbolt háttérébe tekintve, úgy rémlik előtte, mintha nagy arany betűkben kiírva ugyanott saját nevét látná csillámlani.

Megdöbbenve lépett közelebb: „egy fáklyát ide” - kiálta.

Előtte egy magas, faragványos ódon síremlék állott, egy csonka pyramid, négy vasgolyón nyugvó. Tetején egy fekvő oroszlán, nyíllal átlóva, lábai alatt babérkoszorús kard.

És a fölapon nagy aranybetűkkel a tábornok nevének hét betűje, s a kettős kifaragott pajzson családja címere.

- Mi ez? - kérdé izgatott kedéllyel a sekrestyéstől.

- A tábornok egyik őse fekszik e kő alatt.

- Nekem egy ősapám? Hogy jött ez ide meghalni? Mi más tartományban lakunk.

- Itt esett el egy véres csatában ezelőtt másfélszáz esztendővel.

- Itt, ugyane helyen?

- E helyen.

- S ki ellen küzde itt?

- II. Rákóczi Ferenc ellen.

- Győzött-e?

- Megveretett.

- Az nem lehet.

- Annak emlékére épült e kápolna, hová a tábornokot eltemették.

- Miről gondolják ezt?

- Odafenn ama márványtábla világosan elmondja az eseményt, ha tetszik, elolvashatja a tábornok úr.

A tábornok felment a templomba kíséretével, s a márványon megavult betűkből képes volt leolvasni a rossz latin hexameterekben megírt eseményt, mely a kurucok elleni csatában elesett hadvezér halálát gyászemlékében tartja.

- Valóban igaz. E helyen egy ősem esett el. Szeretném, ha ez eseményt nem tudtam volna meg, mert én is e helyen akarok csatázni. Rossz omen,²¹⁶ igen rossz omen.

- Egy római visszafordulna hadseregével ily előjelenség után - szólt egyike kísérőinek.

- És én éppen azért is e helyen fogok megütközni. Ha győzők, egy másik márványemlékre felíratom, hogy százötven év múlva az unoka bosszút állt elesett őiséért, ha pedig elveszek, nekem is jó leend.

²¹⁶ *omen* - végzetes előjel

Másnap hajnal előtt fölkelték a tábornokot azzal a tudósítással, hogy az ellenség előőrsei már mutatkoznak.

- Melyik oldalról?

- A k.-i út felől.

- Küldjétek arra rögtön erős kémcsapatot egy félüteg ágyúval.

A tábornok sietett megtenni a rendelkezéseket, s nemsokára hallá megdördülni a kirendelt irányban ágyúit.

- Valahára tehát - kiálta fel megkönnyebbült szívvel. - A csata kezdődik, ott megmenekszünk a kísértetektől. Azok nem mernek velünk az ágyútűzbe jönni. Fel, lóra!

S egészen vidáman ugrott fel lovára, s felkészült kíséretével együtt nyargalt, merre az ágyúkat dörögni hallá. Érzé, hogy a puskaaporos levegő a katona atmoszférája, a kísértetvilág nyomasztó rémei egyetlen szavára a megdördülő ágyúnak mind szétröppentek agyából, s elbúvtak félénken hideg koporsók, penészes templomfalaik mögé.

A köd képtelenül sűrű volt, alig lehete százlépésnyire látni. Csak néha adott irányt egy-egy föllobbanó vörös láng, melyre taszító dördülés következett.

- Erősen fűtenek a mieink - szólt a tábornok, arra tartva kíséretével, s nemsokára odaért az ágyúkhöz.

Félüteg erősen dolgozott.

Mintegy három-négyszáz lépésnyi távolban egy dombon csatárláncban szétszórt csapat látszék, erős állomást véve. Az üteg lövöldözé.

- Nos, hogy viselik magukat a fiúk? nem futnak-e még? - kérde a tábornok.

A tűzmester haragos, löporfüstös pofával felel:

- Állják a tüzet, mint a kőszál!

A tábornok vevé távcsövét s amennyire a sűrű ködben kiveheté, a magas, egyenes alakok merően, mozdulatlanul álltak az ellenök lött golyók előtt a dombos állásponton.

- Kartácsra kell tölteni, annak hatása lesz.

Néhány kidőlt az alakok közül a sűrű golyózáportól elsepertetve, a többi állt, mint a szikla.

- Azon domb háta mögött bizonyosan egy rejtett ütegnek kell lennie. Egy osztály lovasság kerülje meg őket, egy zászlóalj ugyancsak menjen nekik szuronyszegezve s vegye két tűz közé!

A parancsszó gyorsan teljesítetett, néhány perc múlva hallá a tábornok rohanó csapatjai hurrah-kiáltását. Láta őket közeledni sebes rohanással a domb felé. Egyszerre megálltak, a hurrah megszűnt, hangos káromkodás állt be helyette, a csapatok megfordultak, s csendesen ballagtak visszafelé.

- Mi lelte ezeket?

A gyalogsági zászlóalj parancsnoka s a lovas osztály vezetője hevesen vitázva közeledtek, s amint az üteghöz értek, mindketten elkezdtek a tüzérparancsnokot szidni.

- Mi baj? Mi lelte önöket? Miért jöttek vissza? - kiálta rájuk a tábornok, egészen kihozva phlegmájából.

- A patvarban is! az a baj, hogy mi itt egy fél óra óta ostromoljuk a kálvinista temetőt.

Erre lehetetlen volt a tábornoknak minden bosszúsága mellett is el nem kacagnia magát.

- Tehát azok az emberek ott fából vannak?

A kérdezett káromkodott, mint egy pogány és esküdött szörnyűképpen, hogy soha semmi ivadéka sem látott olyan fejfákat, amiknek feje van faragva és dereka és csípeje, hogy az ember ködös időben katonáknak nézhesse őket.

E pillanatban valami hideg borzalom futott végig a tábornok testén. A mosoly megfagyott vonásain. Mi volt ez?

A borzadó lélekérintés újra végigfutotta testét, tetőtől talpig.

Eszébe jutott a boszorkány jóslata.

„Míg a temető lakosai nem állnak ágyúid elé, addig embertől ne félj, senki meg nem győzhet.”

És a temető lakosai fél óráig álltak ágyúi tüze előtt!...

E percben oldalt idegen ágyúk dördültek meg. Harsogó kiáltás jelenté, hogy az ellenséges sereg megkerülte a tábornok balszárnyát.

Egy óra múlva általános lett az ütközet.

Az egész napi csatát a puszta vakeset intézte.

A köd olyan sűrű volt, hogy tájékozódásról szó sem lehet.

Egyik ellenség nem látta a másikat előbb, mint míg fél lövés távolságra állottak szemközt, s nemritkán úgy történt, hogy ugyanazon sereg találkozó csapatjai egymásra lövöldöztek, vagy az ellenséget nézték barátjuknak s csatlakoztak hozzá.

A nyargoncok nem találták a helyeket, ahová küldettek, s azután meg nem találtak vissza.

A zavar, a tévedés képtelenné tett minden kiszámított működést. A köd sűrűen, áthatlanul feküdt a csatatéren, mintha valami szellem jött volna alá, nehezítő nyomással védendő népét az ellenfél túlnyomó ereje ellen.

Egy ízben a tábornok maga is a legnagyobb veszélyben forgott. Egy osztály ellenséges lovas-ság alig százlépésnyire nyargalt el mellette, amint tábornokarával egyedül állott. Ha észreveszik, el vannak fogva.

A csatában végre nem lehetett semmi összefüggést fenntartani. Minden csupa félreértés lett. A kiindult csapatok nem értek rendeltetésük helyére, mindenik külön küzdött, egyik előrehaladt, a másik hátranyomatott, az elszakadt csapatok keresztűzbe jöttek. A főerő maszkok ellen operált, míg kisebb csapatok túlnyomó had ellen vívtak eredménytelenül.

Három napig tartott az ütközet. Harmadnapra kitisztult az idő. A két sereg a folyam jegén találkozott egymással. Ott ütköztek meg utoljára dühös, elszánt viadallal, a folyam jegét pirosra festette a kiomlott vér, az eget a felgyújtott város lángja.

A tábornok kénytelen volt megfordulni, s átengedni a véresen vitatott csatát.

Hol azelőtt másfélszáz évvel egy őse elesett, s ütközetet veszte, ugyanott veszté el a késői unoka a csatát, ugyanolyan harcban.

A ZSOLCAI HŐS

Kikből támadt az a vitéz honvédsereg?

Értelmes hazafiak, ügyvédek, iskolaviselt tanuló ifjak, orvosok, mérnökök, iparosok sorakoztak a háromszínű zászló alá a földművesek fiai közé, s azt mondták: csak puskát adjatok nekünk, azonnal katonák vagyunk.

Hogy nevettek ezen a régi rendszer okos emberei, akik úgy tudták a dolgot, hogy egy ember meg egy puska még nem egy katona; annak előbb még egy esztendeig kell riktájt állni,²¹⁷ négy esztendeig idegen országban lakni, hat esztendeig rapportra²¹⁸ járni, nyolc esztendeig masírozni tanulni, tíz esztendeig német szóhoz szokni, csak azután mondhatni el róla, hogy ez már katona.

Hát még ahhoz, hogy valaki katonatiszt legyen: hadnagy, százados, őrnagy, ezredes. Az kerül még csak nagy időbe, tenger tudományba. Hogy tanulhatná azt meg a jámbor magyar ember, akit sohasem tanítanak erre?

És azután mégis úgy lett: amint annak a magyar fiúnak puskát adtak a kezébe, mindjárt katona lett abból; némelyiknek puskát sem adtak, csak kaszát és azzal is jó katona lett.

Csoda biz ez. De a hazaszeretet tud még a csodatételekhez.

Azok között, kik a nyugalmas polgári életpályát a kard tetteiért elhagyták, egyik legkitűnőbb bajnokunk volt Gózon Lajos.

Ügyvéd volt Pesten. Együtt jártunk iskolába. Ott is mindenki úgy ismerte, mint nemes kedélyű szelíd ifjút.

Midőn a nemzet önvédelmi harcra kényszerült, egy önkéntes csapat vállalkozott pesti értelmes fiatalokból a megtámadott haza védelmére: Gózon is e csapattal ment el. Nem kalandot, nem új pályát kerestek ők, csak a haza segélykiáltására ragadtak fegyvert, mint ahogy fegyverhez kap minden jó gyermek, aki apját, anyját hallja segélyért sikoltani.

Azonban a sors rendelkezett az eltávozottal.

Manswörth alatt rohamra kellett volna menni az ellenféltől megszállt helység ellen, melyet erős ütegek védtek s a halálos vállalat megreszketteté a legelszántabb katonák szívét is.

Ekkor a fiatal ügyvéd, a katona hírral nem bíró Gózon Lajos kiragadta a zászlótartó kezéből a nemzeti lobogót; „utánam barátaim, éljen a haza!” - kiáltá és nekirohant a zászlóval az ellenség ütegének; s a példáján fellelkesült csapatok elszántan vetették magukat bele az ellenfél kartácstüzébe.

Őt minden golyó kikerülte, pedig tudjuk, hogy azok nagyon fel szokták keresni azt, aki zászlóval jár a kezében.

Ilyen férfit nem volt szabad visszabocsátani az íróasztalhoz. A vezérek ott maraszták, tiszti rangra emelték; s ott azután ahány csatában megjelent, annyi érdemet keresett magának: csupa érdemekért, nem pártfogoltatásból, őrnagya lett egy vitéz zászlóaljnak.

²¹⁷ *riktájt állni* - sorakozni (richtung: irány, elferdített német szó)

²¹⁸ *rapport* - kihallgatás (a büntetéseket itt osztották ki)

Július 2-ikán és 11-ikén a háromszor visszafoglalt ácsi erdő tanúskodik Gózon hősi elszántságáról. Ahány szál fája van annak az erdőnek, mindenik lehetne egy sírfejfája ott elhullott magyar és osztrák vitézeknek.

Következett ama hírhedett körvonulása a felső magyar hadseregnek Komáromtól a Tiszáig, mely két világhatalom hadseregei között annyi hősiességgel hajtatott végre.

Alig múlt el nap csatározás, elő- és utóhadak összeütközése nélkül; ezek voltak a hétköznapiak: néha aztán egy-egy ünnep is jött közbe, teljes ütközet napja.

Ilyen harci ünnep volt július 26-ika a Sajó vizénél.

Cseodajev orosz tábornok húszezer emberrel, azok között huszonöt század lovas, sietett a magyar hadsereg balszárnyát megtámadni. E balszárnyat a 7-ik hadtest képezte Pöltenberg vezénylete alatt; alig több ötezer embernél. Tehát egy: négy ellen.

A Sajó vize feküdt közöttük.

Az ütközetet jobbára a tüzéség vívta. Cseodajev negyvennyolc ágyút vontatott elő a Sajó jobb partján, hol a folyam kigyózó területei, sűrű csalittal borítva, kedvező előnyt nyújtottak neki ütegeit észrevétlenül közelebb tolni a magyar hadálláshoz.

Egy ilyen orosz üteg, két zászlóaljtól és egy szotnya²¹⁹ kozáktól fedezve, egész Alsó-Zsolcáig felnyomult a parti berkek oltalma alatt, s onnan egyszerre váratlanul megnyitotta a gyilkos tüzelést a hadseregnek egyik szemközti ütege ellen.

Azon üteg tüzérei csaknem gyermekek voltak még. Csak most váltak meg az iskolától, hol éppen annyit tanultak a matematikából, amennyi elég arra, hogy valaki tüzér legyen vele.

Gózon Lajos, a 66-ik zászlóalj őrnagya, az orosz üteg veszedelmes működését látva, mely a balszárny állását ingatottá tévé, sietett tábornokát figyelmeztetni, s egyúttal fölkérni, hogy engedje neki az orosz üteget szuronnyal kivetni helyéből.

A tábornok válasza az volt, hogy neki a fővezér parancsa ellenére nem szabad a Sajó jobb partjára hadoszlopokat vezényelni; nem is vállalhatja a felelősséget ily vérontó vállalat áldozataiért magára.

A kisfiúk ütegeből pedig már két ágyú a földön feküdt, a harmadiknak a kerekei sérülve voltak már, a szegény kis fiúkat egyiket a másik után hurcolták el holtan, összezúzottan az ágyúk mellől. Gózon Lajos nem nézhette ezt; átadta a zászlóalj vezényletét a legidősebb századosnak, kijelentve, hogy ő maga saját felelősségére önként vállalkozókkal fog támadást intézni az orosz üteg ellen.

Azzal elindult lóháton gázlót keresni a Sajóban. Mikor azon szerencsésen áthatolt, keresztülovagolta a Sajó partján elterülő erdőt, egész odáig, ahonnan az orosz üteg állását kikémlelheté.

Ezzel visszalovagolt zászlóaljához.

- No most, fiúk! - szólt hozzájuk -, akinek a hazája élete kedvesebb, mint a magáé, az jöjjön velem!

De az ily szóra aztán az egész zászlóalj vele akart menni.

- Elég lesz egy század! - mondá Gózon: s kiválasztá egy századot, míg a másikat csatárláncra osztva, a Sajó bal partján elhelyezé.

²¹⁹ *szotnya* - egy század

Egy század két zászlóalj ellen, meg egy lovas kozák szotnya ellen, egy ágyúüteg megtámadására! Nevetnének a hadtudomány vénei, ha valaki ezt tanácsolná nekik.

Nálunk volt, aki megtette.

A Sajóhoz érve a kis csapat, azt kérdezé: hogy megyünk itt át?

- Hát csak így ni! - mondá Gózon, s leugorván a lováról, egy beteges fiú kezéből kivette a puskát s beleugrott a vízbe, s a kikeresett gázlónak indult: „Itt a híd, fiúk; utánam, aki magyar, és szereti hazáját!”

Perc múlva a kis csapat hónaljig érő vízen át gázolva, eltűnt a jobb parti erdő árnyékában.

És most azután csendesen, óvatosan előre a bokrok között; nem szól más, csak a nyugtalan szívdobogás, nincs más parancsszó, csak a szemek intése. A kis csapat egyedül áll az ellenség táborának szívében, minden segélytől távol, egyedül saját szuronyára bízva.

Már előtte az ellenség, mely jelenlétét nem is sejtí. Gondolni és végrehajtani csak egy percnyi idejük van.

Hanem az dicsőséges perc volt.

„Szuronyt szegez, és előre!” - hangzott Gózon Lajos szava, s abban a pillanatban, mint martalékára a sas, csapott le az orosz ütegre a maroknyi önkéntes csapat, s abban a percben le volt ölvén minden tüzer, beszegezve minden ágyú, egy sortüzeléssel szétriesztva a fedezet. E perc alatt el volt döntve a nap sorsa.

Amily bátran volt keresztülvive a hősi merénylet, oly nagyszerű lett annak eredménye: az orosz csatarendben nagy zavar támadt; azt hitték, a magyar hadsereg gázlóra találván, őket oldalba fogta; hirtelen megszüntették a tüzelést az egész vonalon s azzal Cseodajev felhagyott a csatával s távol a Sajótól táborba vonta seregét.

És mindebben egy maroknyi kis csapaté volt az oroszlánrész, s annak vezetőjéé, ki egy év előtt még ügyvéd volt.

Maguk a vezérek is elismerőleg híresztelék Gózon Lajosnak e bátor tettét; a sikerdús kivitelért a fővezér ott a helyszínén alezredessé emelte őt, s az összes táborkar előtt megölelé, így szólva hozzá: „Önben ismét a manswörthi és ácsi hősré ismerek.”

Néhány nap múlva a nyíradonyi főhadiszálláson augusztus elsején kelt vitézségi bizonyítvány adatott át Gózon Lajosnak.

Ide írom azt egész terjedelmében; más jutalmat úgy sem adhatunk hőseinknek, mint azt, hogy neveiket megkoszorúzzuk.

„Bizonyítvány. - Második rangú érdemjelre ajánltatik Gózon Lajos őrnagy s 66-ik zászlóaljparancsnok úr, ki hazája iránti buzgó szeretetből és tántoríthatatlan hű ragaszkodástól ösztönözve, f. é. július 2-án és 11-én Komáromnál az ácsi erdőben, s 26-ikán a Sajóvonalon küzdött csatában, példás és harcias viselete, hősiess elszántsága és halált megvető kitartása által, vitéz jellemének kitűnő jeleit adá. Legszébb feladatommak és kötelességemnek tartom - addig is, míg ezen hősnek melle érdemrenddel díszesíttethetnék, a méltányló haza nevében ezen elismerést nyilvánító vitézségi bizonyítványt kézbesíteni. - Kelt a nyíradonyi főszálláson. Augusztus hó 1-jén, 1849. A fővezér Görgey Artúr. (P. H.)”

Íme egy magyar hős életéből egy lap, mely életpályájában piros betűkkel van nyomtatva.

A harcok ideje alatt a munkáspolgárból az lett, amivé kell tudni átalakulni minden hazafinak: derék katona.

S a harcok lejártával a vitéz katonából ismét az lett, amivé kell tudni átalakulni minden katonának: munkás, hasznos polgár.

Akkor tudta fegyverrel szolgálni hazáját, jól, híven, önfeláldozólag.

Most tudja szolgálni hazáját észsel, munkával, szint oly jól, szint oly híven, szint oly önfeláldozással.

Ez az én eszményképem egy magyar honvédről.

Ez az én eszményképem egy magyar polgárról.

JÓKAI - ÖNMAGÁRÓL

Válogatás az író önéletrajzi feljegyzéseiből

Jómódú nemesi családból származtam: atyám neve volt Ásvay Jókay József. A y-grec a neve végén nemesi privilégium volt, valaminthogy vármegyei hivatalt csak nemesek viselhettek. Atyám azonban nem maradt az apai háznál „a kis urak” ősi gazdálkodását folytatni; hanem arra a szokatlan pályára lépett, melyen az egyéni tehetség szerzi meg az életmódot. Jogot végzett, ügyvéddé lett s e hivatása mellett városi hivatalt töltött be: amit úgy hívtak, hogy „árvák atyja”. Halála után a számadása alatt lévő pénztárak az utolsó fillérig rendben találtattak. Én büszkébb vagyok apám tiszta kezére, ki rám a polgári becsületet hagyta örökségül, mint az ősapám véres kezére, aki harci érdemeiért a nemesi címerünket szerezte.

Már gyermekkoromban hajlamokat árultam el a festészethez és a költészethez: eléggé jól talált arcképeket rajzoltam és festettem ismerősökről és városi kitűnőségekről, később nagy előszeretettel szép hölgyekről miniatűrben; saját gyermekkori arcképem (tükörből festve) most is megvan nálam. Kilencéves koromban két versem jelent meg a hírlapokban.

De azért nem helyes adat az, mintha én előbb festői életpályára készültem volna, s később tértem volna át a költőire. Az én ifjúkoromban se a festést, se a költést nem tekintették életpályának: mind a kettő „nobel passio” volt, mi az embernek nimbust ígért, de a betevő falatot nem. Honoráriumot senki nem fizetett s kész munkát csak úgy adhatott ki a költő, ha mecénást kapott, aki dedikáció fejében fedezte a nyomtatás költségét. A könyvét azután kioszthatta ismerőseinek; ha pedig megtörtént az eset, hogy egy piktornak festményért pénzt adtak, úgy az bizonyosan boltcímer volt.

Hanem ahelyett készültem én is, mint minden jó tanuló dzsentri ifjú, a jogi pályára. Mindig első eminens voltam a klassziban minden exact tudományból, s mielőtt egy irodalmi munkám megjelent volna, már ki volt hirdetve az ügyvédi diplomám a komáromi vármegyházán.

Az irodalommal foglalkozás még akkor csak élvezetszámba ment nálam.

Maga a családom címere is egy kész regény. Ütközet volt a magyar király és a török vezér között. Egy fiatal zászlótartó felfedezi a királynak, hogy a spanyol tüzérek meg vannak vesztegetve az ozmánoktól: szándékosan rosszul lőnek. „Lőj te jobban!” - mond neki a király. Erre a zászlótartó odalép az ágyúhoz, célba veszi a török vezér sátorát s úgy odatalál a szakállas golyóval, hogy a vezér halva terül el. Ez mind le van festve a címerpaizsunkon: a zászlótartó az ágyúval veres mezőben, alatta a török tábor a félholdas sátoraival, a vezér a középsátorban: csak egy fiatal hajadon hiányzik még (az én praesumptív²²⁰ ősanám), aki a koszorút a hős zászlótartó fejére feltegye, kész a regény.

Ezt hallottam én elbeszélni, mikor még nagyon kicsi gyerek voltam, az édesapámtól. Neki is voltak költői, művészi hajlamai. Emlékezem azokra a jó vastag papirosra írt verses könyveire, amikhez igen jellemzően rajzolt és kiszínezett alakok voltak festve. Meg volt neki Blumauer

²²⁰ *praesumptiv* - feltételezett

travestált Aeneise²²¹ is, saját rajzaival illusztrálva; s milyen szépeket tudott nekem mesélni a „Szalonna várról”, „Csalóka Péterről”, „Hüvelycsik Palkóról” - a farkas komárról, meg a „jövendőmondó cigányasszony”-ról az inszurrekció alatt! - Hanem a hivatala egészen mostoha talaj volt a költői és művészi hajlamokra. Ügyvéd volt és a városi árvavagyon pénztárnoka. Ezekhez az ellentéte kell a poézisnek.²²² s nála az is megvolt. A rendszerető pontosság.

Visszaemlékezem rá, hogy egyszer kis gyermekkoromban felvitt magával apám a városházára, ahol a hivatala volt, s megmutogatta a nagy vasládákat, amik mesterséges zárral nyíltak fel, s azokban azt a sok mindenféle csillogó és penészes pénzt. Egy hivatalnoktársa is jelen volt, az ellenőr. Egy gömbölyű fatányérban álltak a legkisebb ezüstpénzek, ötkrajcárosok. „No, végy el belőle magadnak egyet!” - mondá az ellenőr. Szép fényes, újveretű pénzek voltak. „Nem szabad, az a másé” - mondtam. „Igen, de én helyette egy ócska ötöst teszek vissza a magam zsebéből” - biztatott a jószívű gyermekbarát. Erre aztán bátorságot vettem magamnak egy ötöst kiszemelni a sok közül. De nagyon égette nekem az az ötös a markomat. Mégiscsak olyan pénz ez, mi az én apám gondviselésére van bízva. Mikor senki se nézett oda, visszahúztam az ötöst a tálkába. Mikor az apám halálával a számadásait és pénztárt átvették: öt krajcárral többet találtak benne a kimutatásnál. Ez az én visszalopott öt krajcárom volt. És én annak az ősömnek a *véres kezére*, aki egy török basát ölt meg, nem vagyok büszke, de az apámnak a *tiszta kezére* az vagyok.

Milyen angyali élet volt a mi házuknál! Sohasem hallott ott egy haragos szó. Testvéreim szerették egymást, engemet még jobban. Mikor kisgyerek voltam, iskolába mentem. Eszter nénémnek a házajtóból utánam kellett addig nézni, míg az iskola kapuján befordulok. Nagyon félénk voltam. Három tárgya volt különösen félelmem fantáziájának. Azok a nagy szakállú zsidók - azután a veszett kutyák - és az élve eltemetetés. Ez az utóbbi rém annyira üldözött, hogy egy kis papírra felírva szüntelen a derekamra kötve hordoztam *a végrendeletemet* (8 éves gyerek), amiben arra kértem anyámat, hogy ha meghalok, ne temetessen el felboncolás nélkül. Leghamarabb kibékültem a zsidókkal: az élve eltemetéstől nem rettegek, halva sem temetnek el már engem!, hanem a kutyáktól még most is félek s bot nélkül nem járok az utcán.

Az elemi iskolában volt egy kedves tanítóm, Székely János; lecke után sokszor ott tartott és mesélt nekem régi szép adomákat Mátyás királyról, Mária Terézia udvari bolondjáról, találós meséket, amik közül egyre emlékezem: az eleje mindig *fúr*; a vége *lány* előtt csipked s szúr; ha kitalálsz is furcsa, ha nem találod is „furcsa”. Ez aztán arra buzdított, hogy én is csináljak találós mesét: mégpedig versben. Az első siker arra buzdított, hogy még merészebb kísérletet tegyek. Volt egy utcán járó bolond a városban, aki mindig azt kiabálta, hogy „urak a papok!” (nem is volt egészen bolond). Erről írtam verset. Egyszer odafenn járt Komáromban Tóth Lőrinc, akkor éppen a tudós akadémiától pályakoszorúzott költő (Komárom a poéták hazája);

²²¹ Blumauer travesztált Aeneise - a célszerűség azt diktálja, hogy e három névvel-fogalommal hátulról visszafelé haladva ismerkedjünk meg:

1. *Aeneis* - Publius Vergilius Maro latin költő eposza Aeneas trójai királyfi meneküléséről, Trója pusztulásától Itáliába érkezéséig
2. *Travesztia* - egy-egy irodalmi mű vagy műfaj kigúnyoló jellegű átírása. (Pl. Petőfi Sándor *A helység kalapácsa*-ban a hősi eposzokat gúnyolja)
3. Blumauer, Alois - (1755-1798) osztrák költő, felvilágosult bíráló hangú írásaival igen népszerű volt. Travesztiája Aeneas és Dido karthágói királynő találkozásával foglalkozik, kizárólag kettejük s udvartartásuk szerelmi életének részletes bemutatásával

²²² poézis - költészet

meglátta az én két versemet, elhozta Pestre, kiadatta az egyiket a Regélőben, a másikat a Társalkodóban, alányomtatva az egész nevem prédikátumostul, az életkorommal együtt: kilenc-éves. - Ez volt a fátumom.²²³ Ezzel el voltam jegyezve a múzsának. El volt döntve, nem lesz belőlem se szolgabíró, se vicefiscalis.²²⁴ - Még egy másik múzsának a nyomai is keresztezték az utamat, a festészeté; tollrajzaim közül egy, amit 14 éves koromban rajzoltam, szintén a nyilvánosságnak lett átadva (Tóth Ferenc ref. superintendens²²⁵ arcképe) s sok olajfestményű arckép heverhet még, „ha emlékezik még rájuk” valaki, tőlem, a világban; hanem ez nem volt komoly szenvedély.

Mikor Pozsonyból hazakerültem, már akkor az én feledhetetlen jó apámat halálos betegen találtam. Még abban az évben meg kellett ismernem azt a mérhetetlen nagy fájdalmat, ami az árvaságra jutás. Ez annyira összetörte a lelkemet, hogy halálos beteg lettem utána. Csak áldott jó Eszter néném ápolásának köszönhetem, hogy megmaradtam. Itt hozta elém (ismét) a sors azt a férfiút, akinek befolyása egész életemre kihatott, Vály Ferencet. Előbb tanárom volt. Később sógorom lett, ki nénémet elvette. Puritán szigorúságú ember volt. Sokoldalú tudományos műveltséggel bírt. Nemcsak azt tanította, s nemcsak azokban a tanórákban, amik kötelezett tantárgyak és órák voltak, hanem mindenfélét, ami az életben hasznos, ami a műveltséget kiegészíti. Reggeltől estig foglalkozott a lélekműveléssel. Senki sem sokallta meg. Úgy tudott tanítani, hogy az gyönyörűség volt. Egy évben előszedte velem a gimnázium könyvtárából a nagy incunabulákat,²²⁶ s azokból készítettett velem tanulmányokat, három év alatt megtanított franciául, angolul és olaszul. Igaz, hogy mindennap, télen-nyáron öt órakor reggel, már ott kellett lennem az írószobájában; de azt meg is szoktam, úgy, hogy most is mindig hajnalban kelek fel s tíz óráig dolgozom: mikor más ember felkel, már akkor én elvégeztem s járok a publicum officium²²⁷ után.

Ez alatt mindennapi gyakorlataim voltak a retorika²²⁸ és a poézis feladványai; de azok (hála Istennek!) mind elégték a padláson Komárom bombáztatása alatt; nem kell rettegnem, hogy valaha kinyomatják.

Tizenhét éves koromban a pápai főiskolába küldött el szeretett jóanyám, ahol kitűnő tanári kar volt: Tarczy, Bocsor, Stettner; mind elsőrendű tudományos kapacitások, akiknek az előadásait nem „muszáj”-ból hallgattuk, hanem a tudvágytól hevített ifjú lélek vonzódásával. És miután (ismét) a sors olyan kortársak közé hozott, akiknek szelleme versenytérre kényszerített. Ott voltak Kerkápoly, Petőfi, Petrich Soma, Gondol Gábor, Bárány Gusztáv, Bathó Bálint, Gaál Péter; mind nevek, amiknek betűi ma is fényesek. Ott volt a „Képző-társasága” a fiatalságnak, ahol hetenkint irodalmi műveket olvastunk fel, azokat bírálatra kiadtuk, a bírálatokat is felolvastuk; ebben az évben egy „Tavaszi” című almanachot²²⁹ is szerkesztettünk s akadt rá kiadónk: ebben jelent meg az első *elbeszélésem*.

²²³ *fátum* - végzet

²²⁴ *vicefiscalis* - az önálló ügyvéd helyettese

²²⁵ *superintendens* - protestáns püspökök akkori elnevezése

²²⁶ *incunabula* - ösnyomtatványok, a könyvkiadás első éveiben készült kiadványok, vagy egy város nyomdájának első termékei

²²⁷ *publicum officium* - közügyek

²²⁸ *retorika* - szónoklattan

²²⁹ *almanach* - antológia

Ekkor tele voltam egészségtelen képzelődéssel. Amiket írtam, csupa világfájdalom, embergyűlölet, szentimentális érzélgés, hihetetlen esetek hajhászása; amihez járult még az is, hogy testileg is sokat szenvedtem. Folyvást fájt a mellem: elhittem magammal, hogy tüdővészben vagyok. Jó anyám azt hitte, hogy a pápai éles levegő és meszes víz a bajom, s elküldött az áldott levegőjű Alföldre, Kecskemétre, a jogi tanfolyamra. Áldott legyen érte! Mert itt lett belőlem ember; e derék, tősgyökeres magyar városban: és különösen itt lett belőlem magyar író. Itt ismertem meg az igazi népeletet, a maga kifogyhatatlan változatosságában; a néphumort, a puszták világát, egész írói működésemmek az alaphangulatát itt sajátítottam el, amellettestileg is megerősödtem: elmúlt rólam a mellbaj, a világfájdalmas bolondságok, új vért, új szívet kaptam és kedvet a munkához.

A legelső regény, melyet olvastam, Scott Walter Ivanhoe-ja volt magyar fordításban. Németül már akkor tudtam jól: Pozsonyban tanultam meg mint cseregyerek. (Az a szép szokás volt akkor, hogy a pozsonyi német családok komáromi magyar családokkal kicserélték a gyerekeket, fiút fiúért, lányt lányért egypár esztendőre: ez volt a legjobb tanrendszer a nyelvtanulásra.) Én azonban előszeretettel viseltettem az angol és a francia költők iránt. Tizenöt-tizenhat éves koromban megtanultam angolul, és franciául grammatikából nyelvmester nélkül - hogy Boz Dickenst²³⁰ és Coopert olvashassam eredetiben. A franciák közül első volt Victor Hugo, akit megkedveltem. Boznak még akkor csak egy regénye volt nálunk kapható: „Pickwick-klub”. Coopertől az „Utolsó Mohikán”, Hugótól „Bug Jargal” és „Han D’Izland”.²³¹ Ezekhez jött később Eugen Sue, kinek exotikus regényei (többek közt a „Női kékszakáll”), végzetes szugeszcíóval voltak fantáziámra. Dumas-t legkésőbb ismertem meg a Trois musquetaires-ből.²³² Amint azonban Shakespeare több művét megszerezhettem: Lear királyt, III. Richárdot, ez az olvasmány végképp holdkórosává tett a nagy irodalmi planétának. Jogász voltam a kecskeméti kollégiumban, Petőfi pedig színész egy ott letelepült vándortársulatnál. Neki is jelent már meg két verse a lapokban. Együtt álmodoztunk elérhetetlen dicsőségről és emellettanultunk angolul, franciául. Megtettük azt, hogy lefordítottuk Lear királyt és aztán rábírtuk a kecskeméti közönséget, hogy Shakespeare darabjára a színházat megtöltse és tapsoljon Lear királynak! - Az a túlvilági mámor, amit a fölséges szellemóriás ihlete támasztott agyamban, mentheti azt a vakmerőséget, hogy én, a tizenhét éves gyerek, egy dráma írására vállalkozzam (mindjárt a legmagasabban kezdve); megírtam a „Zsidó fiú” című szomorújátékot, melynek hőse „Emericus Fortunatus”, II. Lajos kincstárnoka s azt beküldtem a magyar tudós akadémia drámai pályázatára. És a tudós akadémia ezt az én első művemet dicsérettel tüntette ki, sőt a pályabírák kisebbsége (Vörösmarty, Bajza) a százaranyos jutalomra ajánlotta.

Ezzel alá volt írva vérszerződésemm annak az édes ördögnek, akit úgy hívnak, hogy „poézis”, aki elvisz bennünket abba az örökké égő lángba, amely folyvást éget, de soha el nem hamvaszt. Az ügyvédi diplomámnak soha hasznát nem vettem: egy pöröm volt, azt meg is nyertem; azon időben az ügyvédnek magának kellett exequálni²³³ az alperest. Azt már nem követtem el.

Ettől fogva tudtam, nem lesz belőlem más, mint író.

²³⁰ Boz - Dickens írói neve egy időben

²³¹ Bug-Jargal és a Han D’Izland (Izlandi Han) - Victor Hugo legkorábbi, szélsőségesen romantikus regényei

²³² Trois musquetaires - Három testőr

²³³ exequálni - végrehajtani

És eközben megírtam 350 kötet költői munkát különböző cím alatt, 3937 ív terjedelemmel, mely most is szaporodik. A lapokban elszórt apróbb munkálataimat nem számítom közé.

Hogy lehetett ennyit összeírni?

Legelőször is az rá a válaszom, hogy ötven év nagy idő!

Aztán micsoda ötven év!

Négy olyan különböző korszak egymásutánja, melynek egész észjárása elüt a másiktól.

Gyermekkorom emlékei visszahatolnak egész a napóleoni világharcok korszakáig, melyben a magyar inszurrekció²³⁴ is szerepelt. Még én ismertem annak a kornak a szereplőit; a nyugalmazott huszár őrnagyoktól kezdve a copfos szenátorokig, s a fejedelmi kegytől fölemelt és aztán elejtett szépasszonyokig: azt az egész társadalmat, melyben a ruházatról meg lehetett ismerni mindenkit: ez a nemes, ez a molnár, ez a takács, ez a szekeres gazda, ez magyar, ez német, ez magyar. Costume volt divat helyett. Apám hadnagy volt az inszurrekcióban.

Még én a magyar életet visszatükröző tiltott könyvekből lopkodtam ismereteimet, miket ki-nyomtatni nem volt szabad, apáink leírva adták tovább; néhányat most is tartogatok belőlük; magáról az országgyűlésről is csak írott lapok útján lehetett értesülni.

Aztán megértem az ébredés, az újjáalakulás korszakát, ahol a lángeszme harcolt a kőkemény valóság ellen; „virrad! haladjunk!” jelszó alatt.

És az arra következett szabadságharc is magával sodort, hol felemelt, hol letiport. Vezettem és vitettem benne. Végigéltem egy nemzet újjászületését, a mesés harcokat, a mámorító diadalokat, a kétségbeesett elbukást, a szívós ellenállást, a világháborító reménykedést.

Láttam az ezerféle ellentétes helyzetet, indulatot, fogalmat; a mai nap hőseit, kik holnap földönfutók, a rémület szörnyetegeit a nevetség karikatúráivá torzulva; koldussá lett nagyurakat; rablókat, mint népmesék hőseit.

És most ismerem az új korszakot, új jelszavaival, tágult látkörével, felmagasult céljaival, reális eszközeivel, ideáljainak megtartása mellett.

Egy ily mozgalmas életpálya mellett, mennyi alakjával kellett megismerkednem az egymást felváltó korszakoknak! Élők és halottak nekem modellt álltak: hívásomra most is előjönnek, változatosságukban kifogyhatatlanok.

Azt mondják rólam, hogy mint regényíró idealista vagyok. Vádnak nem volna megszégyenítő, de nem fogadhatom el. Hogy rendkívüli alakokat, szokatlan helyzeteket rajzolok; az nem teszi sem a tárgyat, sem az egyént lehetetlenné. Én azokkal együtt éltem, s ami exorbitans²³⁵ fantáziának látszik, az visszaemlékező tapasztalat többnyire.

Én jártam a korszak legnagyobb hőseivel együtt diadalútjaikon s futottam veszített csaták után, futó betyárok vezetése mellett, úttalan mocsarakon, pusztákon keresztül. Ott voltam Bécs város és Buda ostrománál a bombák tűzijátéka közepett, s láttam egy romba dőlt világot a fejemre szakadni Világosnál. Részt vettem egy elnyomott nemzet halálveszélyes konspirációiban, s részesültem a koronás király legkegyelmesebb kitüntetéseiben; voltam szegény ördög, ki zsidó gyerekeket tanít magyar nyelvre havi két forintért, s voltam komoly vállalatok szeren-

²³⁴ *inszurrekció* - felkelés. Itt az utolsó nemesi felkelésről van szó. A napóleoni háborúban, melyeknek egyetlen jelentősebb ütközetében a kiképzetlen, korszerűtlenül felszerelt nemesi sereg vereséget szenvedett

²³⁵ *exorbitans* - földönkívüli

csés igazgatója. Viseltem a sors minden csapását, s élveztem minden kedvezését; volt a nyakamon kötékhurok és érdemrendszalag; hullott a fejemre a dicsőítés arany virágpóra s a rágalom assa foetidája.²³⁶ Voltam szeretve és gyűlölve, mint talán senki más. S a saját életem színének keresztül kell rémleni a munkáimon. S amíg ezt a furcsa földglóbust, aminek Magyarország a neve, s mely a külvilág előtt oly ismeretlen, mint a hold túlsó oldala, keresztül-kasul jártam - (hol kergetve, hol hívogatva, hol meg a magam gyönyörűségére) mennyi alakjával kellett megismerkednem a népeletnek; mennyi drámát láttam, ami valóság volt; mennyi különösséget, mely nemzeti sajátosságot képviselt és mennyire meg kellett győződnöm arról, hogy fajomnak és a civilizált társadalomnak alaplelkülete a becsület, az ember-szeretet, az igazság. S ami ezzel ellenkezik, az kivétel. Én is megtalálom a rútat, a rosszat a közéletben, fel is mutatom, de nem csinálom az árnyékból alapszint, nem használom célnak az eszközt, nem veszem etikának a pesszimizmust. Lehet ezért engem idealistának szidalmazni? A nyomort én is gyógyítandónak hirdetem, de nem hírsztelem kétségbeejtően gyógyíthatatlannak.

Hogy tárgyaimból nem tudok kifogyni, abban segítségemre van maga a közönség. Ami csak jellemző adat, ötlet felmerül a napok történetében, azt nekem mindenünnen beküldi egy-egy ismeretlen jó barát. Két élő krónikája van a magyar közéletnek: Deák Ferenc és Nyáry Pál; azokat én, jó barátaim, mondom, inkább protektoraim közé számítottam, tőlük nyertem sok adatot, amit munkáimban felhasználtam. Magyarországon a vidék tele van anekdotákkal s a mező népdalokkal.

És akármerre járok az országban, jóakaróim (s mint regényírónak minden párt jóakaróm, még a legtúlzóbb nemzetiségek is) mindenütt elém hozzák azokat a hagyományokat, amik vidékűkhöz vannak kötve; régiségbúvárok, történettudósok figyelmeztetnek a történelmi emlékek közül kivillanó epizódokra; nyomába igazítanak rejtélyes titokszerű eseményeknek, rám bízva a lélektani kutatást úgy, hogy mondhatnám, hogy az egész magyar nemzet együtt dolgozik velem.

Igaz, hogy ez a közremunkálás csak olyan, mint mikor Liszt Ferencnek a zeneérzékét megkapta ez a népdal: „nem ettem én ma egyebet: fekete retket, kenyeret”. S csinált belőle egy nagyszabású oratóriumot. Én is csak egy akkordot kapok meg, egy vég-katasztrófát. S ahhoz kell hozzádivinálnom a megelőző regényt.

De hadd emlékezzem meg méltó hálával költői munkásságom legerősebb támaszáról, a könyvtáramról.

Munkáimnak nagyobbik fele magyar tárgyú, s ebből ismét tetemes részt foglalnak le a történelmi regények és elbeszélések, melyek a régi pogány magyarok korszakától kezdve, átvonulnak az első keresztyénség, Kálmán király, a tatárpusztítás, a Dózsa-pórlázadás, a török uralom, az erdélyi fejedelmi udvar, a Zrínyiek, a Thököly- és Rákóczi-szabadságharcok, a török kiűzése, Rákóczi fiai, Mária Terézia, II. József, a magyar inszurrekció és a napóleoni hadjárat eseményein keresztül, egész az 1848-49-i szabadságharcig.

A régi Magyarországot bejárta a fantáziám a Kárpátokon kezdve, a Székelyföldön, a magyar tengerparton, a pusztákon, a mocsarakon, a várakon keresztül a bányákig és a névtelen Duna-szigetig s aztán átszáguldozta a kerek földet: elbeszéléseim játszanak a tengereken és azok szigetein, Észak- és Dél-Amerikában, a régi és új Egyiptomban, a cézároknak Rómájában, s a forradalmi Rómában, Párizsban, Londonban, Szentpéterváron (itt különös előszeretettel), Lengyelországban; azután az orosz sivatagon, Szibériában, Kamcsatkában. Törökország története,

²³⁶ *assa foetida* - (a rágalom) szennyes áradata

kelet meséi, Sztambul, nagy tért foglalnak el regényeimben, hozzájárul a Krím, a Kaukázus; továbbá Perzsia, Palmyra,²³⁷ Afganisztán, Kína, az Amur-vidék, Ázsia pompás városai, majd Szíria, a régi Palesztina; visszatért Szicília, az egész olasz paradicsom, Raguza, Bosznia; aztán Poroszország, megállapodva a régi Bécsben. Azonkívül még szárnyára eresztve uratlan, léttelen régiókba; az elsüllyedt világrészbe, Óceániába, az eltemetett Leaotungba, a hozzájárulhatatlan északi pólus alá, s a jövő század álmországába, sőt a pliocén özönvíz előtti világába.

Annyi esze azonban már van a fantáziámnak, hogy saját szárnyain kívül felhasználja a rendelkezésére álló gőzerőt, sőt ahol meredek az út, az öszvér hátára sem áttal felülni. Ennyi történelmi és tájleírási művet pusztá képzeletből nem lehet, nem „szabad” előteremteni.

Az én könyvtáram egyike a (magánkézben levő) legbecesebb gyűjteményeknek, amelyben minden nevezetes útleírás, néprajzi, természettudományi mű a legdiszesebb illusztrált kiadásban fellelhető, s a legbecesebbek közt az egérrágtá régi krónikák. Ezek az én kalauzaim a múltak történetében s a széles nagyvilágban. Nincs olyan elrejtett völgye a földnek, olyan tájék, olyan vegetáció, amit könyveimből ne ismernék. De hát ehhez tanulni is kell sokat. Először is a saját anyanyelvemen kívül teljesen el kellett sajátítanom a latin, angol, francia, német nyelvet; azután az olasz, szláv, görög nyelvben annyira vinnem, hogy szótár segítségével eligazodjam benne, a saját nemzetem történetét és világhistóriát keresztültanulmányoznom, a természetrajzot erősen kultiválom (a növényeket név szerint mind ismerem, csigák dolgában egyikét a legszebb gyűjteményeknek bírom), amellet a modern társadalom irányeszméivel: a technika vívmányaival, a csodatermő korszellem hódításaival, a politikai eseményekkel folyvást ismeretségben maradnom. Mint ahogy az akrobatának mindennap kell gyakorolni az izmait: úgy kell nekem folyton fejleszteni ismereteimet könyvekből és lapokból. A napi sajtó maga egy nagy iskola, melyből a regényíróknak egy leckét sem szabad elmulasztani.

Bevett fogalom az elmetehetséget három minőségre szétválasztani: judícium, memória, fantázia. Sőt ezek még ellentétbe is hozatnak; kinek erős a fantáziája, annak gyöngye a memóriája, vagy megfordítva. Az én tapasztalatomnál együtt kell dolgozni mind a háromnak. Különböző tündérmeséket teremtünk. Ebből a fajtából is található műveim közt elég, tán több is a kellelténél. Hanem ennek is megvan a közönsége, amelynek számára érdemes írni. Nálunk különösen még a naiv kedélyek nem fogyatkoznak el, s a magyar gyermekvilág egy nagy olvasóközönséget képez.

A regényírás mestersége pedig így megy.

Elmondom az egész titkomat, utánam csinálhatja akárki.

Vagy egy vezéreszme érik meg agyamban, vagy egy történelmi adatra találok, vagy lélektanilag megoldatlan esemény merül fel előttem. Ez mind ötlet, adomány, lelet: mint a csigahalásznál a gyöngy.

Akkor ehhez meg kell találnom az alakokat, amik ezt a történetet keresztülviszik. Ez már tanulmány. Sok fejtörés, megfigyelés, válogatás kell hozzá. Útmutató a korszak, amelyben a történet játszódik; de azt megválasztani már az ítélőtehetség dolga, mert nem minden mesét lehet akármely korba áthelyezni. Bayardból²³⁸ Don Quijote lesz. A megfelelő korszak szokásait, fogalmait, hangulatát, uralkodó eszméit, külső divatját, néha még a kifejezéseit is át kell

²³⁷ *Palmyra* - híres ókori város. Jelenleg Tadmor nevű szíriai város mellett található a nevezetes romjai

²³⁸ *Bayard*, Pierre du Terrail - a „félelem és gáncs nélküli lovag”, a XVI. században élt, Franciaországban. Az önfeláldozás, a bátorság s a megvesztegethetetlenség jelképe

tanulmányozni; többször a történet színhelyét beutazni, tájképek, népviseletek rajzait felvenni, műhelyek technikai titkait ellesni és a többi.

Amikor aztán ez megvan, akkor maguknak az előteremtett alakoknak kell kidolgozniuk a regénymese egész szövevényét. Itt már együttműködik a képzelet az emlékezettel. Én ekkor oda helyezem magam az egyes alakoknak a lelki világába: bennük élek. Magamévá teszem mindegyiknek a kedélyhangulatát. S ez nem jár mindig gyönyörűséggel: vannak emberi indulatok, amelyek lelki egyéniséggel antarktice ellenkeznek; a kéjenc, a gyilkos, a fősvény, a zsarnok, a szívtelen kedély hangulatának szuggerálása fájdalommal jár; a kétségbeesett öngyilkos idegzavara kínoz, az ateista ridegsége borzaszt; de nem tudok másképpen írni, s a képzelt alakok szenvedése könnyekre fakaszt. Ezért föltétlen magányra van szükségem, mikor kigondolom a regényemet. Rendesen járkálva dolgozom, ezért tudok többet és jobbat írni nyáron, künn a fák alatt, mint télen a falak között. Előbb az egész regényt apróra kidolgozom, a fejemben, a legutolsó dialógig, s mikor már leülök írni, akkor olyan sebesen írok, hogy egy szótörlés sem fordul elő a papíron. Munkáimnak egész tömegét saját kezűleg írtam (valaki kiszámította 72 millió betűt); s most is ugyanolyan mákszemnyi gömbölyű betűkből áll az írásom, amiken nem látszik a kéz reszketése. Amit írok, azt mind érzem. De velem egyidejű korból vett regényalakjaim mind élő emberek, s ha rendkívüliek is, de valóságosak.

Lehet, hogy ha nem így csinálnám a regényeket, hanem úgy, mint a szerencsésebb mesterek, akik nem benne élnek alakjaik meséjében, hanem maguk előtt látják azokat s kívülről mintázzák őket, akkor alakjaim jobb lábon állnának; de mi lenne a szárnyaikból?

Már ezt a hibámat meg nem javíthatom. Vénebb leszek, de bölcsőbb nem. Így kell a közönségnek elfogadni - hibáimmal együtt.